

Ingenia Hungarica IV.

ELTE

Eötvös József Collegium

Ingenia Hungarica IV.

Főszerkesztő: Horváth László

ELTE Eötvös József Collegium
2018

Ingenia Hungarica IV.

Tanulmányok
a IV. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia
előadásaiból

Szerkesztette: Horváth Janka Júlia és Gula Miklós

ELTE Eötvös József Collegium
2018

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-17-0025) valósult meg.

A kiadvány előkészítését a Budapest XI. Kerület, Újbuda támogatta.

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2018

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Horváth Janka Júlia és Gula Miklós

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2018 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkálatokat a Pátria Nyomda Zrt. nyomdaüzeme végezte.

1117 Budapest, Hunyadi János út 7.

Felelős vezető: Simon László

ISSN 2416-0911

Tartalomjegyzék

Előhang	11
Szerkesztői előszó	13
„Filosz” szekció.....	15
CSÓKE ANDREA	
Zeneszerzők a kultúra szövevényében Párizs a XIX-XX. század fordulóján.....	17
NAGY NIKOLETTA	
A Gyöngyösi Irodalmi Társaság.....	45
GÓCZON TAMÁS	
Matrica és a Cohors I Alpinorum Equitata története.....	61
FÁBIÁN ERIK	
A Mirhó-gát építése	
A korai Tisza-szabályozások „állatorvosi lova”	71
JAKABOS ORSOLYA	
Női szerepek a Black Mirror sorozatban.....	87
OROSZ JÚLIA	
Élmunkásnők az 1950-es évek elején Kárpátalján.....	129
KISS ANITA	
Az internetes kommunikációban megfigyelhető kontaktushatások kétnyelvű közösségben	147
„Dögész” szekció.....	171
SZANYI ISTVÁN	
A nem exponenciális kis- t proton-proton differenciális hatáskeresztmetszet és leírása.....	173
KOVÁCS ÁRON	
Budapest - Belgrád nagysebességű vasút infrastrukturális fejlesztés hálózati változásai a két ország viszonyában	187

VARGA GYÖRGY	
Külkereskedelmi kapcsolatok a visegrádi országok és az Európán kívüli világ között az európai uniós csatlakozástól napjainkig	201
FLACH RICHÁRD	
Az önsértésről.....	221
TAMÁS BORBÁLA	
„Felismerni= jelentést adni” A torzított tárgyak észlelése és a jelentésadás sajátosságai képzőművész és más szakos diákoknál ...	237
KOUCS VIKTÓRIA	
Az Észak-alföldi régió és Kárpátalja egyes lokációs előnyeinek elemzése a nagyobb volumenű beruházások bevonása érdekében	247
A szerzők és szerkesztők.....	281

Előhang

E sorozatot köszöntve az induláskor, 2015. május 30-án ekképpen fogalmaztam: „Az *Ingenia Hungarica* kötet sorozat a *Kárpát-medencei szakkollégiumi konferenciák* előadásaira épül. Az Eötvös József Collegiumot immár több mint egytucat határon túli tehetséggondozó intézmény fogadta el testvéreinek. A Collegium teremtette kárpát-medencei szakkollégiumi hálózat azonban nem csupán jelképes. Az előadók, a szerzők jelentős része, és az ülészakokat köszöntő tanárok, Kátai Zoltán és Papp Levente, a szerkesztő, Ternovác Bálint egyaránt határon túli magyar, az Eötvös Collegium senior tagja. Az összehozás kifejezése mellett tehát a tudományos együttműködés *manifestuma*, kézzel fogható bizonyága ez a kötet, amelyet az évfordulón, a II. konferencia nyitányaként mutattunk be. Kívánom, hogy a jövőben ez a sorozat a Collegium határokat átívelő tehetséggondozó tevékenységének védjegyévé váljon, képesek legyünk terveinket évről évre megvalósítani.”

Az állítások kiállták az idők próbáját, a kívánság beteljesült. Immár a sorozat negyedik kötetét köszönhetem, amelyet – miként elődeit – ugyanúgy a megelőző évi konferenciát követően, egy éven belül, az V. konferencia előestéjén mutattunk be (a sorozat elérhető: <http://honlap.eotvos.elte.hu/ingenia-hungarica/>.) A konferenciák, majd a kötetek összeállításának rendező elve, szellemisége változatlan: a kárpát-medencei magyarság tehetséges (szakkollégiumokhoz vagy hasonló intézményekhez kötődő) egyetemi polgárainak támogatása.

A távlatok azonban még messzebbre mutatnak. 2016-tól a Márton Áron Szakkollégium (a határon túli magyarajkú hallgatók magyarországi központja) az Eötvös Loránd Tudományegyetem részeként, az Eötvös Collegium természetes szövetségeseiként újult meg. A két szakkollégium azonos működési szerkezetet és szellemiséget követve jelképes történelmi igazságtételként állítja helyre az 1895-ben alapított magyar tehetséggondozó központ – a Kárpát-medence egészére kiterjedő – intézményes felelősségvállalását.

A Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia 2017-től az Eötvös Collegium és a Márton Áron Szakkollégium szervezésében az ELTE Kárpát-medencei Nyári Egyetem meghatározó része („Humántudományi szekció”), így az *Ingenia Hungarica* sorozat a korábbi – köztük e mostani – kötetek teremtette biztos alapokon egyre szélesebb horizontra tekinthet. Jól láthatóan és biztosan tükrözi valamennyi magyarlakta terület tehetséges diákjainak munkáját.

Budapest, 2018. június 30.

Horváth László
igazgató, ELTE Eötvös József Collegium
kurátor, ELTE Márton Áron Szakkollégium

Szerkesztői előszó

Csakúgy, mint a Kárpát-Medencei Szakkollégiumi Konferencia, az ott elhangzott előadásokból kinőtt kötet tematikája is rendkívül sokszínű. A hagyományokhoz híven két nagyobb tartalmi egységre osztottuk a beérkezett tanulmányokat.

A „Filosz” ülészakban az ókortól egészen napjainkig terjedő történelmi, zenetudományi, esztétikai témákban talál színvonalas tanulmányokat az olvasó. Olyan kötetet tart kezében, mely egyaránt képes érdekes olvasmányokkal szolgálni a sorozatrajongókat, az impresszionista zene kedvelőit, vagy akár Pannonia provincia legiói iránt érdeklődőket, illetve békén megfér egymás mellett lapjain a kora újkori Magyarország vízszabályozása, a szocializmus nőeszménye, a dialektológia és az irodalomtörténet is.

A „Dögész” ülészak a fizika birodalmából a gazdaságföldrajz, gazdaságtudomány mezejére kalauzolja az olvasót, majd hirtelen fordulattal a mélylélektan árnyoldalai felé veszi az irányt, sőt, pszichológiai kísérletek leírását, eredményeit is megtaláljuk benne.

Jelen kötet szerény válogatás csak a 2017 nyarán elhangzott előadások színé-javából, töredékét tartalmazza csak a magyar egyetemisták ingeniumának, ám meglehetősen reprezentatívnak mondható, amennyiben azt tekintjük, hogy hányféle tudományterületről, hány egyetemről és hány szakról gyűltek egybe a benne megjelent hallgatói munkák.

Az *Ingenia Hungarica* sorozat immár negyedik kötetét volt szerencsénk összeállítani, mely ékes és kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy a Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia eszménye nem csupán jelképes együttműködés, hanem a 2015-ben elvetett magvakból termékeny, élő és már negyedszerre gyümölcsöt hozó tudományos munka született.

Horváth Janka Júlia és Gula Miklós
Szerkesztők

„Filosz” ülészak

Csóke Andrea

Zeneszerzők a kultúra szövevényében Párizs a XIX-XX. század fordulóján

Témaválasztás aktualitása

Párizs a XIX - XX. század fordulóján gazdasági, kulturális, művészeti központként funkcionált, magához vonzva a tehetséges muzsikusokat, irodalmárokat, festőket, akik személyesen is ismerték egymást, lévén, hogy hasonló körökben mozogtak. Munkámmal a párizsi élet ezen sokszínű művészeti világával foglalkozom, különös figyelmet szentelve a művészek kapcsolati rendszerének. A különböző hatásokat is kutatom, továbbá a közvetlen informális, illetve a formális érintkezéseket s ezek lecsapódását a zeneművekben. Más szóval azt vizsgálom, hogyan hatnak a művészi elvek, gondolatok, művek egymásra az emberi kapcsolati szálakon keresztül, legyen szó költőről, festőről vagy zeneszerzőről. Egymással való ismertségük akarva-akaratlanul megnyilvánul műveikben, jóllehet ez a hatás sokszor nem mutatható ki egyértelműen. Ugyanakkor számos példa szemlélteti, hogyan hatott ez a hihetetlenül színes művészeti góchelynek mondható város az alkotóművészek fantáziájára, mely később megnyilatkozott mind szavakban, mind vásznon, mind pedig zenei hangokban. Habár az impresszionizmusról rengeteg irodalom föllelhető, magyar nyelven nem találtam egyetlen összegző munkát sem, amely ilyen szempontból kíván betekintést engedni Párizs néhány évtizedébe. A művészeti ágak szerteágazó világában pedig megtalálhatjuk a különböző nemzetek művészeit, nem csak franciákat, rangos orosz, spanyol, angol és olasz művészeket is találunk. A francia főváros magas kulturális színvonalát pont e sokszínű nemzetközi jellegének köszönhette. Mindennek a háború vetett véget, a nacionalizmus fölerősödése a zeneszerzőket sem kímélte, a nemzetközi feszültségek szétrobbantották ezt a egyes társaságot.

Munkám fő témája a zeneművészet, ezen belül is Claude Debussy, Erik Satie és Maurice Ravel munkássága a századfordulón. Habár a korban számos más

zeneszerző is működött, hármukkal foglalkozom csak kiemelten. Dolgozatom legfőbb kérdése, hogy hogyan hatott ez kultúrájában gazdag, irodalmárok, képzőművészek, s zenészekben gazdag fővárosi miliő a francia modern zene kialakulására.

Az impresszionizmus megjelenése a festészetben¹

Az izmusok a XIX. század második felében létrejövő művészeti irányzatok gyűjtőneve. Ekkor fejlődik ki a naturalizmus, parnasszizmus, szimbolizmus, impresszionizmus és az expresszionizmus sok más izmussal egyetemben, azonban ezeket az irányzatokat nem lehet élesen elhatárolni egymástól, hiszen egymásból alakulnak ki, álláspontjuk egymás mellett vagy egymás ellen szól, s mindenképpen hatnak is, egymásra.²

A téma szempontjából különösen fontos impresszionizmus mint a művészeti irányzat megnevezése 1847-ből származik. Nadar fényképész műtermében rendeztek kiállítást ekkor, ahol Monet *A felkelő nap impressziója* néven ismert festménye is megtekinthető volt, több hasonló művel egyetemben. *A felkelő nap impressziója* címet egy bizonyos Leroy nevezetű újságíró alkalmazta szarkasztikusan és általánosítva a kiállításon szereplő festményekre – innen ered az elnevezés.

A festészet az 1850-es évektől a XX. század elejéig igen jelentős változáson ment keresztül. A legfontosabb irányzatoknak Párizs a központja, s innen terjednek el egész Európában. Meg kell említeni, hogy a Párizsban élő és alkotó művészek nem kizárólag francia származásúak. A világ minden tájáról érkeznek ide tehetséges fiatalok: a francia festők mellett jelentős holland és angol művészek is élnek itt hosszabb-rövidebb ideig, s egyes csoportokra igen nagy hatással volt a spanyol, illetve orosz művészek jelenléte.

Az új francia festészet az akadémiizmusra adott válaszként jött létre. Ez a festészet igyekezett elkerülni az akadémiákra jellemző klasszikus szabályokat,

¹ Jelen fejezetben mindvégig a következő műre támaszkodtam: Lyka, A művészetek története. 1977.

² Debussy tiltakozott az ellen, hogy impresszionistának bélyegezzék, alteregójának, Croche úrnak így válaszol dialógusukban:

akadtak férfiak, hol a költészet, hol pedig a festészet terén (nagy megerőltetéssel itt azután egy-két zenész nevét is említettem), akik azon igyekeztek, hogy ásatag hagyományok porát lerázzák magukról... Fellépésüknek azonban nem volt egyéb eredménye, mint az, hogy egyszer szimbolistának, máskor viszont impresszionistának bélyegezték őket. Debussy, (ford.: Fábíán) 1959, 20–21

módszereket, valamint a formajegyekhez való merev ragaszkodást. Hósi pózok, történelmi jelenetek s szertartásképek főképp átlagművészek műtermeiben születtek, miközben az új francia irányzat képviselői előszeretettel vonultak ki a természetbe. A történelmi jelenetek és portrék ábrázolása helyett a festők figyelme az erdő, a víz, a naplemente felé fordult.

Edouard Manet (1832–1883), Claude Monet (1840–1827), Auguste Renoir (1841–1919) s Edgar Degas (1834–1917) tartoztak az impresszionista festők közé, hogy csak néhány nevet említsek. Művészetük legnagyobb részét a természet felé irányul, hiszen a szabad ég alatt a színek minden lehetséges fokozatának gazdagsága föllelhető. Az impresszionizmusban a széles, nagyvonalú, pompázatos látképet fölváltja az erdő mélyében készült, emberi horizont határain belül maradó látkép, azaz „bensőséges tájkép”, ahogyan a franciák nevezték. A formai célok lényegtelené válnak, az aprólékos kidolgozás, s a kontúrok megrajzolása elmarad, a részletek precíz megfestésénél fontosabbá válik az eléjük táruló jelenség egységének megtalálása, a tömörebb, összefoglalóbb ábrázolás. A szín vált a legfontosabb tényezővé, kiszorítva a formák, s a rajzvonalak fontosságát. A sötét, komorabb árnyakat felváltják a világosabb színek. Lyka így fogalmaz:

„Hogy a szín, amely ily érzékeny eszközzé és döntő elemmé lett előadásuknál, igazi természeti tisztaságából ne veszítsen, legtöbbjük lassanként eltért a színeknek a palettán való keverésétől: apró, tiszta színek foltocskáit helyezték egymás mellé, amelyek a szemlélő szemében összeolvadva, a kívánt színt kiadják.”³

Debussy és Ravel zenéjében az impresszionista festők által használt technikák a zene nyelvére fordítva szinte változatlanul megvannak. Ők a kontúrt, vagyis a dallamot tartják mellékesebbnek a színek javára, s zenéjüket hallgatva – a vásznon megjelenő pillanatnyi impresszióhoz, benyomáshoz hasonlóan – a térben fölcsendülő hangfürtök, akkordok, hangnemek kavalkádja szinte rögtön tovatűnik. A különbség, hogy a festmények megtekintése időtől független: amíg egy festmény előtt percekig lehet időzni, a vizsgált tárgy pedig változatlan marad, addig a fölcsendülő zene hangjai rögtön elillannak, állandóan változnak, csakúgy, mint a természetben a színek s a fények. Eggebrecht szavaival élve: „A zenében az idő lényegesen fontosabb, minőségileg más szerepet tölt be, mint a többi művészetben. A zene már csak anyaga miatt is az időben

³ Lyka, 1977, 204

létezik.”⁴ Debussy alteregója, Croche úr pedig így fogalmaz: „A zene – úgy-mond – szétszórt, anyagtalan, szertefoszló különféle erők egysége ... Mégis furcsa, elmékedő dalt csinálnak belőle.”⁵

Irodalom, mint a zenei impresszionizmus ihletője

A 19. század második felében a naturalizmussal, pozitívizmussal s a naiv realizmussal szemben állva jelenik meg az irodalomban a szimbolizmus, amely kétségbe vonja a korábbiak azon téziséét, hogy az érzékeinkkel felfogott világ a realitás teljes mása.

„...az általános szemlélet elé táruló „objektív” külvilágot a századvég művésze egyre kevésbé méltatja figyelemre; csak az ő belső élete s a világnak abban módosult tükrözése, továbbá a látható jelenségek mögött rejlő ismeretlen valóság érdekes a számára.”⁶

A szimbolisták az álmok, a vágyak, a lélek fölszabadítására törekszenek, továbbá a finom rezdülések, a tünékenységek s a megfoghatatlanság megjelenítésére. Mallarmé a homály fontosságát emeli ki, Verlaine a költészet zeneiségét; vannak, akik a színesztéziát, az érzések társítását tartják fontosnak. Mallarmé így fogalmaz: „...a zenében azonos átalakulás ment végbe: az egykor pontosan kirajzolt dallamokat a tört dallamok sokasága követte...”⁷

Verlaine és Mallarmé tartoztak a szimbolisták közé, habár meg kell említeni, hogy a költészet megújítása Charles Baudelaire (1821-1867) nevéhez fűződik. A XIX. század vége az az időszak, amikor nem csak a zeneszerzők fordulnak az irodalom felé, ihletet merítve, vagy akár szöveget kölcsönözve a klasszikus és kortárs irodalomból – ahogyan Schubert, Schumann, Liszt és még sokan mások tettek –, hanem mindez fordítva is megjelenik. Sőt, Paul Verlaine (1844–1896) *Költészetten* című versében megfogalmazza, hogy a költészetben a zenei hatás mindenek előtt való: „Zenét minékünk, csak zenét...” Verlaine szerint a kívánt zene szelíd legyen, olvatag, tompított, fátyolozott. Csak árnyalat és éles színek kellenek, valamint szónokiasság, de harsány élc nélkül. Verlaine versét olvasva Debussy kiforrott impresszionista műveinek hangulata juthat eszünkbe:

⁴ Eggebrecht, H.H.: Zene és idő

⁵ Debussy (ford. Fábrián), 1959, 20.

⁶ Komlós 1965, 8

⁷ Komlós 1965, 215
Komlós 1965, 8

KÖLTÉSZETTAN

Zenét minékünk, csak zenét,
ezért a versed lebegőben
ragadd meg a lány levegőben,
amint cikázik szertesztét.

Ha szókat írsz, csak légy hanyag,
és megvetőn dobod a zenének,
mert édes a tétova ének,
s a kétes olvadó anyag.

Fátylak mögött tüzes szemek
és déli, reszkető verőfény,
s a langyos őszi ég merő fény,
kék csillagok tündöklenek.

Mert csak te kellesz, Árnyalat,
és semmi Szín, koldusi ékűl,
ó, fuvola s kürt összebékül,
e síma álomszárny alatt.

A gyilkos Csattanó gaz úr,
baj lenne ha versedbe hagynád,
az ötletet, e durva hagymát,
melytől könnyez a szent Azúr.

(Kosztolányi Dezső)

Szónoklat? Törd ki a nyakát
és jó, ha izmod megfeszítéd,
pórázra szoktatván a Rímet.
Mí volna, ha nem volna gát?

Ó jaj, a Rím silány kolomp,
süket gyerek, oktondi néger,
babrál olcsó játékszerével
s kongatja a szegény bolond.

Zenét minékünk, muzsikát!
Legyen a vers egy meg nem álló
lélek, mindig új vágyba szálló,
mely új egekbe ugrik át.

Egy jó kaland legyen dalom,
hajnalban, az ideges szélben
mentákra üljön észrevétlen...
A többi csak irodalom.

A szimbolista költőknek fontosabb a versek hangulatának, festőiségének és zeneiségének érzékelése, mint maga a szavak értelme. Petrovics találóan fogalmaz, amikor azt írja, „[a] költészet elzeneiesedése együtt jár a zene elirodalmiasodásával.”⁸ A szimbolista költők törekvése az impresszionista festőkével rokonítható. A festők a pompát, a hősi pózokat, a költők az egetrengető nagy kinyilatkoztatásokat, a szónoklatot vetik el. Ez utóbbiak művészete „színeiben”, hangulatában s témájában a festők vásznain megjelenített színekkel mutatnak hasonlatosságot. Az akadémiákkal való szembenállás az, ami azonos

⁸ Petrovics 1982, 12

az szimbolista költők, impresszionista festők, s az újító szándékú muzikusok munkásságában, művészeti állásfoglalásában. Amint látjuk, még ha időben nem is egyezik meg ezen művészeti ágak föllendülése, a cél mindháromnál ugyanaz: elrugaszkodni az akadémizmus által elvárt, konzervatív, „klasszikus” múltbéli művészetek hagyatékától, s nyitni az új felé.

Ezen szembenállás mutatója az is, hogy a burzsoázia, az anyagiasság és a pénz világának megvetésével párhuzamosan a „kocsmá” lesz az a gyűjtőpont, ahol terjednek az irodalmi, művészeti irányzatok, fölváltva ezzel a szalonokat. A szellemi élet ilyen gyülekezőhelyei közül csak néhányat említenék. Az első ilyen „irodalmi” kocsmá, kávéház a *Hydropathes*, de 1881-ben már ott van a *Hirsutes*, s szintúgy ebben az évben nyílik meg a *Chat Noir*, vagyis a 'Fekete Macska', ahol majd Erik Satie fog feltűnni 1887 után, mint házi zongorista, és mint a zenei világ addigi szabályait fölrúgó zeneszerző.

Az irodalmi kocsmákon kívül a Stéphane Mallarmé (1842-1898) által szervezett keddi esti összejövetelek is fontos találkozóhelynek bizonyultak. Ezek az esték egyfajta filozófiai-esztétikai „tanfolyamként” funkcionáltak, amelyeket a házigazda tartott szalonjában, tíz-tizennégy fő részvételével – mivel többen nem fértek volna el –, este kilenc órától éjfélig. 1884-től váltak különösen népszerűkké ezek a találkozások, Régner, Verlaine, Maeterlinck, Gauguin, Oscar Wilde, Whistler és Debussy is megfordultak itt, és még sokan mások a művészeti világból.¹⁰

Debussy, Ravel és a szimbolista irodalom

Debussyre igen nagy hatással voltak ezek az irodalmárok, hiszen, ha életét közelebbről megnézzük, kiviláglik, hogy barátai között sokkal inkább találunk költőket, írókat, mint muzikusokat. A művész-kávéházakban, kocsmákban, szórakozóhelyeken a legkülönbébb irányzatok képviselőivel találkozott. A megszokottól, köznapitól való idegenkedése, a független alkotás iránti vágy mind hozzátartoztak Debussy lényéhez, egyfajta kifinomultsággal párosulva, így nem véletlen, hogy nem a naturalisták körében találjuk, hanem Mallarmé és Verlaine, azaz a szimbolisták csoportjában. „...a mozgó vízfelület, félhomályok, fátylak, álmok, éjszakai szerenádok, egzotikus idézetek”¹¹ mind megjelennek Debussy életművében. Bár Mallarmé keddi esti összejövetelein jelen volt néha, szívesebben töltötte idejét egy kis könyvesboltban, a *Libraire de*

⁹ Komlós 1965, 18

¹⁰ Komlós 1965, 32

¹¹ Ujfalussy 1959, 65

l'Art indépendantban, azaz a 'Független Művészet Könyvesboltjában'. Írók s művészek gyakran fordultak meg ezen a helyen, s szívesen volt jelen irodalmi, művészeti vitáknál, bár főleg mint csöndben hallgató fél.

Azért is fontos szemügyre venni Debussy kapcsolatát az irodalmárokkal, mert a kortársakkal való személyes ismertsége s ezek műveinek Debussy kifinomult világával való rokonsága igen sok gyümölcsöt termelt a francia dalirodalomban. Debussy Párizsban rendszeresen járatta az újabb és újabb sajtótermékeket és a korabeli művészi irányzatok folyóiratait, a *Vogue*-t és az *Revue de l'Art*-ot, amelyek a szimbolisták lapjai voltak, többek között Mallarmé, Villiers, de l'Isle-Adams és Verlaine írásaival.

Verlaine verseire írt a legtöbbet: a *Mandoline*-t (1883), a *Pantomime*-et és a *Clair de lune*-t (1894), amelyet a *Fêtes galantes* I. sorozatában dolgozott át. Emellett itt találjuk még az *Ariettes oubliées* sorozatot (1888), a *Trois mélodies*-t (1891) és a *Fêtes galantes* II. sorozatát (1904). Debussy nem csak a dalirodalomban használja föl Verlaine, sőt Baudelaire költeményeit: szívesen alkalmazza őket zongoraműveikhez cím vagy tételcím gyanánt.

1889-ben *Cinq poèmes de Baudelaire* címmel Baudelaire öt versét zenésítette meg, ahogyan azt a címe is mondja. A *Pelléas és Mélisande* színmű szövege Maeterlinck tollából származik, aki 1893-ban hatalmazta föl a zeneszerzőt a zenemű megkomponálására, miután Debussy engedélyt kért rá. Mallarmé *L'Après-midi d'un Faune*, magyarul *Egy faun délutánja* című drámai monológia alapján készült el Debussy zenekari költeménye, a *Prélude à l'après-midi d'un faune*, amely eredetileg *Prelude Interlude et Paraphrase pour l'Après-midi d'un Faune* címmel három részes lett volna. Az ősbemutató 1894. december 22-én volt, Gustav Doret vezényelte, s akkora sikert aratott, hogy rögtön meg kellett ismételni.¹² Később, 1913-ban komponált ismét Mallarmé szövegére, 1913-ban *Trois poèmes de Stéphane Mallarmé* címmel. Pierre Louÿs nevét sem hagyhatom ki, hiszen Debussy legközelebbi barátai közé tartozott több, mint egy évtizedig. Louÿs *Chansons de Bilitis* címmel megjelentetett verseskötetéből Debussy hármat zenésített meg *Bilitis-dalok* címmel, 1897-ben.

Ravel tizenhárom évvel fiatalabb Debussynél, így nem véletlen, hogy őt más társaságban találjuk. Azonban a szimbolista költők őt is megérintik, Baudelaire, Mallarmé, Verlaine és Rimbaud kedvenc költői közé tartoznak. 1895-ben *Un grand sommeil noir* című Verlaine versére komponált dalt, amelyet azonban *Őnéletrajzi vázlataiban* nem említ. 1913-ban *Trois poèmes de Stéphane Mallarmé* címmel írt dalt a szimbolista költő három szövegére, a *Soupir*

¹² Ujfalussy 2012, 253

(‘Sóhaj’), *Placet futile* (‘A könnyelmű engedély’) és a *Surgi de la croupe et du bond* (‘A törekeny üvegváza’) című költeményre, az énekhang mellett zongorára, vonósnégyesre, két fuvalára és két klarinétára.¹³

A zenei élet megújulása

A párizsi művészeti élet változatossága, sokszínűsége, mozgalmassága, s az új művészeti felfogásokat lépten-nyomon botrányok övezték. Az irodalmi és festészeti világ újító és régebbi hagyományhoz ragaszkodó művészei a kávéházakban, kocsmákban, képkiallításokon vagy akár a művészek lakásán találkoztak egymással. Nézeteik rendszerint itt csaptak össze. A francia zene megújulásának ideje azonban később jött el, a testvérművészetektől évtizedekkel lemaradva.

A XIX. század végén a zenei életben is több irányzat volt jelen. A francia zene egyik ága Wagnert követte lelkesülten, Reyer, d’Indy, Bruneau, Chabrier tartoztak a wagneristák közé, akik a színházi muzsikát folytatták. Debussy – akinek d’Indy barátja, művészeti vonalon azonban ellenlábasa – így vélekedik:

„Mindabban, ami az operában történik, nyoma sincs igazán újszerű kísérletnek. Nincs ott más, mint egyhangú dorombolás, az eddiginek örökös ismétlése. azt mondhatnók: azon nyomban, hogy a muzsika az Operába lép, a kötelező rabruhát ölti magára.¹⁴”

Nem csak a zenei világ rajong Wagnerért, Renoir, Baudelaire, Verlaine és Mallarmé is leróják hódolatukat a maguk módján. Verlaine *Ököltre mentem Wagnerért*, Baudelaire *Richard Wagner és a Tannhäuser Párizsban*, Mallarmé pedig *Richard Wagner, egy francia költő álmodozásai* címmel jelentet meg írást. Wagner művészete nagyon sok mindenkire volt hatással, ám valószínűleg a francia szimbolistáknak adott a legtöbbet. A romantika és a szimbolizmus közötti összekötő láncszemnek tartják művészetét, alaptézisük – az összművészet létrehozásának kísérlete – megegyezik. A szimbolista költők hűsége Wagner iránt akkor is megmarad, amikor a zenészek között egyre inkább erősödött a német zenei befolyás irányi szembenállás. Wagner művészetét követő zenei ág megmarad a színházakban, emellett azonban az addig mellékesnek tartott hangversenytermi élet is elkezd fejlődni, s ez a színpadon kívüli muzsika romantika, sőt Wagner-ellenes hozzáállást tanúsít. Kezdetben, egészen

¹³ Petrovics 1982, 100

¹⁴ Debussy (ford. Fábán), 1959, 47

a *Pelléas és Mélisande* megkomponálásáig Debussy művészetén is érezhető ez a lelkesedés Wagner művészete iránt.¹⁵ Pálfordulása 1890 tájára tehető, ugyanis ekkor már túl van a világhiállításon, s valószínűleg Erik Satie-t is megismerte. A zeneművészetben az új irányzat célja a zene „megtisztítása” volt az addig oly domináns német befolyástól. Debussy így fogalmaz *J. Ph. Rameau* című írásában a francia nép sajátos érzelmességéről:

„mely arra sarkallja, hogy gondolkodás nélkül alkalmazkodjék mind a művészetben, mind pedig a ruházkozásban, divatban olyan irányzatokhoz és formákhoz, amelyeknek semmi gyökerük sincs a hazai talajban.”¹⁶

A hazai, saját zeneművészet keresésének törekvésben a francia zeneszerzők igen jelentős alapot kaptak az impresszionista festészettől és a szimbolista költészettől.

„A kor legfinomabb elméi nyíltan temetik a romantikát, a nagy szavakat és hangos szenvedélyeket, a felduzzasztott technikát s a magasra boltozott világnézeti koncepciókat – tisztább és egyszerűbb hangot, zeneibb zenét, új klasszicizmust várnak...” – írja Szabolcsi Bence¹⁷

Copland *Az új zene* című könyvében igen találóan kifejti, hogy bár az impresszionizmus bizonyos szinten elfordulás a romantikától, ennek ellenére nem mentes a romantikus felhangoktól. Debussy zenéjével például változatlanul az érzés birodalmában járunk, azzal, hogy Debussy más eszköztárral hívja életre zenei világát. Ami a romantikában a mindennemű érzések feltárását segíti, Debussyból hiányzik: a „heves szenvedély, robbanásszerű tetőpont, a dinamikai ellentétek hirtelen változása”.¹⁸ Mindezek hiánya csak egyfajta tartózkodást jelent, Debussy természetétől egyébként is idegen adagályosság, a terjengős dallamok, áradó hangzás, helyette inkább a színek, a kód, a dallamfoszlányok, a megfoghatatlanság világában járunk. Ars poeticáját Croche úr véleményeként fogalmazta meg:

„Én végeredményben a szokványos zenét szeretném elhessegetni, hiszen ez akadályoz meg abban, hogy olyan muzsikát hallgassak,

¹⁵ Copland 1973, 27

¹⁶ Debussy (ford. Fábrián), 1959, 66

¹⁷ Szabolcsi 1984, 429

¹⁸ Copland 1973, 29

melyet még nem ismerek, amellyel holnap fogok megismerkedni. Ugyan miért is ragaszkodjunk olyasvalamihez, amit már túlságosan közletről ismerünk!¹⁹

Három művész alapozta meg zeneileg azt, amelyet majd Debussy és az impresszionisták juttattak a csúcra. Eduardo Lalo (1823-1892), akinek művészetében a hangszeres sokszínűségre találunk számos példát, *Norvég rapszódíát* komponál, *Orosz hegedűversenyt*, *Spanyol szimfóniát*. Már ezek a művek is mutatják, milyen sokszínű kulturális hatások összpontosulnak Párizsban ezidőtájt. A második jelentős művész Emmanuel Chabrier (1841-1894), aki Párizs spanyolos divatjának, az ibérizmusnak megalapozója. Harmadikként pedig ott van még Gabriel Fauré (1845-1924), aki „a futó árnyaknak, a gyors színváltósnak, a fátyolos csillogásnak, a sejtetés puha és ideges költészetének tanítja a zenét.”²⁰ Diatonikus és egyházi hangsorokat használnak, zenéjükön átviláglanak a kelet-európai, valamint az ibériai zenei hatások, mindemellett pedig nagyon erősen ott van Mallarmé, Verlaine, Monet és Renoir szelleme, mely a tiszta formákat homályossá, ködössé, elmosódottá teszi. Azonbana közönség s a kritika hozzáállása az új művészethez, azaz Debussy, Satie és Ravel művészetéhez nem minden esetben pozitív. Satie így ír följegyzéseiben:

„Az ősidőkben az újítókat természetesen nem nézték jobb szemmel, mint ma. Alphonse Karr elmesélt egy történetet, melyben egy primitív tudósnak kellemetlenségei voltak a régi, nagyon régi időkben; azt merte javasolni, hogy számoljanak el húszig a lábujjak segítségével. Gondoljuk csak el: egy forradalmár!²¹”

Erik Satie ironikus, gúnyolódó szövegeiben nem rejti véka alá véleményét, s teljes őszinteséggel ír zenésztársairól, a Római díj intézményéről, és még sok másról, de legfőképp a kritikusokról, s a „megnemértettségről”. Debussy műveit sem kímélték tanárai, s a Római díj bírái. Évekig bíznak benne, hogy a zeneszerző idővel s munkával „jó útra tér” majd. Debussy ismét Croche úr szájába adja véleményét a kritikáról, amely igen gyakran ragyogóan megszerkesztett népdalvariációkra emlékezteti...

”melyek állandóan egy-egy frázist ismételnek, illetve variálnak, teszem fel azt a dallamot, hogy »Maga nagyon téved, hiszen nem azt

¹⁹ Debussy (ford. Fábán), 1959, 17

²⁰ Szabolcsi 1984, 431

²¹ Satie 2011, 115

csinálja, amit én«, vagy azt, hogy »Magának tehetsége van, nekem viszont nincs, s ez az állapot nem tűrhető tovább«²²

Kulturális hatások, világkiállítás Párizsban

Egy másik szempontot is érdemes körbejárni, méghozzá az 1889-es párizsi világhiállítását, ami szintén nem elhanyagolható hatás a XIX. század második felében.

A XIX. század végén valamennyi francia muzsikust az európai látókör kiszélesítése jellemzi. Távoli kultúrák megismerésére a legfontosabb rendezvény a világkiállítás volt a XIX. században. A legelsőnek London, azaz a Hyde Park Kristálypalotája adott otthont 1851-ben, s mivel hatalmas népszerűségnek örvendett, a következő években rendszeresen találunk világkiállításokat, melyet szinte minden évben megrendeztek, mindig másik városban. 1853-ban New Yorkban és Dublinban, két évvel később, 1855-ben Párizsban, majd ismét Londonban rendezték meg, hogy csak néhányat említsék. Több hónapig tartottak ezek a rendezvények, rengetegen vettek részt rajtuk. Ez a hagyomány még ma is él, az utolsó 2015-ben volt Milánóban. Ezen grandiózus események célja egy tetőtér alá hozni a különböző nemzetek nagy ipari, technikai vívmányait, de távoli kultúrák és művészetek hirdetőit is itt találjuk.

A világkiállítások sorában egyik leghíresebb, s munkám szempontjából a legfontosabb az 1889. évi párizsi kiállítás, amelyet a nagy francia forradalom századik évfordulóján rendeztek. Ekkor lett fölállítva az Eiffel-torony, amely azóta is Párizs legismertebb jelképe. A zeneszerzőknek azonban a távolkelet s az orosz zene kötötte le a figyelmét. Jávai, annami zenészek, gamelán zenekarok jöttek el a francia fővárosba, s távolkeleti hangszereik, dallamaik, harmóniáik a francia muzikusok körében nagy érdeklődést keltettek. Debussy így fogalmaz:

„Én mindenesetre jobban kedvelem az egyiptomi pásztor furulyájának néhány hangját, mert ez a pásztor szervesen hozzátartozik a természethez, benne él s olyan hangokat hall, amiket az Önök zeneszerzéstani kézikönyvei nem ismernek.”²³

A másik nagy zenei élményt azok a hangversenyek jelentették, amelyek az új orosz zenét hivatottak bemutatni Rimszkij-Korszakov vezényletével. Debussy, aki kritikáiban senkit nem kímélt, beleértve Beethovent, Lisztet, s Wagnert, Muszorgszkij művészetére iránt tisztelettel adózik:

²² Debussy (ford. Fábián), 1959, 17

²³ Debussy (ford. Fábián), 1959, 20.

„Egyedülálló muzsikuss az is marad, mesterkéletlen és minden száraz formulát megvető művészete folytán. Egyszerűbb eszközökkel még egy komponista sem fejezett ki ilyen hallatlanul kifinomodott érzésvilágot. Művészete egy olyan különc és primitív ember művészetéhez hasonlít, aki minduntalan ösztönösen talál rá érzelmei helyes kifejezésére.²⁴”

Ravel kiadatlan s befejezetlen operájáról írja Önéletrajzi vázлатаiban, hogy „túl-ságosan az újabb orosz zene légkörébe került.”²⁵ Ravel tiszteletét Muszorgszkij iránt mi sem bizonyítja jobban, mint az orosz zeneszerző *Egy kiállítás képei* című zongoraművének meghangszerelése, amelyre Serge Koussevitzky kérte föl, s Ravel tökéletesen stílushűen el is végzi azt, az eredeti műhöz szigorúan ragaszkodva a hangszerelés során.²⁶

Erik Satie és az eredetiség

Erik Satie (1866–1925) kétség kívül a zenetörténet egyik legkülönösebb figurája. Különcsége, hóbortos szokásai, furcsaságai széles körben ismertek, azonban mindezen külsőségek mögött meghúzódó zeneszerző eredetiségén, műveiben, s írásaiban megnyilvánuló kreativitásán nem hunyhatunk szemet, elkönyvelve művészetének értéktelenségét, hiszen a századforduló idején élő zeneszerzőkre igen nagy hatással volt.

„Erik Satie műveinek individuális és intellektuális értéke van; zenei értéke nincs. De egy dolog vitán felül áll, mégpedig Satie túlzott eredetisége. Ám van-e ennek alapvető művészi értéke? Nyilvánvalóan nincs. A Művészetben – mint az Életben, ahol csak az eredmények számítanak, az erőfeszítés elhanyagolható – egyedül a mű számít; a művész nem.”²⁷

1919-ben így nyilatkozik Chennevière, Satie kortársa *Erik Satie és az irónia zenéjé*című könyvében. Amit a kortársa, Chennevière még nem látott, nem láthatott, az ma már vitathatatlan tény. Tudniillik arról van szó, hogy az őt körülvevő zeneszerzőkben elültette az újításra való törekvés magvát, mely művészetükben tovább élt. Műveivel hadat üzent az évszázados hagyománynak, s a művészet

²⁴ Debussy (ford. Fábrián), 1959, 37.

²⁵ Ravel 1939, 9.

²⁶ Petrovics 1982, 121.

²⁷ Chennevière 1919, 476

funkciójáról is teljesen eltérő véleménnyel volt, mint elődjei. Debussy, Ravel, majd később a francia „Hatok”, azaz Georges Auric, Louis Durey, Arthur Honegger, Darius Milhaud. Francis Poulenc, Germaine Tailleferre művészetére volt nagy hatással. Satie természete – Debussyhez hasonlóan – nehezen viselte a Conservatoire kötöttségeit. Miután másodízben hagyta ott az intézményt, katonának állt, majd szolgálatát letöltve 1887-ben a Montmartre-ra költözött.²⁸ Párizs Montmartre negyede az 1880-as évektől írók, festők, művészek gyűjtőpontja volt. Satie művészkávéházakba járt, először törzsvendége, majd zongoristája lett a világhírű *Le Chat Noir* művészkávéháznak, de rendszeres vendége az *Auberge de Clou*-nak – ahogyan ő vallja magáról²⁹, s a *Café Nouvelle Athénében* is megtaláljuk. Ezekben a művészeti kávéházakban kerül kapcsolatba Mallarméval, Verlaine-nel, s Debussyvel, és Ravellel is itt találkozik. Ravel művészkörökben is jártas édesapja révén találkozott Satieval a *Café Nouvelle Athénében*, s a fiatal Ravelre igen nagy hatást gyakoroltak a zeneszerző különc-ködő szokásai, eredetisége, ötletessége.³⁰ „A Szerelemtől meghalt királynőről írt Balladámon inkább Erik Satie befolyása érezhető”³¹ – írja Ravel Önéletrajzi vázлатаiban az 1893-ban keletkezett műről. Satie Debussyvel is közeli barátságba kerül, s följegyzéseiben kitér Debussyre tett hatására:

„...megmagyaráztam Debussynek, hogy miért kell nekünk, franciáknak megszabadulnunk a Wagner-kalandtól, mely nem felel meg természetes igényeinknek. És megjegyeztem neki, hogy én egyáltalán nem vagyok antiwagneriánus, de szükségünk van saját zenére – lehetőleg savanyúkáposzta nélkül.

Miért ne használjuk azokat a jellemző eszközöket, amelyeket Claude Monet, Cézanne, Toulouse-Lautrec stb. mutatott nekünk? Miért nem tesszük át zenébe ezeket az eszközöket?...³²”

Kétségtelen Satie Debussyre tett hatása, azonban nem elhanyagolható az orosz, távolkeleti, s spanyol zene megismerése sem, hiszen mindezek a hatások együttesen alakították ki Debussy zeneszerzői műhelyének készleteit. A két zeneszerző Debussy haláláig jó barátságban volt, Satie így fogalmaz közös ebédjeikről:

²⁸ Kókai 1967, 128

²⁹ Satie (ford.Várkonyi), 2011, 109

³⁰ Petrovics 1982, 30

³¹ Ravel (ford. Jemnitz)1939, 9.

³² Petrovics 1982, 134

„Vendégként szerzett emlékeim közül nem feledhetem a kedves ebédeket, amelyeket éveken keresztül öreg barátomnál, Debussynél költöttem el, azokban az időkben, amikor a Cardinet utcában lakott. Öröm eme elbűvölő étkezések emlékét.³³”

Ravel Satie darabjait vitte elemzésre tanárához, Pessard-hoz, azonban ő nem díjazta az ismeretlen zeneszerző modern műveit,³⁴ később, 1911-ben pedig Ricardo Viñes, spanyol származású barátjával előadták Satie *Körteformájú darabok* című művét is más darabokkal egyetemben.³⁵

Ibérizmus Párizsban

Debussy és Ravel nevét az impresszionizmus irányzatának zászlaja alatt együtt szokták említeni. Mindkét zeneszerzőre nagy hatással van a korabeli Párizsi miliő, rajongói a szimbolista irodalomnak, az impresszionista festészetnek, személyesen ismerik Satie-t, jelen vannak a világkiállításon, azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni a két zeneszerző közötti korbeli különbséget. A világkiállítás idején Debussy huszonhét éves, még Ravel csak tizenégy. Az orosz zene mindkettőjükre nagy hatással van, Debussynek azonban már korábról is vannak orosz emlékei. Amikor 1880 nyarán Nagyvezsda Meck, Csajkovszkij pártfogója zongoristát kért a párizsi Conservatoire-tól, az intézmény Debussyt küldte. Az akkor még igen fiatal zeneszerzőre a következő három nyár igen fontos hatással volt, hiszen Mecknével és családjával többek között Moszkvában is megfordult.³⁶ Bár az kétséges, hogy megismerkedett-e már ezekben az években Muszorgszkij művészetével, az azonban bizonyos, hogy az orosz környezet megtapasztalása hatással volt rá.

A két zeneszerzőnél nem csak a rájuk ható körülmények azonosak, mindkét zeneszerzőnél közös az „alkotói nyugtalanság”. Amikor egyes műveknél megtalálják saját hangjukat, nem elégednek meg vele, nem állnak meg az útkereséssel. Debussy erre gondolhatott, amikor azokról az emberekről beszélt, akik „valami dacos, valami makacs elhatározással önmaguk megújítására törekednek”, azonban megjegyzi: „nagyszámú olyan művész is akad, aki bizonyos konok módon kezdi újra meg újra azt, amivel egyszer

³³ Satie (ford. Várkonyi) 2011, 95

³⁴ Petrovics 1982, 29

³⁵ Petrovics 1982, 94

³⁶ Ujfalussy 1959, 23

már sikere volt.”³⁷ Debussy ezt a véleményét Magyarországon adott interjújában is kifejtette 1910-ben:

„Azt hiszem, a legtöbb írónak, művésznek nagy baja, hogy nem elég bátor és elszánt szakítani a sikerével és új ösvényt, új mondanivalót keresni. A siker után a legtöbben önmagukat reprodukálják kétszer, háromszor, sokszor. Nincs bátorságuk, nem elég vakmerők a biztosat elhagyni a bizonytalanért. Pedig azt hiszem, nem lehet nagyobb gyönyörűség, mint az embernek leszállni önmagába, s felkavarva a lelkében mindent, egyre újabb és újabb rejtett kincsek után kutatni. Milyen öröm az, valami újat találni önmagunkban, valamit, ami magunkat is meglep, és édes érzésekkel tölt el. Aki önmagát ismétli: mintha mást ismételne. Nem gondolja?”³⁸

Ami a származásuk kérdését illeti, Debussy francia szülők gyermeke, Ravelben azonban félig baszk vér csörgedezik. Ravel a baszk tengerparton lévő Cibourebában született, s a kis Maurice még csak három hónapos, amikor Párizsba költöztek, azonban a spanyol földhöz való vonzódása egész életén át elkíséri. Viszont nem csak Ravel rajongott a spanyol zenéért, ugyanez Debussyról is elmondható, ellenben éppen a kezdeti évek miatt ez a rajongás más-más tőről fakad. A párizsi élet forgatagában néhány évig jelen volt Isaak Albeniz, spanyol zeneszerző is. Albeniz 1889 és 1892 között egész Európában koncerteket adott, 1889. április 25-én Párizsban hallhatta a közönség, ahol kizárólag saját művei hangzottak el. A koncerten jelen volt többek között Debussy, Ravel, Fauré és Dukas, akikre igen jelentős hatással volt a spanyol művész zongorajátéka és zeneszerzési stílusa.³⁹ Albeniz feleségével 1893-ban költözött Londonból Párizsba, felesége nem kimondottan szerette a londoni klímát, s a francia nyelvet is jobban beszélte az angolnál, de a spanyol zeneszerző is szívesen ment Párizsba, a művészetek fővárosába. Még emlékezve a néhány évvel előbbi koncertjére, Párizsban örömmel fogadták, Albeniz a párizsi Scola Cantorum tanára lett, így gyakran találkozott az ott élő és alkotó muzikusokkal, akik bátorították a spanyol zeneszerzőt. 1894-ben részt vett Debussy *Prélude à l'après-midi d'un faune* című művének ősbemutatóján, majd 1902-ben a *Pelléas és Mélisande* előadásakor is jelen volt. Albeniz és a párizsi zeneszerzők egymásra való hatása kölcsönös volt. Debussy feltehetőleg 1906-ban előadta a Albeniz

³⁷ Debussy (ford. Fábrián), 1959, 17

³⁸ Adorján 2004, 16

³⁹ Clark 1998, 13

Ibériájának egy részét, s egy nyilatkozatában Albeniz azon jellegzetességeit dicséri, ahogyan műveiben a spanyol népzenet alkalmazza, valamint ahogyan a gitárt s a kasztanyettát imitálja a zongorán.⁴⁰ Erre egyik legismertebb példa Albeniz *Suite española, Op. 47* című zongorára írott kötetéből a No. 5-ös *Asturias* című darab:

Nº V. ASTURIAS. (LEYENDA.)

I. ALBENIZ.

Edición revisada y dñificada por JUAN SALVAT.

ALLEGRO MA NON TROPPO

PIANO

ppp

marcato il canto

Az ibérizmus Debussyre és Ravelre is igen nagy hatással volt, s ez művészetükben is nyomot hagyott, többek között Debussy 1903-ban komponált *Estampes* című művének második darabja, a *Granadai est* spanyolos hangételű, amint azt címe is sugallja, s bár egyetlen spanyol dallamot sem használ föl benne, ennek ellenére Manuel Falla elismerését is kivívta magának. Azután ott van az 1909-ben komponált *Ibéria* című szimfonikus darab, majd Ravel *Pavane egy infánsnő halálára* (1899) című műve, a *Spanyol rapszódia* (1907) és a *Pásztoróra*, amelynek eredeti címe *L'Heure espagnole* (1907), amelyben egyes zenei részek a spanyol folklórra épülnek.

Debussy és Ravel zongoraművei 1901 és 1910 között

Debussy és Ravel zongoraművei a huszadik század elején gyors egymásutánban keletkeztek. Horváth Barnabás így fogalmaz *Hagyományérzés és újjító szellem. Claude Debussy zongoraprelúdjainak elemzése* című doktori értekezésében:

⁴⁰ Brown 2003, 59

„A fiatal Ravel remekművű zongoradarabokkal való jelentkezése is katalizáló tényező lehetett abban, hogy Debussy aktivitása megnőtt ebben az általa mindaddig elhanyagolt műfajban.⁴¹”

Debussy tizenhárom évvel idősebb, így nem véletlen, hogy az új évszázad megkezdése előtt már számos mű megkomponálását tudhatja maga mögött. Tény, hogy Debussy az előző évtizedekben szívesebben foglalkozott zenekari művek írásával, zongorakiséretes dalaival, s operájával, s habár ekkor is komponált néhány zongoradarabot, az az eredeti zongorahang, amely műveit jellemzi, csak a századforduló után születtek meg.

Az a tény, hogy ezeket a műveket szinte megjelenésük után rögtön hallgathatta a közönség, főleg Ravel barátja, a spanyol származású zongoraművész, Ricardo Viñes (1875–1943) érdeme, akinek nevéhez a legtöbb mű ősbemutatója fűződik.

A következő táblázatban szemléltetem a huszadik század első évtizedének Debussy és Ravel tollából származó zongoratermését.

	Claude Debussy	Maurice Ravel
1901	<i>Pour le piano</i>	<i>Jeux d'eau</i>
1902		
1903	<i>Estampes</i>	
1904	<i>L'Isle Joyeuse</i>	
1905	<i>Images I.</i> <i>Suite Bergamasque (átdolgozás)</i>	<i>Miroirs</i> <i>Sonatina</i>
1906		
1907		
1908	<i>Images II.</i> <i>Children's Corner</i>	<i>Gaspard de la nuit</i>
1909		
1910	<i>Preludes I.</i>	<i>Deux rêveries nocturnes</i>

Debussy és Ravel pályája a századfordulón mondhatni párhuzamosan halad, egymással szinte versengve alkotják meg zongoraműveik legjavát. Az 1900-as évtől egymás után születnek meg a jobbnál jobb zongoraművek mindkét zeneszerző részéről. Az 1901-es évben rögtön két zongorára írott darab lát

⁴¹ Horváth 2010, 1–2

napvilágot, Debussy *Pour le Piano*, valamint Ravel *Jeux d'eau* című műve. A *Pour le Piano* három – régi korok műfajait idéző – tételből álló zongoradarab, *Prélude*, *Sarabande* és *Toccata* tételcímeikkel. Az első két tétel technikája a német barokkra emlékeztet, még a *Sarabande* a francia clavecinisták, Rameau művészetét idézik. A művet 1902. január 11-én Ricardo Viñes spanyol származású zongoraművész mutatta be.⁴² Ugyanezen évben rukkolt elő Ravel első remekművével, a *Jeux d'eau*-vel, azaz 'A víz játékaival'-val. Önéletrajzi vázlataiban így vall a zeneszerző saját művéről:

„Ez a zongoradarabom megnyitja sorát mindazoknak a hangszer-technikai újításoknak, amelyeket effajta műveimről megállapítottak. Erre a darabomra a víz csobogása és a vízések, szökőkutak morajlásából kivehető zenei hangok ihlettek meg engem.⁴³”

Mottónak Henri de Legnier verssorát használja: „*Dieu fluvial riant de l'eau qui le chatouille*”, azaz 'A víz csiklandozásától kacagó folyamisten'. Liszt *Villa d'Este szökőkútjaival* rokon ez a mű, azonban Ravel egy újfajta zongorahangot keres, s talál is. Nagyon sok technikai fogást fölhasznál, futamokat, oktávot, osztinátót, glissandot, tremollót, mind a zene szolgálatába állítva, hogy a gyöngyöző víz játékát minél gazdagabban kifejezze. Amíg Debussy zongoraműveinek lejegyzésekor egyáltalán nem használt pedáljelzést, az előadóra bízva azt, addig Ravel aprólékosan beírta a pedálok használatát.

⁴² Ricardo Viñes Ravel legközelebbi barátja volt, akit még a Conservatoire-i éveiben ismert meg, s aki kiváló zongoraművészként Debussy és Ravel zongoradarabjainak legfontosabb interpretálója lett.

⁴³ Ravel (ford. Jemnitz)1939, 9

Jeux d'Eau

Dieu fluvial riant de l'eau qui le chatouille.
Heurt de Niguel

Edited and revised by
Rafael Joseffy

Maurice Ravel

Allegretto (♩ = 144)

Piano

pp dolcissimo
una corda

Ravelt – aki ekkor még csak 26 éves konzervatorista volt – meglepte művének fogadtatása, s az a hatás amelyet a szakmabeliekre gyakorolt. A *Jeux d'eau* hatására akkor derült fény, amikor meghallgatta Debussy *Estampes*, azaz 'Metszetek' című zongoradarabját, amelyet szintén *Viñes mutatott be 1903-ban*.⁴⁴ A következő kottapélda az *Estampes* harmadik darabjának, a *Jardins sous la pluie* első hat üteme:

Jardins sous la pluie

Net et vif

PIANO

pp

⁴⁴ Petrovics 1982, 41

A kritikák Debussy újításait hangoztatták, s Ravel, akit a kritikák mindeddig kevésbé érdekeltek, 1906-ban levelet intézett Pierre Lalóhoz, bírálva azt a nézetet, miszerint Lalo a sajátos zongorastílus megteremtőjének Debussyt tartotta, holott a *Jeux d'eau* két évvel megelőzi az *Estampes* megjelenését.⁴⁵

Nagyjából itt kezdődik az a végeláthatatlan Debussy – Ravel párhuzam, vita, amely a következő művek megjelenésekor folyamatosan előjön. A kritikák azonban Debussyt sem kímélték a plagizálás vádjá alól, a *Pour le Piano* bemutatója után egyesek a *Sarabande* tételt Satie *Sarabande*-jához hasonlították, az *Estampes* második darabjában, a *Soirée dans Grenade*-ban pedig Ravel *Habanera* (1895) című művének hatását vélték felfedezni.⁴⁶ Petrovics Emil idézve azonban „Debussy és Ravel soha nem ereszkedtek le a személyes cívódásig, sőt időről időre kifejezték egymás iránti nagybecsülésüket, de nem érintkeztek egymással.”⁴⁷

1905-ben a zongorairodalom két gyöngyszeme lát napvilágot, Debussy tollából az *Images I.* kötetát, Ravel pedig a *Miroirs* ciklusát alkotja meg ebben az évben. Az *Images*, azaz a 'Képek' mintha a – korában oly jelentős, nagyhatású – festőművészet világát jelenítené meg, zenei képekben. Horváth Barnabás doktori értekezésében az *Images* három darabját „minden ízében remekműnek”⁴⁸ tartja, s fontos megjegyezni, hogy a saját műveit illetően is igen kritikus Debussy meg volt elégedve munkájával. A zeneszerző maga írja Durandnak szóló levelében:

„Hiúság nélkül, úgy gondolom, hogy ez a három darab megáll a lábán és megtalálja helyét a zongorairodalomban... Schumanntól balra, Chopintól jobbra..., ahogy tetszik.”⁴⁹

Az *Images I.* zongoraciklus 1905-ben készült el, s három darabból áll, melynek címei: *Reflets dans l'eau* ('Fények a vízen'), *Hommage à Rameau* ('Hódolat Rameau-nak') és *Mouvement*. Az első darab, *Reflets dans l'eau* egy tüneményes, aprólékosan megkomponált darab. Debussynél sokszor találkozunk a tenger, a víz motívumával, a *Pelléas és Mélisande* tengerjelenetében, avagy a *La Mer* ('A tenger') című három szimfonikus vázlatra. A zeneszerző és a természet viszonyáról igen sokat elárulnak Mahlerbe interjújában elhangzott mondatai:

⁴⁵ Petrovics 1982, 42

⁴⁶ Ujfalussy 1959, 215

⁴⁷ Ujfalussy 1959, 215

⁴⁸ Horváth 2010, 4

⁴⁹ Ujfalussy: i.m. 183.

„A változó ég alatt, csodálatos és folyton megújuló szépségeit hosszú órákon át szemlélve, semmihez sem hasonlítható érzés ragad magával. A hatalmas természet törékenyen és igazmondóan tükröződik a lelkemben. Íme, a fák az égbolt felé törő ágaikkal, íme, az illatos virágok, melyek rám mosolyognak a réten, íme, a lágy pázsittal borított föld...⁵⁰”

A harmóniak felületszerű kezelése, a hangzsképletek egymásba való fűzése jellemzi a mű kidolgozását, a darab felépítése keretbe foglalt. Kezdetben az akkordok magasba emelkedése, majd visszasüppedése szinte a lélegzéshez teszi hasonlatossá. Eközben egy háromhangú, lefelé ívelő „dallamfoszlányt” hallhatunk. Miközben a „kíséret” mindig más formában jelenik meg, addig ez a lefelé ívelő három hangból álló dallam az állandóságot jelképezheti az változóban, ahogyan az a következő kottapéldákon látható:

Andantino molto
(Tempo rubato)

1. kottapélda (1–4. ütem)

nu Mouvs

2. kottapélda (36–39. ütem)

⁵⁰ Malherbe H.: Az egyházi zene újjászületése? Claude Debussy és a Szent Sebestyén vértanúsága. http://www.muksikalendariu.hu/muzsika/index.php?area=article&id_article=1472 (Utolsó letöltés: 2016. 11. 27.)

1° Tempo (en retenant jusqu'à la fin)

3. kottapélda (72–75. ütem)

Lent (dans une sonorité harmonieuse et lointaine)

4. kottapélda (82–89. ütem)

Az *Images* második darabja, a *Hommage à Rameau* a nagy francia előd előtti tisztelgésének ad hangot. Jellegében sarabande, ahogyan arra a szerző is rámutat, s egyfajta régies melankólia jellemzi. Debussy művészetére nagy hatással voltak a múlt századok nagy francia zeneszerzőinek művei, az *Images* második darabjával tisztelgetést fejez ki iránta. A kezdeti *unisono*val induló ünnepélyesebb hangvételű részt követően egy táncos ritmusú, életörömtől sugárzó szakasz következik, majd visszatér a kezdeti rész, a megbékélés. A ciklus utolsó darabja, a *Mouvement* illékony, életvidám darab, a *Pour le Piano* zongoraciklus *Toccata*jához hasonló, örökmozgó, sziporkázó jellegű mű, C-dúr hangnemben. A cím jelenthet mozgást, tempót de tételmeghatározást is. Az előző darabhoz hasonlóan itt is háromrészes formában komponál, s ahogyan az előző kettőben, az utolsó darabnál is előszeretettel alkalmaz mixtúrákat, amint az a következő kottapéldán látható.

Maurice Ravel *Miroirs*, azaz 'Tükörképek' című műve az *Images I.* kötetével azonos évben, 1905-ben jött létre. Maga a szerző így ír *Önéletrajzi vázлатаiban*:

„A *Les miroirs* zongoradarabok gyűjteménye; összhangfűzésem újszerűsége itt már szembeszökővé bátorodik és megbotránkoztatja az olyan zenészeket is, akik mindaddig híveimnek mutatkoztak. A gyűjtemény *Szomorúmadarak* című második darabja, keletkezési ideje szerint az első és legalábbis saját véleményem szerint a sorozat legjellegzetesebb részlete: itt magam előtt láttam a sötét erdők mélyébe menekülő madarakat, ahogy meghúzódnak a forró nyári napok tikkasztó heve elől.⁵¹”

Debussy azon ötlete, hogy a zenét szabad formában is lehet írni – amely szinte improvizációként hat – Ravelben lelkes követőre talált. Ezt *Oiseaux tristes* című műve bizonyítja leginkább. Az első darab a *Noctuelles* ('Éjjelilepkék'), melyben a pillangók finom libegését triolák és tizenhatodok ütköztetésével éri el, a Dallam mellett mindig megtaláljuk ezt az izgó-mozgó szólamot is, leszámítva a középhrészt, amely nyugodtabb jellegű, Pas trop lent tempójelzéssel.

⁵¹ Ravel 1939, 9

I. Noctuelles

Très léger ($\text{♩} = 128$ environ)

pp *pp*

mf *pp*

Középrész:

Pas trop lent ($\text{♩} = 80$ environ) *sombre et expressif*

mf *p* *pp*

mp *p* *pp*

A harmadik darab az *Une barque sur l'océan* ('Bárka az óceánon'), a hullámon ringatózó bárka impresszióját adva a gyors futamok felett vonuló széles dallammal.

III. Une Barque sur l'Océan

D'un rythme souple – *Tres enveloppé de pédales*

pp

En dehors

Ezután következik az *Alborada del gracioso* ('Az udvari bolond szerenádj'), amely gitárimitálásával, s magával ragadó lendületével s dallamaival spanyol jelleget hordoz. Végül a zárótétel, a *La vallée des cloches* ('A harangok völgye') a sorozat második darabjával rokonítható, impresszionista megjelenésekben gazdag.

Debussy és Ravel egymás iránti tisztelete nem kétséges. Ravel azon az úton indult el, melyet Debussy kezdett meg, s csodálta az idősebb zeneszerzőt. A *Prélude à l'après-midi d'un faune* című zenei költeményből zongorára és két zongorára is írt átíratot. Sőt, barátaival rendszerint megjelent a *Pelléas és Mélisande* előadásokon, s nem fukarkodnak a tetszésnyilvánításban. Emellett a fiatalabb zeneszerzőnek fontos volt Debussy véleménye. Ravel F-dúr vonósnyegyese 1902-ben keletkezett, egyesítve magában a kamarazene zárt formáinak hagyományos szabályait, a kifinomult hangszínekkel, hanghatásokkal. Az újonnan komponált darabról Gabriel Fauré véleményét kéri ki, aki azonban bírálja a művet: az utolsó tételt rövidnek és kiegyensúlyozatlannak találja. Ravel ekkor Debussy tanácsát kérte ki kétségei eloszlatására, aki „a zene isteneinek nevében” s a saját nevében kéri, „ne nyúljon vonósnyegyesehez”.⁵² Ebből is látszik, hogy a két zeneszerző között, ha nem is volt közeli viszony, nem voltak negatív ellenérzéseik.

A korabeli kritikák „Debussy vagy Ravel” választásra hegyezték ki a két zeneszerző bizonyos értelemben vett hasonlóságát. Az idő azonban megmutatta: Debussy és Ravel zenéje egyaránt időtálló s egyedi. Bár a korban

⁵² Petrovics 1982, 50

számos jelentős és kevésbé jelentős zeneszerző működött és alkotott, dolgozatom szempontjából az irodalom, a festészet, s a zeneszerzők egymásra való hatását vizsgáltam, s igyekeztem fölvázolni azt a szellemi légkört, amely ezeket az évtizedeket jellemezte.

Összegzés

A XIX. század második felében számos olyan irányzat volt jelen Párizsban, amely elősegítette a zeneművészet „megtisztítását” az évszázados német befolyás alól. A francia impresszionista festők, szimbolista költők, s a Párizsban élő zeneszerzők egy része tudatosan fordul az új, modern művészet felé, maga mögött hagyva a régmúlt szabályait. Ebben segíti őket a világkiállítás, más nemzetek zenéinek megismerése, Manet, Monet festményei, Verlaine zeneiség fontosságát hirdető költeménye, s Erik Satie, aki természetileg egy forradalmár. Satie szembe úszik az árral, teljesen egyedül, hagyományoktól elforduló zenét ír, s művészetével példát mutat, biztatást ad olyan nagy tehetséggel megáldott zeneszerzőknek, mint Debussy és Ravel. Munkám során bebizonyosodott, hogy a feltárt kapcsolati gócpontok – az emberi kötődéseken túlmenően – a művészetek egymásra való hatását is hordozzák és e művészkörben, kapcsolati hálóban felgyülemlett gondolatokat, elképzeléseket a legnagyobb mesterek párolták le műveikben. Ez az újító szándék, amely a századforduló Párizsi közösségét jellemezte, a mai napig visszacseng, hatása a következő évtizedek művészei számára meghatározó.

Irodalomjegyzék

- BROWN, Matthew: Debussy's Iberia. New York: Oxford University Press, 2003.
- CHENNEVIÈRE, Rudhyar D. (Martens, F. H. trans.): „Erik Satie and the Music of Irony”. *The Musical Quarterly* 5/4 (1919) 469–478.
- CLARK, Walter Aaron.: Isaac Albeniz: A Guide to Research, Routledge: New York – London, 1998.
- COPLAND, Aaron (Varga Bálint András ford.): *Az új zene 1900-1960*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973.
- DARVAS Gábor: *Zene Bachtól napjainkig*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981.
- EGGEBRECHT, Hans Heinrich.: Zene és idő (in. Mi a zene?)http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_mi_a_zene/ch17.html (hozzáférve: 2016. 12. 05.)
- HORVÁTH Barnabás: Hagyományörzés és újító szellem. Claude Debussy zongoraprelűdjeinek elemzése. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010.
- KOMLÓS Aladár: *A szimbolizmus és a magyar líra*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
- KÓKAI Rezső: *Századunk zenéje*. Budapest: Zeneműkiadó, 1967.
- LYKA Károly: *A művészetek története*. Budapest: Képzőművészeti Alap, 1977.
- PETROVICS Emil: *Ravel*. Budapest: Zeneműkiadó, 1982.
- SALZMAN, Erik: *A 20. század zenéje*. Budapest: Zeneműkiadó, 1980.
- SZABOLCSI Bence: *A zene története*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- UJFALUSSY József: *Achille-Claude Debussy*. Budapest: Gondolat, 1959.
- UJFALUSSY József: „Egy faun délutánja – Mallarmé és Debussy – vers és zene”. *Magyar Zene* 3 (2012) 253–258.

Források

- DEBUSSY, Claude Achille (Fábián László ford.): *Croche úr, a műkedvelők réme*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1959.
- RAVEL, Maurice (Jemnitz Sándor ford.): „Önéletrajzi vázlat”. *Népszava*, 1939. június 8., 9.
- SATIE, Erik (Várkonyi Benedek ford.): *Egy ütődött (én) megfigyelései*. Budapest: Typotex 2011.

Nagy Nikoletta

A Gyöngyösi Irodalmi Társaság

Kárpátalja¹, pontosabban Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területén kialakult szellemi – kulturális örökség mindig is egy összetartó erőt képezett a kárpátaljai magyar közösség számára. Nem változtatott ezen az tény sem, hogy a régió a történelem folyamán több hatalomváltáson esett át.

A Gyöngyösi Irodalmi Társaság 1942-ben megjelent évkönyvében Antal István, a társaság elnöke a következőképpen összegzi azt a rögös, ám mégis példaértékű utat, amelyet a társaság közel 20 éves fennállása idején járt végig: Rengeteg hittel és érdeklődéssel indult útjára 1906 januárjában Gyöngyösi (*Gyöngyös, Gyöngyösi, Gyöngyössy*) Irodalmi Társaság, melynek lelkesedését csak az 1919-ben rátelepedett cseh éra tudta megtörni. Tehát az irodalmi kör befejezte munkásságát, és gyökereit behúzza várta a jövőt, amely „kedvezőbb életlehetőséget tartogat számára”. Egészen 1939 novemberéig, amikor is a magyar kormányzat jóvoltából újjáalakulhatott a társaság, új lendülettel és régtől maradt egy akarattal felvértezve.²

Az első elgondolás egy irodalmi tömörülést szolgáló egyesület síkján elindítani a magyar szó és írás terjesztését. Ennek első lépéseként Vidor Marcell³ 1904. június 26-án egy felhívást közölt az „Ung” című hetilap hasábjain, amelyben arra kért minden, magát irodalomkedvelőnek tartó kárpátaljai magyart, hogy fogjanak össze, egy művészetpártoló szervezet összehozása érdekében. A kezdeményezésnek két évig nem volt folytatása, mígnem 1906. január 28-án Kovássy Elemér perecsenyi főszolgabíró és Deák Gyula állami polgári

¹ Kárpátaljáról, mint önálló földrajzi és politikai fogalomról 1918. december 21. óta beszélhetünk, ekkor fogadta el ugyanis a Károlyi-kormány az 1918: X. néptörvényt, amelynek alapján a történelmi Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobb részei egységes igazgatás alá kerültek Ruszka Krajna Autonóm Terület néven. A régió megnevezése többször változott, a fent említett mellé sorolhatnánk még a Podkarpatszka Rusz, Ruszinszko, Kárpátontúli terület, Kárpát-Ukrajna stb. kifejezéseket is.

² Antal 1942, 3

³ Vidor Marcell (1876–1945) – kárpátaljai költő, író, újságíró. Ungváron a Határszéli Újság szerkesztője

iskolaigazgató egy értekezletre hívta össze Ungvár és Ung megye „tollforgató” embereit. Ezen összejövétel már sikeresen zárult, hiszen itt döntés született egy irodalmi társaság megalakulásának szükségességéről, illetve napokon belül meg is indult a szervező munka, amely hamarosan meghozta gyümölcsét.

Az alakuló ülésre 1906. november 10-én került sor az ungvári vármegyeház közgyűlés termében. Gyöngyösi István költő Ung-vidéki rajongói, itteni kultuszának ápolói az Ung megyei Közművelődési Egyesület keretén belül 36 taggal a vármegye nagytermében létrehozták a Gyöngyösi Irodalmi Társaságot, amely a Kisfaludy Társaság akadémikus szellemiségét felvállalva irodalmi és művelődési egyesületként működött, fejlődést hozott a helyi irodalmi életbe. A 36 alapító tag a helyi irodalmi és művészeti élet jeles képviselői közül került ki, név szerint: Aigner Ferenc, Berzeviczi István, Blanár Ödön, Deák Gyula, Duliskovich Elek, dr. Fényes Vilmos, Fülöp Árpád, dr. Gyöngyösi László (Beregszász), dr. Hadzsega Bazil, Heverdle Frigyes, Hidasi Sándor, Kaminszky József, Komjáthy Gábor, Kovássy Elemér (Perecseny), dr. Laudon István, dr. Lukács Géza, Mazuch Ede, dr. Mocsári Miklós, dr. Nagy József, Nemes Emil, dr. Novák Endre, Pap János, Pataki Pál (Ungtarnóc), dr. Reisman Arnold, Románecz Mihály, dr. Russay Gábor Lajos (Szobránc), Sirokai Albert, Szabó Albert (Záhony), Szamolányi Gyula (Máramarossziget), dr. Tahy Endre, Takács László, dr. Tüchler Sándor, Vidor Marcell, Virányi Sándorné, Volosin Ágoston, dr. Zombory Dezső.⁴ A környék irodalmárait tömörítő társaság ápolta az irodalmi hagyományokat, emléktáblákat állított, felolvasó- és irodalmi esteket tartott. Évkönyveket adott ki, amelyekben konzervatív, mélyen nemzeti szellemű irodalmat művelő tagjainak írásait jelentette meg.

Az irodalom és művészpártoló egyesület elnökévé miszticei Románecz Mihály műfordítót, irodalmárt választották meg, aki 1899. október 30-tól az ungvári királyi Katolikus Főgimnázium (ma: az Ungvári Nemzeti Egyetem kémiai kara) igazgató-tanára volt. Első titkárává dr. Nagy József főszolgabírótt tették meg, akinek tisztét három évvel később Deák Gyula állami polgári leányiskolai igazgató vette át.

A Társaság névadójául Gyöngyösi István magyar költőt választották, aki amellett, hogy Ung megye szülötte, a magyar szó és gondolat egyik legnépszerűbb terjesztője is volt. A gazdag eperjesi prókátor családban született Gyöngyösi István (Radvác, 1624. augusztus 25. – Csetnek, 1704. július 24.) alispánként, országgyűlési követként, jogászként és költőként először vidé-

⁴ Csörsz Rumen 2010, 625

künkön, majd országos szinten vált ismertté. Iskolai tanulmányait Ungváron kezdte, Ung megyéből származott az első felesége, Baranyai Ilona. Munkácson ügyvédként szolgálta Zrínyi Ilonát, majd Homonnai Drugeth Zsigmond ungvári birtokainak fiskusa volt. 1683-ban Thököly Imre oldalán állt. A „magyar Ovidiusnak”⁵ nevezett költő még ebben az évben elbeszélő költeményt írt a kuruc vezér és a munkácsi vár úrnőjének egybekeléséről *Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról* „Az, ki régen fegyvert fogott hazájáért” címmel. Többek között II. Rákóczi Ferencet is támogatta. Több más műve alapján az irodalomtörténet őt is a barokk, illetve a főnemesi udvari irodalom (XVII–XVIII. század) markáns alakjai közé sorolja.⁶

A társaság aktív irodalmi és kulturális tevékenységet fejtett ki vidékünkön, fő céljaik között szerepelt:

- elsősorban olvasóképesé tenni a falu egyszerű parasztját, a város munkásait, megszerettetni velük a magyar szó csengését, a magyar nyelv sok mindent pótló szépségét;
- távol a fővárosi központtól, a vidéken elszórtan és magukra hagyottan tengődő irodalmi erőket, írókat, költőket, a tudomány és művészet embereit egy táborba tömöríteni, nemes munkára ösztönözni, bátorítani, ha lehet, anyagilag támogatni;
- emelni a vidéken az irodalmi szintet, a közösség előtt rokonszenvenessé tenni az írók hivatásszerű munkásságát, népszerűvé varázsolni az írókat s általuk magát az irodalmat is, olvasótáborot teremteni;
- megőrizni a Gyöngyösi-kultusz szellemi értékeit illetve megörökíteni eme neves költő emlékét.⁷

Céljaik megvalósítása érdekében különböző eszközöket használtak. A legelterjedtebb és legnépszerűbb a költői, prózai és tudományos művek ismeretetésére szolgáló felolvasóestek, előadások illetve az évfordulókhöz tartozó megemlékezések voltak.

A közművelődési egyesület hamarosan magára vonta az ország vezető irodalmi köreinek figyelmét is. Írók, költők, művészek, tudósok és közéleti nagyságok látogattak el a fővárosból, hogy felolvasásaikkal fűszerezzék a Gyöngyösi

⁵ Publius Ovidius Naso (i.e. 43 – i. sz. 17) a római aranykor költője. Gyöngyösit először Kovásznai Sándor nevezte így, mivel kortársai szerint a könnyed hangvételű, nem egyszer pajzán művei hasonlóak a latin poéta munkásságához.

⁶ Dupka 2017, 25

⁷ Antal 1942, 7

Társaság felolvasóüléseit. Többek között: Ábrányi Emil költő, Eötvös Károly író, Fülöp Áron költő, Pekár Gyula író, Mihalik József művészettörténész, Hock János plébános és író, Erődi Béla nyelvész, Lehoczky Tivadar történész és néprajzkutató, Rákosi Jenő író, Pásztor Árpád író és még sokan mások. Mi sem természetesebb ennél, hiszen a Gyöngyösi-kultusz és más klasszikusaink szellemi értékeinek terjesztése, emlékének megörökítése nagyra értékelhető tevékenységnek számított.

A Társaság működésének első 12 évében, tehát 1906 és 1918 között is fontos és kiemelkedő jelentőségű munkát végzett. Elindította például a vármegyei múzeum felállításának gondolatát és szép muzeális gyűjteményt hozott össze.

Gyöngyösi István emlékének tiszteletére Radváncon található szülőházát 1908. szeptember 20-án országos méltóságokat is megmozgató nagy ünnepség keretében emléktáblával jelölték meg. A táblán a következő felirat emlékeztetni az arra járókat a költő szülőházára: *"Itt született Radváncai Gyöngyösy István 1620 körül † 1704 a Murányi Vénus és egyéb művek XVII. századbeli nagy költője. Emléke poraiból megélemedett phoenixként támadt föl honfíú szívekben és emlékeiben, melyet a Gyöngyösy Irodalmi Társaság közreműködésével a költő szülőhelye Radvánz község emelt hazafias kegyeletből 1908-ban."*⁸ A községi díszközgyűlés az immár táblával megörökített szülőház előtti teret Gyöngyösy térnek, a falun keresztül vezető utat pedig Gyöngyösy útnak nevezte el örömeiben.⁹

A társaság nevéhez fűződik a Petőfi Sándor ungvári tartózkodásának helyét megörökítő emléktábla felállítása is 1911. október 15-én. Az emléktáblát az azóta már lebontott Fekete sas-vendéglő helyén, a ma már Petőfi nevét viselő tér közelében álló, művészeti szakiskolának otthont adó épület falán helyezték el, ezzel a felirattal: *„Ezen a téren állott a Feketesas-vendéglő, / melyben 1847. július 11-12-ike közötti éjjel / PETŐFI SÁNDOR / megszállott. / Emelte a Gyöngyösy Irodalmi Társaság / 1911-ben”*. Az emléktáblát a Gyöngyösi Irodalmi Társaság elnökségének nevében dr. Deák Gyula titkár adta át. Ünnepi beszédében rámutatott arra, hogy egy emlékjellel több van a vármegyében, és ha folytatni fogják utunkat, hamarosan minden irodalmi és történelmi mozzanat, amely a vármegyéhez kapcsolódik, megörökítést nyer szoborban, emléktáblában és emlékoszlopban.¹⁰

⁸ Dupka 2017, 26

⁹ Csörsz Rumen 2010, 628

¹⁰ Bagu 2010, 71

Mindkét tábla alkotója Petridesz János ungvári szobrász volt. A Petófi-táblánál Mazuch Ede irodalomtörténész, gimnáziumi tanár tartott avatóbeszédet, aki a társaság évkönyvében közreadta Dayka-kutatásait is.¹¹

1914 és 1918 között, az első világháború dacára folyt a munka, tartottak felolvasóüléseket, főleg ungi vonatkozású kutatásokat végeztek, de megünnepelték az Arany- és a Tompa-centenáriumot is, jöllehet 1914–15-ben főleg csak az adminisztrációra futotta elszántságukból.¹²

1918-ban aztán bekövetkezett a minden eddiginél nagyobb következményekkel járó tragédia. Magyarország az első világháború veszteseként 1920. június 4-én a Trianoni békeszerződés értelmében elveszítette területeinek kétharmadát. Kárpátalja túlnyomó része — köztük Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék —, az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Layeben aláírt egyezmény által Csehszlovákia fennhatósága alá került.

A csehszlovák alkotmány szavatolta ugyan a gyülekezési és sajtószabadságot, lehetővé tette politikai pártok, társadalmi szervezetek működését, ám a hatóságok „A köztársaság védelméről” című hírhedt törvényre hivatkozva szigorúan ellenőrizték az újságokat, a szakszervezetek, kulturális egyesületek tevékenységét, bármikor felfüggeszthették azok munkáját.¹³ Nem maradt ki a sorból Gyöngyösi Társaság sem, 1919-ben a csehszlovák hatóság cenzorai nem engedélyezték az országosan elismert, nagy múltú Irodalmi Társaság alapszabály szerinti működését. A tagok számára erősen szűkített tevékenységi kört írtak elő, csak műkedvelő előadások szervezőjeként működhetett. 1919. szeptember 5-én tevékenységét felfüggesztették.

A cseh megszállás idején az ungvári magyarság minden eddiginél erősebben próbálta kifejezésre juttatni véleményét. Az ellenzéki küzdelem élére – egyéb szervezet híján – a keresztényszocialista párt női szakosztálya állt. A női szakosztály élén Jaczik Miklósné Babják Mária és Rácz Pálné fáradoztak az irodalmi délutánok megszervezésén, melyeket az ungvári római katolikus kincstári fiúiskola nagytermében tartottak meg. Igyekeztek megszólítani és közreműködésre bírni mindenkit, akiben csak valamilyen irányú tehetség szunnyadt. A mozgalomba idővel bekapcsolódott dr. Kerekes Istvánné és lánya, Kerekes Vera. Mindenkit fűtött a magyar nemzetmentés hivatása, mert érezték, hogy nemzetük fennmaradása a cseh elnyomás és elnemzetlenítő törekvések hatása alatt csakis a kultúráján keresztül biztosítható.

¹¹ Dupka 2017, 58-59

¹² Csörsz Rumen 2010, 629

¹³ Apró-Paál 2014, 69

Mindemellett hivatásos szerve is volt a magyar kulturális mozgalmaknak. Ez volt a Lessek Ferdinánd és társától megalapított „Mozaik” Kultúregyesület. Az egyesület Antal Miklós, majd Fülöp Árpád vezetése mellett először 1920. április 11-én mutatkozott be nyilvánosság előtt. Tagja volt majdnem minden Gyöngyösi tag.¹⁴

1924. november 5-én a Mozaik Kultúregyesület Ungváron megkísérelte a Gyöngyösi Irodalmi Társaság újra élesztését, amikor ugyanezen a néven elindította irodalmi szakosztályát. A bemutatkozó Mécs László-est a költő személyes részvételével gyér számú érdeklődőt vonzott, ezért a próbálkozásnak nem is lett folytatása.¹⁵

1938-ban azonban fordult a kocka, és az első bécsi döntés következtében 1939 márciusának közepére Kárpátalja egésze újra visszakerült Magyarországhoz. Az elkövetkező évek ismét lehetőséget biztosítottak a kárpátaljai magyarság számára ahhoz, hogy újra fellendítsék kulturális és közművelődési életüket. A visszacsatolás után megszűntek a csehszlovák hatalom idején kiépített magyar kisebbségi intézmények, fórumok, sajtószervek. Sok esetben az 1918 előtt bejegyzett, később a csehszlovák hatóságok által betiltott szervezetek újraindultak, működésüket hatóságilag engedélyezték.¹⁶

Ilyen körülmények között vetődik fel 1939 nyarán a Gyöngyösi Irodalmi Társaság újraindításának gondolata. Deák Gyula egyetemi tanár ez év augusztus 29-én az társaság egykori elnökének, Románecz Mihálynak címzett levelében kifejti az ungváriak igényét a társaság működésének újraindítására. Ehhez azonban az elnök beleegyezését kéri, hiszen ahogy ő fogalmaz „a Társaság nem oszlott fel, csak kényszerszünetet tartott”.¹⁷ 1939. szeptember 21-én zártkörű ülésen Deák Gyula titkár vezetésével elhatározták, hogy a Gyöngyösi Irodalmi Társaság tevékenységét felújítják.

A munkálatok gyorsan zajlottak, így huszonegy év elteltével, 1939. november 4-én, Ungváron újjáalakult a Gyöngyösi Irodalmi Társaság. Románecz Mihály főgimnáziumi igazgató azonban ezúttal nem vállalta el az elnökséget, így a társaság elnökévé az újjáalakulást megszervező Antal Miklós pápai kamarást választották, főtitkárnak pedig Sirokay Zoltánt.

1939. november 4-én, a társaság alakuló ülésén elfogadták az alapszabályt. Ebben lefektették a Társaság céljait, feladatait, és mindazon kötelességeket, amelyeket a tagok önként vállalnak. Ahogy a dokumentumból kitűnik,

¹⁴ Antal 1942, 19

¹⁵ Fedinec 2002, 135

¹⁶ Dupka 2017, 90

¹⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege (továbbiakban: KTÁL). Fond 1186., opisz 1., od. zb. 50., lap 1.

az Irodalmi Társaság fő célja a közművelődésnek magyar nemzeti szellemben való terjesztése és ápolása, különösen a hazai irodalomnak nemzeti irányban való művelése, pártolása, ismertetése és terjesztése.

Ezen cél elérése érdekében a társaság felolvasóüléseket és egyéb kulturális előadásokat tart, kirándulásokat rendez és anyagi erejétől telhetően támogatni igyekszik a magyar kultúra és irodalom ügyét.

A társaság tagjai lehetnek rendes és pártoló tagok („Gyöngyösi barátok”). Rendes tag lehet minden nagykorú, aki az irodalom bármely ágában jelesen tevékenykedik. Ezeknek a tagoknak kötelességük volt két évenként egyszer felolvasást, vagy előadást tartani. A pártoló tag pedig az, aki a társaság éves tagsági díját fizeti és kedveli az irodalmat.¹⁸

A tisztújítást és a tagválasztást követte az első ünnepi felolvasó ülés. Többek között Fülöp Árpád, Rácz Pál olvasta fel saját írását, Zádor Dezső zongorázott.

A társaság 20 év utáni első ülésén a 26 életben levő tagja mellé 9 újat választottak: *Gaár Iván* polgármester, *Ijjász Gyula* festőművész, *Mécs László* költő, *Sirokay Zoltán* gimn. tanár, *Szentkereszty Tivadar* tanfelügyelő, *Tar Zoltán* Ung vármegye főlevéltárnoka, *Kováts Miklós* újságíró, *Kontratovics Irén* görög katolikus lelkész, *dr. Szénássy Barna* gimnáziumi tanár személyében. 1940-ben *Magda Sándor* református püspök, *Bártfay István*, *dr. Csűrös Ferenc*, *Dienes Adorján* plébános, *Gombos István* és *dr. Pataky Mária*, 1941-ben *Dr. Csomár Zoltán*, *Endrédi György* és *Sziklay Ferenc*, majd 1942-ben *Erdélyi Béla* festőművész csatlakozott hozzánk.¹⁹

A megválasztott tagok mindannyian rászolgáltak azon megtisztelő feladatra, hogy tagságukkal és lelkiismeretes munkájukkal segítsék a társaság hatékony működését:

Gaár Iván az Ung című lap munkatársaként dolgozott, rengeteg cikke jelent meg 1892 és 1919 között. 1939-ben a Győri Hírlapban közölt cikksorozatot „Ungvári esetek a 20 éves cseh uralom idejéből” címmel. Továbbá 1934-ben jelent meg könyve „A régi Ungvár történetéből” címmel.²⁰

Ijjász Gyula hosszú időn keresztül foglalkozott a maya és magyar nyelv közt mutatkozó rokonság kérdésével, így több híres nyelvészeti tudóssal is szoros kapcsolatban állt. A Kárpáti Magyar Hírlap munkatársa, 1930-ben „A magyar nyelv eredete” címmel könyvet jelentetett meg.²¹

¹⁸ A Gyöngyösi Irodalmi Társaság Alapszabálya 1939. In: KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 21.

¹⁹ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 4.

²⁰ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 17.

²¹ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 16.

Mécs László költő, szerzetes, lapszerkesztő. Felvidéki magyar lapokban rendszeresen jelentek meg nagyszabású költeményei. Első kötete Hajnali harangszó címmel Ungváron jelent meg (1923), de jelentek meg kötetei Franciaországban, a Benelux-államokban, Torontóban. A *Vigilina* c. lap főszerkesztője.²²

Sirokay Zoltán egyike volt ama ifjú és törekvő kultúrebereknek, akik a magyar kultúráért önzetlenül hajlandóak voltak dolgozni. Értékes információkat tartalmaz könyve, melynek címe „Mészáros Lázár tábornok, az első magyar hadügyminiszter” (Mátészalka, 1928.).²³

Szentkereszt Tivadart a pedagógiai irodalom egyik legkiemelkedőbb képviselőjeként tartották számon. Az 1932-ben megjelent önálló kötete, a „Békés vármegye népoktatásának története”, egyike a legértékesebb tanügytörténeti monográfiáknak.²⁴

Tar Zoltánt 1909-ben nevezték ki Ugocsa vármegye fő levéltárnokának. A cseh megszállás alatt, mint tartományi levéltárnok egyedül kezelte és igazgatta az Ung, Bereg és Ugocsa megyei levéltárakat. A visszacsatolás után Ung vármegye levéltárnokának nevezték ki.²⁵

Kováts Miklós újságírói pályáját 1918-ban kezdte az „Ung” című lapnál. Irodalmi kérdésekkel foglalkozott. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Kárpáti Magyar Hírlap szerkesztésével, melynek 1938-tól egyedüli szerkesztője volt.²⁶

Konratovics Irén a világháború előtt rendszeres munkatársa a „Görög Katholikus Szemlének” és a „Kárpátnak”, cseh uralom alatt pedig a „Határszéli Újság” és a „Prágai Magyar Hírlap” lapjain jelennek meg cikkei. Továbbá több önálló cikke jelent meg ruszin nyelvű lapokban is. Önálló ruszin nyelvű tanulmányai: „Podkarpatszka Rusz” története, „Adalékok Podkarpatszka Rusz és Ungvár várának történetéhez a XIV. századig” stb. A szlovenszkoí szlovák nyelvű közép- és népiskolák számára négy görög katolikus hittankönyvet készített. (A szlovák kormány ezeket az iskolákból hamar kitiltotta, arra hivatkozva, hogy nem egyeznek a szlovák mentalitással).²⁷

Dr. Szénássy Barna a matematika, ábrázoló geometria és csillagászatban doktora. A Magyar Nemzetpolitikai és Magyar Társadalomtudományi Társaság

²² Magyar Életrajzi Lexikon – <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10268.htm> (Utolsó letöltés: 2018.01.05.)

²³ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 13.

²⁴ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 12.

²⁵ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 52., lap 8.

²⁶ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 15.

²⁷ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 16.

választott tagja, továbbá a debreceni Szent László kör örökös elnöke és az „Ung Vezér” Bajtársi Egyesület vezére volt. Munkája során több népszerűsítő rádió- és népművelési előadást is tartott.²⁸

Dr. Magda Sándor református püspök 1914-ben jelentette meg „A magyar egyezményes filozófia” című könyvét. 1925-től 1935-ig szerkesztette a Református Egyház és Iskola című egyetemes egyházi hivatalos lapot. Ebben a minőségében több száz cikket írt. Nagyobb értekezései jelentek meg különböző folyóiratokban: „A háború etikai tanulságai”, „Kant Immanuel”, „A lelkiismeret” stb.²⁹

Dr. Bártfay István a jog és államtudományok doktora. Számos verse, novellája illetve politikai tartalmú cikke jelent meg a Mi Lapunkban, a Híradóban továbbá a Kárpáti Magyar Hírlap c. lapokban. 1926-ban. Szent Ferenc centenáriumára a Legenda c. versét megzenésítették.³⁰

Dr. Csűrös Ferenc számos irodalmi, művelődéstörténeti, tanügyi és nyelvészeti cikke jelent meg előkelő folyóiratokban. Kutatásai során rengeteg anyagot gyűjtött a Gyöngyösi család ung megyei szerepléséről.³¹

Dienes Adorján a kassai Kazinczy Társaság tagja volt. Cikkei a Zemplén, A Nép és a Kárpáti Magyar Hírlapban jelentek meg számottevően. Tíz önálló művet adott ki.³²

Gombos István az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny és a Protestáns Tanügyi Szemle munkatársaként dolgozott. Mint lapszerkesztő is érdemeket szerzett, ugyanis a „Püspökladány és Vidéke” c. lapot 1919-1923 között, a „Nagykunság” c. lapot pedig 1926-1929 között szerkesztette.³³

Dr. Pataky Mária beregszászi író, néprajzkutató, a ruszin-magyar kapcsolatok kutatója, a magyarországi nőmozgalmak egyik vezéregyénisége volt. Megalapítója a MANSZ főiskolai csoportjának és az Egyetemet Végzett Nők Szövetségének. Nevelésügyi, zenetanulmányi és propaganda irányú irodalmi működést fejt ki nemcsak a magyar, hanem a bolgár, német és lengyel nyelvű szaklapokban is. Nagyobb zenei munkája a német lapok által igen méltott, „Beethoven und Ungarn”: Legnagyobb nevelésügyi tanulmánya „A magyar

²⁸ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 10.

²⁹ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 32.

³⁰ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 43.

³¹ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 38.

³² KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 40.

³³ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 36.

nőnevelés története”. 1938-ban jelent meg Rákóczi földje c. kismonográfiája.³⁴ A ruszin népzene című írása a Társaság 1942-es évkönyvében jelent meg.

Dr. Csomán Zoltán 1936-tól az Útmutató c. igehirdető folyóirat állandó munkatársaként tevékenykedett, majd 1937-1938 között a cseh megszállás alatt hivatalos egyházi lapba, a Református Egyház és Iskolába mintegy 50 cikket írt. Nyomatásban megjelent hat önálló könyve, ezek közül a „Húsz év Ungvár történetéből” 1918–1938 c. műve a Magyar Társaság irodalmi pályázatán első díjat nyert.³⁵

Endréd György az Ungvári Drugeth gimnázium rajztanára volt. Művészetirodalmi munkái folyóiratokban, napi- és hetilapokban jelentek meg. Előadásokat tartott a művészet témaköréből Győrött, Sopronban, Budapesten, Munkácson és Ungváron is.³⁶

Sziklay Ferenc a Prágai Magyar Hírlap irodalmi főmunkatársa volt, valamint a Kassán megjelent Esti Újság c., keresztény-nemzeti irányú politikai napilap felelős főszerkesztője 1919-1921 között. 1922-től a felvidéki magyar kultú referensi munkakör mellett, cikkei és tanulmányai jelennek meg kassai, más vidéki és budapesti lapokban és folyóiratokban is.³⁷

Erdélyi Béla festőművész, líceumi rajztanár, a Kárpátaljai Képzőművészetek Egyesületének elnöke. Mint festőművész Münchenben négy, Párizsban három, Olaszországban egy, Lengyelországban és Prágában egy-egy évet töltött tanulmányúton. Több verse és novellája jelent meg, többek között a „Triánon”. „Margit-álmom” stb. Tizennégy naplója egy egészen különálló művészeti világszemlélet.³⁸

Az újjáalakult társaság ugyanolyan lelkesedéssel látott hozzá a munkához, mint évekkel ezelőtt. Sőt, ezúttal kiterjesztették működésüket vidékre továbbá Ung, Bereg és Ugocsa vármegyékre is. 1940 folyamán felolvasóületeket tartottak Perecsenyben, Nagybereznán, Szolyván, Nagyszőlősen, Nagykaposton, Csapon és Nagydobronyban, 1941-ben pedig Munkácson.

Ungváron a Társaság újjáalakulásának négy évében 22 felolvasó ülést, és 25 zárt ülést tartott. A felolvasások ideje novembertől április vagy május hónapig tartott, lehetőleg a hónap első szombatján. A színes előadások az irodalom, a művészet, a természettudomány, a történelem vagy éppen a földrajz témaköréből

³⁴ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 42.

³⁵ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 49.

³⁶ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 48.

³⁷ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 47.

³⁸ KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 103.

is kikerülhettek. Utóbbi Ung vármegye, Ungvár város és az Irodalmi Társaság szervezésében került megrendezésre, melynek kapcsán Dr. Baktay Ervin ázsiai kutató tartott előadássorozatot 1940. március 9-én Hindisztán földjéről majd március 10-én Kőrösi Csoma Sándorról és vele kapcsolatban a Himalájáról.

1940. november 9-én pedig a Gyöngyösi Társaság ungvári irodalmi délutánján Zádor Dezső vezényelte a leánylíceum énekkarát. Mécs László költő megtartotta székfoglalóját.

Az egyesület társszervezője volt az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács által Művészeti Hetek néven kezdeményezett nagyszabású kulturális rendezvénysorozat megvalósításában 1941. május 17.–június 8. között Ungváron. A „gyöngyösi tagok” ezáltal bekapcsolódtak az országos vérkeringésbe. A budapesti szervezők a Kassára, Ungvárra, majd Komáromba és Kolozsvárra tervezett Művészeti Hetek sorozatát különös jelentőségűnek tartották, hiszen itt a visszatért országrészek kulturális integrálása került előtérbe. Erre az alkalomra kiadták a rendezvénysorozat programfüzetét is. A programot Hóman Bálint kultuszminiszter nyitotta meg, akinek kíséretében megjelentek a magyar irodalmi és művészeti élet kiválóságai. A rendezvények színvonalát olyan jeles személyek emelték, mint Sík Sándor, Tamási Áron, Mécs László, Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Márai Sándor, Szelezky Zita. Négy művészeti ág kapott publicitást: az irodalom, a szépművészet, a zeneművészet és a színművészet.

A programok között kiemelt helyet foglalt el a Gyöngyösi Irodalmi Társaság felolvasóestje, amelynek zenei aláfestéséről Zádor Dezső zeneszerző gondoskodott. Az ungvári kormányzósági palota üvegcsarnokában rendezték meg a képzőművészeti és textilművészeti kiállítást. A szakmai szervezésbe Erdélyi Bélát, a Kárpátaljai Képzőművészek Egyesületének elnökét is bevonták.³⁹

1942. január 10-én került sor a Gyöngyösi Irodalmi Társaság soron következő irodalmi ülésének lebonyolítására. Ez alkalomból az ország egyik legsikeresebb kultúregyesülete ezúttal Hánka Tibor költői munkásságára szeretne volna felhívni a figyelmet.⁴⁰

1942 folyamán a Társaság megjelentette évkönyvének 5. számát, amely mellett, hogy tartalmazta az újjáalakulás óta elért eredményeket, ecseteli az egyesület további terveit és feladatait is. Az évkönyvből megismerhetjük milyen színes repertoárral rendelkeztek felolvasóestjei és előadásai. Azonban az ebben az időben már egyre nagyobb méreteket öltő háborús hangulat meggátolta további kibontakozását.

³⁹ Dupka 2017, 91–92

⁴⁰ *Gyöngyösi Irodalmi Társaság felolvasó ülése*. In: Kárpáti Magyar Hírlap, 1942. január 8. 5. sz.

Fedinec Csilla jóvoltából a társaság ez idő tájt végzett munkájából ismerhetünk meg pár programot és időpontot. Tudomást szerezhethetünk többek között arról, hogy 1942. április 11-én Ungvárra látogatott Győrffy István, a kolozsvári egyetem tanára, aki a Gyöngyösi Irodalmi Társaság ülésén tartott előadást Kárpátalja növényvilágáról. 1943. május 6-án a társaság tagjait Eötvösvényi Olivér, a Magyar Külügyi Társaság ügyvezető elnöke tisztelte meg jelenlétével és színvonalas előadást tartott számukra. 1943. november 6-án pedig Herczeg Ferenc író volt a Gyöngyösi Irodalmi Társaság vendége Ungváron.⁴¹

1943. februárjában a Társaság is bekapcsolódott abba az országos mozgalomba, amely a budapesti „Egyesületközi Együtműködés” kezdeményezésére 1942. december 2-án indult el „Magyar Kötelességteljesítési Mozgalom” címen.⁴²

Fontos megemlíteni, hogy 1943. október 29-én, az Ungvári Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság évi rendes közgyűlésének alkalmával tartott évi beszámolójában a Gyöngyösi Irodalmi Társaságot tartotta az egyik legfigyelemreméltóbb egyesületnek a kultúraápolás terén.⁴³

Ezekben az években a kárpátaljai sajtóorgánumok előszeretettel reklámozták a társaság tevékenységét, illetve eddigi eredményeiket és jövőbeni terveiket. Gyakran hangsúlyozták azt is, milyen fontos és rendkívül szükséges munkát végeznek az irodalmat pártoló Gyöngyösi-barátok: *„Mi, akik nem tudjuk eléggé hangoztatni ennek az igen tevékeny irodalmi egyesületnek létjogát és azt a hatalmas munkát, amelyet évenként kifejt, úgy szeretnénk, ha nem volnának ilyen hatalmas hégazok a munkában. ...hiszen a vidék nagyon áhítozza a kultúrát. Szívvel, lélekkel keresi fel a nívós előadásokat. S ne feledjük, hogy ennek az irodalmi egyesületnek vidéki szereplése talán még fontosabb, mint az ungvári. Nemzetérdek, hogy a falvak kultúrszínvonala rohamosabb léptekkel közeledjen a városi kultúra felé.”*⁴⁴

A Kárpáti Magyar Hírlap 1944 márciusában megjelent számában arról olvashatunk, hogy a Gyöngyösi Irodalmi Társaság munkájára már Budapesten is felfigyeltek. Mint a cikkben fogalmaznak, a város illetékes körei nagyra értékelik a társaság kultúrmunkáját. Továbbá arról is szó esik, hogy március 11-én tartották meg a soron következő felolvasó estjüket, ahol „Márciusi életfilozófia” c. Gedeon leánygimnázium igazgató tartott szép és érdekes előadást.⁴⁵

⁴¹ Fedinec 2002, 389, 401, 406

⁴² KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 50., lap 7.

⁴³ Fedinec 2002, 405

⁴⁴ *A Gyöngyössi Irodalmi Társaság nyári tervei.* In: Kárpáti Magyar Hírlap (1943. június 22.) 134. szám

⁴⁵ *A Gyöngyössi márciusi kulturdélutánja.* In: Kárpáti Magyar Hírlap (1944. március 14.) 36.

1944 őszén azonban elfogytak a Társaság tevékenységéről szóló lelkesítő újságcikkek, a népszerű felolvasóestek, és a lelkes ünnepi programok. A szovjet hadsereg katonái bevonultak Kárpátaljára és csakhamar betiltották a közművelődés minden színterét. A Kárpátalján ideiglenesen létrehozott államalakulat hatalmi szervének irányítói megszüntették a magyar művelődési és kulturális egyesületek, klubok, társaságok működését, megtiltották a magyar földrajzi elnevezések, feliratok, a települések eredeti nevének használatát.⁴⁶ A jelentősebb írók szétszóródtak, másutt publikáltak vagy elhallgattak.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy az irodalom és művészetpártoló társaság rögös úton ment keresztül közel 20 éves fennállása alatt. A hatalomváltások árnyékában folytatott munka azonban meghozta gyümölcsét, hiszen a társaság tagjai mindannyian rászolgáltak arra, hogy e neves egyesület „szárnyai alatt” tevékenykedjenek. A számos figyelemfelkeltő tudományos előadás és érdekfeszítő irodalmi felolvasóest mellett nagy figyelmet fordítottak az emlékek tiszteletére is. A szépirodalom mellett jelentős szerepet kaptak a társaság munkásságáról szóló beszámolók, pályázatkiírások és elbírálások, emléktábla avatók és sírbeszéddek, s évente felhívták a figyelmet a tagok szép- és szakirodalmi tevékenységére. Évkönyveikben lehetőséget biztosítottak fiatal, pályakezdő továbbá méltán híres írók és költők számára, hogy műveik publikálásával hírnévre vagy éppen még nagyobb ismertségre tegyenek szert. Mindemellett fontosnak tartották, hogy a magyar szó eljuthasson a szórványvidékekre, így gyakran tartottak felolvasóüléseket kisebb falvakban is. Sőt, tartottak volna még rengeteget, ha nem tiporja sárba működésüket 1944 végén a szovjet vezetés. Ettől eltekintve véleményem szerint bátran kijelenthető, hogy a Gyöngyösi Irodalmi Társaság volt a közösségi magyar kultúrélet egyik központja Kárpátalján a 20. század első felében.

Irodalomjegyzék

Források

Gyöngyösi Irodalmi Társaság felolvasó ülése. In: Kárpáti Magyar Hírlap, 1942. január 8. 5. sz.

A Gyöngyössi Irodalmi Társaság nyári tervei. In: Kárpáti Magyar Hírlap, 1943. június 22. 134. sz.

A Gyöngyössi márciusi kulturdélutánja. Megtelt a Társaskör nagyterme. In: Kárpáti Magyar Hírlap, 1944. március 14. 36. sz.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege (továbbiakban: KTÁL). Fond 1186., opisz 1., od. zb. 50., lap 1.

1. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 50., lap 7.
2. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 4.
3. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 10.
4. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 12.
5. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 13.
6. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 15.
7. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 16.
8. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 17.
9. *A Gyöngyösi Irodalmi Társaság Alapszabálya 1939.* In: KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 21.
10. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 32.
11. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 36.
12. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 38.
13. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 40.
14. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 42.
15. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 43.
16. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 47.
17. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 48.
18. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 49.
19. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 51., lap 103.
20. KTÁL Fond 1186., opisz 1., od. zb. 52., lap 8.

Internetes források

Magyar Életrajzi Lexikon – <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10268.htm>

Szakirodalom

ANTAL, István: *A Gyöngyössi Irodalmi Társaság évkönyve V. kötet*. Ungvár 1942.

APRÓ, I — PAÁL, V. (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Médiatudományi Intézet, Budapest 2014.

BAGU, Balázs. *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár — Budapest 2010.

CSÖRSZ RUMEN, István (szerk.): „Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára” in Jankovics, József: *Az irodalmi társaságok, mint a Gyöngyösi-kultusz ápolói*. rec.iti, Budapest 2010. 625–634.

DUPKA, György: *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár — Budapest 2017.

FEDINEC, Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta — Dunaszerdahely 2002.

Góczon Tamás

Matrica és a Cohors I Alpinorum Equitata története

Bevezetés

Százhalombatta egyedülálló település abból a szempontból, hogy neve már több ezer eltelt évre utal.¹ A történelme az őskortól egészen napjainkig nyúlik, így izgalmas alpanyagot nyújthat bármely korszak érdeklődőjének. Engem személyesen a római vonatkozása érdekel a városnak, így ezt szeretném bemutatni, kiegészítve egy valaha itt állomásozott auxiliáris egység történetével. A Tizedik Gemina Legio hagyományörzőjeként különösen foglalkoztat a téma, hiszen a csapattal elhatároztuk, hogy létrehozunk egy korhű római erődöt vagy őrtornyot, és ennek helyszínéként Százhalombatta is felmerült.

Források

Százhalombatta korai történetének kutatásánál nagymértékben a régészet eredményeire kell, hogy hagyatkozzunk, hiszen a történetírás csak nagyvonalakban említi meg Pannoniát. Velleius Paternulus maga is tiszt volt Augustus idejében, részt vett a pannoniai lázadás leverésében,² így hiteles forrás lehet. Az auxiliáris egységek esetében a feliratok segíthetnének, de ezekből kevés maradt fenn, hiszen nem volt jellemző, vagy inkább gyakori a körükben, hogy sírköveket állítsanak. A katonai bélyegekkal ellátott téglák is gyakran utalnak a közelben tartózkodó alakulatokara. Értékes írásos források lehetnek a katonai diplomák, amelyeket tizenkét-tizenhat centiméteres, zsanéros bronzlapokra írtak. Ezek tanúsították, hogy tulajdonosa római polgárjogot kapott, illetve feltüntették egyéb privilégiumait, valamint a helytartó, a parancsnok és a katona nevét is.³ Az itineráriumok és a Tabula Peutingeriana helynevei is segíthetnek az egyes települések elhelyezésében, igaz pont Matrica nincs feltüntetve a Tabula Peutingeriana térképén.

¹ Soproni 1985, 9

² CAH 177

³ Tully 2005, 375

Pannonia

Pannoniát Augustus császár hódította meg, hiszen a Duna kiemelten fontos stratégiai útvonallá és határvonallá vált a növekvő birodalom számára. A hódítás időpontjáról eltérőek a vélemények, hivatalos időpontnak Kr.e. 11-et is tekinthetjük.⁴ Más helyeken a pannon lázadás Kr.e. 9-es leverését határozzák meg Pannonia meghódításaként.⁵ Nem túl sok forrás utal Pannonia elfoglalására. Augustus megemlíti önéletrajzában, Velleius Paterculus pedig nagy és súlyos háborúnak nevezi.⁶ A legfőbb cél a folyók (jelen esetben a Duna) megszerzése volt, de nem elsődlegesen határvédelmi szempontból, (számos esetet ismerünk, amikor a barbárok könnyedén átkeltek) hanem mint szállítási útvonal volt fontos.⁷ Ennek biztosítására jött létre az erődrendszer, amelynek a matricai emlékek is tagjai.

Az első századból alig maradtak fenn erődök Pannoniában, ebben egyedülálló Matrica, hiszen egy későbbi tábor mellett található itt egy a régebbi időkből származó erődítmény is.⁸

Matrica

A mai Százhalombatta területén is létrehoztak egy erődöt a rómaiak a ripa pannonica részeként, amit az őslakosság nyelvéből eredeztetve Matrica-nak neveztek el.⁹ Az ókori források is megemlítik és jelzik Matrica létét. Az Itinerarium Antonini megemlíti Vetis Salina és Campona között félúton.¹⁰ A másik írásos bizonyíték létezésére a Notitia Dignitatumban található. Ez a forrás a IV. században keletkezett, felsorolja a katonai táborokat azok helyőrségével együtt.¹¹ Matrica esetében az Equites promoti kifejezést használja a helyőrségre,¹² ami előretolt lovas egységet jelent. A pontos helyét is meghatározza, Aquincumtól 23 római mérföldre esik, ami körülbelül 33 kilométert jelent. Az eddig megtalált mérföldkövek is ezt igazolják.¹³

⁴ Mócsy 1975. korai 35

⁵ CAH 172

⁶ Velleius 2007, II.96

⁷ Mócsy 1975, korai 38-39

⁸ Mócsy 1975, korai 53

⁹ Soproni 1985, 10

¹⁰ Miller 1916, LXI. 245

¹¹ Soproni 1985, 10

¹² Miller 1916, 430

¹³ Kiss 2007, 171

A katonai táborról nincsen teljes alaprajz, hiszen nem sikerült a tábor egészét feltárni, de a római erődök hasonló minta szerint épültek birodalomszerte, így a meglévő részek alapján lehetséges a rekonstrukció.¹⁴ A legtöbb tábor főkapuját a porta praetoriát az ellenség felé nyitották, ahonnan a via principalis a tábor központja felé haladt.¹⁵ A matricai erőd is hasonlóan nézhetett ki, a főkapu a Duna, tehát az ellenség felé nézett és százötven, illetve százhetven méter hosszú oldalakból állt.¹⁶ Eredetileg fából és földből épült palánktáborot építettek az I. század elején, majd a II. században valószínűleg Hadrianus idejében építették át kőerődé 90-145¹⁷ centiméteres falvastagsággal,¹⁸ hiszen az ő politikájának fontos része volt a határok megerősítése. Számos kőerődítmény épült az ő korában. Dormuth Árpádnak egy 1943-as mentőátsátása során sikerült nagyrészt tisztázni a tábor alaprajzát. Eszerint a castellum valóban 150 és 170 méteres oldalú volt, rendelkezett egy trapéz alapú saroktoronnyal, illetve kaputornyokkal.¹⁹

Több auxiliáris csapat is állomásozott Matricában. Az I. századi alakulatokról szinte nincsenek adatok, az első ismert egység az ala Scubulorum, akikről csupán egy téglá alapján tudunk.²⁰ Később talán az ala I Flavia Augusta Britannica állomásozott itt.²¹ Utánuk következhetett a cohors I Alpinorum Equitata, amely egység valószínűleg a markomann háborúk idején is Matricában állomásozott a II. században.²² Őket a cohors milliaria Maurorum equitata mór lovascapat követte, róluk a jelentős számú építkezéseik, így bélyeges tégláik alapján tudunk.²³ (2. kép) Őket a már említett Equites Promoti egység követte. A Pannoniában állomásozó légiókkal is kapcsolatba került Matrica, a bélyeges téglák alapján valószínűleg a legio II Adiutrix és a legio II Italica is megfordult és szolgálatot teljesített itt.²⁴

Ugyanakkor nem csak katonák alkották a települést, hiszen a tábor mellett helyezkedett el egy polgári település, a vicus militaris, amelyben elsősorban a katonák családtagjai, iparosok, kereskedők éltek, főleg kezdetleges földbe

¹⁴ Soproni 1985, 11

¹⁵ Campbell 2009, 33-34

¹⁶ Mócsy 1955,

¹⁷ Máshol 85-145 centiméteres vastagságról olvashatunk (Dinnyés 1986. 234)

¹⁸ Soproni 1985, 12

¹⁹ Dinnyés 1986, 234

²⁰ Mócsy 1955, 67

²¹ Mócsy 1955, 67

²² Soproni 1985, 14

²³ Dinnyés 1986, 234-235

²⁴ Soproni 1985, 14

vájt, vályogfalú építményekben.²⁵ Szabálytalan rendben, szórطان helyezkedtek el, nem úgy, mint a nagyobb táborok esetében.²⁶ Ezekből a gödrökből sikerült néhányat feltárni, sőt datálni is őket egy 140-ben Antoninus Pius idejében vert bronzpénz, és néhány terra sigillata töredék segítségével. Így körülbelül Marcus Aurelius idejére tehetőek ezek az építmények, legalábbis a betemetésük időpontjai.²⁷ A markomann háborúk alatt ezek elpusztulhattak, és később épültek új, már kőből készült épületek, köztük egy padlófűtéssel ellátott fürdő is. Valószínűleg igen szerény körülmények között élhettek itt az emberek, ezt az importárúk alacsony száma jelzi a sírokban. Csupán 34 sírban fedeztek fel a régészek terra sigillata-kat az összesen 231 sírból (15-16%).²⁸ A romani-záció sem volt előrehaladott állapotban, sokszor nem is állítottak sírköveket a halottak számára. Később a birodalom hanyatlásával a tábor körüli falu elnéptelenedett, egy idő után már ide temették a halottakat, a lakók fokozatosan beköltöztek a védelmet nyújtó katonai táborba.²⁹ A déli temető egészen a IV. századig használták, de a későbbi használatnak már nincs nyoma.³⁰ Számos temető helyezkedett el a limesút mentén, amelyekből 213 darabot sikerült megmenteni a régészeknek, ugyanakkor a becslések szerint mintegy 800-1000 sír pusztulhatott el!³¹ További kárt okozott az emlékeknek és a tábornak a napóleoni korszakban felhúzott földsánc, amely a tábor egy jó részét elpusztította.³² Lehetséges, hogy már a napóleoni korszak előtt is ismert volt a tábor helye, hiszen az első katonai felmérés térképén jelölt négyzetet akár a római tábor jelöléseként is értelmezhetjük. (1. térkép)

Matrica nagyon fontos útvonal mentén feküdt, hiszen itt haladt el a több méter széles, kavicsozott limesút is, amelyet őrtornyokkal is megerősítettek.³³ A Dunából egy hajómaradvány is előkerült, 33 bronzedényt hoztak a felszínre, valószínűleg az Adiutrix legio egyik elsüllyedt hajójából.³⁴ Ez is a Duna kiemelt közlekedési szerepére utal. A város valószínűleg még megélte a IV. század végét, de az V. században már a hun hódítás áldozatává válhatott.

²⁵ Soproni 1985, 16

²⁶ Mócsy 1955, 68

²⁷ Mócsy 1955, 62

²⁸ Topál 1981, M.74

²⁹ Soproni 1985, 18

³⁰ Topál 1981, A. 97

³¹ Topál 1981, M.70

³² Mócsy 1955, 59

³³ Kiss 2007, 140-141

³⁴ Soproni 1985, 25

A Cohors I Alpinorum

Pannonia őrzésében az itt állomásozó légiók mellett nagy szerepük lehetett az auxiliáris egységeknek is. Ezek az alakulatok a római hadsereg segédcsapatai voltak, és nem csak római polgárok szolgálhattak bennük. Ők a huszonöt éves szolgálat lejáráta után polgárjogot kaptak. Pannoniában az I. században az egységek még főleg a provincia belsejében helyezkedtek el, és csak később szállhatták meg a határokat erődökkel nagy számban. Ennek az időpontja kérdéses.³⁵ Az itteni auxiliák összetétele rendkívül tarka lehetett, voltak itt a thrákoktól kezdve germánok, britanniaiak, hispániaiak, egészen a szírekig.³⁶ Talán ez is a tudatos politika része volt, hogy a szülőföldjüktől elszakítsák a katonákat, ezzel csökkentve a lázadás-, illetve növelve a romanizáció esélyét.

Mára bizonyossá vált egy Britanniában megtalált katonai diploma alapján, hogy legalább három egység viselte a cohors I Alpinorum nevet.³⁷ Őket nehéz megkülönböztetni egymástól, főleg a korai időszakban, és ez általánosságban is probléma, hiszen körülbelül 70 után terjedt el, hogy az új egységek felveszik az uralkodó nevét is valamilyen formában.³⁸ Ez nem tűnik túl praktikus rendszernek, csupán a szerencsének köszönhetjük, hogy létezik egy diploma, ami mindkét pannoniai egységet egyszerre tartalmazza.³⁹ A háromból két egységnek szoros kapcsolatai voltak alsó Pannoniával, ahol valószínűleg 80 és 178/203 között állomásoztak.⁴⁰ A cohors I Alpinorum Equitata matricái tartózkodásáról feliratos kőemlékekről tudunk, így valószínűleg a 118 - 180-ig tartó időszakban állomásozhattak itt.⁴¹ Erre lehet bizonyíték Publius Afranius Victor 50. évében elhunyt centurio sírköve, amelynek CHO I ALP felirata (1. kép) az alakulat itteni tartózkodására utal. Valószínűleg Traianus idejében még Vetus Salinában szolgáltak, és innen kerültek át Matricába.⁴² Az százhalombattai tartózkodásuk felőleli a Hadrianus uralkodásától a markomann háborúig tartó időszakot.⁴³ A harmadik azonos nevű cohors pedig bizonyíthatóan külön egység volt, hiszen egy diploma tanúsága szerint Britanniában,

³⁵ Mócsy 1975, korai 53-54

³⁶ Mócsy 1975, korai 152-153

³⁷ Tully 2005, 378

³⁸ Cheesman 1914, 60

³⁹ Cheesman 1914, 59

⁴⁰ Tully 2005, 378-379

⁴¹ Soproni 1985, 14

⁴² Roxan 1999, 260

⁴³ Roxan 1999, 260

Moesiában, majd Daciában állomásoztak.⁴⁴

A cohors eltűnése körülbelül egyidőben történt a földbe vájt kunyhók eltűnésével, hiszen a markomann pusztítás után épülő kőépületek téglái között már a cohors milliaria Maurorum bélyeges téglái találhatóak meg. (2. kép) A cohors I Alpinorum ekkor körülbelül 500 főből állhatott.⁴⁵ (1. diagram) A későbbi helyőrséget 1000 fő alkothatta a milliaria név alapján, majd a birodalom kései korszakában maximum 300 fő tartózkodhatott itt, már más egységek kötelékében.

Összegzés

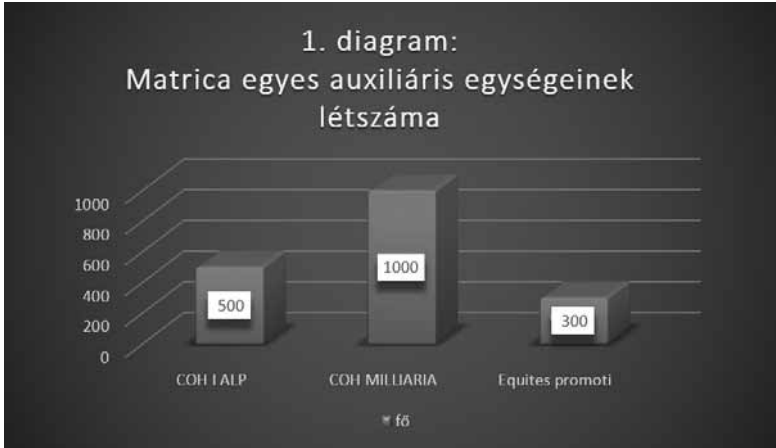
Az egykori földbe vájt kunyhókból a pusztulás után egy kőből épült, már inkább romanizált kinézetű település jött létre, amely egészen a birodalom végnapjaiig fennállt. A IV. század végéig a castellumot még bizonyíthatóan használták.⁴⁶ A birodalom hanyatlása a matricai tábor életét is meghatározta, hiszen a helyőrség elbarbárosodott, egyre csökkent a határvédelem hatékonysága, így a népvándorlás hullámainak sem tudott már ellenállni. Később a tábor és a vicus is a helyi lakosság kőbányájává vált, és sajnos napjainkban sem bántak az emlékekkel sokkal figyelmesebben, hiszen számos lelet elkerülhetett volna a pusztulást. Azonban a kutatásnak sosem lesz vége, hiszen számos római emlék vár még mindig feltárára.

⁴⁴ Tully 2005, 379

⁴⁵ Soproni 1985, 14

⁴⁶ Dinnyés 1986, 234

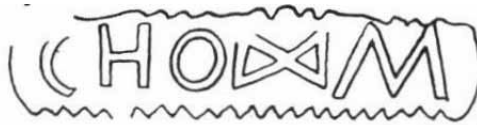
Mellékletek:

1. térkép: Első katonai felmérés (KATF)

1.kép: Publius Afranius Victor sírköve (Topál 1981. 75.)

2.kép: A cohors milliaria Maurorum téglabélyege (Mócsy 1955. 62.)

Irodalomjegyzék

Források

- Velleius Paterculus: Róma története. Ford. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged. 2007.
- Corpus Inscriptionum Latinarum. (CIL Database) (http://cil.bbaw.de/cil_en/dateien/datenbank_eng.php. – Utolsó letöltés ideje: 2017. november 25.)
- Konrad Miller: Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana. Stuttgart. 1916.
- Első katonai felmérés térképei. 1763-1787. (<http://mapire.eu/hu/map/firstsurvey/?-layers=osm%2C1%2C73&bbox=2102329.7220870014%2C5989741.408460949%2C2109845.1933238283%2C5992827.923368605> – Utolsó letöltés ideje: 2017.11.26.)

Szakirodalom

- The Cambridge ancient history. The Augustan Empire, 43 B.C—A.D.69. Szerk. Alan K. Bowmen – Andrew Lintott – Edward Champlin. (10.) Cambridge. 2008.2
- Duncan B. Campbell: Roman legionary fortresses. 27 BC-AD 378. Oxford. 2006.
- Duncan B. Campbell: Roman auxiliary forts. 27BC-AD 378. Oxford. 2009.
- G. L. Cheesman: The auxilia of the roman imperial army. Oxford. 1914.
- Dinnyés István et alii.: Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. (XIII/1.) Budapest 1986.
- Kiss Péter: A pannoniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései. Budapest 2007.
- Mócsy András: A Százhalombatta – Dunafüredi római tábor és település. Archeológiai Értesítő 82. (1955) 1. sz. 59-68.
- Mócsy András: Pannonia a késői császárkorban. Budapest 1975.
- Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején. Budapest 1975.
- Margaret M. Roxan: Two Complete Diplomas of Pannonia inferior. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 127. (1999) 249-273.
- Soproni Sándor: Százhalombatta a rómaiak korában. Budapest 1985.2
- Topál Judit: Matrica (Százhalombatta – Dunafüred) korai- és középső-császárkori temetője. Archeológiai Értesítő 108. (1981) 1. sz. 70-77.
- Judit Topál: The southern cemetery of Matrica. Százhalombatta – Dunafüred. (Fontes Archaeologicae Hungariae) Budapest 1981.

Geoffrey D. Tully: A Fragment of a Military Diploma for Pannonia Found in Northern England? *Britannia* 36. (2005) 375-382.

Visy Zsolt: A római limes Magyarországon. Budapest 1989.

Visy Zsolt: A ripa Pannonica Magyarországon. Budapest 2000.

Fábián Erik

A Mirhó-gát építése A korai Tisza-szabályozások „állatorvosi lova”

1936-ban a Vízirajzi Intézetben korábbi térképek (pl. az első katonai felmérés) alapján elkészítették Magyarország vízszabályozások előtt vízállapotát ábrázoló térképet.¹ Ezt a vízügyi szakma „pocsolyatérképnek” nevezi: jól látható, hogy a vízrendezések előtt folyóink – főleg a Tisza – völgyének egy része állandóan, és még több terület az áradások alkalmával időszakosan vízzel borított volt. A Tisza és Berettyó által közrefogott nagykunsági terület jelentős része (körülbelül kétharmada) is víz alá kerülhetett. Ennek ellenére az árvizek nem teremtettek katasztrófhelyzetet, hiszen az évenkénti áradási ritmus a környék gazdálkodásának motorja volt: A Nagykunság népe elsősorban rideg (szilaj) állattartásból élt, az ehhez takarmányt biztosító réteket és legelőket öntözte meg évenként a folyómederből kilépő víz.² Emellett jelentősek voltak az egyéb vízhasznvételek: (rekesztő) halászat, pákászat, csíkászat. A középkorban és a kora újkorban a legkisebb gazdasági súlya a földművelésnek volt, csak kiegészítő tevékenységként végezték,³ megművelhető száraz területek szűkében.⁴

A fentebb nagy vonalakban vázolt gazdálkodási forma az ártéri gazdálkodás, melynek alapja a fok-gazdálkodás.⁵ A fok definíciója megosztja a gazdaság-és vízügytörténet kutatóit, abban a tekintetben, hogy természetes képződményeknek, és így használatuk esetlegesnek, lokálisnak tekinthető, vagy létrejöttük mesterséges beavatkozás következménye, és használatuk is tudatos, egész vízgyűjtő-területekre kiterjedt rendszert képez. Az ellentétes nézőpontokat, a legújabb szakirodalmat Molnár Sándor tekinti át doktori disszertációjában.⁶

¹ Lászlóffy 1982 172. Részlet a térképből az 1. térkép.

² Károlyi – Nemes 1975 62

³ Bellon Tibor szerint egészen a XIX. század közepéig alárendelt szerepű volt a földművelés a nagyállattartással szemben

⁴ Kiss 1959 7 – 8

⁵ Károlyi – Nemes 1975 16

⁶ Molnár 2011 2.1 fejezet

A két szélsőséges magyarázat közti átmenetet képi például Nemes Gerzson definíciója, amelyet ebben a dolgozatban felhasználhatónak tartok: a fokok azok a vízrajzi képződmények, ahol a folyóhát magaspartjának valamilyen okból szakadása van, és ezen áradáskor a víz a folyómederből távozik, az ár elvonulásával pedig ugyanitt tér vissza.⁷ Eközben pedig sokféle hasznot hajtanak: a már említetteken kívül (rétek és legelők öntözése, ill. halászat és egyebek) a fokokon kilépő vizet elvezető erek közlekedésre is alkalmasak, vagy vízimalmokat működtetnek.⁸ Ugyanilyen fontos hatás, hogy áradáskor a fölös vízmennyiséget egyenletesen vezetik ki a mederből, vagyis nem keletkeznek hirtelen lezúduló, romboló árhullámok.⁹

Ezen vonások jellemezték tehát a középkor végén a Nagykunságot vízrajzi-gazdasági szempontból. A török uralom alatt korábbi állapotához képest ez a vidék még inkább elmocsarasodott,¹⁰ a mezőgazdasági termelés mértéke a megelőző állapothoz képest visszaesett, a magasabb török adók, xvii. század végi háborúk és a törökök tatár szövetségeseinek hadjáratai miatt. Az állattenyésztés jelentősége pedig nőtt: a legfontosabb felvásárlók ekkor még a felvidéki városok voltak.¹¹ A török uralom miatt a kun települések a nádor fennhatósága alól kiszakadtak, így meg kellett szervezniük öngazgatásukat: ezen okból kerülnek kapitányok - gyakorlatilag teljhatalommal - a falvak élére.¹²

A xvii. század végén a tatár betörések miatt a Nagykunság teljesen elnéptelenedett, a megmaradt pár családot pedig Rákóczi a saját birtokaira telepítette át. Mivel az Udvar fegyverrel megváltottként, saját tulajdonaként kezelte a területet, bérbe adta azt 500 000 rhénes forintért¹³ 1702-ben a Német Lovagrandnek.¹⁴ I. Lipót a Lovagrendet teljes földesúri joggal ruházta fel, és a Jászkunság korábban kollektív kiváltságokat élvező szabad parasztjait uradalmi jobbágyoknak tekintette. Ugyanez az állapot maradt a Pesti Invalidus Ház 1731 – 1745 közötti

⁷ Károlyi – Nemes 1975 16. A mesterséges beavatkozást például abban látja, hogy az eróziós hatásokat, a földekre kihordott hordalékot minimalizálni akarták, ezért az adott árterületet felülről-lefelé (tehát a folyó folyásirányába) feltöltő fokokat elrekesztették, és csak az ellentétes irányút hagyták meg.

⁸ Uo.

⁹ Andrásfalvy Bertalan elméletéből összefoglalja Molnár 2011 8

¹⁰ Lászlóffy 1982 164 – 165

¹¹ Kiss 1959. 8

¹² Kiss 1959. 7

¹³ A használatos pénznemek és egymáshoz képesti értékük: 1 magyar forint= 50 krajcár [frt], 1 rhénes (rajnai) forint=60 krajcár [r. frt], 1 vonás forint= 51 krajcár[v. frt.]. Szabó 1989 9

¹⁴ Uo.

uralma alatt is, miután a Lovagrend eladta a területet.¹⁵ A kiváltságok tényleges elvesztésére azonban gyakorlatilag annyiban nem került sor, amennyiben a területet nem osztották fel jobbágytelkekre, nem vezették be a majorsági gazdálkodást.¹⁶ Ebből a jogi helyzetből 1745-ben tudtak kitörni a jászkunsági települések, ekkor ugyanis Mária Terézia engedélyezte önmegváltásukat. A Kerületek településeinek le kellett fizetniük az 500 000 rfrt-ot.

A Jászkunsági települések előjáróságát a redemptiót követően foglalkoztató egyik legfontosabb kérdés a Mirhó-fok problémája volt. A mellékelt átnézeti térképen nagyjából jelöltem a későbbiekben említendő településeket és gátakat, így jól látható a vízkitörések iránya. [2. térkép] A Tisza áradásakor a víz Bura és Szalók között, Pusztataskonynál a Mirhó¹⁷ nevezetű fokon hagyta el a folyómedret és ömlött a Gyolcsi-laposba, a Gancs-érrrel együtt [3. térkép]. Innen a Kakat-ér szállította tovább a vizet, Kunhegyes határát keletről kerülve Bánhalmánál összekeskenyült a folyása, majd kelet felé fordulva, szétterülve, összefüggő víztükröt alkotva öntötte el Kisújszállás északi határát, illetve a Kisújszállás – Karcag – Hortobágy – Berettyó – Túrkeve által határolt területet.^{18 19} Ha az évben a Berettyó korábban megáradt, akkor a víz „visszafele” folyt a Kakat-éren.²⁰

Különösen Kisújszállás szenvedte meg ezt a vízrajzi helyzetet, árvízkor a határának akár kétharmadát is víz boríthatta.²¹ 1753-ban a község bírái elpanaszolják a nádori kapitánynak, hogy a folyamatos kiöntések miatt más vármegyékben kell földeket bérelniük állataik legeltetéséhez, amely után a vármegyék számára dézsmát kell fizetniük. Ennek még az „emléke is szörnyű”, utalnak a XVIII. század első felére, kollektív szabadságuk időleges elvesztésére.²² A helyzeten a Mirhó-fok elrekesztésével akarnak javítani, 1754-ben gátat építenek rá. Indokolta a gát megépítését az is, hogy 1753-ban Túrkevéen épült malom gátja olyannyira elrekesztette a Berettyót, hogy szárazság idején is víz folyt a „Berettyóra szolgáló erekben”: még súlyosabb lehetett a helyzet áradáskor.²³

¹⁵ Novák 2006 10

¹⁶ Novák 2006 11

¹⁷ mirhó: lapos, vizenyős hely. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/tajszotar/tajszotar.htm> utolsó letöltés: 2018. 02. 10.

¹⁸ Szabó 2003 30

¹⁹ Ide vonatkozik még a 4. térkép is

²⁰ Uo.

²¹ Kiss 1959 34

²² Szabó 2003 31

²³ Uo.

Itt érdemes megjegyezni, hogy ez a körülmény – ti. hogy a Berettyó kiöntései a Mirhó-gát megépültével is akadálytalanok voltak – a Mirhó-gát gazdálkodásra gyakorolt hatását árnyalja. Túlzás volna tehát egyfajta határvonalnak tekinteni a földművelés és állattartás, mint gazdálkodási formák között. Ezen kívül az ősi haszonvételek is megmaradhattak, Nemes említi, hogy a Gyolcsi-lapos továbbra is belvizes volt, így halászati lehetőséget nyújtott.²⁴ A Karajános-gát 1830-as²⁵ megépítése – miután ez a Hortobágy-Berettyó kiöntéseitől védte a vidéket – már inkább jelenti az elmozdulást a földművelés túlsúlya felé.

Az 1754-es Mirhó-gát valószínűleg elég primitív építmény lehetett, mert már 1760-ban újra kell építeni.²⁶ Ekkor is a kisúji tanács kezdeményezi a munkálatokat, Karcag, Kenderes és Kunhegyes települések pedig csatlakoznak a „Mutus coalitio ad extruendum Aggerem Mirhojanum” elnevezésű „szövetséghez”.²⁷ A kisújszállásiak felhívásának egy részlete:

„ ... Mirhó nevezetű fokon, minden esztendőben árvíz idején kiönteni szokott Tisza vize nemcsak szomszédságunkban lévő helységeknek földjeit posványosítja, hanem az mi földjeinknek is nagyobb részét már annyira elfoglalta és haszontalanná tette, hogy sem ekével, sem kaszával nem élhetjük, de a mi nagyobb barmainkat sem járathatjuk. (...) azért, ha az szomszéd helységek azon foknak megtöltésére közmegegyezést [consensust] adni s illendően segítséggel is lenni kívánnának, mi egész erőnkkel csatlakozni [concurrálni] fogunk...”(kelt: 1760. nov. 11.)²⁸

Hasonló nyilatkozatot tett Kenderes és Karcag is: látható tehát, hogy a nevezett települések elsősorban állattartásukban és csupán másodsorban a földművelésükben látják magukat a víz által korlátozva.

Hogy pontosabb képet kapjunk a XVIII. század vízügyi munkálatainak körülményeiről, érdemes lehet ezen a ponton az állami, megyei hatáskört és beavatkozást, a törvényi szabályozásokat és az esetleges érdekellentéteket a gát megépülte kapcsán áttekinteni. Különösen azért, hogy láthassuk, milyen szervezeti, társadalmi keretekben történtek a munkálatok, mielőtt a XIX. századi szakemberek felismerték, hogy egységes, társulati irányítás mellett lehet

²⁴ Károlyi – Nemes 1975 81

²⁵ Károlyi – Nemes 1975 82

²⁶ Uo.

²⁷ Kiss 1959 34

²⁸ Közli: Benedek 2007 334 – 335

a leghatékonyabban eredményt elérni. Például Széchenyi István 1846-ban Eszmetörédékek... c. munkájában a folyószabályozások sikerességéhez a lehető legnagyobb egységet kívánja a tervek végrehajtásában, az „egy parancsoló számos szótfogadó” elvét.²⁹

A jászkun redemptio közvetlen társadalmi hatása a redemptus és irredemptus rétegek elkülönülése volt. Onnantól kezdve, hogy valaki pénzzel is hozzájárult az önmegváltáshoz, az akkor szerzett földterülete nagyságának arányában részesülhetett bármilyen további földosztásból (pl. azokból a földekből, amelyet a víztől meghódítottak). Az önmegváltáshoz elegendő pénzzel hozzájárulni nem tudók is részesülhettek a földterületből, de sokszor csak a maradékból, ami a redemptusok között való felosztást követően maradt.³⁰ A legkomolyabb hátrány az irredemptusokat a legelőhasználatkor érte, ez logikusnak is tűnik, tekintve, hogy egészen a 19. közepéig az állattartás volt a legfőbb gazdálkodási forma.³¹ A jogi felfogás szerint a község legelői a redemptusok birtokában voltak, ezért az irredemptusoknak marháik után terragiumot (fűbért) kell fizetniük.³² Hasonlóképpen hátrányban voltak akkor is, ha a település valamely másik vármegye területén bérelt pusztát. Ekkor az irredemptusok másfél-kétszer annyit fizettek marháik után, mint a megváltáshoz pénzzel hozzájárulók.³³ Ettől függetlenül érdekeik megegyeztek a legelők kiterjedésének növelésében, vagyis ha a Mirhó-gát megépültét olyan eredménynek értékeljük, amely az ősi gazdálkodási formától való elszakadás egyik első állomása, akkor a társadalomban létrehozott törésvonal nem az állattartó redemptus-irredemptus között húzódott. Sokkal inkább az állattartó birtokosok és a halászatból, csikászatból, és egyéb ősibb formájú haszonvételekből, vagy szűkös jövedelmüket ilyenell kiegészítők között. Az irredemptus társadalom ugyanis természetesen nem volt homogén, amint azt (Jász)Kisér határozatban kimondja:

„Irredemptusokk semmi Redemptusokat illető beneficiumokk ususa³⁴, minemű a halászat, tsikászat, nádvágás meg nem engedtetik,

²⁹ Széchenyi 1846 18

³⁰ Bagi 1994 18

³¹ Ezen a véleményen van például Bellon Tibor vagy Bagi Gábor is.

³² Az 1769-es öszszerületi szabályozás szerint egy marha után maximum 6, egy juh után pedig 1 garast lehetett követelni. Ezek a bevételek a Beneficiális Cassába folytak be. (Kiss 1959 26.) További adatok az ellentétekhez Bagi 1994 14

³³ Kerületenként, de községenként is változott, (Kiskun)Félegyházán például a redemptusok csak az irredemptusok terragiuma és a pusztabér különbözetét fizették. Bagi 1994 15 – 16

³⁴ használata

azon okon, hogy *sokan restségnek adván magokat, sem szollgálatra nem állnak, magokat a közös terhek hordozásától is elvonván, tsak a rétséget bújják*"(kiemelés tőlem).³⁵

Vagyis a kiséri előjáróság azokat az embereket tiltja el az ilyen vízhaszonvételektől, akik nem voltak hajlandók valamely redemptus szolgálatába elszegődni, és nem volt állatuk és földjük, vagy magukat ezek jövedelméből eltartani nem tudták. Ahogyan a gát megépülése miatt a határ kezd kiszáradni, úgy fogják a községek ezeket a haszonvételeket „adóztatni” a beneficiális *cassa* javára, de itt is kevesebbet kell fizetnie a redemptusnak, mint az irredemptusnak.³⁶

A Mirhó-gát nem a Hármaskerület, hanem Heves vármegye területén feküdt. Érdemes áttekinteni tehát, hogy milyen törvényi szabályozások vonatkoztak a hasonló gátépítésekre, és hogy mekkora szerepvállalást lehetett elvárni az államtól, az Udvartól. Időrendben haladva legelőször a Tripartitum vonatkozó cikkelyei említendőek, főleg, hogy ezek még a korszakban is jogforrásul szolgáltak. Az I. rész 87. cikkelye lényegében engedélyezi a gátak állítását, úgy is, ha nem saját területen épül, de tiltja az így vízmentessé váló idegen földek használatát, sőt számol azzal is, hogy valakik a folyót akarnák saját földjükre terelni haszonvétel céljából: ekkor is a folyó eredeti medre szerinti, korábbi használót illetik a jogok. A törvény megemlíti a malomgátakat is, ezekre annyi kikötés vonatkozik, hogy megépülésük nyomán kilépő víz nem lehet más községek kárára.³⁷ Említendő még ugyanitt II. Mátyás 1613. évi XXVII. törvénycíkké, amely a folyók kiöntései elleni védekezést az érintett vármegyék és területek megegyezésének tárgyává teszi.³⁸ Illetve Mária Terézia 1751. évi XIV. törvénycíkké, amely a káros malomgátaknak új csatorna ásását, vagy végső esetben a gát lerombolását rendeli. A törvényszöveg szerint ez a kárt egyrészt abban áll, hogy a felduzzasztott víz a környező, termékeny földek előnti, másrészt pedig, hogy a folyó fő ágának elzárásával a gátak azt hajózásra, vagy tutajozásra alkalmatlanná teszik. A szövegből látható, hogy az Udvar a földek állapota mellett ugyanannyira érdekelt a vízi szállítás zavartalansága is. Ez a törvény egyenes következménye volt annak, hogy 1751-ben Szatmár megye az országgyűlésben panaszt tett a vízimalmok által okozott elöntések miatt.³⁹

³⁵ Idézi: Bagi 1994 24

³⁶ Bagi 1994 25

³⁷ http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm utolsó letöltés: 2018. 03. 10.

³⁸ „A Tisza kiöntéseivel szemben a töltések emelésére, azok a vármegyék, a melyekben ez a folyó kiáradni szokott, a saját javaik megmaradása érdekében, egymás között határozzanak.”

³⁹ Ihrig 1973 54

Az egyik első államilag koordinált vízrendezési munka a katonai közigazgatás alatt lévő Bánságban folyt, a Bégát tették hajózhatóvá a XVIII. század közepén.⁴⁰ Ezen felül vízügyi igazgatás megszervezésével az Udvar inkább a hajózhatóság javítása érdekében próbálkozott. 1772 szeptemberében adott utasítást Mária Terézia két hajózási szakigazgatási osztály megalakítására (Navigations Divisions Direction).⁴¹ Ennek oka az volt, hogy a Száva, Kulpa és Duna folyók rossz állapota nehezen szállíthatóvá, és így drágává tette a délvidéki gabonát a bécsi piacon.⁴² Az osztályok, főleg a második (a Duna mentén működő) alapszabályában a fokokat és az ezeken kilépő ereket az árvizek okaként rögzítik, de azt is említik például, hogy néhol ezeket az árkokat mesterségesen létesítik, hogy halászni tudjanak.⁴³ A vizek hasznóvételének ez a „lakossági” formája tehát nemcsak a közvetlen mezőgazdasági tevékenységet akadályozza, de a termékek szállítását is. A Nagykunság gazdálkodásában az ilyen hasznóvételek inkább csak a földterület elvételével okoztak kárt, a lábon hajtott marha eljutását kevésbé akadályozták. Ez is lehet az oka, hogy az Udvar beavatkozása ezen a területen csak mérsékelt volt a vízszabályozási ügyekben, habár születtek nagyszabású, de nem megvalósuló tervek, például még a XVIII. század elején szó volt egy Szolnok – Pest csatornáról, vagy Debrecen bekapcsolásáról az országos víziút-hálózatba.⁴⁴ Az Erste Navigations Divisions Direction működésében is felfedezhetők azok az ellentétek, amik később a Mirhó-gát körül is kialakulnak. Annak ellenére, hogy a Kulpa és Száva folyók kanyarátvágásait ez az állami szerv végezte, mégis érkeztek panaszok a helyi hatóságoktól, amelyek az 1773-as nagy árvizet a mederváltozásoknak tulajdonították.⁴⁵ Ez a szemlélet, ami a beavatkozásokat valamely rendkívüli vízállapot (több évig tartó aszály, vagy éppen szokatlan áradás) miatt – nem mindig alaptalanul – károsnak mondja ki, a vízszabályozás hőskorát végigkíséri. Az ellentétek hangsúlyosabbak voltak ott, ahol az államnak kisebb érdekeltsége volt, például a Mirhó-gát esetében is.

A Tisza vidékét illetően az állami beavatkozás kezdetben csak királyi biztosok kiküldésére szorítkozott. Ilyen kiküldött volt Orczy Lőrinc báró is, akit a Felső-Tiszavidék vízrendezésével bíztak meg. Ez alkalmából született, panaszos költeményében említi a kor vízszabályozási munkálatait, és az Udvar vízióit:

⁴⁰ Lászlóffy 1982 187

⁴¹ Dóka 1978 87

⁴² Dóka 1978 84

⁴³ Uo.

⁴⁴ Lászlóffy 1982 188 – 189

⁴⁵ Dóka 1978 89

*Károlyi le húzta az Etsedi Lápot,
Ki írta sok ezer tekenős békákat,
Zsigrai Sárvízből el küldé a' rákot.
Tégyen már Ortzi is Tiszán ilyly tsodákat*

...

*Ha Kulpa meg tisztúl, Triesztnél ki kötünk,
Mármarosi sóval Fiúméba megyünk,
Bukarihozz viszsük füstölt berbétsinket,
Páduábann hajtjuk hízott ökreinket.⁴⁶*

A királyi kiküldöttek általában az érintett megyék mérnökeivel működtek együtt, de az egyes megyék akár királyi kiküldött nélkül is, a megyei mérnök vezetésével belekezdhettek vízügyi munkálatokba. 1785-ben a megyei mérnökök száma több, mint 40 főt tett ki.⁴⁷

A Mirhó-gát lerombolása és újjáépítése

A fenti kitérő után, amellyel a XVIII. század végi vízszabályozások néhány általános jellemzőjét mutattam be, érdemes rátérni a Mirhó-gát történetének egy mozgalmasabb szakaszára. A 1760-ban felépült gátat az előbb már említett br. Orczy rőzsepokróccal is megerősítette és fűzest telepített a mentetlen oldalra, ennek oka az volt, hogy Pusztataskonynál birtokai voltak.⁴⁸ Jó példa ez arra, hogy a vármegyének (jelen esetben a Hármaskerületnek) és a földesuraknak az érdekegyezése előmozdítja a szabályozások ügyét. Nem minden esetben történt ez így, Károlyi Antal királyi biztosnak fel kellett hagynia az Ecsedi-láp lecsapolási munkálataival, mert Szatmár megye birtokosai megvonták tőle a támogatásukat, sőt, a helytartótanácsnál károkozással is megvádolták.⁴⁹

Az 1770-es évek első felében több, szokatlanul nagy árhullám vonult le a Tiszán, az 1772-es olyan jelentős lehetett, hogy magasságát – egyedülként a század árvizei közül – Szegeden rögzítették.⁵⁰ Ilyen fokozott terhelés a megerősített Mirhó-gát gátat is komoly igénybevételnek tette ki, többször

⁴⁶ Orczy Lőrincz: Megint panasz. <http://mek.oszk.hu/03300/03368/03368.htm#70>. Elérés: 2018. 04. 10

⁴⁷ Ihrig 1973 73

⁴⁸ Szabó 2003 32

⁴⁹ Ihrig 1973 57

⁵⁰ Lászlóffy 1982 190

meghágta a víz, csak azért maradt meg viszonylag jó állapotában, mert az érintett települések évente akár többször is javították.⁵¹ Végül az 1776-os árvíz következtében bontották le ideiglenesen a gátat. A kettős (Heves-Szolnok) vármegye a gát átvágását az után rendelte el, hogy a Tisza Tiszafüredtől Csepéig tartó szakaszán olyan súlyos volt az árvíz, hogy ez látszott az egyetlen lehetséges megoldásnak.⁵² A megye közgyűlési határozata a döntéshozók tanácsalanságának, és a súlyos helyzetből fakadó döntéskényszernek a lenyomata: jobb híján folyamodnak a gát lerombolásához, remélve, hogy a „természetes helyzet visszaállítása” megoldja a problémát.

A gát átvágása után az érdekelt községekből panaszáradat érte a megyei közgyűlést, a települések (Pl. Kisújszállás, Tiszabura, Szarvas, Szentes) leginkább azt sérelmezték, hogy állataik számára ismét pusztát kell bérelniük.⁵³ Figyelemre méltó Szentes elöljáróságának véleménye: elmondják, hogy a gát ép állapotánál is el-elöntötte földjeiket a víz, de ez csak jótékony hatású volt, hiszen így zsírosabb és termékenyebb lett a föld. Mióta azonban a gátat lerombolták, túl sok víz járja a szentesi határt is, olyannyira, hogy a település egyes belső részeit is elöntötte.⁵⁴ Vagyis ebből kiindulva a települések gazdálkodásához továbbra is szükség volt bizonyos mértékű elöntésekre, a Mirhó-gát szerepe csupán ezek gyakoriságából fakadó káros hatásának kiküszöbölése, és nem a térség teljes „kiszárítása” volt. Ilyen körülmények között talán jobban lehet érteni a gát körüli ellentéteket, ha az 1754 és 1790-es évek közepe között történeteket egyfajta „tesztelési időszaknak” tekintjük. Ebben az időszakban volt példa nagy árvízre, és aszályra is, az egyes települések hosszútávon megtapasztalhatták, hogy mit jelent a gát léte vagy nem léte. Így lehet például, hogy Túrkeve elöljárósága kifejezetten a gát ellen érvel:

„A víznek megtartásáért instálni kell, mivel a víz mindgyárt elmégyen, sok helyen alig vagyon térdig való víz, és ha ez a kevés árvíz nem lett volna, a militia számára szénát sem lehetett volna kaszálni, és barmaink most is egyedül ott élhetnek, ahol a víz a földeket megfuttotta...”⁵⁵

Mint ahogy teszi azt Kunhegyes is, a falu elöljárói szerint a településnek van elég legeltetésre alkalmas földje, és inkább azon aggódnak, hogy a Mirhó-gát

⁵¹ Nagy 2012 73

⁵² Sugár 1989 55

⁵³ Szilágyi 1999 62

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Idézi Nagy 2012 73

miatt a lakosok elesnek a halászat, nád- és gyékényvágás, ill. egyéb haszonvételek lehetőségétől.⁵⁶ Érdekeség, hogy a Kunhegyesiek megcsinálták a gáton a saját átvágásukat, azért, hogy a kilépő vizek – számukra – jótékony hatását továbbra is élvezhessék (a 3. térképen „d” betűvel jelölve).⁵⁷

A gát lebontását követően a különböző fórumokon „lobbítottak” annak újjáépítéséért a nagykunsági települések, a megyei közgyűlésben például 1780-ban is előkerül az ügy, és megoldási lehetőségként a gát helyett híd építését fontolgatják, azért, hogy a közlekedés lehetővé váljon, de az árvizek akadálytalanul lefolyhassanak.⁵⁸ A megoldás végül a gát újjáépítése lett, miután II. József is kimondta, hogy az a Tiszántúl számára hasznos, de a Tisza jobb partjára nézve nem veszélyes.⁵⁹ A munkálatok 1785 és 1787 között folytak, a Hatkunság településeinek (Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunamadaras, Kunszentmárton és Túrkeve) részvételével. Ezekről összesítő kimutatás nincs, de a nagyságrendek érzékeltetésére álljon itt némely települések részvétele: Karcag pl. 6501 gyalog-, és 3019 szekeres, Kunamadaras 1170 gyalog-, és 611 szekeres napszámot teljesített.⁶⁰ A munkák végeztével gátcsőszet is fogadtak, aki a kerületi kapitánynak tartozott jelentési kötelezettséggel, a jelentés alapján pedig a gátat akár évi kétszer (tavasszal és ősszel) javíttgatták.⁶¹

A gát ügye még az 1790-es szokatlanul aszályos években került elő, a településeknek most a legelőik kiszáradása miatt kellett más területeken pusztát bérelniük.⁶² Kunhegyes elöljárósága fel is háborodik ezen, károsnak mondva a Mirhó-gátat. Karcag és Kisújszállás települések erre adott közös válasza jelzi, hogy ők a maguk részéről meg vannak elégedve a gát megléte által teremtett helyzettel, nem kívánják vissza a régi vízi világot:

„ha az esik nehezére, amint egyébről nem is panaszkodhatik, hogy a nádvágás, halászás, csikászás, s a téli marha legelés, a sertésnek való rét, és kenderáztatásbeli beneficium elmúlt, vissza kelletik tekinteni az elmúlt boldogtalan időkre, s meg lehet látni, hogy akkor volt a leg-síralmasabb sorsa, amikor azon hasznokkal tetszés szerint élt ..”⁶³

⁵⁶ Szilágyi 1999 62

⁵⁷ Sugár 1989 54

⁵⁸ Sugár 1989 56

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Károlyi – Nemes 1975. 85

⁶¹ Uo.

⁶² Szabó 1991 100

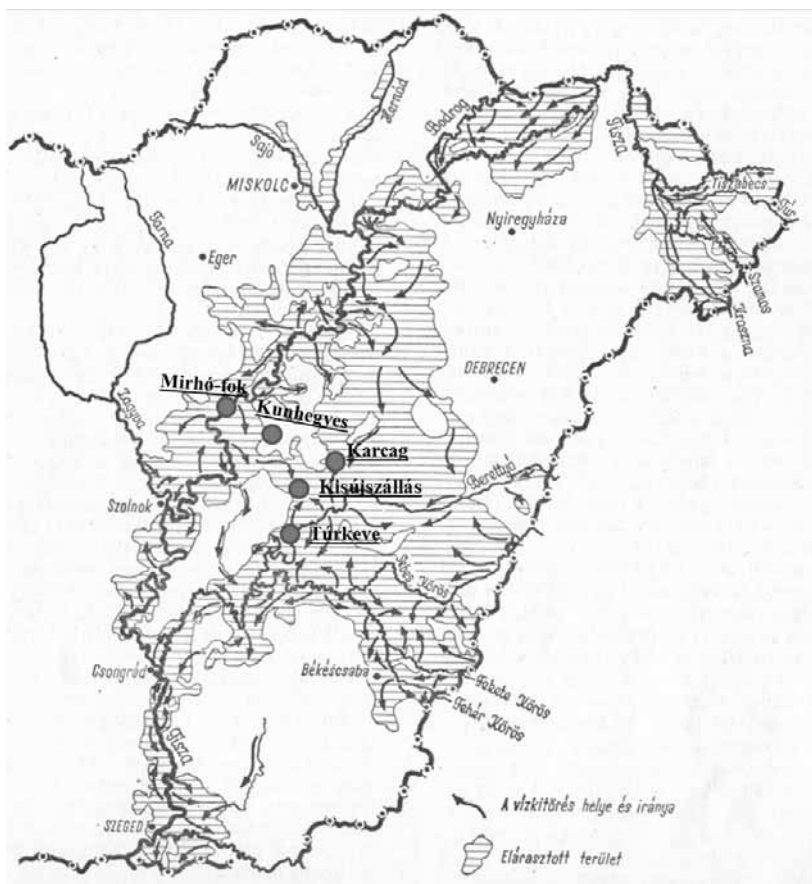
⁶³ Idézi Szabó 1991 100

Az 1787-ben felépült, a korábbiaknál nagyobb és korszerűbb gátat a víz egészen 1876-ig nem hágtta meg. Elsődleges árvízvédelmi funkcióját azonban már korábban elvesztette, mikor az 1846-ban kezdődő Tisza-szabályozással gát épül Taskony és Abádszalók közé, a Tisza vonalával párhuzamosan. 1876-ben is először ezen a gáton tört ki a víz, a közel 100 éves Mirhó-gát pedig ilyen mértékű igénybevételt már nem bírta ki.⁶⁴ Ma a Tiszabura és Abádszalók közötti kapcsolatot biztosítja, úttöltésként funkcionál.

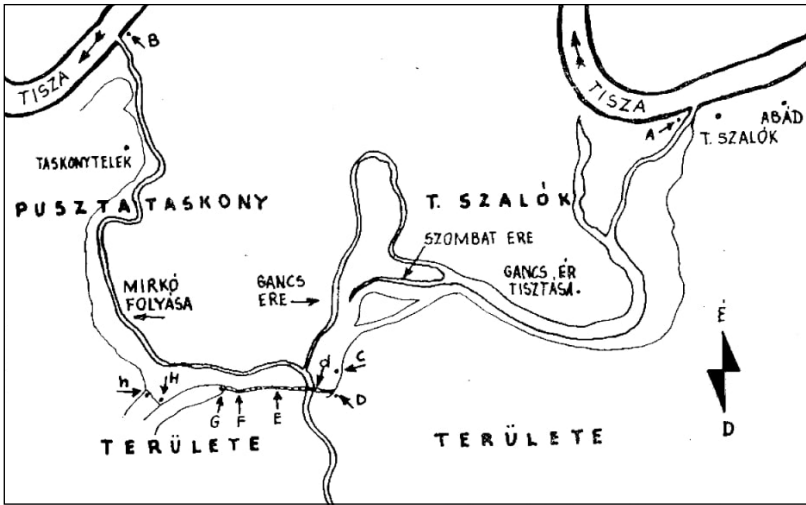
⁶⁴ Nagy 2012 75

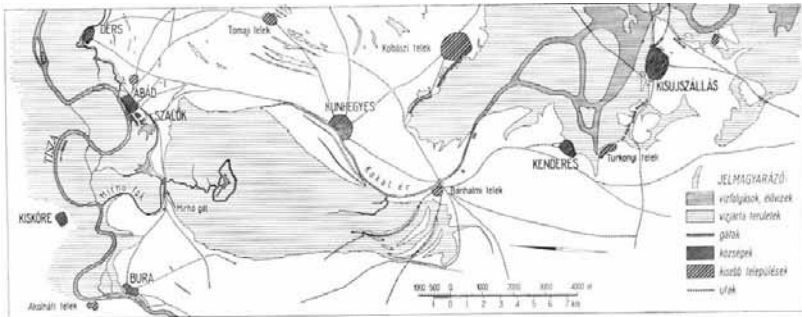
1. térkép

2. térkép

3. térkép

4. térkép

Irodalomjegyzék

- BAGI Gábor: Adatok, megjegyzések a redemptus, irredemptus viszony értelmezéséhez a Jászkun Kerületben. In: Zounok 9. Szerk. ZÁDOR Béláné. Szolnok, 1994.
- BENEDEK Gyula: Jász-Nagykun-Szolnok megyei iratok 1519-1789. In: Zounok. 22. Szerk. ZÁDORNÉ ZSOLDOS Mária. Szolnok 2007. 305 – 362.
- DÓKA Klára: A vízügyi szakigazgatás kezdetei, 1772–1788. Levéltári Közlemények 48 – 49. (1978) 81–100
- A magyar vízszabályozás története. Szerk. IHRIG Dénes. Budapest. 1973.
- KÁROLYI Zsigmond—NEMES Gerzson: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I. rész. Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895-1846). (Vízügyi Történeti Füzetek 8.) Budapest. 1975.
- Kisújszállás története a 18. század végéig. Szolnok 1959.
- LÁSZLÓFFY Woldemár: A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben. Budapest. 1982.
- MOLNÁR Sándor: Az ártéri gazdálkodás környezettörténeti szempontú vizsgálata két alföldi mintaterület példáján. Doktori disszertáció. Szeged 2011.
- NAGY László: 257 éves a Mirhó-gát. Hidrológiai Közöny. 92. (2012) 2. sz. 159 – 162. o.
- NOVÁK László Ferenc: Redempció. A jobbágy megváltkozás két útja. In: Zounok 21. Szolnok 2006. 9 – 23.
- SUGÁR István: A Közép-Tiszavidék két kéziratós térképe. (Tiszai Téka 1.) Eger, 1989. „Patsirra költözendő szegénység”. Kisújszállásiak Bácskába települése 1786-ban. In: Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján: Kisújszállás, 1986. április 19–20. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 44-45. Szerk. KAPOSVÁRI Gyöngyi – BAGI Gábor. Szolnok, 1989.
- SZABÓ Lajos: Aszály a Nagykunságban a XVIII. század végén. In: Zounok 6. Szerk. BOTKA János. Szolnok, 1991.
- SZABÓ Lajos: A „Mirhó gáttának” építése. In: Tisza-völgyi tájváltozások. Szerk. TÓTH Albert. Kisújszállás, 2003. 29 – 39.
- SZÉCHENYI István: Eszmetörések különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Pest 1846.
- SZILÁGYI Miklós: Az áradások és a gazdálkodás összefüggése az ármentesítések előtt. Ethnographia. 110. (1999) 55—72.

Ábrák jegyzéke

1. térkép: A pocsolyatérkép egy részlete. Közli: A magyar vízszabályozás története. Szerk. IHRIG Dénes. Budapest. 1973. 14.
2. térkép: A tiszai elöntések iránya. Közli: A magyar vízszabályozás története. Szerk. IHRIG Dénes. Budapest. 1973. 285.
3. térkép: A Mirhó- és Garancs-ér. Közli: SUGÁR István: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe (Tiszai téka 1.) Eger 1989. 54.
4. térkép: A Mirhó-fokon kilépő víz útja Kisújszállásig. Közli: DUNKA Sándor – FEJÉR László – VÁGÁS István: Verítékes honfoglalás. A Tisza-szabályozás története. Budapest. 1996. 24.

Jakabos Orsolya

Női szerepek a Black Mirror sorozatban

Vizsgálatom témájaként a nők reprezentációját választottam. „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik” – ezzel a kijelentéssel alapozta meg a társadalmi nemek fogalmát Simone de Beauvoir 1949-ben¹. A nemek szocializációjában fontos az, hogy milyen sztereotípiák léteznek róluk, milyen képnek érzik úgy, hogy meg kell felelniük. Ezeknek a sztereotípiáknak az alakulásában pedig számottevő közeg a média, értem ezalatt a tömegmédiát, és a közösségi média különböző formáit egyaránt.

A mai, nyugati társadalomban fontos szerepet játszanak a nemek egyenlőségéért küzdött harcok és engem érdekel, hogy ennek a hatására hogyan jelentik meg a női alakokat a kortárs médiában, azon belül is a sorozatokban. Kutatásom alanyának a *Black Mirror* sorozatot választottam.

„A posztmodern világérzékelés értelmében „a realitásról, a valóról alkotott elgondolásunk egyre nagyobb mértékben támaszkodik a média áramlotta, termelte jelekre, amelyek az előző korszakokban reálisként elkönyvelt tárgyak, jelenségek, érintések helyét átvéve válnak a valóság markereivé.”²

Ezen gondolat fényében azért tartom fontosnak a *Black Mirror*ban megjelenő női alakok vizsgálatát, mivel ez egy nagy hatású, sikeres alkotás, valamint mivel a közeljövő ábrázolására tesz kísérletet, így nagyban meghatározhatja azt, hogy hogyan gondolunk, és miképp képzeljük el az emberiség jövőjét, azon belül pedig a nemek viszonyát.

Arra, hogy a jelen alkotói hogyan látják a gender kérdését megvalósulni a jövőben, szerintem egy remek lehetőség a *Black Mirror* megfigyelése, hiszen a sorozatban bemutatott világok nagyban hasonlítanak a mindennapjainkhoz, a világ jelenlegi állapotához. Nem egy olyan sci-fi filmről van szó, aminek alig van valami valóságalapja, hanem épp a realitásból indul ki és olyan helyzeteket

¹ Balázs 2017, 34

² Virginás 2016, 14

próbál prezentálni, amelyekhez hasonlóak elég nagy valószínűséggel megtörténhetnek néhány év múlva.

Fekete tükör

A *Black Mirror* sorozat első epizódja 2011-ben jelent meg a nagy-britanniai Channel 4 műsorán. A sorozat azóta már megélt három évadot, 12 részzel, valamint elkészült egy extra kiadás is. Mindeközben pedig átkerült a Netflixhez, a világ jelenlegi legnagyobb internetes TV hálózatához (Netflix 2015). Pillanatnyilag készül a negyedik évad, ami a harmadikhoz hasonlóan hat epizódból fog állni. A sorozat írójának, Charlie Brookernek a védjegyei a szókimondás, az önbecsmérlő kritika és a csípős nyelvezet³. Olyan művek kapcsolódnak még a nevéhez, mint a *Screenwipe* sorozat, vagy a *10 O'Clock Live* sorozat, amellyel 2012-ben elnyerte a *Best Comedy Entertainment Personality* díjat a *British Comedy Awardon*. A *Black Mirror* sorozattal több elismerést is szerzet, például a 2012-es *International Emmy Awards* díjat *TV Movie/Mini-Series* kategóriában, 2014-ben pedig jelölték a *BAFTA TV Award Best Single Drama* díjára.⁴ A sorozat első két évadának részeit megközelítőleg 2 millió személy nézte, csak Nagy-Britanniából a Channel 4 műsorán.⁵

A Netflix meghatározása szerint a sorozat egy sci-fi antológia, ami a közeljövőben játszódik, és azt mutatja be, hogy az emberiség legnagyobb találmányai hogyan kapcsolódnak össze az emberek legsötétebb ösztöneivel és vágyaival.⁶ Mindegyik rész eltérő történetet mutat be, amelyekben különböző színészek teljesen más karaktereket játszanak, az epizódok időtartama pedig változó hosszúságú. A sorozat különálló részeinek tehát a közös pontja egyetlen szálon ragadható meg: a történetek a közeljövőben/alternatív jelenben játszódnak, és olyan problémákat mutatnak be, amelyek a jelenben még szokatlanok tűnnek, de a technika fejlődésével nagyon hamar eljuthat erre az állapotra az emberiség. Mivel a részek ennyire eltérőek, ezért több más műfaj sajátossága is keveredik

³ IMDb Charlie Brooker
Biography http://www.imdb.com/name/nm0111765/bio?ref_=nm_ov_bio_sm (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)

⁴ IMDb Charlie Brooker
Awards http://www.imdb.com/name/nm0111765/awards?ref_=nm_awd (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)

⁵ Wikipedia List of Black Mirror episodes https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Black_Mirror_episodes (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)

⁶ Netflix Black Mirror <https://www.netflix.com/ro/title/70264888> (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)

a filmekben, mint például a dráma, thriller, sci-fi és horror jellegzetességei. Az epizódok eltérő története és játékidéje miatt, a továbbiakban az *epizód* és a *rész* kifejezéseken kívül a *film* szót is alkalmazni fogom megnevezésükre, hiszen bármelyik rész önálló filmként is megállja a helyét.

A sorozat minden epizódja különböző technológiai fejlődés mentén alakuló jövőt mutat be. Vannak részek, amelyekben a jelenleg oly elterjedt közösségi média hatásait és veszélyeit gondolják tovább, de olyan témák is feldolgozásra kerülnek, amely a halállal és az azt követő élettel foglalkoznak, vannak epizódok, amelyek a számítógépes játékok és a valóság viszonyáról szólnak, vagy épp azt boncolgatják, hogy a hatalom mennyire befolyásolhatja, vakíthatja el az embereket a technika segítségével. Tanulmányomban az epizódok angol címét fogom használni, mivel nincs mindegyik résznek hivatalosan lefordított magyar címe. Ugyanígy, mivel nem mindegyik található meg magyar szinkronnal, az idézetekhez a magyar feliratos fordításokat veszem alapul, megjelölve azok fordítóit.

A képernyő, amit folyton bámulunk

A sorozat címe, a *fekete tükör* kifejezés egy metafora, amely azt a jelenséget próbálja megragadni, ahogy az emberek, nap, mint nap, a képernyőiket nézik: telefonokat és táblagépeket, laptopokat és számítógépeket, televíziókat és más kijelzőket. Ezeknek a képernyőknek a létrejötté az utóbbi száz évhez köthető, a gyors fejlődésük és a használatuk pedig magában rejtja a mögötte lévő technológia rohamos fejlődését.

A *fekete tükör* kifejezés azonban nem a modern technológia vívmányaival egyszerűre születt. A kifejezés sokkal idősebb és egy, a képzőművészetben gyakran használt eszközt nevez meg. A fekete tükör (más néven Claude-üveg) egy olyan, régen elfeledett optikai eszköz, amelyet a XVIII. században használtak. Ezt a kis, fekete, domború tükröt arra alkalmazták a művészek és kirándulók, tájképekben gyönyörködő személyek, hogy leegyszerűsítve, Claude-festményekre jellemző vizuális tulajdonságokkal szemléljék a tájat. Arnaud Maillet, a Claude-üvegről írt könyvében annak jár utána, az egyszerű technikai használatán túl, hogy milyen szerepe volt ennek az eszköznek a nyugati képzőművészet fejlődésében, valamint feltárja a tükörrel járó bizonytalanságokat és aggodalmakat az esetleges torzulásokkal kapcsolatosan.⁷ A sorozatban felépített világok torz változatai a mi világunknak, kiemelve a technológia negatív hatásait, így ebben az értelemben is párhuzamot húzhatunk a tartalom és a cím között.

⁷ Maillet 2004

Mindemellett, magyar olvasatban a *görbe tükör* kifejezés is kapcsolható a címhez és a sorozat tartalmához egyaránt. Ez egy olyan, a magyar nyelvben használt szófordulat, amely bizonyos, negatív tulajdonságok kiemelésével próbálja az emberek figyelmét ráirányítani az adott problémára. Ez a küldetés pedig egyértelműen azonosítható a sorozatban. Az angol nyelvben a görbe tükör megfelelője a *mocking glass*, így ez a jelentésréteg a sorozat címének megalkotásában valószínűleg nem játszott szerepet.

Perverzió

A *The Age of Perversion, Desire and Technology in Psychoanalysis and Culture* című könyv utolsó részében egy teljes fejezetet szentelt a két író a *Black Mirror* sorozatnak. Knafo és Lo Bosco a perverzitás teóriáját vizsgálták meg és bővítették ki, a sajtóságos kifejezések túl figyelembe véve annak a szociális, társadalmi jelentőségét is.

A mai technológiailag fejlett világban az emberekben lévő nárcizmus a lájkok, követők és hozzászólások számolásában valamint a tartalmak közzétételében kap lehetőséget a kibontakozásra. A lájkok számolgatása pedig annyira függővé teheti az embert, hogy cserébe egyre inkább képesek arra, hogy dehumanizálja az embertársaikat, vagy épp saját magukat, valamint emberi tulajdonságokkal illessék a tárgyaikat. A médiával kötött néma egyezmény pedig lehetővé teszi azt, hogy az előadók valamint a nézők kiéljék magamutogatási, kukkolási, és (ön)megalázási vágyaikat. A mai világban egy kis időre bárki lehet sztár, és ez sokszor még akkor is büszkeség, ha a rivaldafény valamilyen negatív ügy kapcsán érkezik.

Vannak, akik túl paranoiásnak találják a *Black Mirror* sorozatot, de a technológia gyors fejlődése egyre inkább megelőzi azt, ahogyan felmérjük és értékelni tudjuk a hatását a szociális jelenségekre, a fentebb vázolt történések pedig megállíthatatlanul haladnak előre. A sorozat pedig épp arra akarja felhívni a figyelmünket, hogy miképpen használjuk a tudást és mennyire görbítjük el saját figyelmünket annyira, hogy aztán egy zsákutcában találjuk magunkat.⁸

Sorozatok

A *Black Mirror* sorozat fontosságát hivatott hangsúlyozni az a jelenség is, ami napjainkban megy végbe a sorozatgyártás és –fogyasztás terén: a filmes igényekkel gyártott sorozatok egyre nagyobb teret hódítanak meg, a fogyasztók előszeretettel nézik őket.

⁸ Knafo és Lo Bosco 2017

Keszeg Anna *A sorozatszerűség a kortárs televíziós sorozatok perspektívájából* című írásában a sorozatokkal kapcsolatos tudományos vizsgálatok nagyobb témáit tekinti át. Ezen tanulmány felhasználásával mutatom be röviden a sorozatok kialakulását és világának jelenlegi állását, valamint ezt követően kitérek a *Black Mirror*t gyártó HBO és Netflix szórakoztatóipari cégek fejlődésére és hatására, ami a sorozatnézési szokásokat érinti.

A sorozat, mint rendszeresen megjelenő tartalom fontosságára a periodikus sajtó képviselői jöttek rá. Sorozatos tartalmaik megjelenítése ráébresztette őket arra, hogy ha egy termék nem korlátozódik egy adott egységre, akkor a fogyasztókban kialakul egy vágy a teljes egész birtoklására, vagyis megjelenik bennük a gyűjtőszenvédély. Ez a sorozatképzési logika a legnagyobb sikerét a televíziós narráció történetmesélésében érte el. A hatvanas években a televízió elterjedése a háztartásokban, azt vonta maga után, hogy a tévé egyre inkább elkezdte megalkotni saját esztétikáját, létrehozva a sorozatos történeteket, műsorokat. A hetvenes években már komoly, társadalmi problémára reflektáló sorozatokat is gyártottak Amerikában, a nyolcvanas években pedig létre jött a saját tartalomfejlesztés a kábeltelevízióknál. „A televízió aranykorát jelentő sorozatok pedig – úgy tűnik – könnyűszerrel vészelik át a televízió halálát hirdető digitális korszaknyitást, illetve éppen nekik köszönhetően történik meg a televízió továbbélése a digitális és online sorozatnézés új stratégiáival kiegészülve.”⁹ A sorozat, mint műfaj megértéséhez fontos elkülöníteni két típust, melyek megnevezésére magyar kifejezés hiányában az angol *serial* és *series* szavakat használja a szakirodalom. A *serial* sorozatok esetében a fiktív elbeszélés kiterjesztéséből épül fel a történet, ezzel szemben a *series*-ben szemantikai, időbeli és/vagy narratív elemek állandósága révén jön létre a sorozat, melyen belül a térbeli és diszkurzív elemek vannak variálva.¹⁰ A *Black Mirror* egyértelműen a második, *series* csoportba sorolható be, hiszen a térbeli és diszkurzív elemei folyamatosan változnak, az egyetlen, ami összeköti az epizódokat, az a szemantikai elemek állandósága, vagyis a jövő technológiája és az emberek viszonyának lehetséges kimenetelei. Az irodalomból ismert, bizonyos ismérvek alapján összeválogatott művek gyűjtőneve, vagyis az antológia fogalmának alapján alkotott, még kevésbé elterjedt sorozattípus, az antológia-sorozat egyik úttörő műve a *Black Mirror*.

Az, hogy a közönség miért néz sorozatokat, sokféle okra vezethető vissza. Mindenképp fontos kiemelni azt, hogy a fikció élettapasztalatokat ad a nézői

⁹ Keszeg 2015, 34

¹⁰ Keszeg 2015

számára. Ezt az igényt régebb az irodalom elégítette ki, azonban mára már a sorozatok nagymértékben átvették ezt a szerepet. Ezen túl azonban felvetődik a kérdés, hogy kinek miért esik a választása épp egy adott sorozatra. Erre a sorozatok életstílustrend-megjelenítő ereje lehet a magyarázat, aminek a segítségével közösségeket jelenít meg, valamint alakít ki maga köré. E közösségek köré, a modern sorozat megteremtette a franchise-t és a transzfikcionalitást is. A kortárs kreatív iparágak, kihasználva a sorozatok sikereit, ráépítik különböző, más produktumokat a történetekre, létrehozva olyan szellemi és fizikai termékeket, amelyek fele nagy érdeklődéssel fordulnak az adott sorozat nézői.¹¹

A mozi, valamint a tévés sorozatok legnagyobb ellenségeként jelentek meg az internet terjedésével a torrent oldalak, valamint a különböző, online tartalmakat sugárzó felületek. Ezeknek az új felületeknek a hatására pedig kialakult egy új sorozatnéző szokás, a darálás (angolul *binge watching*), ami az epizódok közötti várakozási idő hiánya miatt lehetővé teszi, hogy akkor és ott nézz meg, annyi részt, ahányat csak szeretnél. Ez az online sorozatnézés bizonyos szempontból a gyártóknak is a hasznukra vált, mivel kevesebb figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy minden rész egyforma, a tévécsatornák által engedélyezett hosszúságú legyen, valamint elmúlt a kényszere annak, hogy az epizódok végére helyezték a dramaturgiai csúcspontokat, cliffhangereket.¹² A digitális tartalomszolgáltatás úttörője, a Netflix nagyban hozzájárult a fentebb említett hatások kialakulásához. A cég először mint videókazetta-kölcsönző és futárszolgálat indult, de a technológia fejlődéssel lépést tartva, hamar kifejlesztett egy új rendszert (amit azóta többek között a Hulu és az Amazon Prime is követ). Jelenleg már szinte az összes hollywoodi, és több kisebb stúdió és filmforgalmazó vállalat filmje megtekinthető az előfizetőknek a Netflixen (főként Amerikában, de más ország számára is egyre bővítik a kínálatot). A tetemes mennyiségű választék mellett pedig elkezdtek saját tartalmakat is gyártani: a filmgyártásnak 2006-ban fogtak neki, az első sorozatukat pedig 2011-ben készítették el.¹³ Az online videotéka előnye a hagyományos moziforgalmazókkal és tévécsatornákkal szemben az, hogy míg utóbbiaknak minden egyes alkotásukat minél nagyobb sikerre kell vinniük, addig a Netflixnek és társainak nem adott produktumokkal kell minél nagyobb csoportot megszólítaniuk, hanem változatos kínálatukkal kell elérniük minél több előfizetőt. Ez tehát lehetővé teszi azt, hogy a hollywoodi

¹¹ Keszeg 2015

¹² Zágoni 2017

¹³ Németh 2015

óriások mellett független készítésű és művészfilmek is elérhetővé válnak széles közönség számára.¹⁴

A Netflix-re egyébként az is jellemző, hogy átvesz olyan sorozatokat más csatornáktól, amelyeknek készítési folyamatát valamilyen oknál fogva leállították.¹⁵ Ebbe a kategóriába tartozik a *Black Mirror* is, amely eredetileg a HBO gyártásában kezdte meg hódító útját. A HBO-nak egyébként szintén fontos szerepe van abban, hogy a sorozatgyártás színvonala eljutott arra a minőségi szintre, ahol most van. A brit tévécsatorna volt az, aki igényes sorozataival bebizonyította, hogy a tévés sorozatok nem csak másodrendű alkotások. Az 1990-es évektől kezdve tömegével gyártott olyan sorozatokat, amik még most is megkerülhetetlenek szakmabeliek és laikusok számára egyaránt. Habár a csatorna a 2000-es években egy kreatív gödörbe került, jelenleg ismét olyan nagy-kaliberű sorozatok köthetőek a nevéhez, mint például a *Game of Thrones*. A Netflix okozta örület természetesen a HBO-ra is hatással volt, aki létre hozta a HBO Go és a HBO Now online szolgáltatásait.¹⁶

Feminista filmelmélet

Tanulmányom elkészítéséhez fontosnak találtam a feminista filmelmélet behatóbb ismeretét. A témával való ismerkedés során rá kellett jönnöm, hogy viszonylagos frissessége és nem-mindennapisága ellenére, máris nagyon bő és változatos szakirodalmi anyag áll a rendelkezésemre. A következőkben, a teljesség igénye nélkül, megpróbálom röviden bemutatni ennek a diszciplínának a fejlődését, bővebben kitérve néhány, az egész ágra hatással lévő műre.

Elsőként azonban, olvasmányaim alapján egy rövid kísérletet teszek arra, hogy megmagyarázzam a feminista filmelmélet mibenlétét. Ruby Rich tanulmányában hosszan kifejti az amerikai és angol feminista filmkritika különbséget, ennek ellenére azonban a következő közös jegyeket ismeri el erre az interdiszciplináris területre: az identitás nyílt felvállalása hozza létre a kutatást, valamint az eredmények azzal a céllal születnek meg, hogy átalakítsák a filmkészítés gyakorlatát.¹⁷ Ez alapján tehát egy mozgalomként tekinthetünk a feminista filmelméletre, melynek célja az, hogy számára fontos változásokat idézzon elő a filmkészítésben. Meglepetésemre, ez volt az egyetlen konkrét meghatározás, amit találtam. Az általam olvasott könyvekre és tanulmányokra

¹⁴ Németh 2017

¹⁵ Zágoni 2017

¹⁶ Talapka 2015

¹⁷ Rich 1999

leginkább az jellemző, hogy a feminista filmkritika történetiségét mutatják be, csupán azt határozva meg, hogy az adott korban épp mit jelentet ez a tudományág, ezáltal próbálva megmagyarázni a téma teljességét.

Az európai feminizmus hivatalos születése 1622-re tehető, amikor Marie Le Jars de Gourney megírta a *A férfiak és nők egyenlőségéről* című könyvét.¹⁸ Ez azonban csak egy kis lépés volt, nem hozott radikális változást. Minden haladt tovább a maga kerékvágásában egészen a XX. század elejéig, amikor megindult a harc a női választójogokért. Ehhez, az első, nagy feminista hullámhoz azonban még kevésbé kapcsolódhatott hozzá a film, hiszen ekkor még gyerekcipőben járt. A második hullám, ami a liberális politikai mozgalmakból indult ki, nagy hatás gyakorolt a hatvanas és hetvenes években a filmről való gondolkodásra és filmkészítésre; úgymond, erre az időszakra datálható a feminista filmelmélet megszületése. Ebben az időszakban a feministák célkitűzése az volt, hogy feltárják a patriarchális társadalom mélyén lévő hatalmi és pszichoszociális struktúrákat, valamint átformálják a hierarchikus, társadalmi törvények kreálta nemi szereprendszert. Ennek tükrében, ebben a korai időszakban a feminista filmkritikusok legfőképpen a nők reprezentációjával kapcsolatos vizsgálódásokat végeztek.¹⁹ Ezt követően pedig a feminista mozgalmak célkitűzései és eredményei egyre inkább szerteágazóvá váltak, valamint a filmes kritikai szemléletmód is egyre sokrétűbb lett.

A hatvanas és hetvenes évek mozgalmi, valamint az akkor megjelent tanulmányok hatására létrejött a feminista ellenmozi (*counter-cinema*), ami abban különbözött az akkor domináns mozitól, hogy feminista gondolatrendszer alapján épült fel, valamint nőkérdésekkel foglalkozott (ezen belül is külön kategóriát alkottak azok a filmek, amelyeket nők rendeztek).²⁰

Később, a feminista filmkritika alapjait lefektető szerzők azzal a kritikával illették a korai filmes feministákat, hogy nagy szerepet fektettek a biológiai nemre, figyelmen kívül hagyva a nemi szerep, vagyis a gender kérdését. „A nő látványának, megjelenítésének kérdéseiről a feminista kritikusok érdeklődésének súlypontja áttevődött e látvány nemi szerepek általi meghatározottságára, s ehhez kapcsolódva a nőről alkotott maszkulin szerkezetű kép voyerisztikus, fetisiztikus és narcisztikus tulajdonságainak feltárására”²¹

¹⁸ Pető 2006

¹⁹ Vincze 2000

²⁰ Hollósi 2000

²¹ Vincze 2000

Ezzel pedig el is érkeztünk az 1975-ben megjelent, úttörőnek számító és azóta is egyik legvitatottabb és -idézettebb műhöz, Laura Mulvey *A vizuális élvezet és az elbeszélő film* című tanulmányához.

A szerző a freudi pszichoanalízist alapul véve tanulmányozta a hollywoodi filmeket, nagy hangsúlyt fektetve a filmtextus által meghatározott néző elméletére. Mulvey szerint „A versenytárs nélküli mainstream film az erotikát a domináns patriarchális rend nyelvébe kódolta”,²² valamint két fontos, a szemlélésben rejlő élvezet egymásnak ellentmondó struktúráját vázolta. Az első a szkopofília, amely egy olyan szexuális gyönyör, amely „egyetlen forrása a tárgyiasított másik személy aktív, elnyomó jellegű szemlélése”.²³ Mindez a szexuális ösztönök funkciójaként elengedhetetlen ahhoz, hogy az erotikus identitású alany elváljon a vásznon látható tárgytól. A második pedig a látott képpel való azonosulás, ami az ego-libidó funkciójaként azt követeli meg, hogy a film nézője felismerje és magasztalja filmbeli mását. Az író nő véleménye szerint a szexuális egyenlőtlenség világában két részre szakadt a szemlélés élvezete: a férfié az aktív szerep, a nőé pedig a passzív oldal; ennek az aktív férfinak és az ő tekintetének a következtében pedig a női alak a férfiak által elvártaknak megfelelően alakul.

Az aktív férfi a történet előmozdítója és az események irányítója, tehát ő a domináns szereplő, akinek a tekintetén keresztül látjuk a filmet, és akivel a néző azonosul. A nézőnek, a nőhöz való viszonyulásához pedig nem marad más, mint a szkopofilikus kapcsolat, amelyet az is táplál, hogy a férfival való azonosulás révén a néző is birtokolja a nőt.

Mulvey, szintén Freud tanait veszi alapul, amikor kijelenti azt, hogy a nők a férfiakat a nemi szervük hiányára emlékeztetik, létrehozva bennük egyfajta kasztrációs félelemérzetet. Az író nő ennek pedig két feloldását látja, mely nagyban köthető a filmekhez is: az első a nők titokzatosságának demisztifikációja, a második pedig a kasztráció teljes tagadása, helyettesítése egy fétissel, mely a tárgy (azaz a nő) fizikai szépségét emeli ki, átalakítva azt csupán ezen egy tulajdonsága miatti kielégítő dologgá.²⁴

Az 1982-ben megjelent *Film és maszk* tanulmányban Mary Ann Doanne arra hívja fel a figyelmet, hogy a filmes intézményrendszer kizárja a róluk szóló diskurzusból a nőket. Véleménye szerint azért komplikált a női néző helyzete, hiszen a filmekben a látvány számukra önmaguk, ezért passzívvá válnak.

²² Mulvey 2000

²³ Mulvey 2000

²⁴ Mulvey 2000

Ha pedig egy nő meg szeretné tagadni ezt a helyzetét, azt csakis a maskulinizáció keresztül teheti, aminek következtében hozzászokik ahhoz, hogy bármikor „váltogathatja nemét” a filmnézés közben. A férfi ezzel szemben mindig férfi marad, hiszen ellenkező esetben társai rendellenesnek titulálják.²⁵

A kilencvenes években megjelenő új feminista filmes törekvés arra összpontosít, hogy vegye figyelembe a marginális csoportokat is. A korai feminista filmkritikát rengeteg bírálat érte, mivel kifejezetten „fehér”, középosztálybeli valamint heteroszexuális volt. Ezen bírálatok hatására tehát továbbdifferenciálódott a feminista filmelmélet, olyan aspektusokat véve figyelembe, mint a leszbikus kritika, a queer elmélet vagy a posztkoloniális elmélet.

Kaja Silverman *A tekintet* című, 1996-ban megjelent írásában a kamera, a szem és a tekintet viszonyát boncolgatja. Azért emeli be a tekintet a kamera és a szem közé, mivel az utóbbi kettő „...elmulaszt különbséget tenni aközött, ami látás terén társadalmi és történeti szempontból relatív, és amely társadalmi struktúrák változásain túl is megmarad”.²⁶ Lacan tanulmányai alapján, Silverman a kamerát egy olyan eszközként definiálja, ami jelöli a tekintetet. Magát a tekintetet pedig egy olyan erőnek nevezi, amely segítségével társadalmilag elfogadottá vagy elutasítottá válhat valaki mint látvány. Tehát azt, hogy mi jelenik meg a képernyőn, befolyásolja az, hogy a társadalom tagjai milyen módon tapasztalják meg a tekintet hatásait, valamint a képernyőn megjelenő tartalom felel ugyanezen társadalom vizuális rendszerének sajátosságaiért. Tanulmánya végén Silverman az alapvetően maskulin tekintetet emeli ki, ami egységben áll a kamerával, ami alárendeli a nőket.²⁷

A feminizmus és a film viszonyának egyik, jelenleg nagyon aktív szervezete a *Center for the study of women in television and film*. A kutatóintézet főként a film és tévé világában dolgozó nőkre fekteti a hangsúlyt, azok jelenlétére és munkájára. A feminista filmelmélet lendülete azonban napjainkra elgyengült, valamint irányt is váltott. Jelenleg a nők marginális helyzetét főként a populáris médiában való megjelenésük kapcsán vizsgálják,²⁸ ami sokkal tágabb világ, mint a film- és a sorozatgyártás, de természetesen nem zárja ki azt.

A fentiekben leírt rövid összefoglalóban egyértelműen feltűnik, hogy a feminista filmelemzés nem csak a nők megjelenítésével foglalkozik, hanem megpróbál mindent érinteni, ami a nők és a film kapcsán szóba kerülhet: pl. női

²⁵ Doane 2000

²⁶ Silverman 2008

²⁷ Silverman 2008

²⁸ Wehli-Nardai 2016

nézők, női filmek, a filmszakmában dolgozó nők stb. Jelen dolgozatomban azért fektetek hangsúlyt csakis a nők reprezentációjára, mivel a sorozat témája ezt kívánja a leginkább meg. Azt hogy hány nő vett részt az elkészítésében, vagy épp a női nézőknek mi a véleményük a *Black Mirror*ről, tulajdonképpen bármilyen más sorozat esetén is kutathatnám. A nők megjelenítése ebben a sorozatban attól válik fontossá, hogy a sorozat cselekménye a közeljövőben játszódik, ami elképzeléseink alakításával hatással lehet világgépünkre.

Kritikai kultúrakutatás

A nők reprezentációjának kutatása csupán egy apró része a kritikai kultúrakutatásnak, ennek ellenére mégis fontosnak találom pontosabb, tágabb megismerését, főként mivel bővebb információt nyújt a reprezentáció-elemzések elméleti hátteréről, valamint a lehetséges elemzési módszerekről. Mindehhez Bíró Emese doktori disszertációját használtam fel, aki írásában lényegre törően összefoglalta egy nő-reprezentációs kutatás számára fontos tudnivalókat a témában.

Graeme Turner egy film befogadását és értelmezését, mint társadalmi gyakorlat ismeri el, amely folyamathoz a kultúrán belüli jelentésrendszereket mozgósítjuk. „Szerinte a film nem tükrözi, hanem „re-prezentálja” a valóságot, vagyis *felépíti saját, valóságról alkotott képeit*, kódok, konvenciók, mítoszok, ideológiák közvetítésével, és a médiumra jellemző jelentésadó gyakorlatok ... révén”.²⁹ A film tehát a kultúra jelentés-rendszerével dolgozik: megújítja, reprodukálja és felülvizsgálja azt; a filmben megjelenő mítoszok és ideológiák forrásait a kultúrán belül találjuk meg. Mindemellett azonban a film ezeknek a jelentésrendszereknek a terméke is.

A reprezentáció-elemzésnek három elemzési területet különítenek el: a társadalmi valóság által meghatározott filmgyártói közeg és, ugyanehhez a valósághoz tartozó nézők kutatása, valamint a filmtextus. Kutatásom során és a filmtextus szintjére összpontosítottam, azon belül vizsgáltam a nők reprezentációját.

A jövő nőalakjai

Módszertan a megismerésükhöz

„Az elemzés nem természetes „használata” a műalkotásoknak. A művészek nem azért alkotnak, hogy alkotásaikat elemezzék, hanem azért, hogy azokkal hatást érjenek el”.³⁰ A *Black Mirror* című sorozat elemzése során egy olyan

²⁹ Bíró 2008, 32-33

³⁰ Kovács é. n.

aspektusát vizsgáltam, amire feltehetőleg nem fektettek akkora hangsúlyt, mint magára a fő kérdéskörre, vagyis a technológiai fejlődés és a társadalom kapcsolatára. Mégis úgy gondolom, hogy ez a kérdés megérdemelte azt, hogy komolyabban szemügyre vegyem, pontosan az előbb említett, a befogadóban nyomot hagyó hatás miatt. Mivel ez egy nagyszerű sorozat, ezért nagyban meghatározhatja azt, hogy a nézői hogyan gondolnak a jövőre, miképp képzelik azt el; ebből a szemszögből nézve pedig fontos, hogy a női alakokat hogyan mutatják be ebben a sorozatban.

„A néző egyszerűen nem rendelkezik a szöveg elemeinek és rendszereinek azokkal a fogalmaival vagy terminológiájával, amelyekből reakciói képződnek. Mindezek megalkotása az elméletírás dolga; az elemzés feladata pedig működésük feltárása. Egy átfogó elbeszéléseleméletnek meg kell határoznia azokat az objektív eszközöket és formákat, amelyek kiváltják a nézői tevékenységet”.³¹ Kutatásommal tehát betekintést próbálok nyújtani abba, hogy a szöveg milyen kontextusban mutatja be a biológiai nőket, hiszen ezek az objektív eszközök és formák csak ritkán tudatosulnak a befogadókban, így hatásuk sem tudatos.

Kaja Silverman, a már bemutatott írásában arról beszél, hogy a filmekben „a tekintet az a „megfoghatatlan” hatóerő, amelynek segítségével látványként társadalmilag elfogadottá vagy éppen elutasítottá válunk”.³² Állítása szerint a tekintet alapvetően maszkulin, ennek a létezéséhez pedig szükséges a nők alárendelése a filmekben. Dolgozatomban a női karakterek reprezentációjára voltam kíváncsi, valamint arra, hogy mennyire maszkulin szemmel mutatják be a nőket. Ezek megismeréséhez a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

1. Milyen mértékben változóak demográfiai és társadalmi összetételük szempontjából a sorozat nőkarakterei?
2. Hogyan fér meg a magán- és nyilvános élet a sorozat nőalakjainak életében?
3. Hogyan jelenik meg a női test a sorozatban?

A vizsgálat elkészítéséhez Bíró Emese doktori disszertációjából, Hadas Miklós munkái alapján kidolgozott szempontrendszerét vettem át (apróbb változtatásokkal). Ennek a kvalitatív elemzési sémának az alapján a következő dimenziókat néztem az epizódokban: nők aktivitása, szereplők közötti viszony, nyilvános- és magánélet az ezekhez kapcsolódó célokkal együtt, valamint a női test megjelenítése. A maszkulin tekintet jelenlétének megvizsgálása abból

³¹ Bordwell 1996: 61

³² Silverman 2008

a szempontból vált fontossá a sorozat nőinek elemzésében, mivel mindegyik epizódot férfiak rendezték, valamint két társszerző kivételével szintén mindegyik forgatókönyvet férfiak (legfőképpen Charlie Brooker) írták. Hollósi Laura tanulmányában azt fejti ki, hogy férfi és a női rendező műveiben miképpen különbözik a nők ábrázolásai. A domináns, férfi moziban a nők úgy jelennek meg, mint a férfi fantázia szülöttei, nem pedig úgy, mint valódi nők. Mivel a férfiak egy teljesen más világban élnek, és a saját érzelmeik nyelvén keresztül nézik a nőket, ezért nőábrázolásuk torzul.³³ Mivel az epizódok között öt olyan rész is van, melynek főszerepében vannak olyan nők, akik szemszögéből ismerjük meg a történetet, a fentebb leírt jelenség megfigyelése legitimé válik.

A médiakutatásban több bevált módszer közül választhatunk, az alapján, hogy pontosan mi az elemzésünk tárgya: a szöveg tartalma, az iparág, amihez tartozik vagy a közönség, a fogyasztók kutatása.³⁴ Mivel dolgozatomban a nők reprezentációját vizsgálom, ezért egyértelműen szövegelemzési technikát vettem alapul, azon belül is a szemiotika elemzés módszerét, aminek a segítségével a sorozatban megjelenő különböző, a nőkről szóló jelek tartalmát figyelem meg. Az alapsokaság jelenleg (2017. tavasza) tizenhárom részt jelent a sorozatból. Mivel az elemzés során konkrét női karakterekre fektettem a hangsúlyt, ezért a tizenhárom részből tizenkét epizód fontos nőkaraktereit vizsgáltam meg (összesen húszat). A harmadik évad, harmadik része, a *Shut Up and Dance* azért nem volt megfelelő a vizsgálatra, mivel egyetlen markáns női szereplője sincs, akiről az elemzéshez kellő mennyiségű információt tudtam volna szerezni. Ezen kívül azonban az összes többi epizódból sikerült kiválasztanom minimum egy nőt, akiről több információt nyújt a film és tanulmányozásra érdemes.

A vizsgálat első részében a denotatív jelentéseket vettem figyelembe, amelyeket táblázatokban foglaltam össze, de ezeknek a legfontosabb szerepük egyértelműen az elemzés elkészítésében volt. Ebben a szakaszban, minél szárazabban és objektívebben leírtam egy táblázatba a látottakat, valamint jegyzeteimet is, mely már a későbbi értelmezésben volt segítségemre. Végül pedig a kritériumok értelmezését szintetizált formában építettem be a szövegbe, kiemelve minden szempont legjellemzőbb eseteit.

Az univerzum közepe: fehér, jól szituált, csinos és heteroszexuális

Ahogy azt Havasi Júlia Éva kijelenti, minden olyan sorozat és/vagy film, ami nagy nézettségre számít, és csillagászati költségvetésből jön létre, magától

³³ Hollósi 2000

³⁴ Stokes 2008

értetődően fiatal, jó testalkatú, heteroszexuális fehér férfiakat és nőket szerepeltet a fő karakterekként. „Körülöttük keringenek kisbolygókként a fekete, ázsiai, arab, latin, idősebb/rokkant, kövér, csúnya karakterek; mindegyik csoportot egy-egy ember (vagy emberpár) képviseli”³⁵

Az általam megnézett és vizsgált *Black Mirror* epizódok női főszereplőire a fentebb állított kijelentés nagymértékben igaz. A tizenkettőből két epizód esetében jelenik meg főszerepben afroamerikai nő, viszont mindkettőjük mellett jelen van, hangsúlyos szerepben egy-egy, a kaukázusi rasszt képviselő nő is (Victoria és Jem a *White Bear* epizódban; Yorkie és Kelly a *San Junipero* epizódban). Emellett érdemes megemlíteni a *Hated in the Nation* epizód két főszereplőjét: a cselekmény Londonban játszódik, a brit lány mellett pedig a másik főszereplő, Karin egy kisebbséget képvisel: erőteljes skót akcentusát nem lehet nem észre venni. Valamint nem főszerepben, de általam elemzett karakterekként még megjelenik egy indiai, egy félig kínai és egy félig nigériai nő. Mivel azonban nem az ő szemszögükből van bemutatva az adott epizód, amiben szerepelnek és nem is kerül hangsúlyba az etnikumuk, ezek az információk tulajdonképpen a színésznőkről szólnak.

Testalkat szempontjából szintén nincs nagy változatosság, nem találhatóak végtelékig eltúlzott karakterek: az egyetlen molett nő Lacie, a *Nosedive* főszereplője. Lacie többször is megemlíti, hogy tinédzser korában táplálkozási zavarai voltak, gyakran hánytatta magát, emellett pedig felnőttként is nagyon figyel arra, hogy ne hízzon tovább/szabaduljon meg plusz kilóitól: reggelenként eljár szaladni, nem eszik édességeket, valamint kipróbál új, egészséges és trendi ételeket. Egyértelműen felfedezhető benne a vágy, hogy csinosabb, a társadalmi normáknak megfelelő testalkatúvá szeretne válni. A többi tizenkilenc elemzett karakter főként magasság, mellméret, hajsztín és hajviselet szempontjából mutat nagy diverzitást, viszont egyikőjük sem szenved a túlsúly miatt.

Ha az életkort és családi állapot vesszük figyelembe, a változatosság szintén elenyésző. Legtöbbjük a húszas éveik végén, harmincas éveik elején van (három kivétellel: Alex *Hated in the Nation*; Yorkie és Kelly *San Junipero*) és egyedülálló. A húsz személyből négynek van gyereke, de ebből a négy anyából kettőnek meghalt a férje/élettársa (egyiknek a gyereke is); egy elvált a férjétől, mert a férfit rájött, hogy nem tőle van a gyerek; a negyedik nő pedig elhagyta a barátját, mert a kínai szeretőjétől lett terhes és meg akarta tartani a gyereket. Tehát a négy anyából, akiket megismerhetünk a *Black Mirror*-ban, három egyedülálló anyaként jelenik meg. Az első, igazán nagy változatosság a foglalkozások

³⁵ Havasi 2008, 56

terén mutatható fel.³⁶ A hús elemzett nő közül csupán egy esetben nem ismert ez az információ, valamint van egy anyuka és egy feleség, akikről nem tudjuk, hogy dolgoznak-e valahol. Van két különleges eset is: az egyik nő eredeti foglalkozása nem derül ki, a filmben azonban, mint rab jelenik meg, a másik pedig évek óta kómában van. Ezeket leszámítva azonban, nagyon változatos a felállítás, olyan férfiakhoz köthető foglalkozás is megjelenik, mint a katona- és rendőrtiszt. Érdekes azt is megjegyezni, hogy míg az első évad első részében egy férfi politikus melletti feleségét és asszisztensét ismerjük meg, mint nők, addig a második évad, harmadik részében, a férfi politikusjelöltek között már egy nő is megjelenik.

Társadalmi státuszuk szintén hasonló, legtöbbjük az alacsony és magas közép csoportokhoz tartozik (a *White Bear* epizód esetében a szereplők ezen jellemzőjére kevés, homályos információ található). Az egyetlen epizód, amelyben hangsúlyosan megjelenik az alsó társadalmi osztály, az a *Fifteen Million Merits*. Az epizódban rabszolgaként dolgozó nők és férfiak láthatóak, akik nap, mint nap szobabiclikken tekernek (feltehetőleg áramfejlesztés céljából). Nincsen lehetőségük arra, hogy bármi mást csináljanak, ha nem dolgoznak rendesen, még lennebb kerülnek a ranglétrán: takarító válik belőlük. Az epizód azonban nem szolgál információkat arról, hogy kik kötelezik őket erre, valamint a felsőbb osztályokat sem igazán ismerjük meg. Bing, a rész férfi főszereplője a cselekmény végére megszabadul rabszolgamunkájától és kap egy nagyobb szobát, ahol „létezhet”, de ugyanúgy nincs lehetősége igazi életet élni, mint azelőtt.

A társadalmi státusz elemzésénél szintén ki kell emelnem a *Nosedive* epizódot, amelynek témája tulajdonképpen a társadalmi megkülönböztetések jövőbeli lehetőségére reflektál. A következőkben röviden bemutatom a cselekményt, hiszen annak szinte minden mozzanata rájátszik erre a kérdésre.

Lacie világában a közösségi média „államosítva” van: a személyeket és azok bejegyzéseit egytől ötig lehet értékelni, ezeknek az értékeléseknek az átlaga pedig meghatározza azt, hogy ki mit tehet, mit vásárolhat és hova léphet be. A cselekmény elején Lacie egy 4,2 pontos karakter, ami már viszonylag sok pozitív megkülönböztetéssel jár, például repülhet repülőn és külön, gyorsított eljárással bérelhet autót stb., a lány azonban szeretné elérni a 4,5-ös szintet, hogy megvásárolhassa álmai lakását. Ebben a különleges világban létezik egy még különlegesebb szakma: egy olyan szakértő/tanácsadó, aki segít fejlődni a pontéhes

³⁶ elnöki ügyvezető, asszisztens; elnökefeleség; tévés újságíró; bicikliző áramfejlesztő; egy családanya (arról, hogy emellett van-e munkahelye, nincs pontos információ); egy grafikus; egy színész; kerületi képviselőjelölt; producer; három irodai munkás; egy technológiai tudósító; egy nyugdíjas; egy katonatiszt; egy rendőrfelügyelő és egy rendőrtiszt.

embereknek. Lacie tanácsadója szerint, amennyiben nem járhatja le nyilvánosan magát, az eddigi tendenciái alapján másfél éven belül elérheti a 4,5-ös szintet. Az új lakásra annyira vágyakozó lány azonban nem elégszik meg ezzel, és kapva kap a lehetőségen, amikor 4,8-as értékelésű, gyerekkori barátjánője meghívja őt az esküvőjére, és még arra is külön felkéri, hogy mondjon beszédet.

A kaland azonban itt veszi igazán kezdetét: Lacie értékelése, útban a repülőtérről, néhány apróbb baleset és félreértés miatt lecsúszik 4,1-re, amivel már nem engedik meg, hogy repülőre üljön. A lány rettenetesen ragaszkodik 4,8-as barátjánője és annak csupán 4,5-ös szint feletti vendégeinek értékelésére, amivel saját értékelését szeretné elemlni (hiszen ha ők adnak 5-öst valakinek, az többet ér, mintha a Lacie szintjén lévő 4 körüli személyek adnák). Idegességében agresszívvá válik, és csúnya szavakat használ, ennek következtében pedig a biztonsági őr 24 órára egy teljes pontot elvesz tőle, valamint jelzi, hogy vigyázzon, hogy mit csinál, mert ebben a 24 órában minden negatív értékelés a duplájának számít. A lány ekkor autóbérlésre szorul, de ott is csak a legrégebbi modellt kapja meg. Kalandos útján minél stresszesebben viselkedik, és minél inkább ragaszkodik az esküvőhöz, annál több pontot veszít el. A reménytelenség akkor üt be, amikor a menyasszony kijelenti, az akkor már 2,6-os Lacie-nek, hogy ne jöjjön el az esküvőre, hiszen nem vállalhat ekkora kockázatot a 4,5 pluszos vendégei között. Lacie azonban egész éjjel utazott és már annyira közel van, hogy úgy dönt, mégis elmegy. Kilátástalan helyzete tovább romlik, és amikor a kerítésen átmászva, sárosan és kissé részegen beront az esküvőre, pontszerzés helyett csupán bolondot sikerül csinálnia magából. Viselkedésének büntetése pedig nem más, mint hogy megszüntetik profilját a közösségi médiában és börtönbe zárják.

Lacie tehát, a minél magasabb pontszámért ragaszkodva egyre lejjebb és lejjebb került, megjárva a társadalmi ranglétra majdnem minden fokát. Érdemes még megemlíteni az 1,4-es értékelésű kamionsofőr, Susan karakterét. Azok az emberek, akik ebben a világban rájöttek arra, hogy a közösségi médián halmozott tökéletes képek, és az emberekkel való folyamatos, megjártszott viszony nem hagyja, hogy igazán éljenek, felfedezésük következtében csakis a társadalom legalját képezhetik. Igazi és szabad emberi viselkedésük nem teszi lehetővé számukra a magas pontszámokat.

A nők szexuális orientációjáról nem minden esetben vannak információk a filmekben, de legtöbbször elmondható, hogy heteroszexuálisak. Ez alól, nem csak az elemzett női karakterek, hanem az összes megismert szereplő közül (biológiai nemtől függetlenül) két kivétel van az egész sorozatban: Yorkie és Kelly.

A *San Junipero* epizód, az ebben a fejezetben tárgyalt szempontok alapján többszörös kivételnek számít. Először is fontos tudni azt, hogy Yorkie homo-, Kelly pedig biszexuális (a sorozat 13 epizódjából ez az egyetlen, amelyikben kisebb, vagy nagyobb szerepekben megjelennek nem heteroszexuális személyek; ez esetben is csak nők). Szintén kivételt képeznek a korukat illetően: habár a játékidő nagy részében fiatakként látjuk őket, igazából már a halál küszöbén járó, öreg hölgyekről van szó (ismét kiemelném, hogy a 13 részből, ezen kívül, még 5 olyan epizód van, amely csupán mellékszerepben megszólaltat idős személyeket (nemtől függetlenül); főszerepben ez az egyetlen). Mint már az elemzés elején említettem, kettőjük közül Kelly afroamerikai. Fizikumuk megszokott, Kelly csinos, Yorkie pedig az átlagnál egy kevésbé magasabb lány. Szexuális irányultságuk okozza a problémát a filmben (Yorkie konzervatív szülei és Kelly halott férjének tett ígérete révén), de ezeket a problémákat könnyen áthidalják, ezen túl pedig, a tökéletes virtuális valóságban senki nem veti meg őket érzelmeik miatt, tehát boldogan élhetnek együtt.

Charlie Brooker egy interjúban elmondta, hogy a forgatókönyvben először egy heteroszexuális pár szerepelt. Végül azért változtatott ezen, mivel úgy érezte, hogy hozzáad valami pluszt a történethez az, hogy a nyolcvanas években nem lett volna lehetséges, hogy a lányok legalisan összeházasodjanak, de a fiatakkorukat felidéző technológiai mennyország adott számukra egy új lehetőséget, hogy ki próbáljanak egy olyan dolgot, amire anno nem lett volna esélyük.³⁷

Mivel a fejezet elején megemlítettem a „kisbolygókat”, szeretném néhány mondatban bemutatni az elemzett hat rész kisbolygó repertoárját, azaz a nem főszerepben lévő személyek ábrázolásának változatosságát. A tizenkét részből öt esetében vannak idős személyek megmutatva; egy epizódban találkozhatunk magas felső, valamint alsó társadalmi státuszú személyeket is; két részben láthatunk molett nőket; nyolc részben találkozhatunk nem angolszász származásúakkal; valamint a már említett egyetlen egy részben vannak jelen különböző szexuális orientáltságú személyek.

Az elemzett részekből, nőként legmarkánsabban Lacie, valamint Yorkie és Kelly tűnnek ki, de ők is csak néhány szempont alapján. Fontos megemlíteni még azt, hogy abban a három epizódban, ahol főszerepben megjelenik a faji és etnikumbeli különbözőség (két afroamerikai és egy skót), azonnal ott van mellettük egy másik, angolszász női főszereplő is. A további epizódok női főszereplői pedig önmagukban teljesítik az angolszász kritériumot, így nincs szükség melléljük egy másik személy megerősítésre.

³⁷ Hibberd 2016

A hat elemzett epizód fontos szereplőiről elmondható, hogy az alkotók néhol kísérletet tettek arra, hogy változatos karakterű nőket mutassanak be, de legtöbb karakterjegye alapján mindegyik főszereplő megfelel a fejezetcímbe megfogalmazott *fehér, jól szituált, csinos és heteroszexuális*, kissé általánosított jelzőnek.

Nők a nyilvánosságban

„A nőknek a nyilvános szféra hagyományosan férfi-területként értelmezett világában való érvényesülését a mainstream feminizmus egyik fő tézisének tekinthetjük”.³⁸ Ebben a fejezetben főként a nők kereső-munkatevékenységét elemzem, valamint az azon belüli hatalmi viszonyokat; emellett pedig más, a nyilvános életben vállalt/rájuk erőltetett szerepüket. A következő epizódokban: *The Entire History of You*, *White Christmas* és *San Junipero*, a közsféra semmilyen szerepet nem kap az elemzett nők kapcsán. A szereplőknek csupán a magánéletét követhetjük nyomon (még a foglalkozásukat sem ismerjük meg minden esetben), ezért a továbbiakban ezeket a részeket nem veszem figyelembe. Szintén nem elemzem a *Be Right Back* epizódot, amelyben a főszereplő, Martha, mint grafikus dolgozik az otthonában. Az epizódban semmilyen információt nem tudunk meg munkáltatójáról/megrendelőjéről, a konkrét, grafikus munkát egyedül végzi, ezen kívül pedig csupán magánéletének történéseit látjuk a képernyőn.

A dramatizált bűnügyi elbeszélések az 1950-es évek Amerikájában jelentek meg és azóta is központi jelentőséggel bírnak a televíziózás területén.³⁹ Fontos tudni azt, hogy míg a bűnüldözés munkaterületén még mindig alacsony a nők száma, a filmekben és a televízióban megjelenő nyomozók, profizók nagy része nő,⁴⁰ ezért nem okoz meglepetést a *Hated in the Nation* epizód két rendőrnő-főszereplője sem. Abban, hogy a női karakterek ekkora teret nyertek ebben a műfajban, nagyban hozzá járult a feminizmus második hulláma, politikai jellegű törekvései révén. Ám ezen pozitív hozadék, ebben a műfajban a hősnő boldogtalanságán keresztül ölt testet: folyton erőszakos módon elkövetett bűncselekmények kapcsán nyomoz, gyakran kénytelen nőgyűlölő sorozatgyilkosokkal szembenézni, valamint nem képes fenntartani az egészséges munka-magánélet egyensúlyát.⁴¹

³⁸ Biró 2008, 72

³⁹ Gevert 2008

⁴⁰ Lindsay 2016

⁴¹ Lindsay 2016

Az epizódban megismert rendőrkapitány és rendőrtiszt, Karin és Blue tökéletesen beillenek a bűnügyi sorozatok nyomozónő-karaktereibe. Egy kisebb csapatban nyomoznak különleges halálesetek után, arra törekedve, hogy minél hamarabb megelőzhessék a további gyilkosságokat. Szegényes magánéletét főleg Karinnak ismerjük meg, hiszen az egész történet az ő szemszögéből van bemutatva. A nő egyedül él, nincs és nem is akar gyereket, ismereteink szerint nincsen semmi hobbyja, úgymond, csakis a munkájáért él. Ezt a hozzáállást bizonyítja az is, hogy kapitányi rangja van, ami egyértelműen maga után vonja azt, hogy a csapaton belüli hatalmi viszonyban ő áll legfelül. Ez akkor sem változik, amikor csapatukhoz, egy sztár meggyilkolása miatt, csatlakozik a NCA egyik férfi ügynöke. Karin itt már nem beosztása, hanem kisugárzása és jellege miatt áll a férfi felett. Státuszbeli helyzetét egészen az utolsó pillanatig megtartja, amikor a férfi, annyira ragaszkodik egy jónak tűnő megoldáshoz, hogy Karin vészjóslatai ellenére is arra esik a választása (ezzel 387036 személy halálát okozva). Blue magánéletéről még kevesebbet tudunk, mint Karinéről: tulajdonképpen semmit. A fiatal lány tele van naiv reményekkel a szakmája iránt, ezért a halálesetekkor sokkal megviseltebb, mint a munkájában már tapasztaltabb Karin.

Munkájukban mindkettőjüket közös cél vezeti: megfejteni a gyilkosságok mögött álló rejtélyt, majd megelőzi a további gyilkosságokat. Egy ilyen munka hatalmas társadalmi felelősséggel és nyomással jár, amit ráadásul az ő esetükben még az is tetőz, hogy egy téves elgondolás miatt ennyi ember halálát okozzák. Innentől, ha eddig névtelenül csinálták is munkájukat, elkerülhetetlennek kellene lennie annak, hogy mindenki megismerje őket, Blue-t azonban sikerül ez alól kibújtatniuk, teljesen megszüntetve a lányt a nyilvánosság számára. Karin a bíróságon⁴² azt hazudja, hogy a fiatal és tapasztalatlan Blue a történet sokkoló hatására öngyilkos lett. Ez azonban csak fedősztori, ami lehetőséget ad arra a két nőnek, hogy titokban tovább nyomozzanak az események okozója, a valódi gyilkos után, ez is bizonyítja azt, hogy szakmájuk lelkiismeretes elvégzése érdekében képesek teljesen feláldozni magánéletüket. Karin az epizód végén, szupersztárokat meghazudtoló szituációban távozik a bíróságról: alig tud átverekedni a sajtósok tömegén.

Karin és Blue között a viszony erőteljes fejlődést mutat a cselekmény végmenetele közben. Karin nem csak a beosztása, hanem kora miatt is felsőbbrendű helyzetben van kettőjük között. Ráadásul, mivel a nő elutasítja a modern technológiát, ezért az ex-digitális kriminalista, újonc rendőrtiszt egyáltalán

⁴² A bírósági vallomása foglalja keretbe a film teljes cselekményét.

nem nyeri el elsőre a tetszését. Blue azonban egyre többször bebizonyítja talpraesettségét és tehetségét, a kezdeti elutasító, szakmai viszonyból az epizód végére egy szakmai kapcsolatból létrejött, erős barátság alakul ki, amely egészen odáig elvezet, hogy titokban közösen folytatják a nyomozást a gyilkosságok okozójának kiléte után.

A *White Bear* és a *Nosedive* epizódok esetében a nyilvánosságnak teljesen más szerepe van. Az elsőben egy olyan büntetőkomplexum van bemutatva, amely teljesen nyilvános a kíváncsiskodók számára, valamint egy olyan rendszert állít fel, ami szórakoztatóipari látványossággá teszi a büntetését töltő személy életét. Bármilyen történet is Victoriával, a park vendégei azt folyamatosan levideózzák és közzé teszik az interneten. A nőnek nincs egy olyan pillanata sem, amit nem örökítenek meg kamerák, ezt pedig még az is tetőzi, hogy közben fogalma sincs arról, hogy hol van, mi történik vele, valamint néhány különleges figura még az életére is tör. A nyilvános megalázás egy olyan törvényes formájába kényszerült bele, amihez hasonlót a jelenlegi valóságunkból még csak említeni sem tudunk. Az egésznek, a modern technológia erőteljes használata ellenére, középkori boszorkányüldözés hangulata van.

A fentebb leírtak ellenére azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, ami miatt Victoria ebbe a parkba került: a nő, párjával együtt elrabolt, megkínzott és meggyilkolt egy kislányt. A bűnügyek, az alkotmányos országokban olyan témának számítanak, amelyet nem szabad eltitkolni a társadalom előtt, a gyilkos kilétének ismerete közügynek számít. Ilyen megközelítésből tehát Victoria kiléte, már a parkba érkezése előtt ismert volt az emberek számára.

Fontos még ebből az epizódból kiemelni Jem karakterét is, aki egyfajta színészként tudatosan vállalja azt, hogy minden nap, közönség előtt eljátssza a szerepét, segítve ezzel Victoria megtevesztését. A lány valódi kilétéről semmit nem tudunk, valamint a filmből származó információk alapján azt is nehéz elképzelni, hogy egyáltalán mikor van ideje saját magánéletét élni, hiszen kora reggeltől egészen késő estig tart a show, nap, mint nap, folyamatosan.

A második említett epizód, a *Nosedive* a mai világra oly jellemző közösségi média-aktivitást figurázza ki, azzal a szituációval, hogy „államosítja”, kötelezővé teszi annak használatát, fűszerezve mindezt azzal, hogy minél jobb az értékelésed, annál magasabb helyet foglalhatsz el a társadalmi ranglétrán. Ez pedig az embereket arra készíti, hogy minél többször és minél változatosabb témákról tegyenek közzé bejegyzéseket, kitarva a virtuális nyilvánosság számára a teljes magánéletüket. A főszereplőt, Laciet, a cselekmény ideje alatt, egy napon belül kétszer látjuk posztolni, ezt követően pedig kezdetét veszi a kalandja,

amely nem nyújt megosztásra érdemes, jó tartalmakat. Ebből a két posztból, valamint a közösségi médiában való pozitív értékeléséhez való ragaszkodásból azonban feltételezhetjük, hogy Lacie is rengeteg magánéleti tevékenységét teszi nyilvánossá, vagy ami személyes véleményem szerint még rosszabb, a nyilvánosság elvárásai és szabályai alapján alakítja saját magánéletét.

A nő egyébként egy irodában dolgozik, ahol, munkatársaival szintén a közösségi média határozza meg a kapcsolatukat. A jólelkű Lacie, egy leponтоzódot munkatársától elfogad egy kis gyümölcslevet, valamint 5-össel értékeli azt. Ezt azonban, a férfit kirekesztő többi munkatárs nem nézi jó szemmel, és leértékeli Lacie-t. Ennek a nyomásnak a hatására a nő is elutasítja a férfi további kísérleteit, arra, hogy helyre hozza társadalmi megítélését.

A nyilvánosság egy másik megjelenési formája a *Black Mirror*ban, a férfiak és nők közös együttélése, ami a személyes élet minden lehetőségét kizárja, két epizódban jelenik meg: a *Fifteen Million Merits* és a *Men Against Fire* részekben. Természetesen a két epizód nagyon sok attribútumában különbözik egymástól, a magánélet tereinek megszüntetése mégis egy erős közös pont. Az elsőben, a bicikliző áramfejlesztőknek nincs lehetőségük választani, míg az utóbbiban a katonák saját döntésük alapján vállalnak szolgálatot. A biciklisek, habár külön szobákban élnek, nem tarthatnak maguknál semmilyen fizikai tárgyat, a különböző reklámok (leggyakrabban pornó), bármikor belemászhatnak a képükbe, akár fogmosás közben is. Dolgozni, valamint mosdóba azonban egy helyre jár mindenki, nemtől függetlenül. A katonák illemhelyiségét nem ismerjük meg, azt viszont tudjuk, hogy mind közösen alszanak egy nagy teremben. Számukra az egyetlen lehetőség a magánéletre, az a jutalomálmuk, amit tulajdonképpen a felső vezetéstől kapnak ajándékba.

A bicikliző Abi huszonegy éves, ezért még csak most kezdte el a rabszolgamunkát. A személyes dolgainak hiányát úgy próbálja pótolni, hogy minden nap hajtogat magának az ételtasakból egy pingvint, de azt mindig elveszik tőle. A magánszféra hiányát a mosdóban pedig énekléssel próbálja kiváltani, hogy a bent lévő férfiak ne hallják, amíg pisil. Abi és társai számára azonban természetes ez az élet, mivel nem ismernek semmilyen más lehetőséget, csupán a sárga ruhás takarítók kasztját. A lány igazi, első találkozása a nyilvánossággal akkor van, amikor elmegy a tehetségkutató műsorba énekelni. Itt azonban, mindenki előtt megalázzák, a tömeg pedig őrjöng mindezért: a lány éneklését megdicsérik, de szépsége is kisugárzása miatt valami újat ajánlanak fel neki: pornószínésznői lehetőség. Az ártatlan Abi tanácstalanul áll a kialakult helyzettel szemben, végül azonban a tömeg éljenzésére belemegy a dologba.

Mivel a filmet Bing szemszögéből ismerjük meg, innentől nem tudjuk, hogy mi történik a lánnyal. A pornófilmek készítésével a testét is nyilvánossá teszik, azonban, hogy mivel foglalkozik és milyen az élete, amikor nem forgatnak, nem tudjuk meg.

A katona Rai életvitele sem enged lehetőséget a személyes életre. Vagy bevetésen van, vagy reggeltől estig edz, éjjel pedig együtt alszik társaival. Ami pedig még rettenetesebb, az egyetlen személyes dolgukat, ami velük lehetne, a saját álmaikat is elveszik tőlük. Habár ezt nem nevezném nyilvánosnak, hiszen csak a felső vezetés tud róla, mégiscsak egy szabályok közzé helyezett dolog (Rai egyébként szereti ezeket az intim, kényeztető álmokat, többször is megemlíti őket, miközben Stripe-al, a főszereplővel beszélget).

Abi nyilvános életének céljai kevésbé ismertek. Igaz, hogy elmegy a tehetségkutatóba énekelni, de ő soha nem akart sztár lenni, csupán Bing győzi meg és vásárolja meg neki a belépési díjat. A lány, ezt megelőzően azonban beletörődve éli mindennapjait a biciklijén. Rai céljai azonban ennél sokkal nagyobbak: minél több „csótányt” meg akar gyilkolni⁴³, jobb helyé téve ezzel a világot. Habár a lánynak van egy személyes, belső készítése is a vadászatra és a gyilkolásra, a csótányok irtását mégis, mint társadalmi, tehát nyilvánosan felvállalt kötelességként látja el.

Az elemzett karakterek között, két olyan nő is van, aki szakmájával nemcsak, hogy részt vesz a nyilvánosságban, hanem alakítja is azt. Sonja, a *Playtest* epizód technológiai tudósítója, Malaika (*The National Anthem*) a UKN újságírója. Főként Malaikáról mondható el az, hogy témaválasztásaival valamint azok bemutatásával hatással lehet a tömegek gondolkodására, és ismereteire. A nő egyébként nagyon hírhed, bármire képes egy jó sztoriért az elnökről, amit még senki más nem hozott le. Abból, hogy mekkora hangsúlyt fektet új információk megszerzésére, következtethetünk, hogy egy munkáját lelkiismeretesen végző nőről van szó.

Végül pedig bemutatom Gwendolynt, a *The Waldo Moment* epizód parlamenti képviselőjelöltjét. A nő célja ezzel a jelöléssel, nem a parlamentbe való bekerülés, hiszen tisztában van azzal, hogy ez lehetetlen a számára. Nem is különösképpen érez elhívást az adott városkerületek lakóinak képviselete

⁴³ A csótányok a *Men Against Fire* epizódban olyan emberek, akik DNS-ük alapján esélyesebbek különböző betegségekre. A kormány, a katonaság által, hivatalosan gyilkolja őket. Az érdekesség az, hogy a katonák agyába beépített rendszer miatt, ők nem látják azt, hogy a csótányok igazi emberek, hanem sikítózó zombiszerű lényeket érzékelnek a helyükben. A civilek számára azonban ez a dehumanizáló technika nincs alkalmazva, mégis teljesen egyet értenek embertársaik meggyilkolásával (a tiszta, egészséges faj fenntartása érdekében)

íránt. Egyszerűen csak úgy érzi, hogy jól mutatna az önéletrajzában, hogy a Munkáspárt képviselőjében jelölték. Jelöltsége ellenére, a párton belül a hatalmi viszony legalján van, szinte mindenki megmondja neki, hogy mit csináljon (ez valószínűleg tapasztalatlanságának is betudható). Annak ellenére, hogy nem elhivatott abban, amit csinál, mégis annyira fontosnak találja a nyilvánosság előtt elérhető sikerét, hogy a magánéletét is képes beáldozni érte. Az egyedülálló Gwendolyn egy este megismerkedik egy férfival, akivel egy hosszan tartó, részeg beszélgetés után lefeksznek. A férfi azonban nem más, mint az a humorista, aki Gwendolyn riválisát szívatja ország-világ előtt, egy illusztrált kék medve figurája mögé bújva. Jamie, a humorista nagyon megkedveli a nőt, valószínűleg soha nem is bántaná nyilvánosan, azonban a Munkáspárt azt tanácsolja Gwendolynnak, hogy függessze fel a kapcsolatot Jamie-vel. Erre a férfi kiakad, kitalálva a városnak, hogy a nő csak önéletrajza fényesítése érdekében jelöltette magát.

Az elemzett részek alapján két különböző jelenségre figyeltem fel. Az egyik esetben a nők tudatosan vállalják azt, hogy hangsúlyos szerepet adnak a munkájuknak és ezáltal a nyilvánosságnak. Ezeknél az eseteknél figyelemre méltó az, hogy döntésük következtében a magánéletükre szánt idő nagyon redukálódik. A másik esetben azonban a nők kötelezve vannak erre: Victoria rémes cselekedetének következtében; Abi feltehetőleg beleszületik a biciklizók kasztjába; Lacie a társadalmi elvárások megfelelésének nyomása miatt. Ez a két pólus azonban azt jelenti, hogy egyetlen olyan példát sem láthatunk, amikor a nők aktív nyilvános életük mellett teljes jogú magánéletet élhetnek.

Nők és privát életük

Ebben a fejezetben a vizsgált nők magánéletét vettem figyelembe, ezen belül is azt, hogy milyen viszonyban vannak társaikkal (családi, szerelmes, házastársi, baráti stb.); azt, hogy ezekben a kapcsolatokban mennyire aktív, vagy passzív szerepet játszanak; azt, hogy milyen céljaik vannak a magánéletükben; valamint, hogy mindez milyen környezetben zajlik, azaz milyen az otthonuk.

Az elemzett tizenkét részből összesen hét epizód esetében kapott nagyobb hangsúlyt a nők magánélete. A további öt epizódot már tárgyaltam a nyilvánosságról szóló fejezetben. A kiválasztott hét részből tíz nő magánéletének mélyebb bemutatására vállalkoztam.

A sorozatban (a tizenkét elemzett epizód) szereplő nők nagy része egyedülálló, a négy megjelenített édesanyából három neveli egyedül gyerekeit (Fi elvált a férjétől; Martha barátja meghalt; Beth elhagyta barátját), a negyediknek pedig

már meghalt a férje és a lánya is. A többi női karakter esetében öt személyről nem tudjuk, hogy kapcsolatban van-e; egy, mint gyermektelen feleség jelenik meg; valamint tíz személyről biztosan állíthatjuk, hogy egyedülálló. Mivel ez utóbbi tíz nincs párkapcsolatban, a *Black Mirrorban* pedig más magánéleti viszony nincs közelebről bemutatva, így ezeket a nőket ebben a fejezetben nem elemzem.

Viszonyok, kapcsolatok

Jane, a *The National Anthem* epizód miniszterelnökének felesége. Kapcsolatukat egy krízishelyzetben ismerjük meg: az elnöknek élő adásban közöszlőnie kell egy disznóval, hogy megmentse a közkedvelt Susannah hercegnő életét. Jane feltehetőleg a mindennapokban is passzív szerepet vállal egy ilyen befolyásos férfi mellett, viszont amikor szembesülnek ezzel a problémával, végképp nincs, ahogyan segítsen férjének. Az egy nap alatt történő cselekmény közben legtöbbit a szobájában tartózkodik, aggódva férje és kapcsolatuk hírnevéért, megítéléiséért. Megpróbálja meggyőzni az elnököt, hogy ne dugja meg a disznót, azonban akkora a társadalom nyomása a férfin, az elrabolt hercegnő élete miatt, hogy felesége kérése ellenére, mégis megteszi. Jane eltávolodik férjétől: a történetek után egy évvel, miközben Susannah már boldogan és terhesen éli életét, Jane csakis a nyilvánosság előtt jelenik meg férjével, tettetve boldog kapcsolatukat, magánéletükben azonban egyáltalán nem beszél vele. Az epizód története még további *Black Mirror* részekben, rejtett módon, meg van említve. A *White Christmas* és a *Shut Up and Dance* epizódok tévés és internetes híráradatából tudjuk, hogy az elnök és felesége elváltak, feltehetőleg Jane döntése révén.

A szomorú végű családi viszonyok alakulását mutatja be az *The Entire History of You* epizód is. A rész a férj, Liam szemszögéből mutatja be a történetet, ezért a világirodalom remekműveivel (pl. *Anna Karenina*, *Bovaryné*) párhuzamba hozható történet nem ad lehetőséget arra, hogy a feleség, Fi igazi álláspontját és érzéseit megismerjük. Fi és Liam fiatal házaspár, akiknek van egy újszülött gyerekük. A pár elmegy a nő fiatalkori barátaival vacsorázni, ahol Liam észre veszi, hogy felesége furcsán tekint az egyik férfire, Jonas-ra. Liam tovább nyomoz, eközben pedig egyre több, és egyre nagyobb kaliberű hazugságokon kapja rajta feleségét. A cselekmény végén a házaspár szétmegy, mivel, mint kiderül, a gyermek is Jonastól van.

Fi számára minden megvan, ami a boldogsághoz kell: egy férj, aki szereti őt; egy gyerek; tágas otthon; barátok, azonban hazugságai és félrelépése miatt

úgy van bemutatva, mint egy soha, semmivel meg nem elégedő asszony. Liam és Fi, az esetet megelőző viszonyáról keveset tudunk, de ahogy Liam neki fog a nyomozásnak és kérdések tűzének veti alá Fit, a nő azonnal egy elnyomott, passzív szerepbe kerül. Amikor végül is kiderül, hogy Jonas nem csak fiatalkori szerelme volt, hanem a házasságuk után is lefeküdt vele Fi, a nőnek esélye sincs megmagyarázni a tettét. Megemlíti ugyan, hogy abban az időszakban történt, amikor férje őt napra magára hagyta őt, de ezen kívül semmit nem tudunk meg erről az alkalomról, így Fi úgy állítódik be, mint aki gyenge és képtelen a hűségre.

Érdekes még figyelembe venni Yorkie és Kelly viszonyát a *San Junipero* epizódban. A két lány hatalmas fejlődési utat jár be a cselekmény során. A koncertív családból származó, leszbikus Yorkie huszonegy éves kora óta kómában van, így amikor öreg korában először meglátogathatja San Juniperót, a virtuális mennyországot, fogalma sincs hogyan viselkedjen. Furcsának találja Kelly közeledését, nem tartja helyesnek, hogy két lány együtt táncoljon, nem érti a modern, szabad világot. Kelly azonban lépésenként bevezeti a lányt az új életébe, aminek beteljesülését már csak egy dolog gátolja: az évtizedek óta kómában lévő nő családja nem engedélyezi az eutanáziát.

Kelly negyvenkilenc évig volt házas: eközben közösen elvesztették már felnőtt gyerekeiket, majd férje is meghalt. Mindketten normális módon haltak meg, Kelly véleménye szerint tehát semmivé váltak. A nő ígéretet tett arra, hogy ő is ezt a halált fogja választani. Azonban, amikor úgy érzi, hogy közeledik a vég, kipróbálja San Juniperót: nem tervezi, hogy odaköltözne halála után, de mindenképp szeretne még egy utolsót szórakozni. A nő több kalandba is belemegy, de megpróbál senkihez sem ragaszkodni. Yorkie-val való kapcsolata azonban egyre mélyebb szintre kerül, megszeretik egymást.

Kelly elveszi feleségül Yorkie-t, hogy örökre felköltözhesen San Juniperóba, végül pedig ő is úgy dönt, hogy friss szerelmével, új és végtelen életet kezd az ismeretlen halál helyett. A lányok kapcsolatában nincsenek szerepek: mindketten aktívan részt vesznek egymás és kapcsolatuk alakításában. Fontos azonban megjegyezni, hogy San Juniperóban nincs szükség semmilyen publikus tevékenységre, így bőven van idejük, amit saját magukra és boldogságukra fordíthatnak.

Utolsóként pedig Bethet mutatom be, akinek a története hasonló Fi történetéhez, azonban egy apróbb különbség miatt más megoldást kell választania. A *White Christmas* epizódban elmesélt történetek egyik főszereplőjének, Joe Potternek a barátnőjéről van szó. Érdekes módon, itt is a férfi szemszögéből

ismerjük meg a megcsalástörténetet, azonban ez nem állítja be Bethet annyira rossz fénybe.

Joe és Beth boldog párkapcsolatban voltak, legalábbis Joe így élte azt meg. A fiú elvakult szerelme a kapcsolatukban egy passzív, alsóbbrendű szerepbe kényszeríti őt, ahol a lány azt tehetett, amit akart, például: nyilvánosan szeretője ölébe ült; ráhagyta a takarítást a fiúra és elment aludni stb. Joe naivsága semmit nem vett észre, az egyetlen dolog, amit (véletlenül) magától tudott meg, az Beth terhessége. A lány magasabb pozíciója itt is kitűnik: meg sem mondta Joe-nak, hogy terhes és már el is döntötte, hogy elveteti (ez azonban kényszer is számára, hiszen Beth szeretője kínai nemzetiségű, így nem vállalhatta volna azt, amit Fi tett, azaz a gyerek közös felnevelése társával). Végül is a lány megszüli a gyereket, azonban elhagyja Joe-t, aki akkor jön rá a hazugságra, amikor négy év elteltével Beth meghal és Joe végre, életében először szembesül az ázsiai kislánnyal.

A bemutatott párkapcsolati viszonyokon túl érdemes megjegyezni, hogy egyszer sem látunk főszerepben családi, vagy baráti viszonyt. A *Black Mirror* epizódjai tehát vagy szakmai, esetleg más nyilvános viszony köré épülnek fel, vagy, amennyiben magánéletéről van szó, csakis a párkapcsolat jelenik meg, különböző formákban (házastársi és élettársi viszony, szerelmes pár).

Személyes célok

A fent bemutatott négy esetben, történetük ismerete révén már könnyű röviden megfogalmazni a magánéleti céljaikat. Jane nem szeretné, ha a férje a világ előtt közöszlenni egy állattal, miután pedig ez megtörténik, egyetlen magánéleti célja az, hogy elváljon tőle, amit azonban a nyilvánosságban vállalt szerepük nehezen tesz kivitelezhetővé. Fi célja eltitkolni férje elől, hogy megcsalta őt, és hogy a gyerek is a szeretőtől van. Yorkie célja végre igazán éljen, Kelly célja pedig a szórakozás. Végül pedig Beth, akinek célja felnevelni gyereket, közben pedig nem megsérteni Joe-t azzal, hogy kiderüljön az igazság. Csupán a két, szerelmes lány esetében jelennek meg olyan célok, amelyek csakis a saját személyükhöz kapcsolódik és ezeket a saját célokat sikeresen tudják egyeztetni is. A másik három nő élete és döntései szorosan kapcsolódnak társaikhoz.

Rajtuk kívül fontos még megemlíteni Lacie-t (*Nosedive*) és Marthát (*Be Right Back*). Lacie, habár a közösségi média miatt magán- és nyilvános élete nagyban fedi egymást, nagyon szépen megfogalmazza azt, hogy mi a célja. Ebből a célból pedig egyértelműen kiderül, hogy a közösségi média annyira elveszi a saját életét és másokéhoz kezdi hasonlítani, hogy nincs is lehetősége arra, hogy tudatosan éljen.

„Lacie: Már nincs mit veszítenie. De nekem nincs semmim, amit érdemes elveszítenem, még nincs. Én még azért küzdök. Susan: És miért is küzdesz? Lacie: Nem tudom Hogy elégedett legyek? Hogy körbenézve azt gondoljam, azt hiszem, jó ez így.”⁴⁴

A beszélgetésből egyértelműen kiderül, hogy Lacie azt tartja élete céljának, hogy minden tökéletes legyen. Egy való világban élő és gondolkodó ember tudja, hogy ez kivitelezhetetlen, de azok, akik naphosszat a közösségi médiát böngészik, csupa tökéletes, irigylésre méltó dolgot látnak.

Martha célja az eddig felsoroltaknál sokkal összetettebb és változóbb. A nő, a cselekmény elején boldog párkapcsolatban él Ahs-sel, nemrég költöztek össze. Feltételezhetőleg a felhőtlen együttélés a legfontosabb magánéleti célja, azonban a történet nem ad ennek kibontására teret: Ash meghal. Egy gyászoló személynek nagyon sok mindenre kell keresztül esnie, amíg igazán túl tudja tenni magát a történeteken. Ebben a változatos szakaszokkal teli periódusban nem is merem állítani, hogy bármilyen következetes célt ki tud emelni az ember önmaga számára.

A gyászolás első fázisában a lány nem hiszi el, hogy elvesztette a párját, a reménytelen helyzetet pedig még az is tetőzi, hogy kiderül: terhes. Ekkor azonban egy olyan lehetőség nyílik meg számára, amivel megkönnyítheti saját gyászolási folyamatát: egy technológia, ami a közösségi profilján való aktivitása alapján létrehoz egy másolatAsh-t. A lány először csak messengeren beszélget vele, később azonban telefonálni is kezdenek. Mindez végül oda vezet, hogy megrendel egy robotot, ami a képek is videók feldolgozásával készült tökéletes mása a halott fiúnak. Ezzel a megoldással saját szenvedését próbálja enyhíteni, valamint vissza szeretné kapni elvesztett szerelmét. A robotAsh azonban nem tudja igazán helyettesíteni eredeti mását, így Martha végül úgy dönt, hogy megszabadul tőle. Ez azonban nem túl egyszerű, így a robotAsh sorsa a padláson porosodás lesz, Martha pedig lánya felnevelésében találja meg újra a boldogságát.

Az otthon, ahol élnek

Amint azt már említettem, a legtöbb nő alacsony- és magas középosztályba tartozik. Ez maga után vonja azt, hogy lehetőségük van otthonukat a stílusuknak és elvárásaiknak megfelelően kialakítani. Néhányuk magánéletének ábrázolásában fontos párhuzamot lehet vonni a nő jelleme, vágyai valamint az otthona között.

⁴⁴ Puma1 és Szigony fordítása alapján <https://twitter.com/Puma134> és https://twitter.com/szigony_

A nemrég említett *Be Right Back* epizódban Martha és Ash a fiú gyerekkori lakásába költözik össze. A lány, Ash halála után szinte azonnal neki fog a lakás átalakításának, saját igényeire szabásának. A *Playtest* epizódban megismert Sonja lakása már túl esett ezen berendezkedési folyamaton, kialakítása pedig sokat elárul a lányról. A könyvespolc, ami elválasztja a teret a lány műveltségére utal, míg az, hogy az egész lakás egy nagy tér, párhuzamba hozható azzal, hogy Sonja mennyire nyitott az új, különleges dolgok iránt.

A legáruklódóbb otthonok azonban egyértelműen a *White Christmas* epizódban láthatóak. Matt, akinek a szemszögéből megismerjük a történetet, egy dologhoz ért igazán: beszélni, és általa befolyásolni az embereket. Az első lányt, Jennifert akkor ismerjük meg, amikor Matt azt meséli el, hogy hogyan segítettek egy fiatal fiúnak összejönni a lánnyal. A történet pontos elképzeléséhez fontos tudni azt, hogy Matt és még nyolc fiú úgy segítette Harryt a csajozásban, hogy folyamatosan figyelték a történéseket a Harry szemébe épített kamerán keresztül, valamint mikrofonon keresztül beszélgettek is egymással. A fiatal srácnak a karácsonyi bulin egyből megtetszik Jennifer, azonban a lány „megszerzése” nem egyszerű feladat. A sötét hajú, fekete ruhás lány egy világos ruhában csillogó szőke lány mellett áll. Matt és a fiúk először azt tanácsolják Harrynek, hogy koncentráljon a szőkére, hogy féltékennyen tegye Jennifert, a lányról azonban ez teljesen lepattan: félrevonul, és egyedül folytatja az estét. Ekkor a fiúk taktikát váltanak: a „ketten a világ ellen” trükkel Harry úgy próbálja megszerezni magának Jennifert, hogy arról beszél, hogy mennyire utálja az ilyen összejöveleket. Ez már sokkal inkább hatásosnak tűnik. Jennifer számára akkor válik igazán érdekessé a fiú, amikor a mosdóból visszatérve meglátja, hogy Harry magában beszél. Azonnal fel is hívja a lakásába.

És ha mindeddig nem is tűnt fel egyik férfinak sem a lány furcsasága, pont a lakása kellett volna óvó jelként szolgálnon. A lány otthona pont olyan sötét, mint ő, néhol neonfényekkel ékesítve. A kitömött állatokat és festményeket látván a fiúk csak annyit reagálnak, hogy: „*Ez szexuális kalandvágyra utal.*”⁴⁵ Harry miatti izgatottságukban nem veszik észre a lány igazi, sötét énjét.

Jennifer feltehetőleg valamilyen komoly, pszichés problémával küzd, amennyiből mi csak annyit tudunk meg, hogy ha nem szedi a gyógyszereit, akkor hangokat hall a fejében. Amikor meglátta Harryt a fiúkkal beszélni, azt hitte, hogy neki is hasonló problémája van, ezért döntött úgy, hogy megöli őt és végre saját magával is végez. Lakásának berendezése természetesen nem tárja fel előttünk a teljes kórlapját, de egyértelműen utal arra, hogy a lány problémákkal küzd.

⁴⁵ Puma1 és Szigony fordítása alapján <https://twitter.com/Puma134> és https://twitter.com/szigony_

A rábeszélőgép Mattnek azonban van egy másik története is, amin keresztül saját szakmáját mutatja be. A *White Christmas* epizód ábrázolta jövőben van egy lehetőség arra, hogy saját tudatodból készíts egy sütit, amit felhasználhatsz különböző rabszolgaságot idéző célokra, például saját háztartásod vezetésére az okos eszközeiden keresztül. Matt feladata az, hogy ezekkel a sütittekkel megértesse azt, hogy mi történt velük: hiába hiszik azt, hogy ők igazi, létező lények, ők csak egy tudatból kiemelt pillanat másolatai.

Greta, akinek a történetén keresztül megismerjük ezt a technikát, egy finomkodó és igényes nő, aki szereti a tökéletességet. A sütíre azért van szüksége, mivel hihetetlen elvárásait semmilyen házvezető nem tudja számára tökéletesen elvégezni, a lány azonban nem szeretne ezzel foglalkozni: az ő élete arról szól, hogy a fodrászattól átsétál a vendéglőbe, onnan kiállításra, majd ismét vendéglőbe, később pedig operába megy. Ebben a tökéletes életében pedig nincs ideje az otthonával foglalkozni.

A lány otthona egyértelműen igazodik az énjéhez: minden fehér, modern és minimalista, de legfőképpen tökéletes. Gréta, aki tökéletes hajjal fekszik és kel, nem tűri, ha valami egy picit is másképp van, mint ahogyan azt ő szereti.

Összegzésképpen elmondható, hogy a sorozatban megismert nők magánélete egyik esetben sem irigylésre méltó, legtöbbjüknek megvan a maga titka, amely kitudódva problémákat okoz, tönkre téve boldogságukat. A pénz egyikőjük családi életében sem okoz gondot – ez jól látszik otthonaik berendezésében, de mindegyikőjük számára van valami más tényező, ami nem hagyja boldogságukat érvényesülni. A bemutatók nők közül csupán Sonja és Greta magánéletében nem találhatunk kifogásolni valót, de ez valószínűleg azért van így, mert a lányokról viszonylag keveset tudunk meg. Valamint nem szabad megfeledkezni a Yorkie és Kelly párosról, akik mindketten nehéz múlttal rendelkeznek, de a virtuális mennyország segítségével sikerül a csúcsra vinniük magánéletüket és kapcsolatukat.

A nők teste

Ebben a fejezetben két fontosabb témát érintek. Az egyik a nők testének díszítése, azaz az öltözetük, valamint a testhasználatuk. A második részben pedig a szexualitás megjelenítését fogom bemutatni.

Hogyan néz ki?

Sajátos jelentés fűződik az első évad, első epizódban szereplő nők öltözetéhez. Legfőképpen ezt a három személyt szeretném kiemelni ebben a fejezetben,

hiszen az elemzett nők közül az ő öltözetükről mondató el a leginkább, hogy jellemzi a lényüket.

Az elnök feleségét, Jane-t, a first ladyk elegáns, protokolláris ruhái helyett valami teljesen másban ismerjük meg: sötét hosszúnnyakú-blúz és farmer-nadrág. A nő passzivitását és negatívítását hivatott mindez jelölni. Jane a cselekmény ideje alatt végig otthon ül, búsul, meg sem próbál férjének segíteni, könnyebbé tenni a napját. Az egyéves megemlékezés során viselt drapp ruhája is ugyanazt a monotonitást sugallja, nem mutat semmilyen változást. A nyilvánosság nyomására megjelenik férje mellett, valamint elegáns ruhát is ölt, de a semleges szín ezúttal is azt jelöli, hogy nincs jól, nem békélt meg a helyzettel és nem szeretne részt vállalni az elnök életéből.

Alex, az elnök asszisztense, nem rendelkezik azzal az erővel, hogy megoldja a férfi problémáját, viszont minden befolyása és tudása megvan ahhoz, hogy a lehető legjobbat hozza ki a reménytelen helyzetből. Talpraesettségének köszönhetően, a történések minden lehetséges kimenetelére van egy terve, ami valamilyen formában kedvez az elnöknek. Olyan fontos döntésekért is meri vállalni a következményeket, mint az, hogy az aktus után ne közöljék az elnökkel, hogy a hercegnőt már félórával hamarabb elengedték. Ő a megtestesítője a tökéletes asszisztensek, aki mindent előre tud, és szó nélkül bebiztosítja a dolgokat. Korának, valamint az elnökkel való viszonyának bemutatása következtében teljesen eltekinthetünk attól, a filmekben gyakran megjelenő sztereotípiától, hogy az alkalmazó férfi és az alkalmazott nő között valamiféle testi viszonynak kell lennie. Alex anyai ösztönökkel és hatalmas adag racionalitással kezeli a helyzetet és ezt a megjelenése is sugározza. Kontyba fogott haja és kerek fülbevalói, mint státuszszimbólumok jelenek meg, azt mutatva, hogy az angliai felsőosztályba tartozik. Ruhái feketék és egyszerűek, pont olyan határozottak, mint ő maga.

Malaika, a KUN újságírója az egyetlen hármójuk közül, akin mintás ruha látható. Az állatmintás ing, amit visel, pontosan tükrözi vad, betörhetetlen jellemét: ellenvéleményét hangosan és büszkén kifejti főnökének; egy jó sztori érdekében hajlandó felhasználni a testi adottságait, vagy akár az életét is kockára teszi. Malaika egy aljas nő, akinek a lekenyerezés a fegyvere, viszont egyértelműen a *The National Anthem* epizód legbátrabb és aktívabb női karaktere.

Yorkie, a *San Junipero* cselekményének elején, szemben a buliváros összes lakójával és vendégével, feszült, kívülálló. Öltözéke egyszerű és visszafogott, a legtöbb ott lévő ember számára a lány láthatatlan. Viselkedésén látszik a valóságos nevelés, valamint az, hogy az elmúlt néhány évtizedet kómában töltötte,

mit sem tudva arról, hogy hova alakult azóta a világ és az emberek. Amikor Kelly barátkozni kezd velem, egyértelműen fogadja a közeledést, de amikor a lány végig méri őt kacér tekintetével, máris zavarban jön. Az epizód végére, öltözködésében is jól látható a fejlődési ív, amin végig ment. Habár visszafogott színű ruhadarabjait, mint saját stílusának jegyeit, megtartja, szemüvegétől, amit saját bevallása szerint is csak biztonságból és megszokásból hord, lerakja.

A magas, fehér bőrű, szőke hajú, visszafogott és világos ruhákat viselő Yorkienak teljesen ellentéte Kelly. Az afroamerikai lány élénk színeket visel, sok fémkiegészítővel, minden kiválasztott korban (80-as, 90-es és 2000-es évek) a legpopulárisabb és extrémebb divatnak megfelelően. A megjelenése magára vonja a figyelmet, viszont nem mutat semmi olyan intim részletet magából, ami a férfi tekintetnek szólna. Az idős Kelly öltözködése szintén színes, és kiegészítőkkal díszített, habár jóval visszafogottabb és letisztult.

A bemutatott eseteken kívül nem érzem a többi, vizsgált nőt érdekesnek arra, hogy hosszabb elemzésnek alá vessem, ami az öltözködésüket illeti. Fontos megemlíteni azt, hogy egyetlen nő sem visel nyilvános olyan ruházatot, amely kiemelné vagy közszemlére tenné testének bizonyos részeit. Legtöbbször társadalmi osztályuknak és koruknak megfelelően öltöznek, valamint megjelennek a kötelező, férfiak és nők számára univerzális egyenruhák is (a *Fifteen Million Merits* és *Men Against Fire* epizódokban). Az, hogy ezentúl, mit mutatnak még meg a testükből, már a következő fejezetben tárgyalom. Előtte azonban szeretnék még néhány szót ejteni arról, hogy milyen fizikai munkára és hogyan használják fel testüket.

Az előbb említett két részben, Abi és Rai a férfiakkal együtt éli mindennapjait, pontosan ugyanazt csinálva, amit ők is. Ez mindkét esetben fizikai megerőltetést jelent: Abi minden napja azzal telik, hogy egy szobabiciklit teker, közben pedig egy képernyőt bámul. Rai pedig, a katonáktól elvárt módon edz, felkészíti magát a bevetésekre, valamint hadműveletekben vesz részt. Abi és Rai nem az egyetlen nő közösségükben: mindkét esetben bő számban képviselik magukat a hölgyek is. Azonban ismét elmondanám a kettejük esete közötti legfontosabb különbséget: míg Rai önként vállalta a katonaságot és minden veljáróját, addig Abi számára kikerülhetetlen köteleesség a biciklizés.

Az ő esetükön túl azonban nem mondható el, hogy a *Black Mirror* női karakterei túl nagy hangsúlyt fektetnének a testmozgásra. Martha (*Be Right Back*) és Lacie (*Nosedive*) az egyetlenek, akik önszántukból mozognak: Martha eljár túrázni a természetbe, Lacie pedig szaladni. A többi nőt semmilyen fizikailag megerőltető tevékenység közben nem látjuk (kivéve Vicotria és Jem, de ők

azért szaladnak, mert az életükre törtek). A sorozat nőkarakterei tehát nem fektetnek nagy hangsúlyt egészségükre, nem érzik úgy, hogy fontos lenne testük megmozgatása.

Mit csinál?

Az elemzett nők közül hat szexuális életét ismerhetjük meg közelebbről. Ez az öt esetet (Yorkie és Kelly egy esetnek számít) két külön csoportba osztottam be. Míg Sonja, valamint Yorkie és Kelly esetében a konkrét aktus nem látható, csak az oda vezető és az azt követő események, addig Fi, Martha és Gwendolyn esetében, bizonyos oknál fogva szükség volt arra is, hogy a film, a tényleges nemi aktusból mutasson részleteket. Ezen ellentétek ellenére azonban elmondható, hogy egyik esetben sem mutat a kép meztelen kebleket, sem más kitarulkozó nemi szervet. A legtöbbet mutató kép Martha méretes melleit jeleníti meg, amikor melltartós mellére helyezi robotAsh kezeit.

Marthát két alkalommal is láthatjuk nemi aktus közben. Az első az igazi, hús vér ember Ash-sel véghezvitt aktus, amelyet valószínűleg a lány kezdeményez, viszont a felül lévő fiú gyors orgazmusáig tart csupán. Ash bocsánatkérésére Martha pozitívan reagál, valamint a későbbiekben sem látjuk, hogy bármiféle problémát fejezni ki az ügygel kapcsolatosan. A második szeretkezés, az első és valószínűleg utolsó alkalom robotAsh-el. Szintén a lány kezdeményez, a többféle szexuális pózt bemutató jelenet pedig egészen Martha orgazmusáig tart. A két alkalom közötti legnagyobb különbség természetesen az eltérő férfiak eltérő képességei. S habár fizikailag Martha számára a második alkalom a kielégítőbb, mégsem tudja elfogadni robotAshs lelketlen, nem igazi lényét, ezért megszabadul tőle.

Fi és Liam (*The Entire History of You*) egy szeretkezési alkalmán keresztül tulajdonképpen megismerjük szexuális életük teljes történetét. A lány itt is aktív szerepet vállal, hiszen a veszekedés után ő a kezdeményező, a végső élvezet azonban csak Liamnek jön el. A cselekményben, a kibékülést követően, láthatjuk a házaspár mindkét tagjának szemszögéből a másikat, szeretkezés közben. Mindketten alsó- és felső pozícióból is látszanak, Fi csupán a vállaitól felfele, Liamnak pedig az egész felsőteste. A szexjelenetnek pedig ekkor jön a csattanója: a házaspár valójában csak egymás mellett fekszik, még a ruhájukat sem vették le. Az agyukba beültetett *grain* segítségével, ami az egész életüket megőrzi felvételeken, saját, közös szeretkezéseik megtekintésével izgatják magukat, kapcsoltuk elejéről, miközben a valóságban nemi szerveik érintkezésén kívül semmit sem csinálnak.

Gwendolynt (*The Waldo Moment*) egy egyéjszakás kaland közben láthatjuk. Az ismerkedést Jamie kezdeményezi, a nő pedig nyíltan fogadja azt. Az ismerkedéstől egészen a szeretkezés pillanatáig alkoholos italokat fogyasztanak, valamint beszélgetnek. Az aktus a férfi hotelszobájában történik, a kamera a fenti pozícióban lévő nő meztelen hátát mutatja. Az aktus vége nincs bemutatva, a következő jelenet az ágyban fekvé mutatja őket, ahogyan beszélgetnek.

A már említett, másik kategóriában lévő jelenetek esetében a filmekből ki vannak vágva a konkrét szeretkezés képei. Yorkie és Kelly, első közös alkalma, amikor Yorkie elveszti a szüzességét, semmilyen formában nincs megmutatva. A lány maga kérte meg Kellyt, hogy mutassa meg neki, hogy hogy kell csinálni, a tetteges kezdeményező azonban mégiscsak Kelly, mivel Yorkie a kellő pillanatban elkezdi fecsegni, feltehetőleg, hogy elterelje figyelmét. Miközben beindul a dolog, a kép átvált az aktus után, egymás mellett fekvő és beszélgető lányokra. Ezen a szeretkezésen kívül még egy alkalom van, amikor feltételezhetőleg szintén szeretkeztek, de az már ennyire sincs kihangsúlyozva.

A másik, meg nem mutatott szex Sonja és Cooper között történik (*Playtest*). Ebben az esetben a fiú a kezdeményező: a lánnyal egy internetes randialkalmazás segítségével találkozik. Azonban ez a tény, valamint Sonja viselkedése egyértelművé teszi azt, hogy tudja, hogy miért akart a fiú találkozni vele, valamint neki is hasonló szándékai vannak. Cooper konnotatív jelentéssel ellátott kérdése után, melyben szórakozási lehetőségek után érdeklődik, máris ébredezni látjuk őket reggel, az ágyban.

Amellett, hogy sem a nők, sem a férfiak intim testrészei nincsenek csupán dekoratív célból megjelenítve, azt is pozitívumnak könyvelem el, hogy Fi és Liam szeretkezésén kívül mindegyiket beszélgetés előz meg/követ, ahol a karakterek igaz érzelmei és gondolatai hangzanak el, értelmes felnőttek elfogadott tevékenységének kontextusába helyezve a szexet (habár Fi és Liam is kibékülnek előtte, Fi hazugságai miatt nem sorolom ezt ide).

Mit csinálnak vele?

Laura Mulvey, már bemutatott művében többek között arról is beszél, hogy az uralkodó ideológiai alapelveknek és a mögötte meghúzódó pszichés rendszereknek megfelelően a férfiak nem képesek elviselni azt, hogy szexuális tárgyá alakítsák őket. Állítása szerint a szemlélés élvezette ketté vált aktív férfi és passzív női szerepre, valamint ez a meghatározó férfitekintet kivetíti a fantáziáit a női alakra.⁴⁶ Ehhez az elgondoláshoz kapcsolódik az a jelenség is,

⁴⁶ Mulvey 2000

amit a *Black Mirror* néhány epizódjában észrevettem. A konkrét nemi aktust bemutató jelenetekon túl, néhány más, a női testet szexuális tárgyként kezelő rész is van az epizódokban, de ezek mindegyik esetben nagy mértékben különbözik egymástól.

A nők, mint szexuális tárgyak használata, a leginkább a *Fifteen Million Merits* epizódban érhető tetten. A biciklisek világában senkinek nincs semmilyen fizikai tulajdona, csupán a képernyőiken látottakkal szórakoztathatják magukat. A filmben arra sem találunk példát, hogy emberek között komoly érzelmi kapcsolat alakulna ki: mindenki éli az életét üres kis szobájában, valamint egyetlen társasági eseményként eljár biciklizni (még a tehetségkutató műsornak sincs élő közönsége). Ez a világ, ahol nincsenek igazi emberi kapcsolatok, és minden szórakozási kísérlet a képernyőkre redukálódik, igazán nem meglepő a pornográfia megjelenése. Arról, hogy a nők számára van-e ez a lehetőség, és amennyiben igen, számukra milyen tartalmak jelennek meg, sajnos nem kapunk információkat. A férfiaknak szánt pornó azonban annál nagyobb teret kap: a játékidő alatt összesen nyolcszor indul el pornófilm (az elején Bingnek, a főhősnek sikerül megszabadulnia tőlük, később azonban pénzhiány miatt nem tud fizetni a leállításukért).

Abi, az epizód legfontosabb női karaktere, egy fiatal, szép lány, aki azonnal felkelti a mindennapjait egyhangúan élő Bing érdeklődését. Bing azonban vele egyenrangú emberként kezeli a lányt, nem tesz semmilyen tárgyiasító cselekedetet vagy megjegyzést az irányába. Abi akkor lesz ennek a jelenségnek a céltáblája, amikor elmegy a tehetségkutató műsorba énekelni. Az egyik zsűri, már a produkciója előtt arra kéri, hogy emelje fel a blúzát. Habár ezt sikerül elkerülnie, miután elénekelte a dalt, a másik zsűri is arról kezd beszélni, hogy milyen erős szexuális kisugárzása van: hiába énekel jól, azt szeretnék, hogy pornószínész nő legyen. A lányt a közönség előtt és annak nyomására készítetik, hogy hozzon döntést, miközben testi adottságainak dicséretével egyre kényelmetlenebb helyzetbe hozzák. Végül Abi úgy dönt, hogy elfogadja az ajánlatot. Ettől a perctől többé nem látjuk a lányt, csak a biciklisek képernyőin, új munkája közben.

A pornófilmeket, amelyekben a lány szerepel, egyszer sem mutatja végig a sorozat, csupán az elejeit. A nők tárgyiasítása abban is tetten érhető, hogy ezekben a filmekben a férfi pornóst nem is mutatják: a férfi úgy jelenik meg, mint akinek a szemeivel látjuk az egészet. A férfi letekint Abire, fentről beszél hozzá, a lánynak pedig főleg az arca látszik, azon belül is a szája kap nagy szerepet.

A női tárgy, mint test használatára még két kisebb alkalom is jelen van a sorozatban, amelyeket nem mutatnak meg konkrétan a nézőnek, viszont tudunk róla. Jamie (*The Entire History of You*) büszkén meséli el barátainak, hogy ő gyakran használja a régi kapcsolataiból maradt felvételeket önkielégítés céljából, akkor is, ha éppen van barátnője. A két férfi rivális kapcsolatában pont ez a történet jutatta el Liamet, a főszereplőt arra a szintre, hogy részegen rátörjön Jonaszra, hisz nem tudta elviselni a gondolatot, hogy a férfi, az ő feleségével történt közös emlékeivel szórakoztatja magát.

Malaika (*The National Anthem*) egy különleges eset, hiszen ő saját maga dönt úgy, hogy intim képeket készít magáról és elküldi azt egy férfinak, hogy titkos információkat szerezzen meg tőle. Az első kép elkészülésének szemtanúi vagyunk, ez azonban nem mutat sokat a nőből. A második kép már hálából készül, hiszen a férfi elmondta, amit a nő kért. Ez a kép, valamint a képnek az elkészülése már nincs konkrétan bemutatva, azonban a férfi reakciójából ítélve, ez sokkal többet is mutat. Érdekes az, hogy Malaika nem csak tisztában van saját testének erejével, hanem egyáltalán nem is fél azt tárgyiasítani. Egy jó hírnyagért bátran felhasználja fizikai adottságait.

A női test tárgyiasítására egy általam nem elemzett nő esetében is sor kerül a *Men Against Fire* epizódban. Mivel elég hangsúlyos szerepet kap, fontosnak éreztem, hogy bemutassam. Mint már említettem, ebben az epizódban, a katonáknak, teljesítményükhöz mérten jutalomálmokat adnak. A főszereplő, Stripe álmaiban mindig egy lány tér vissza: feltételezhetőleg otthoni szerelméről van szó. A lány az első álomban csak ruhásan van jelen, Stripe kimagasló teljesítményének köszönhetően azonban először alsóneműben, következőkor pedig meztelenül jelenik meg. Ebben, az utolsó álomban haljuk először megszólalni a lányt, akiről egyéként semmit nem tudunk: megkéri Stripe-ot, hogy dugja meg. A fiú álmában neki is fog a kérés teljesítésének, ekkor pedig a meztelen lány egyre többször megjelenik és mindegyik énje a fiú kényeztetésébe kezd. Az álmot végig Stripe szemeivel látjuk, a fiú egyszer sem jelenik meg, a lányokat pedig fentről nézi.

Utolsóként pedig a *Nosedive* epizód egy érdekes jelentét szeretném bemutatni, amelyben tulajdonképpen, Mulvey állításával ellentétben, egy férfit láthatunk tárgyiasított szerepben. Lacie, amikor elmegy megnézni álmai házát, egy különleges, személyre szabott reklámmal fogadják: egy hologram, ahogy reggeli készítése közben egy tökéletes férfi sétál le az emeletről és kezdi el kényeztetni a nőt. A reklám egyébként eléggé sztereotip jellegű, Lacie-t helyezve a konyhába, mégis érdekes az, hogy hogyan próbálja elvarázsolni a nőt.

Összegzésként elmondható, hogy a sorozat soha nem mutat meztelen női/férfi nemi szerveket, csupán egyetlen egy esetben látható teljes meztelen női alak (*Men Against Fire*). A tárgyiasítás és a szex nem áll messze a *Black Mirror* világtól. A nők ruházata általában kellően eltakar mindent, törekedve arra, hogy azoknál a részeknél, ahol nem fontos a testük bemutatása, ne is vonják el a nézők figyelmét. Öltözékük társadalmi státuszuknak és életkoruknak megfelelő, gyakran árulkodik jellemükről is.

A szex bemutatása változatos női történeteken keresztül valósul meg (van, aki kezdeményez, van aki eljut az orgazmusig, van, aki felül van és mindezen felsoroltaknak az ellentétere is láthatunk példát). Mindezek ellenére azonban ezekben a jelenetekben sem láthatunk csupán a szem gyönyörködtetésére készült képeket. Mindegyik szeretkezés bemutatásának megvan a maga célja, ami nélkül hiányos lenne a történet: Fi és Liam (*The Entire History of You*) fásult kapcsolata, valamint a *grain* felhasználási lehetősége egy kapcsolatban; Martha (*Be Right Back*) felismerése, hogy fizikailag hiába tökéletes robotAsh, hiszen nem ember; Gwendolyn és Jamie (*The Waldo Moment*) szexjelenetén keresztül is információkat szerzünk Jamie lelki sebeiről és gyengeségéről; Stripe kényeztető álmai, fokozatosságukon keresztül azt hivatottak bemutatni, hogy a katonaság hogyan viszonyul katonáihoz. Az aktust kevésbé bemutató másik két részben pedig (*Playtest*, *San Junipero*), a karakterek fejlődésében és kapcsolataik alakításában vállal nagy szerepet a szex.

A női test tárgyiasítására az elemzett tizenkét részből csupán négy epizódban van példa, ami egy elég jó arány. Ezen belül a *Fifteen Million Merits* részről mondható el, hogy a film erősen épít erre a vonalra, a *Men Against Fire* részről pedig az, hogy ez az egyetlen epizód, amelyben teljes alakos, meztelen nőt láthatunk.

Összegzés

Az elemzett nőalakok közül, társadalmi és demográfiai mutatók mentén legmarkánsabban Lacie, valamint Yorkie és Kelly emelkednek ki, de ők is csak néhány szempont alapján. A *Black Mirror* sorozat nőalakjairól elmondható, hogy fiatalok, jól szituáltak, fehér bőrűek (angolszászok), heteroszexuálisak és csinosak. Azokban az epizódban pedig, ahol főszerepben jelenik meg olyan személy, aki nem felel meg a fenti kritériumoknak (főként faji és etnikumú szempontból), jelen van egy másik, angolszász női főszereplő is.

Arra, hogy a nyilvánosságban hogyan vállalnak szerepet ezek a nők, a témát szerepeltető öt rész vizsgálata révén két jelenséget különítettem el. Az egyik

esetben tudatosan döntenek úgy, hogy hangsúlyos szerepet adnak a munkájuknak és ezáltal a nyilvánosságnak. Ezeknél az eseteknél figyelemre méltó az, hogy döntésük következtében a magánéletükre szánt idejük nagyon redukálódik. A másik esetben pedig a nők kötelezve vannak rá, hogy kizárják a magánéletüket, csakis a nyilvánosság előtt élve az életüket. Ez a két pólus megléte azt jelenti, hogy egyetlen olyan példa sincs a sorozatban, amikor a nők aktív nyilvános élet mellett teljes jogú magánélettel rendelkeznek.

A *Black Mirror*ban megjelenített nők általában egyedülállóak (ebbe beleszámoltam a már elvált/az epizód közben elvált vagy özvegygé vált kategóriákat is). A kevés kivételek egyike az elnök felesége, aki még az adott rész cselekményének végén is együtt van férjével (*The National Anthem*). Amint azonban azt más epizódokból származó utalásokból kiderül, végül ő is különvált férjétől. Valamint a másik kivétel Yorkie és Kelly (*San Junipero*) akik boldog véggel záruló epizódjukban közösen kocsikáznak el. Rajtuk kívül pedig öt személyt nem köthetünk semmilyen párkapcsolathoz. A bemutatott párkapcsolati viszonyokon túl fontos azonban megjegyezni, hogy egyszer sem jelenik meg főszerepben családi, vagy baráti viszony. A sorozatban szereplő nők vagy nyilvános módon kapcsolódnak társaikhoz, vagy, amennyiben magánéletükről van szó, csakis párkapcsolati viszonyukon keresztül.

Az elemzett tizenkét részből összesen hét epizód esetében kapott nagyobb hangsúlyt a nők magánélete. Legtöbbjükre jellemző, hogy van egy titkuk, amely napvilágra kerülése tönkre teszi magánéletüket, tehát ezt próbálják megőrizni, vagy a cselekmény elején beálló problémára keresik a megoldást, sikertelenül. Egyetlen igazi kivételnek Yorkie és Kelly számít, akik, habár megvannak saját problémáik, sikerül túllépniük azokon és kiteljesítik kapcsolatukat.

A testmozgásra, egészségre nem fektetnek nagy hangsúlyt ezek a nők (habár nem is mindegyiküknek lenne lehetősége erre). A két nő, aki következetesen, saját akaratából sportol, az Laice (*Nosedive*) és Martha (*Be Right Back*). Emellett pedig megjelenik a kötelező testmozgás: Rai (*Men Against Fire*) saját döntésének következtében, hiszen katonának megy, Abi (*Fifteen million merit*) és Victoria (*White Bear*) kényszerből.

Amellett, hogy csupán egyetlen nő jelenik meg teljes alakban, meztelenül az egész sorozatban, azt is pozitívumnak könyvelem el, hogy Fi és Liam együttlétén kívül mindegyik más nemi aktust beszélgetés előz meg, vagy épp követ, amelyben a karakterek érzelmeiknek és gondolataiknak adnak hangot, értelmet, tartalmas tevékenységgé emelve a szexet, melyben mindkét fél, nemtől függetlenül azonos súlyú szerepben van jelen.

A szexjelenetek különböző nők és férfiak eltérő életéből mutat be jeleneteket, így természetes, hogy mindegyik eset másként alakul. A sorozatban megjelennek kezdeményező nők és férfiak, női és férfi orgazmusok és különböző pozíciók egyaránt, ábrázolva a szex sokszínűségét. Ugyanúgy megjelennek azonban az orgazmus nélkül véget érő együttlétek is, melyek a szex bemutatásának realista megközelítésének jelei. Mindegyik szeretkezés bemutatásának megvan a maga célja, ami nélkül hiányos lenne a történet.

Az elemzett részekből csupán négy epizódban jelenik meg a női test, mint a férfiszem tárgyiasított eszköze, ezen belül is a *Fifteen Million Merits* részről mondható el, hogy a film erősen épít erre a vonalra.

A sorozatban nőnek lenni éppolyan rossz, mint férfinak

A vizsgált epizódok egyikéről sem mondható el, hogy a történetvezetés, a helyszínek, a színészek vagy a tematizált technológiai eszköz kapcsán igazán nagy hasonlóság mutatható ki a részek között. Ez a változatosság pozitív hatása abban érhető tetten, hogy különbözően felépített női karakterekkel ismerkedhetünk meg. Azonban, egy történetet összefüggően, több részen át bemutató sorozattal ellentétben ez a változatosság nehezebbé teszi az eredmények összehasonlíthatóságát és általánosítását.

Az epizódok történetei, akárcsak a való életben, néhol gyenge és csalóka nőket mutatnak be, néhol pedig erős, tudatos személyeket. A női karakterek kidolgozottsága, valamint megítélése egyértelműen gyengébb azokban a részekben, amelyeknek férfiak a főszereplőik. A nőket protagonista szerepben felsorakoztató részekre egyáltalán nem jellemző a női test tárgyiasítása, míg néhány más epizódban megjelenik ez a jelenség. Ugyanígy, azt vettem észre, hogy azokban a részekben, ahol férfiak szemszögéből látjuk a történetet, a kidolgozatlan női karakterek cselekedeteinek céljai és okai kevésbé érthetőek, egyfajta értelmetlenül cselekvő misztikumká kicsinyítve őket.

A központi karakterek életkoráról általánosan megfogalmazható, hogy vagy fiatalok, vagy fiatal felnőttek. A különböző korú nők felsorakoztatásának hiányát azért tartom fontosnak, hiszen ahhoz, hogy egy kép ki- vagy átalakuljon bennünk a jövőről és a jövő embereiről, szükségünk van annak minél pontosabb ábrázolására. Ugyanígy nem tartom helyesnek azt sem, hogy a kissé változatos bőrszín és magasság ellenére nem látunk túlsúlyos, vagy kisebb-nagyobb fogyatékkal élő személyeket. Egy ennyire tudatosan készített sorozat alkotóinak szerintem figyelnie kellene arra, hogy a társadalmat annak minden változatában megpróbálja képernyőre vinni, ne csak mindig a társadalmi normák

szerint szép és jóképű színészekkel dolgozzon. Személyes véleményem szerint ez a sorozat hatalmas lehetőséget rejt magában arra, hogy különböző kisebbségek életét tematizálja, például rokkant/amputált személyek gyógyításának lehetőségét a jövőben, viszont egyáltalán nem használja ezt ki.

A sorozatban mindkét nem képviseli magát különféle szakmákban, habár nem minden személy esetében derül ki ez az információ. Főként a kidolgozott karakterek foglalkozásai változatosak, láthatunk nyomozónőket, technológiai szakikat, újságírónőket, családanyákat, katonákat stb.

A nők öltözékei gyakran párhuzamba vonhatóak jellemükkel, de egyetlen esetben sem mutatnak többet, mint amennyire az adott cselekmény megértéséhez szükség van. Emellett pedig csupán egyetlen helyzetben látunk dekoratív, csakis a szem kényeztetésére megjelenő teljesen meztelen női alakot.

A sorozatban, habár vannak jól boldoguló egyedülálló nők bemutatva, szinte az összes, magánéletet bemutató epizódban megjelenik valamiképpen a nő, mint az emberi faj fenntartója, a család összetartója, vagy legtöbb esetben szétszakítója, aki ezután magával viszi a gyereket. A sorozatban bemutatott nők magánéletét tekintve arra a következtetésre jutottam, hogy a *Black Mirror* teremtette világokban a nők nem képesek hosszútávon jól működő, tudatosan felépített párkapcsolatos létesíteni. Erre az egyetlen kivétel Kelly (*San Junipero*), aki több mint negyven évig volt együtt férjével, egészen annak haláláig. Ez az eset pont azért tud ekkorát ütni a sorozaton belül, mivel a bemutatott világokban, a megismert karakterek egyáltalán nem képesek arra, hogy hosszabb ideig megmaradjanak valaki mellett.

A nyilvánosságban megjelenő és tevékenykedő nők erősen képviselve vannak a sorozatban, azonban ezeknek a nőknek nincs idejük a magánéletükre. A sorozat úgy állítja be ezt a jelenséget, mintha egy nőnek döntenie kellene magánélet vagy munka között, de a kettőt nem tudná párhuzamosan végig vinni. Azok a nők pedig, akik a *Black Mirror* szerint a magánéletre fektetnek hangsúlyt, csupán párkapcsolataik révén határozhatják meg magukat. A sorozatban egyik epizódja sem tematizál családi vagy baráti viszonyokat, csupán feleségek, barátnők és kereső szinglik vannak megjelenítve.

A férfiak és a nők ugyanolyan világban élnek és ugyanolyan lehetőségeket nyújt számukra a Charlie Brooker által megálmodott jövő. Amit hiányosnak találok, az a korban idősebb, valamint a fizikumban a szépségideáltól erőteljesebben eltérő nők bemutatása. Amire azonban nem számítottam a vizsgált elején, az a *Black Mirror* negatív jövőképből származó jelenség: igaz, hogy nőket és férfiakat egyenjogúként mutatják be, de ebbe beletartozik az is, hogy

mindkét biológiai nem képviselőit leggyakrabban olyan helyzetekben láthatjuk, amely egyikőjük élettörténetét sem teszi kecsegtetővé és irigylésre érdemessé a közönség számára. Nők és férfiak, mint a társadalom tagjai, közösen esnek áldozatul a jövő előre nem látható csapdáinak: a sorozatban nőnek lennie ugyanolyan rossz, mint férfinak.

Befejezés

Vizsgálatom során, a Black Mirror sorozat mélyebb értelmezése révén sikerült választ találnom a kérdéseimre. Kevés olyan helyzetbe ütköztem, amikor úgy éreztem, hogy a nők mint alsóbbrendű személyek jelennek meg. Úgy gondolom, hogy ez a sorozat olyan jövőt tár elénk, amely nem károsítja a nőkhöz való viszonyulást, habár nem is áll ki különösképp értük. Utóbbi természetes, hisz nem ezzel a céllal jött létre a Black Mirror, az előbbi azonban örvendetes, hiszen akár az ellenkezője is megtörténhetett volna. Ha pedig egy ilyen nagy-sikerű, fontos kérdéseket tematizáló sorozat negatív, alsóbbrendű fényben mutatja be a nőket, hiába szült volna vitákat a témában, valószínűleg a nézői nagy részében egy rossz imitálandó képet alakított volna ki.

A vizsgálódásom során olyan más kérdések merültek fel bennem, mint az, hogy vajon magát a hatást, amit egy sorozat okoz, bizonyos, konkrét kérdéseket illetően, hogyan lehetne felmérni. Emellett felkeltette az érdeklődésem az, hogy vajon más, különböző ismérvek szerint hasonló kategóriájú sorozatok/filmek (pl. sci-fik, disztópiák) hogyan mutatják be nőalakjaikat. Valamint kíváncsi lennék Charlie Brooker véleményére az egyre trendibbé váló feminizmusról, és hogy ő maga mit gondol az általa írt női alakokról. Nagy örömömre volt, amikor megtudtam, hogy az idén (2017) megjelenő negyedik évad első epizódját egy nő, Jodie Foster rendezzi⁴⁷, ezzel beírva magát a *Black Mirror* történetébe, mint első női rendező.

Mivel kutatásom során konkrét női karakterek mélyebb megismerésével foglalkoztam, ezért olyan fontos, a nők bemutatását szintén meghatározó elemekkel nem foglalkoztam, mint az, hogy hány nő jelenik meg/szólal meg egy epizódban, mekkora arányban vesznek részt a nők különböző csapatokban stb. Az eddig megjelent tizenhárom epizódból nyolc esetében férfiak szemszögéből ismerhetjük meg a történetet és csupán öt esetben nők a főszereplők. Ennek az információnak a tudtában, úgy gondolom, hogy érdemes lenne egy olyan vizsgálatot is készíteni, amely összehasonlítja a női és férfi karaktereket.

⁴⁷ IMDB Arkangel http://www.imdb.com/title/tt5709250/?ref_=ttep_ep1 (Utolsó letöltés: 2017. június 14.)

Irodalomjegyzék

- BALÁZS, Zsuzsanna, 2017. Nem semleges a nem. *HVG*, (12), 34.
- BIRÓ, Emese, 2008. *A nők megjelenítése a Legjobb film Oscar-díját 1970-2005 között elnyert filmekben*, Budapest.
- BORDWELL, David, 1996. *Elbeszélés a játékfilmben*, Budapest: Magyar Filmintézet.
- DOANE, Mary Ann, 2000. Film és maszk. A női néző elmélete. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti folyóirat*, 4, 24–36.
- GEVER, Martha, 2008. A bűn digitalizált látványa. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti folyóirat*, 4, 80–94.
- HAVAS, Júlia Éva, 2008. Női sorozatok: kettő plusz kettő. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti folyóirat*, 4, 54–79.
- HIBBERD, James, 2016. Black Mirror: Showrunner explains season 3 endings. *Entertainment Weekly*. Elérhető: <http://ew.com/article/2016/10/23/black-mirror-postmortem-interview-season-3/>.
- HOLLÓSI, Laura, 2000. Nőfilmek – nem csak nőknek. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti folyóirat*, 4.
- KESZEG, Anna, 2015. A sorozatszerűség a kortárs televíziós sorozatok perspektívájából. *Szépirodalmi Figyelő*, 5, 33–44.
- KNAFO, Danielle - LO BOSCO, Rocco, 2017. *The Age of Perversion Desire and Technology in Psychoanalysis and Culture*, London and New York: Routledge Taylor & Francis group.
- KOVÁCS, András Bálint, Mozgóképelemzés. *Szabadbölcsezet*. Elérhető: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/indexcdd7.html?option=com_tanelem&id_tanelem=1029&tip=0.
- STEENBERG, Lindsay, 2016. Patologikus románc. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti folyóirat*, 1, 64–72.
- MAILLET, Arnaud, 2004. *The Claude Glass: Use and Meaning of the Black Mirror in Western Art*, New York: Zone Books.
- MULVEY, Laura, 2000. A vizuális élvezet és az elbeszélő film. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti folyóirat*, 4, 12–23.
- NÉMETH, Barnabás, 2015. A videótékától a (sorozat)darálásig A Netflix-jelenségről. *Filmtett*. Elérhető: <http://www.filmtett.ro/cikk/3847/a-videotekatol-a-sorozat-daralasis-a-netflix-jelensegrol>.
- NÉMETH, Barnabás, 2017. Internetes tartalomszolgáltatás 2017-ben. *Filmtett*. Elérhető: <http://www.filmtett.ro/cikk/4506/internetes-tartalomszolgáltatás-2017-ben>.

- NETFLIX, 2015. Netflix will bring viewers twelve new episodes of the critically-acclaimed Black Mirror. *Netflix Media Center*. Elérhető: <https://media.netflix.com/en/press-releases/netflix-will-bring-viewers-twelve-new-episodes-of-the-critically-acclaimed-black-mirror-migration-1>.
- PETŐ, Andrea, 2006. Társadalmi nemek és a nők története. In J. Ö. KOVÁCS & Z. BÓDY, szerk. *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó.
- RICH, Ruby, 1999. The Crisis of Naming in Feminist Film Criticism. In S. THORNHAM, szerk. *Feminist Film Theory: a Reader*. New York: New York University Press, o. 41–47.
- SILVERMAN, Kaja, 2008. A tekintet. *Metropolis - Pszichoanalízis és filmelmélet*. Elérhető: <http://www.metropolis.org.hu/?pid=16&aid=226>.
- STOKES, Jane, 2008. *A média- és kultúrákutatók gyakorlata*, Budapest-Pécs: Gondolat kiadó.
- TALAPKA, Borbála, 2015. A sorozatok átalakuló világa. *KULTer.hu*. Elérhető: <http://kulter.hu/2015/05/a-sorozatok-atalakulo-vilaga/>.
- VINCZE, Teréz, 2000. Feminizmus és filmelmélet. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti folyóirat*, 4, o.8–11.
- VIRGINÁS, Andrea, 2016. *A kortárs tömegfilm: tömegkultúra, műfajok, médiumok*, Kolozsvár: Ábel kiadó.
- WEHLI-NARDAI, Dorina, 2016. A feminista filmelmélet kialakulása és főbb tendenciái. *Filmtekercs*. Elérhető: <https://www.filmtekercs.hu/nagyitas/a-feminista-filmelmélet-kialakulasa-es-fobb-tendenciai>.
- ZÁGONI, Balázs, 2017. Netflix, te drága! *Filmtett*. Elérhető: <http://www.filmtett.ro/cikk/4520/netflix-te-draga>.

Hivatkozáslista

- IMDb Arkangel http://www.imdb.com/title/tt5709250/?ref_=ttep_ep1 (Utolsó letöltés: 2017. június 14.)
- IMDb Charlie Brooker Awards http://www.imdb.com/name/nm0111765/awards?-ref_=nm_awd (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)
- IMDb Charlie Brooker Biography http://www.imdb.com/name/nm0111765/bio?-ref_=nm_ov_bio_sm (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)
- Netflix Black Mirror <https://www.netflix.com/ro/title/70264888> (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)
- Wikipedia List of Black Mirror episodes https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Black_Mirror_episodes (Utolsó letöltés: 2017. április 20.)

Orosz Júlia

Élmunkásnők az 1950-es évek elején Kárpátalján

Bevezetés

A nők ősidők óta végeznek munkát, a lehetőségek tárháza folyamatosan bővült előttük. Míg kezdetben növények gyűjtögetésével, földműveléssel, különböző mezőgazdasági munkák végzésével, ruházat előállításával (szövés, fonás), illetve kézművességgel foglalkoztak, addig a középkori céhek létrejöttével elindult a női munkavállalás, s egyre többen akartak fizetett munkát végezni, így kialakult a nőimunkásréteg. Evelyne Sullerot könyvében „dolgozó nő”-nek azt nevezik, aki fizetett foglalkozást folytat, többnyire az otthonán kívül.¹ A történelmi korszakokban, hol kiszorították a nőket a különféle szakmákból (tevékenységük visszakorlátozódott az otthoni háztartásra és a gyermeknevelésre), hol igényelték a nagyobb számú női munkavállalást. A 20. század második felében ezen a téren jelentős változás történt. A második világháború okozta demográfiai katasztrófa következtében egyre több nőnek volt fontos munkába állnia, sok esetben átvállalni a férfiak helyét. Ez elindította azt a folyamatot, hogy a nők napjainkban már a munka minden területén megtalálhatóak. Vizsgálódásom helyszíne Kárpátalja, mely a második világháború után szovjet fennhatóság alá került, így a térség is beleesett abba az öntőformába, amit a Szovjetunió készített el és kényszerített rá a tagországaira, valamint az érdekszférájába kerülő országokra. Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy betekintést nyújtsak a kárpátaljai dolgozó nők történetébe a kommunista sajtó termékein keresztül.

A szovjet rendszer kiépítésével párhuzamosan alakították át kommunista arculatúvá a helyi sajtót, felhasználva azt a lakosság ideológiai formálására.

„A falun napról-napra, sőt óráról-órára észlelhetjük a bolsevik sajtó fokozódó szerepét. A kollektív gazdálkodás, a közös érdekek, az új élet menetének nélkülözhetetlen eszközévé vált a mi sajtónk. Ez érthető is. A bolsevik sajtó tanácsot, útmutatást ad [...]”²

¹ Sullerot, 1971, 26

² 1912. május 5-én látott napvilágot először a *Pravda*, a bolsevik sajtó napilapja, melyet Lenin és Sztálin a bolsevik harc eszközévé alakította. Hatalomra jutásukat követően minden május

Sztálin szerint a sajtó a legerősebb fegyver, amelyen keresztül a párt kapcsolatot létesíthet a munkásosztályal.³ Az addig működő területi lapokat betiltották, helyébe pedig a kommunista párt szigorú ellenőrzése alatt állókat indítottak. 1946-tól kezdve Kárpátalján 16-féle újság jelent meg, mindez 67,5 ezer példányszámban.⁴ A tanulmány elkészítéséhez a *Vörös Zászló*⁵, a *Szovjet Falu*⁶ és a *Sztálini Győzelem*⁷ című hetilapok évfolyamait használtam fel abból a célból, hogy összegyűjtssem a dolgozó nőkkel kapcsolatos cikkeket. A korszakban a nők rendszeres szereplőivé váltak a sajtónak, különböző formájú cikkeket találhatunk: egyes szám első személyben elmesélt élettörténeteket, a publicisták által írt elbeszéléseket és rengeteg információt, körzeti híreket közlő cikkeket. A szovjet nők és a szocialista ország női példaként jelentek meg a kárpátaljai nők számára. A párt döntötte el milyen témákról, eseményekről írhatnak. Így nem csoda, hogy csak a munkájukban kiválóan teljesítő, a rendszerrel elégedett nőkről olvashatunk, akik dicsőítették a rendszert, s akiknek pozitívan formálta át az életét a kommunizmus. Természetesen nem felejtették el kiemelni Sztálin nélkülözhetetlen szerepét sem: „Sztálin elvtársnak köszönjük, hogy magunk irányíthatjuk sorsunkat.”⁸ – nyilatkozta Hrabár Borbála, a területi Szovjet (Tanács) képviselője.

Az 1950-es évekre az extenzív gazdaságpolitika és az erőteljes iparosítás következtében jelentősen megnövekedett a munkaerőkereslet. A munkaerőhiány miatt megjelent az új nőideál, a sztahanovista⁹ élmunkásnő, melynek népszerűsítéséért a sajtó felelt.¹⁰

5-én a szovjet nép megünnepelte a bolsevik sajtó napját. A bolsevik sajtó feladatai. *Szovjet Falu*, 1. évfolyam, 2. szám. 1950. május 6. 2.

³ Sztálin 1950, 427

⁴ Oficinszkij 2010, 230.

⁵ A *Vörös Zászló* az Ukrajnai Kommunista (Bolsevik) Párt berehovói (beregszászi) kerületi (járási) bizottságának lapja volt. Első száma 1945. decemberében jelent meg. Eleinte heti kétszer, majd heti háromszor jelent meg.

⁶ A *Szovjet Falu* c. újság a Kárpátontúli terület berehovói (beregszászi) GTÁ (Gép- és Traktorállomás) politosztályának közlönye volt, amely 1950 elejétől jelent meg hetente kétszer, szerdán és szombaton. Előfizetési ára egy évre 10 rubel 40 kopek volt, egy hónapra pedig 80 kopek.

⁷ A *Sztálini Győzelem* a Kárpátontúli terület bótrágyi GTÁ politikai osztályának lapja volt. 1950-től heti kétszer, szombaton és szerdán jelent meg.

⁸ Hrabár Borbála: A nép kormányozza országunkat. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 99. (841.) szám, 1952. december 5. 2.

⁹ A termelési normákat nagymértékben túlteljesítő dolgozó. Az elnevezés Alekszej Sztahanov nevéből ered, aki hősi munkával túlteljesítette a megadott normát és tömegmozgalmat indított el a munkavégzés terén.

¹⁰ Matussné 2015, 3

„A Sztahanov-mozgalom jelentősége abban áll, hogy ez a mozgalom a technika régi normáit, mint elégteleneket megdőnti, a munka termelékenységének [...] fokát sok esetben túlhaladja s ily módon gyakorlati lehetőséget nyit [...] arra, hogy országunk a legnagyobb jólétben élő országgá váljék”¹¹

– mondta Sztálin a sztahanovista mozgalom kezdetének 15. évfordulóján. A mozgalom névadója Sztahanov Alexej fiatal bányász volt, aki 1935-ben a donyeci szénmedence „Központi Irmino” bányájának Sztálin tárnájában új módszerrel dolgozva túlteljesített minden addig normát és hatalmas munkeredményt mutatott fel. A sztahanov-mozgalom a mezőgazdaság és az ipar minden ágára és az egész Szovjetunió területére kiterjedt. Így Kárpátaljának is akadt számos ismert sztahanovistája, köztük nők is. Valuch Tibor történész szerint a sztahanovista munkások a korabeli sajtóban olyan példaképpé stilizálódtak, akik emberfeletti teljesítményük révén kivételes emberekké váltak.¹² Az egyenjogúság¹³ elvéből kiindulva a nők elől elzárt minden pálya, szakma, hivatás nyitottá vált.

„A szovjet rendszer, a kommunista párt és a nagy Sztálin megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy a nők politikai és gazdasági téren a férfikkal egyenlőkké váljanak. Az ország iparosításának és a mezőgazdasági kollektivizálásának idején Sztálin elvtárs azt a feladatot állította a nők elé, hogy aktívabban vegyenek részt a termelésben.”¹⁴

A keresőtevékenységet folytató nők száma folyamatosan emelkedett részben a gazdasági, részben pedig az ideológiai nyomás miatt.¹⁵

Nők a mezőgazdasági munka területén

A szovjet kormány gazdaságpolitikájának alapját képezte a kollektivizálás.¹⁶ Az 1950-es évekre Kárpátalja egész mezőgazdaságát átalakították szovjet

¹¹ A szocialista verseny újabb győzelmei felé. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 70. (500.) szám, 1950. augusztus 31. 1.

¹² Valuch 2005, 221

¹³ A világon a Szovjetunió foglalta először hivatalosan Alkotmányba a nők és a férfiak egyenjogúságát, 1936. december 5-én.

¹⁴ Kasuba M.: A szovjet nők – a kommunizmus építői. *Sztálini Győzelem*, 2. évfolyam, 19. (60.) szám, 1951. március 7. 2.

¹⁵ Matussné 2015, 3

¹⁶ Államosítás, azaz a magántulajdonban lévő javak és jogok állami tulajdonba vétele.

mintára, ezáltal az egyéni gazdaságokat felszámolták és helyettük közös, kollektív gazdaságokat ún. kolhozokat hoztak létre.¹⁷ A hatalom elképzelése az volt, hogy a mezőgazdasági munkák nagy részére női munkaerőt vetnek be, így a legkülönbélebb ágazatokban alkalmazták őket.

„A nő nagyverő a kolhozban”¹⁸ – olvasható volt a hetilapok címszövegében. „A Kárpátontúli terület női a szovjet népek nagy baráti családjában, az egész ország összes nőivel együtt élvezik a szovjet rendszer adta nagy szabadságot és lehetőségei [...]. Különösen nagy számban veszik ki területünk női részüket a kolhoztermelésben. Munkaeredményeikkel országos hírnévre tettek szert.”¹⁹

A nők kiváló munkájuknak köszönhetően könnyen csoport-, farm-, illetve brigádvezetőké válhattak, de akár kolhozelnöke is.²⁰ A nők a kolhozban betöltött számarányát illetően széleskörű eltéréseket figyelhetünk meg. 1940 és 1944 között a Szovjetunióban a női kolhozelnökök száma 2,6 százalékról 11,8 százalékra növekedett, a női brigádérosok aránya 1,6 százalékról 41,2 százalékra, míg a női farmvezetők számra 16,1 százalékról 49,2-re.²¹ Ez a nagyarányú növekedés a háborúnak, a férfialakosság katonai szolgálatra történére behívásának tudható be, amíg a férfiak a frontokon harcoltak, addig a mezőgazdasági termelést a nők folytatták tovább.²² A háború befejezését követően ezek a szám adatok csökkenő tendenciát mutattak.²³ Viszont a háború utáni súlyos demográfiai változások miatt 1949-ben a kolhoz munkaerejének kétharmadát még mindig a nők tették ki.²⁴

A továbbiakban arról szeretnék ismertetést adni, hogy a kárpátaljai nők főként mely munkaterületeken dolgoztak a kolhozban. Általánosságban két nagyobb ágazatba csoportosíthatjuk: mezőgazdasági munkás vagy állattartással-, gondozással foglalkozó. A kolhozokban dolgozó munkások fő feladata az ötéves tervekkel összhangban a mezőgazdasági növények terméshozamának

¹⁷ Oficinszkij 2010, 275

¹⁸ A nő nagyverő a kolhozban. *Sztálini Győzelem*. 3. évfolyam, 47. (192.) szám, 1952. június 14.

¹⁹ A nő nagyverő a kolhozban. *Sztálini Győzelem*. 3. évfolyam, 47. (192.) szám, 1952. június 14.

²⁰ Antal Jolán a szalócai Marx Károly kolhozelnöke volt. Osvát Katalin: Két magyar kolhozparaszt-asszony Szovjet-Kárpátukrajnából. *Nők Lapja*, 2. évfolyam, 40. szám, 1950. október 5. 3.

²¹ Dunn 1977, 174

²² Sullerot, 1971, 148

²³ 1961-re a kolhozelnökök mindössze 2 százaléka volt nő. Dunn 1977, 176

²⁴ Dunn 1977, 175

növelése, a közösségi állatállomány gyarapítása, illetve termékenységének egyidejű növelése volt. Az agitátorok rendszeresen felhívták a brigád dolgozóinak figyelmét a pártkongresszus határozataira,²⁵ és az ezzel kapcsolatos feladatokra. A területi lapokban azon nők kerülhettek be, akik kitűntek a többiektől élenjáró munkájukkal és teljesítményükkel. A nőkről készült riportok legtöbbször fényképpel voltak ellátva. Minden kolhoznak megvolt a saját faliújságja, illetve harcilapja amelyek terjesztették az élenjáró kolhozisták munkatapasztalatait. Részletesen ismertették az egyes kolhozisták, csoportvezetők, állattenyésztők által elért sikereket. Például a vuzlovei (bátyúi) Bolsevik kolhoz faliújságjának hasábján Révész Mária, a sertésfarm vezetője a következőket nyilatkozta:

„Mint farmvezető, elsőrendű kötelességemnek tartom gondoskodni arról, hogy az állatgondozók jól kezeljék és takarmányozzák a sertéseket. Az eredmény nem marad el. Az utóbbi hónapokban 10 kocától 160 malacot nyertünk. Így harcolunk az új ötéves terv teljesítéséért.”²⁶

A farmvezetők felelős személyek voltak a kolhozban, a kolhoz vezetősége és a brigádvezetők után álltak a rangsorban, hiszen az egész farm munkáját ők felügyelték.²⁷ A sajtó olykor bírálatot, éles kritikát közölt. Pántlik Erzsébet a papi Lenin útja nevű kolhoz a baromfifarm vezetője, azért bírálta Lackó Ilona és Bihari Erzsébet gondozókat, mert hanyagul gondozták az állatokat, s emiatt 20 tyúk is elpusztult. A cikk felhívta a figyelmüket arra, hogy az ilyen esetekért felelősségre lesznek vonva.²⁸

A kárpátaljai kolhozok munkásainak több mint a fele nő volt. Közülük sokan voltak élmunkások, brigádvezetők, fentebb már említett farmvezetők és csoportvezetők. Példának okáért a bótrágyi GTÁ körzetébe tartozó falvak (Hetyen, Bátyú, Bakos, Rafajna, Kaszony stb.) kolhozaiban több mint 108 nő dolgozott csoport-, brigád- vagy farmvezetőként.²⁹ Csak a bótrágyi Győzelem

²⁵ A XIX. Pártkongresszus útmutatást és programot adott Szovjetunió népeinek a kommunizmus építésére, a gazdasági fejlesztés érdekében jóváhagyták az ötödik ötéves tervet (1951–1955). *Kérégyártó* 1952, 183

²⁶ Kardos I.: Faliújságjaink terjesztik az élenjárók tapasztalatait. *Sztálini Győzelem*, 3. évfolyam, 94. (239.) szám, 1952. november 26. 1

²⁷ A farmvezető feladatai. *Szovjet Falu*, 3. évfolyam, 22. (197) sz. 1952. március 15. 1

²⁸ Viktor V.: Miről ír az Előre nevű faliújság (Faliújságszemle). *Sztálini Győzelem*, 4. évfolyam, 7. (256.) szám, 1953. január 24. 2

²⁹ Maruszinec B.: A GTÁ-nk körzetébe tartozó kolhozok női tanácsai. *Sztálini Győzelem*, 2. évfolyam, 70. (111.) szám, 1951. szeptember 1. 2

kolhoz 21 csoportja közül 19-nek nő volt a vezetője.³⁰ A mezővári Sztálin kolhozban 1005 munkaképes nő volt nyilvántartva 1952-ben, ebből 35 csoportvezető, 3 farmvezető és számos káder.³¹ A hatalom előszeretettel jutalmazta különböző kitüntetésekkel (Szocialista Munka Hőse, Lenin Rendjel, A Munka Vörös Zászlaja Rendjel, A Hősi Munkáért és a Kiváló Munkáért Érem stb.)³², és azzal járó pótdíjazásokkal az élmunkásokat. Kárpátalja gazdaságában fontos helyet foglalt el a szőlészet, a kolhozok jövedelmének jelentős része a szőlészetből és a borászatból folyt be. Ezen területen számos nő dolgozott, köztük Bálint Etelka. Életéről sokat megtudhatunk, szegény munkás szülők gyermekeként született. Gyermekkorától a kulákoknak szolgált, férjhezmenetele után sem lett könnyebb az élete, mivel férjét korán elvesztette és két gyermekét egyedül kellett felnevelnie. 1947-ben alakult meg a Lenin kolhoz Beregen, amelynek Bálint Etelka az elsők között lett tagja. Már 1948-ban a szőlészet csoportvezetőjeként a bő terméshozamért a „*Munka Vörös Zászlórendjellel*” tüntették ki. 1949-től kukoricacsoportvezetőként dolgozott, csoportjával együtt 10 hektárról 87,89 mázsa terményt takarítottak be hektáronként. A tudósító fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Etelka folyamatosan újságokat olvasott, képezte magát, agrotechnikai előadásokra járt és jelentős felvilágosító munkát végzett a nők körében, aminek meg lett az eredménye, hiszen beválasztották a kolhoz vezetőségébe is. „*Ez a példa világosan mutatja mit érhet el egy szovjet nő*”³³ – olvashatjuk a hetilap hasábján.

Kató Margit a Szocialista Munka Hőse, illetve Lenin Rendjellel kitüntetett csoportvezető volt a szőlőszovhozban. Csoportjába 12 munkás tartozott, köztük férfiak is, akik rendszeresen szocialista versenyben álltak egymással, a vállalt kötelezettségek határidőelőtti teljesítése érdekében. Naponta 200-220 százalékra teljesítették a normáikat. 1950-en tavaszán Kató Margit részt vett a Moszkvában megrendelkezésre kerülő szőlőszovhozok munkásainak össz-szövetségi találkozásán, ahol beszédet tartott az agrotechnikai újítások alkalmazását illetően, melyeket Kárpáton túl szőlészetében először

³⁰ Hírek körzetünkől. *Sztálini Győzelem*, 3. évfolyam, 8. (153.) szám, 1952. január 26. 2

³¹ Popovics Elena: Emeljük a nők szerepét a kolhoztermelésben (Női élet). *Szovjet Falu*, 3. évfolyam, 65. (240.) szám, 1952. augusztus 16. 2

³² A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjete Elnökségének rendelete a Kárpáton túli terület mezőgazdasági élmunkásainak rendjelekkel és éremmel való kitüntetéséről. *Szovjet Falu*, 1. évfolyam, 37. szám, 1950. augusztus 30. 1

³³ Benedek György: Bálint Etelka Aladárovna a Lenin kolhoz csoportvezetője. *Szovjet Falu*, 1. évfolyam, 16. szám, 1950. június 17

ő alkalmazott.³⁴ Műbeporzás végzésével mintegy 20 százalékkal fokozták az ültetvények terméseredményét. „A hősnő csoportja [...] a tudománnyal karöltve újabb sikereket ér el, újabb dicsőséget szerez hőn szeretet Hazájának.”³⁵ A korszakban rendszeresen hívták össze az élenjárókat tanácskozásra, abból a célból, hogy tapasztalatot cseréljenek.

Csoportvezető tulajdonképpen bárki könnyen lehetett, sőt felelősebb pozícióba is kerülhetett. Iván Margit a beregi Lenin kolhoz csoportvezetője, eleinte a falusi Szovjet (Tanács) képviselője volt, majd annak elnökéül választották:

„Ez a nagy megtiszteltetés azonban váratlanul ért. Túl nagynek tűnt fel előttem a rám háruló feladat. De mint a kommunista párt neveltje nem ijedtem meg az előttem álló feladattól: becsülettel megállom itt is a helyem.”³⁶

A falu felvirágoztatása, az óvodák, bölcsődék megnyitása, kórházak működtetése, a kötelező beszolgáltatások és egyéb feladatokat kellett felügyelnie. Nagy Irma volt csoportvezető hasonlóan nyilatkozott, amikor megválasztották a csetfalvai Szovjet elnökének:

„A legnagyobb megtiszteltetés volt számomra [...]. Én, az egykor lenézett kismizett nő most állami tényező lettem. Rám bízta a falu életének irányítását.”³⁷

Hrabár Borbálát, beregszászi dohányfermentáló üzem válogató-brigádvezetőjét „a nép hú leánya” címszóval jellemezték. A szovjet megszállás utáni első években brigádvezető lett, eleinte 30 munkással dolgozott az üzemben, 1950 végére pedig már 118-an dolgoztak, többségében nők. Brigádjának tagjai 125-145 százalékra teljesítették normáikat. Igyekezett új módszereket alkalmazni a munkafolyamatokban.³⁸ Először a dolgozók területi Szovjet képviselőjének választották, majd jelölték a beregszászi körzeti Szovjet képviselőjének. Hrabár Borbála háláját kifejezve a bizalomét a következőket nyilatkozta a rendszerről:

³⁴ Sztadilnij: Újító a szőlészetben. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 20. (450.) szám, 1950. március 9. 3

³⁵ Levkó N.: Betartjuk szavunkat. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 41. (471.) szám, 1950. május 21. 1

³⁶ Iván Margit: A falusi Szovjet elnöke lettem. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 3. (433.) szám, 1950. január 8. 3

³⁷ Nagy Irma: Köszönöm a nagy Sztálinnak. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 19. (659.) szám, 1951. március 8. 3

³⁸ Hrabár Borbála – igazolja bizalmunkat. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 97. (527.) szám, 1950. december 3. 1

„Csak a mi országunkban vannak a nőknek ilyen hatalmas jogai. Csak a szovjet rendszer tárta fel az egyszerű emberek előtt a társadalmi élet széles útjait, csak a szovjet rendszer adott tudást és alkalmat ahhoz, hogy tovább fejlődjünk és alkotó munkát fejthessünk ki.”³⁹

Minden munkaterületnek meg volt a maga szovjet példaképe, ilyen volt a Vinnyicai területi Sztadnyica falu Molotov kolhozában dolgozó Ilik nővérek, Ilik Agrippina fejőnő és Ilik Anasztázia sertésgondozó.⁴⁰ A két nővér szocialista verseny megindítását kezdeményezte az állattenyésztési termékek minőségének és mennyiségének megjavításáért.⁴¹

„Mi jelentős mennyiségű terméket készítünk és azért fogunk harcolni, hogy még többet termeljünk. Szükséges azonban az is, hogy állattenyésztési termékeink a legjobbak, kitűnő minőségűek legyenek.”⁴²

Agrippina vállalta, hogy 1952-ben minden gondjára bízott tehéntől 5000 liter 4,1 százalékos tejet fog fejni. Testvére pedig, hogy minden anyakacától 25 malacot ér el és azok élősúlyát kéthónapos korukban 18-20 kg-ra emeli. Példájuk után számos kárpátaljai fejőnő és sertésgondozó kötelezettséget vállalt. Minden kolhoznak megvolt a legjobb fejőnőre, ezek között volt számon tartva Koroly Zsófia a munkácsi járásban található Lenin kolhoz fiatal fejőnője, akiről a fent említett három kárpátaljai lap mindegyikében több cikk is íródott. Fejési eredményei évről-évre növekedtek: „*tehenenkénti évi fejésátlaga 1950-ben 3920 liter, 1951-ben 4035 liter volt, ezidén pedig előreláthatólag jóval magasabb lesz.*”⁴³ A hírlapokból azt is megtudhatjuk, hogyan érte el ezeket az eredményeket. 1953-ban Illik Agrippina Ungvárra utazott, hogy átadja munkatapasztalatait, ekkor találkozott kárpátaljai élenjáró állatgondozóival, köztünk Koroly Zsófiával is.⁴⁴ 1950 elejétől a kolhozok jószágfarmjain nagyméretű gépesítése munkálatok folytak. Bevezették az istállókba a vízvezeték, önműködő itatókat hoztak létre, gépi hajtású darálókat, burgonyavágókat

³⁹ A nép hű leánya. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 99. (529.) szám, 1950. december 10. 2

⁴⁰ Szovjet hazánkból. *Sztálini Győzelem*, 3. évfolyam, 65. (210.) szám, 1952. augusztus 16. 1

⁴¹ Az Ilik nővérek hazafias kezdeményezése. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 1. (743.) szám, 1952. január 1

⁴² Támogassuk az Ilik nővérek hazafias kezdeményezését. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 3. (745.) szám, 1952. január 6. 1

⁴³ Nyedava. V.: Hasznosítsuk az élenjáró állattenyésztők tapasztalatait. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 87. (829.) szám, 1952. október 23. 3

⁴⁴ Körzeti hírek. *Sztálini Győzelem*, 4. évfolyam, 46. (295.) szám, 1953. június 13. 2

kaptak a kolhozok, illetve 1952-től áttértek tehenek villanygéppel történő fejésére.

Kárpátalja legjobb sertésgondozói között említették a fiatal Komszomolt, Márkus Mária, a munkácsi GTÁ körzetébe tartozó Dimitrov kolhoz tagját;⁴⁵ a nagy munkatapasztalattal rendelkező, a Szocialista Munka Hőse címet kiérdemlő Pavljuk Hannát,⁴⁶ az ungvári körzeti Sztorozsnyice falu Sztálin nevet viselő kolhoz kiváló munkását; Tupica Júliát, a szőlősi körzeti Bugyonnij kolhoz állatgondozóját;⁴⁷ illetve Bodnár Jolánt, a beregszászi Kalinin kolhoz állattenyésztőjét.⁴⁸ Láthatjuk, hogy akár egy sertésgondozó munkás is a Szocialista Munka Hőisévé válhatott, ezt a címet megkaphatta az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsának 1949. április 20-ai rendelete szerint, minden olyan mezőgazdasági-, állattenyésztő-, illetve gyári élmunkás, aki a termelésben kiemelkedő eredményt ért el. Megvolt szabva, hogy egy fejőnőnek hány liter tejet kell fejnie, egy állatgondozónak milyen szaporulatot kellett elérnie, egy mezőgazdasági munkásnak pedig hány mázsza terményt kell ennek érdekében betakarítania, hogy ezáltal hozzájáruljon a hatalmas Szovjetunió erősítéséhez. Például a sertésgondozók esetében,

„legalább hét 9 hónapon felüli anyakocától anyakocánként 25 malacszaporulatot érnek el, s a hét hónapos malacok élősúlya eléri a 15 kg-ot, a Szocialista Munka Hőse kitüntetését, azok a gondozók, akik 7 anyakocától egyenként a fenti súlyfeltételekkel 32 szaporulatot érnek el, a Lenin Rendjelet, 19 malacszaporulat után a Munka Vörös Érdemjelét, 16 szaporulat után pedig a Munka Dicsősége, vagy a Kiváló Munkáért elnevezése rendjeleket kapják.”⁴⁹

Ezek az esetek azt mutatják, hogy a kolhozistánóknak nagy szerepet szántak a bő termés eléréséért vívott harcban, a hatalom igyekezett minden munkaterületre aktívan bevonni őket. A mezőgazdaságban az állattenyésztés- és gondozás, valamint a zöldség- és gyümölcsstermelés lett a fő területük. Próbálták növelni a nők szakképzettségi szintjét a mezőgazdaság területén is, így akadtak

⁴⁵ Márkus Mária. *Szovjet Falu*, 4. évfolyam, 46. (325.) szám, 1953. június 13. 1

⁴⁶ Pavljuk Hanna. *Sztálini Győzelem*, 4. évfolyam, 27. (276.) szám, 1953. április 1. 2

⁴⁷ Tupica Júlia. *Szovjet Falu*, 3. évfolyam, 32. (207.) szám, 1952. április 19. 2

⁴⁸ Követik az Illik nővérek példáját. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 2. (744.) szám, 1952. január 3. 3

⁴⁹ Milyen munkaeredményekért érhetik el az állattenyésztők a Szocialista Munka hőse kitüntetését és a Szovjetunió rend- és éremjeleit. *Sztálini Győzelem*, 2. évfolyam, 62. (103.) szám, 1951. augusztus 4. 2

nők, akik agronómusként, számvivőként dolgoztak a kolhozokban. Mint Ruszin Ilona, az munkácsi járásban található Kopinyivci (Nagymogyorós) falu Zsdanov kolhozának agronómusa vagy Huzinec Hanna a técsői járási Ternovo (Kökényes) falu Marx Károly kolhoz agronómusa volt. Mindkettőjüket jelölték a Kárpátontúli területi Szovjetbe (Tanács) képviselőnek⁵⁰. Palóci Izabella pedig a beregszászi Kalinin kolhozban számvivőként dolgozott⁵¹.

Nők az iparban

A XIX. század végétől rendkívül kiszélesedett a női foglalkozások skálája és egyre csak bővült⁵². A Szovjetunióban a nőket megtalálhatjuk az ipar minden ágazatában. Túlnyomóan a hagyományos női iparágak területén (textil- és ruhaipar, élelmiszeriparágak, vegyipar), de a nehéz munkák körében is, így a vas- és fémiparban, a bányákban, a faiparban, a gépiparban stb. A sztálini vezetés elviekben az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét alkalmazta, viszont számos felmérés azt mutatja, hogy a bár férfiak és a nők ugyanazon a munkakörben ugyanolyan fizetést kaptak, de azokban ágazatokban, ahol főként a nők domináltak, mind a jövedelem, mind az alapbérek és fizetési arányok alacsonyabbak voltak, mint azokban az ágazatokban, munkahelyeken, ahol a férfiak dolgoztak túlsúlyban.⁵³

Kárpátalja erőteljesen agrárjellegű régió volt, iparosodási szintje meglehetősen alacsony szinten állt, változást ezen a téren a szovjet időszak hozott. Az erőteljes iparosításnak pozitív hatása volt, hiszen rengetek munkát biztosított, ezáltal pedig javult a lakosság életszínvonal.⁵⁴ 1946 és 1964 között Kárpátalja ipari termelése a tizenegyszeresére növekedett. Elsőhelyen a élelmiszeripar állt, utána következett az erdőgazdaság, a bútorgyártás, fafeldolgozás és a könnyűipar.⁵⁵

A könnyűipar területén a Huszti Kalapgyár, Ungváron, Munkácson, Beregszászon, Nagyszőlősen, illetve Tiszaújlakon cipőgyár, varroda és kötő-szőő gyár működött.⁵⁶ Ezek a gyárak számos nőnek biztosítottak

⁵⁰ Ruszin Ilona, Huzinec Hanna. *Sztálini Győzelem*, 4. évfolyam, 15. (264.) szám, 1953. február 21. 1

⁵¹ Palóci Izabella: Készülnek a napraforgó műbeporzására. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 47. (687.) szám, 1951. június 17. 2

⁵² Sullerot 1971, 303

⁵³ Chapman 1977, 236-237

⁵⁴ Oficinszkij 2010 261-262

⁵⁵ Oficinszkij 2010 263

⁵⁶ Oficinszkij 2010 265

munkalehetőséget. A beregszászi ruhagyár 1945-ben alakult, mely az első háború utáni sztálini ötéves terv időszaka alatt (1946-50 – a 4. ötéves terv) nagy fejlődésen ment keresztül. A kézi varrást, és a lábajtású varrógépeket felváltotta a villamos varrógép, a gombvarró, az anyagvágó, a futószalag és más hasznos gép.⁵⁷ Katkó Gizella a beregszászi ruhagyár varrónője egyszerű szegényparaszt családból származott. A szovjet hatalomnak köszönhetően megváltozott életéről így nyilatkozott:

„Felszabadulásunk után megvalósult régi vágyam – beléphettem a berehovói szakipara iskolába és ott szaktudást nyerhettem. A szakipari iskola elvégzése után a berehovói (beregszászi) ruhagyárba mentem dolgozni.”⁵⁸ Munkája elismeréséért a „Kárpáton túl legjobb varrónője” címmel tüntették ki. „Büszke vagyok Hazámra, amely lehetővé teszi az egyszerű dolgozó munkások számára, hogy a termelés élenjáró embereivé váljanak.”⁵⁹

Átlagosan 190-200 százalékos munkateljesítménnyel dolgozott. Természetesen itt is példaként jelentek meg a szovjet sztahanovisták, akik módszereit igyekeztek alkalmazni. Korabelnyikova Lídia a Párizsi Kommün nevezetű cipőgyár sztahanovistája az anyagmegtakarítás terén indított országos mozgalmat. Ez lehetővé tette, hogy havonta egy napot, évente pedig két hetet csak a megtakarított anyagokból dolgozzanak, aminek évente 9 ezer cipő volt az eredménye.⁶⁰ „Korabelnyikova kezdeményezésére a ruhagyár (beregszászi) is harcot indított az anyagmegtakarításért. Így 8766 méter anyagot takarítottak meg.”⁶¹ Az egyszerű varrónőkből és szabókból brigád-, műhely és üzemvezetők lehettek. Mindenki ismerte Kovács Malvin brigádvezetőt⁶² vagy Bányász Katalint, akik munkájukban mindenben követték a szovjet ipar kiváló sztahanovistáinak, újítoinak kezdeményezését (növelték az anyag- és villamosenergia megtakarítását), és munkatapasztalatikat átadták a brigád többi tagjának.⁶³

⁵⁷ Zaharov V.: A további fejlődés felé. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 91. (833.) szám, 1952. november 7. 2

⁵⁸ Katkó Gizella: Büszke vagyok Hazámra. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 1. (749.) szám, 1952. január 1. 2

⁵⁹ Katkó Gizella: Büszke vagyok Hazámra. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 1. (749.) szám, 1952. január 1. 2

⁶⁰ Korabelnyikova Lídia kezdeményezése nyomán. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam, 43. (473.), 1950. május 28. 2

⁶¹ Rozenbaum. Hazánk ipara élenjáróinak nyomán. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 16. (656.) sz. 1951. február 25. 2

⁶² A további fejlődés felé. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 91. (833.) szám, 1952. november 7. 2

⁶³ A ruhagyáriak hozzájárulása. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 73. (713.) szám, 1951. szeptember 16. 1

Kárpátalján a borászat fontos iparág volt. A kolhozok, szőlőszovhozok⁶⁴ nagymennyiségű szőlőt termeltek, addig a borüzemek kiváló minőségű borokat állítottak elő, amelyet ismertek az egész Szovjetunió területén. Az egyik leghíresebb kárpátaljai bor a „*Promeniszte*” volt. Sok nő dolgozott borüzemekben, ahol palackozták, csomagolták az italokat, akárcsak Mihovics Etel és Popovics Irén.⁶⁵

A fakitermelés és bútorgyártás óriási mértékeket öltött a régióban. Több fafeldolgozó kombinát, bútorgyár és asztalosműhely működött.⁶⁶ Egyike volt ezek közül a beregszászi Május Elseje elnevezésű bútorgyártó üzem. Nőket láthatunk mesterként, segédképzelőként dolgozni, de a csiszológép és a körfűrész mellett is.

„Dancs Erzsébet hat éve dolgozik a Május Elseje bútorkombinátus fűrésztelepén. Ez alatt az idő alatt az egyszerű napszámosból élenjáró szakmunkássá vált.”⁶⁷

Az üzem dolgozói között volt Kérai Ilona mesternő és Gedó Erzsébet segédgépkezelő, akik négyfejes marógépen dolgozva átlag 240 százalékra teljesítették termelési tervüket.⁶⁸ Döntően ezek a hírek arról szóltak, hogy hány százalékra teljesítették munkanormáikat a dolgozók, illetve milyen fejlődési célokat tűztek ki maguk elé.

A szovjet hatalom szívesen alkalmazta a nőket a nehéziparban és a tipikusan férfias foglalkozásokban (az 1950-es évek híres traktoristanói).⁶⁹ A kárpátaljai építőipar üzemeiben, elsősorban a tégl- és cserépgyárakban jónéhány nő dolgozott. Koszter Ilona elsőként szerzett égetőmesteri szakképzettséget a beregszászi téglagyárban. Kemény fizikai munkát végezve, 18 kemencében égette naponta a téglákat, feladatait 150-170 százalékra teljesítve.⁷⁰ Bihun Ilona

⁶⁴ A szovhozokban, kolhozokkal ellentétben nem a „közösség tagjai” dolgoztak és részesedtek a megtermelt javakból, hanem a gyári dolgozókhoz hasonlóan, mezőgazdasági bérmunkások gépesített munkamódszerekkel termeltek növényeket és tenyésztettek állatokat. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szovhoz.html>

⁶⁵ A berehovoi (beregszászi) szőlőszovhoz. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 1. (641.) szám, 1951. január 4. 2

⁶⁶ *Oficinszkij* 2010, 264

⁶⁷ Dancs Erzsébet. *Vörös Zászló*, 8. évfolyam, 1952. március 30. 1952. március 30. 2.

⁶⁸ A Május Elseje bútorkombinátus dolgozói. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 76. (716.) szám, 1951. szeptember 27. 1

⁶⁹ Kárpátalja traktoristanóiról külön tanulmány készül.

⁷⁰ Koszter Ilona: A téglagyár kemencéjénél. *Vörös Zászló*, 6. évfolyam 20. (450.) szám, 1950. március 9. 2.

a beregszászi 1. számú téglagyár cserépvágó brigádvezetője volt. Brigádja kiválóan teljesített, havi tervüket 170 százalékra, napi 6500 normájuk helyett 13-14 ezer nyerscserepet készítettek. Gyakran volt, hogy a brigád tagja szocialista versenyre lépett Kovács Otília cserépvágó brigádjával, amelyet igyekeztek mindig megnyerni, erről Bihun Ilona így mesélt:

„Munkahelyükön eredménymutató táblát függesztünk ki, amelyen naponta feltüntetjük munkaeredményünket. Ez lehetővé teszi, hogy brigádom tagjai állandóan ellenőrizzék munkateljesítményüket és figyelemmel kísérik versenytársunk teljesítményét.”⁷¹

Sok építőanyagot a „*kommunizmus nagy építkezései*” számára készítették, így például a Kahovkai Vízi-Villanyerőmű és a Dél-Ukrajnai csatorna számára.⁷²

Arra is találunk példát a helyi sajtóban, hogy Kárpátalja falvaiból ifjúk és leányok Donbász bányavidékein dolgoztak. A beregszászi Kolozsi Mária testvérével együtt dolgozott Vorosilovgrádi (luhanszki) terület popajovszki kerület Marijevka telepének szénbányájában. Erről így nyilatkozott:

„Már munkánk első napjaiban kitűnt szakképzettségünk hiánya. Bármennyire is igyekeztünk, mások ugyanazt a tervet 200-250 százalékra teljesítették. [...] szaktanfolyamra iratkoztunk be [...], ahol az élenjáró sztahanovista bányászok munkamódszereivel, tapasztalataival ismertettek meg bennünket.”⁷³

Mára már tudjuk, hogy 1947-től a szovjethatalom a Donyec-medencébe kényszerítette bányamunkára, azokat a katonaköteles magyar fiatalokat, akik az 1944-es málenkij robot-ra történő elhurcolásokból fiatal koruk miatt kimaradtak. Ezeket a fiatalokat – ahogyan azt Dupka György megjegyzi – azért nem vitték el katonáknak a szovjet hadseregbe, mert ideológiai szempontból megbízhatatlannak tartották őket.⁷⁴ A rendeletet csak 1952-ben törölték el, sajnálatos módon pontos adatot nem tudni, csak azt, hogy 1947-1949-ben 12 ezer kárpátaljai fiatalat kényszerítettek Donbászra bányüzemi munkára.⁷⁵

⁷¹ Bihun Ilona: Fokozzuk munka teljesítményünket. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 58. (698.) sz. 1951. július 26. 1.

⁷² Körzetünkől. *Sztálini Győzelem*, 3. évfolyam, 51. (196.) szám, 1952. június 28. 2.

⁷³ Kolozsi Mária. Dolgozunk és tanulunk. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 67. (707.) szám, 1951. augusztus 26. 2

⁷⁴ Dupka 2014, 69

⁷⁵ Molnár 2015, 184

A szovjet időszakban Kárpátalján hat iloncai (iloncai, Ilosvai járás) és két berezinkai (nyírhalmi, Munkácsi járás) bányában lignitet (barnaszetet) termeltek ki.⁷⁶ A sajtó cikkeiből megtudhatjuk, hogy a munkácsi bányagazgatóság „Berezinka” tárnájában Hajcsuk Mária, mint villamoskocsi vezető dolgozott. A tárna Donbászból és Urálból számos segítséget kapott, korszerű gépeket (villamoskocsik, csigák, villamos fúrok, ventilátorok stb.).⁷⁷ Későbbiekben a barnaszénbányászat termelése visszaszorult.

Összegzés

A második világháborút követően Kárpátalja életében gyökeres változások következtek be, mely teljesen új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetet teremtett a régióban, ami erőteljesen befolyásolta a nők életét is. A mezőgazdasági termelés átalakult szovjet mintára, a helyi lakosság kénytelen volt felhagyni a magángazdálkodással és belépni a kolhozokba. A szovjet vezetés elképzelés az volt, hogy a mezőgazdasági munkák nagyrésztét a női munkaerő fogja elvégezni. Ez a terv mondhatni megvalósult, hiszen a kolhozokban nagyarányban dolgoztak nők. Megtalálhatjuk őket a legkülönbébb mezőgazdasági ágazatokban és pozíciókban, de a leggyakoribb munkakör a gyümölcs- és zöldségtermelő csoportvezető, valamint állatgondozó volt. Az extenzív iparosítás egyre több szakképzett férfi és nő bevonását követelte meg, ezért az egyenlőség elvéből kiindulva a nőket az ipar minden területén (nehéz ipar) alkalmazni kívánták, de ennek ellenére a nők javarészt a hagyományos női szakmákban helyezkedtek el hosszútávon (könnyűipar). A szovjet gazdaság talpra állítása érdekében igyekeztek minél több munkaerőt bevonni, ezért bevetették a propaganda minden eszközét, s a sajtó aktív szereplőivé tették a nőket. A róluk szóló leírásokban számos hasonlóságot fedezhetünk fel, voltaképpen mintha sablonszövegek lettek volna. Általánosan arról szóltak ezek a cikkek, hogy az adott nők élete, hogyan változott a szovjet vezetésnek köszönhetően, milyen új lehetőségekkel találták szembe magukat, mily módon érték el a kitűnő munkaeredményeiket és váltak élmunkásnőkké, illetve arról, hogy ez milyen elismeréssel járt. A korabeli sajtótermékeken keresztül megismerhetjük a korszakra jellemző nőképet és betekintést kaphatunk a kommunista vezetés nőpolitikájába.

⁷⁶ Oficinszkij 2010, 265

⁷⁷ A háború utáni öt éves terv sikeres teljesítése. *Vörös Zászló*, 7. évfolyam, 72. (712.) szám, 1951. szeptember 13. 2.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást és a tanulmány elkészítését a Visegrad Scholarship Program és Magyarország Collegium Talentum 2017 programja támogatta.

Irodalomjegyzék

Sajtó

Nők Lapja 1950
Szovjet Falu 1950, 1952-1953
Sztálini Győzelem 1951-1953
Vörös Zászló 1951-1952

Szakirodalom

- CHAPMAN G. Janet: Equal Pay for Equal Work? In. *Women in Russia*. Edited by Dorothy ATKINSON, Alexander Dallin, Gail Warshifsky Lapidus. Stanford University Press, Stanford, California, 1977. 225-239.
- DUNN, Ethel: Russian Rural Women. In. *Women in Russia*. Edited by Dorothy ATKINSON, Alexander DALLIN, Gail WARSHIFSKY Lapidus. Stanford University Press, Stanford, California, 1977. 167-187.
- DUPKA György: A szovjet hatalom megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991). A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos történet levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2014. 69.
- KERÉKGYÁRTÓ Elemér. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. Kongresszusa. Tiszatáj, 4. szám, 1952. 183. Elérhető: http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/2996/1/tiszataj_1952_004_183-186.pdf
- MATUSSNÉ Lendvai Márta: Sztálinvárosi nők. Székesfehérvár, Intercisa Múzeum, 2005.
- MOLNÁR D. Erzsébet. A kárpátaljai magyarok Szovjetunió hadifogoly- és kényszer-munkatáborai (1944-1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, BTK, 2015.
- OFICINSZKIJ Román. Iparosítás és urbanizáció. In. FEDINEC Csilla–VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 260-274.
- OFICINSZKIJ Román. Mezőgazdaság. In. FEDINEC Csilla–VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 274-287.
- OFICINSZKIJ Román: A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében. In. FEDINEC Csilla–VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 230-233.

SULLEROT, Evelyne : A női munka története. Gondolat, Budapest, 1971.

SZTÁLIN, Jozsif Visszarionovics: A sajtó mint kollektív szervező. Lenin-Sztálin. Párt és pártépítés. Gyűjtemény Lenin és Sztálin műveiből. Szikra, Budapest, 1950.

VALUCH Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Kiss Anita

Az internetes kommunikációban megfigyelhető kontaktushatások kétnyelvű közösségben

Bevezetés

Az internet megjelenése és elterjedése kibővítette a kommunikációs lehetőségeket, felgyorsította az emberek közötti interakciót és a mindennapi élet részévé vált. Ez a kommunikációs forma egyaránt magában hordozza az írott és a beszélt nyelv sajátosságait, mivel írásban realizálódik, de interaktivitása és informális stílusa miatt a beszélt nyelv tulajdonságait adja vissza. Ez a fajta kommunikációs közeg lehetőséget ad arra, hogy az egyén a számára legtermészetesebb módon fejezze ki magát, ezáltal nyelvhasználati sajátosságok sora figyelhető meg az internetes felületen. Ennek okán vizsgáltam meg, hogy milyen kétnyelvűségi hatások befolyásolják az internetes kommunikációt a kárpátaljai magyar fiatalok körében.

Kárpátalja soknemzetiségű térség, ahol a nyelvek hatnak egymásra, és ez a mindennapos kommunikáció során számos helyzetben és szituációban megmutatkozik. Az ott élő közösség számára többnyire természetes és tudatos jelenség a nyelvek váltogatása és a környező szláv nyelvekből átvett kölcsönzések, amelyek már beintegrálódtak a magyar nyelvbe. Ebből kifolyólag, a Kárpátalján beszélt magyar nyelv változatai egyrészt, bizonyos sajátosságok tekintetében, megegyeznek a magyarországi változatokkal, másrészt viszont el is térnek azoktól a szláv nyelvi hatás miatt. Ezt a változatosságot ezért érdemes olyan közegben vizsgálni, ahol az egyén kötöttségek nélkül használhatja az anyanyelvét a kommunikáció során, és erre jó színtér a Facebook, ami interaktív beszélgetést tesz lehetővé, és kitölti az emberek mindennapjait. A kétnyelvűségi hatásokat eddig leginkább az élőbeszéd felől vizsgálták, de az utóbbi években már az internetes megnyilatkozások is felkeltették a nyelvészek figyelmét.

Írásom további részében röviden ismertetem azokat a kutatásokat, amelyek e témával kapcsolatban folytak mind magyarországi, mind kisebbségi magyar

nyelvterületeken, ezt követően áttérek a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságainak a bemutatására. Az elméleti keretek ismeretében a saját vizsgálatom leírása következik. Részletezem az alkalmazott módszertant, a kutatás résztvevőit, az eredményeket. A konklúzióban összegzem a vizsgálat alapján levonható következtetéseket, majd röviden kitérek a kutatás tervezett folytatására is.

Internetes kommunikációval kapcsolatos kutatások

Az internetes kommunikáció sajátosságait a szakirodalom úgy írja le, hogy ez egy olyan kommunikációs médium, amelynek egyes műfajai átmenetet képeznek az írott és a beszélt nyelv között, mivel formája szerint írott, sajátosságai alapján pedig a beszélt nyelv jegyeit adja vissza. Az internet elterjedése és térhódítása azon kívül, hogy nagy befolyást gyakorol az emberek hétköznapi szokásaira, meghatározó a nyelvhasználatra is. Az internet egy olyan kommunikációs színteret teremtett, ahol bizonyos műfajoknál – például magán e-mail, sms, chat, fórum, blog esetében – a nyelvhasználati szokások eltérnek a hagyományos irodalmi írásbeliségen alapuló köznyelvi normától, és jellemzően csoportnyelvi, illetve egyéni jelenségeket mutatnak¹. A témával az utóbbi években is számos kutató foglalkozott más-más irányból közelítve azt. Juhász Valéria az azonnali üzenetküldő rendszerek (Skype, MSN, ICQ) diskurzussajátosságaival foglalkozott, ezen belül is a partnerek kapcsolatfelvételi és búcsúzási stratégiáival². Egy korábbi tanulmányában az internetes kommunikáció nyelvi sajátosságairól írt, amelyben a társadalom különböző csoportjainak nyelvhasználatát vizsgálta az IWIW közösségi oldalon a szegedi felhasználók körében³, továbbá a blog műfaji jellemzőivel is foglalkozott⁴. Veszelszki Ágnes vizsgálta az internet- és mobiltelefon-használati szokásokat, a chat és SMS nyelvi jellemzőit, az emotikonok és reakciógifek segítségével történő érzelmkifejezési módokat⁵, és összeállított egy netszótárt⁶, amely az internetes szlengben használatos szavakat, kifejezéseket tartalmazza. Simon Viktória felmérte a tizenéves fiatalok internet-használati szokásait és az internetes

¹ Bódi 2004, 17

² Juhász: Az azonnali üzenetküldő (IM) rendszerekről és az üzenetküldések néhány diskurzussajátosságáról

³ Juhász: Egy internetes honlap, az iwiw szegedi felhasználóinak szociolingvisztikai vizsgálata

⁴ Juhász: A blog műfaji attribútumai

⁵ Veszelszki: Érzelmkifejezési módok a digitális kommunikációban: emotikonok és reakciógif-ek

⁶ Veszelszki: Netszótár

kommunikáció hatásait vetette össze a kézzel írt fogalmazásokkal⁷. Porkoláb Ádám a YouTube videómegosztó oldal klipjei alá írt kommentárokat elemezte, megfigyelve a szókészlet sajátosságait, a helyesírási hibákat és az emotikonok megjelenését⁸. Az utóbbi években pedig fontos szemponttá vált az internet identitást, önkifejezést tükröző hatásának a vizsgálata is.⁹

Az internetes kommunikáció sajátosságai a magyarországi felhasználók körében

A csevegőfórumok nyelvhasználata közelít leginkább a beszélt nyelvhez. Szintaktikailag jellemző, hogy egyáltalán nem (vagy nagyon ritkán) találkozunk alárendelő összetett mondatokkal. A megnyilatkozások sok esetben töredékesek, és a közös kontextus több elliptikus szerkezetet eredményez. Grammatikai szempontból kevesebb az elvont főnév, és több a ragozott igealak, illetve a személyes formák, például a névmások gyakori előfordulása¹⁰. A résztvevők a legtöbb esetben figyelmen kívül hagyják a helyesírási szabályokat, és a saját, spontán nyelvrézkükre hagyatkozva írják le szövegeiket¹¹.

Az internetes kommunikáció további jellemző sajátosságai: a sietségből adódó elgépelések, betűszók és rövidítések használata, pl. *THX* (thanks), *66ós* (hathatós), *1 pill* (egy pillanatra), a fonetikus írásmód (*nyittyuk, asszem, aggyál*), angol eredetű nyelvi elemek alkalmazása, magyarosítása, például: *kikickkel* (kirüg), *kibannol* (kitilt), *fexik*, *yol* (jól), illetve az angol indulatszók használata: *cool*, *wow*. Az élőbeszéddel járó mimika, gesztusok és egyéb érzelmek kifejezésére pedig hangulatjeleket, mosolyszimbólumokat használnak, a mondanivaló nyomtatékosítására a betűk halmozása vagy a csupa nagy betűs írásmód jellemző¹². Mindezen sajátosságok mellett regionális jegyek is jellemzően előfordulnak a magyarországiak internetes kommunikációjában. Ennek vizsgálatával Bódi Zoltán foglalkozott, amelyet abból a feltevésből indított, hogy a magánjellegű internetes kommunikációra nem jellemző a nyelvjárásiasság megjelenése. Kérdőíves felmérést végzett 19 és 29 év közötti felhasználók körében, akik diplomások/

⁷ Simon: Modern kódkeveredés

⁸ Porkoláb: Az iskolában elsajátított írott nyelvi norma presztízse az internetes kommunikációban

⁹ Havasi: Az internet szerepe a fiatalok identitásának alakításában. LÁSZLÓ: Posztolok, tehát vagyok (?) Serdülőkorú lányok Facebookos önprezentációja.

¹⁰ Andó: E-nyelv, netbeszéd

¹¹ Szilágyi N.: Változik a helyesírás – vagy rontjuk vele tovább a nyelvünket?

¹² Bódi 2004, 38–45

diplomájukat szerzik meg vagy értelmiségi munkát végeznek. A felmérés eredményeként a megkérdezettek 65%-ának internetes kommunikációjában nem fordulnak elő nyelvjárási jelenségek (bár az emberek többnyire nem is tudnak arról, hogy regionális elemeket használnak¹³), 35%-a viszont használ regionális jegyeket, ezek többnyire nyelvjárási lexémák, szószerkezetek és szóösszetételek, mint például: *itten, jösztök, köllött, lajtorja, makuka, mink nálunk, eriggy* stb. A nyelvjárási jegyek mellett az idegen nyelvi hatás megítéléséről is felmérést végzett. Válaszadóinak 47%-át nem zavarja az idegen nyelvi elemek gyakori megjelenése az internetes kommunikációban, további 16%-nak kifejezetten tetszik, mert könnyebbé teszi az idegen nyelv elsajátítását, illetve csak 14% van negatív megítéléssel azzal az indokkal, hogy félti a magyar nyelvet¹⁴.

Internetes kommunikációs szokásokkal kapcsolatos vizsgálatok kisebbségi magyar nyelvterületeken

Kisebbségben élő magyar közösségekben is végeztek felméréseket. Romániában a magyar domináns kétnyelvű bloggerek nyelvhasználatában megfigyelhető kódváltási szokásokat vizsgálták. A kutatás során arra az eredményre jutottak, hogy többségében bázisstartó kódváltás volt jellemző, melynek okát nyelvi hiányra vezették vissza, de emellett az idézés is gyakori jelenségként tűnt fel. Bázisstartó kódváltásról beszélünk, amikor a bázisnyelv a megnyilatkozás során változatlan marad, csak betételek (szavak, szószerkezetek) kerülnek át a vendégnyelvből¹⁵. Továbbá megállapították, hogy a magyar–román kódváltás mellett az angol nyelvű kódváltás is jellemző¹⁶. Kárpátalján 2010-ben kezdődött a kétnyelvűségi hatások megfigyelése az internetes közösségi oldalakon, a témával foglalkozó tanulmány 49 kódváltásos bejegyzést tartalmaz¹⁷.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a kutatók az internetes kommunikációnak már számos sajátosságát feltárták, és megállapították, hogy jellemzőek rá a spontán beszéd sajátos jegyei, az idegen nyelvek hatása, a területi jellegzetességek, valamint a kétnyelvű helyzetben fellépő kontaktushatások. A magyarországi internetezők nyelvhasználati sajátosságairól már gazdag szakirodalom áll rendelkezésünkre, a kisebbségben élő magyarok internetes kommunikációjával kapcsolatos kutatások viszont még eléggé hiányosak.

¹³ Sándor: *Hogyan keletkeznek a nagyon nyelvjáráások*

¹⁴ Bódi 2004, 150–152

¹⁵ Márku 2013, 54

¹⁶ Fazekas 2012, 72–80

¹⁷ Márku 2013, 70

A továbbiakban a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságairól lesz szó, amelyet egyszerre két (illetve több) nyelv és annak változatai is befolyásolnak. Rövid áttekintést adok arról, hogy milyen kétnyelvűségi kontaktushatások és nyelvjárási sajátosságok jellemzik a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot az eddigi kutatási eredmények alapján az élőszóbeli beszédben, ezt követően pedig az internetes kommunikációban.

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságainak szakirodalmi áttekintése

Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiség, a 2001-es népszámlálás szerint több mint 100 nemzetiség él egymás mellett. A Kárpátalján élő nemzetiségek közül legnagyobb arányban az ukránok vannak jelen (81%), őket követik a magyarok (12,7%), az oroszok (2,9%), a románok (2,6%) és a romák (1,1%)¹⁸. A különböző nemzetiségek nyelvei hatnak egymásra, és ez megmutatkozik a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában, kommunikációjában. A Kárpátalján élő magyarok rákényszerülnek arra, hogy két nyelvet váltogassanak, ez a bilingvizmus, kétnyelvűség.

A kétnyelvűség meghatározása bonyolult feladat, értelmezésére számos definíció létezik, amelyek más-más megközelítésből világítják meg e témakört. A kétnyelvűségről nem lehet általánosságban beszélni, mivel nem mindegy, hogy egyéni vagy közösségi kétnyelvűségről van szó¹⁹. A szociolingvisztikai kutatások alapján kétnyelvűnek az az egyén nevezhető, aki a mindennapos kommunikáció során az anyanyelve mellett legalább még egy nyelvet használ, közösségi kétnyelvűségről pedig akkor beszélhetünk, ha a közösséget alkotók többsége használ két vagy több nyelvet²⁰. A funkcionális meghatározás szerint „A kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is”²¹. A Weinreich által megfogalmazott nyelvhasználat-központú definíció szerint „két nyelv váltakozó használatának gyakorlatát kétnyelvűségnek, az ebben részt vevő egyént pedig kétnyelvűnek nevezzük”²². Skutnabb–Kangas meghatározása szerint pedig kétnyelvűnek nevezhető az a személy, aki „egy vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi

¹⁸ Csernicskó szerk. 2010, 23

¹⁹ Bartha 1999, 9

²⁰ Csernicskó szerk. 2003, 30

²¹ Grosjean 1992, 51

²² Weinreich 1952, 1

szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni, a közösség és az egyén által az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és aki mindkét (illetve valamennyi) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel képes azonosulni”²³

Kétnyelvűségi hatások: kódváltás, szókölcsonzés

Kárpátalján a kétnyelvűséget többnyire funkcionalista megközelítésből vizsgálták, abból a megállapításból kiindulva, hogy egy közösséget akkor tekinthetünk kétnyelvűnek, ha tagjai kommunikáció közben két vagy több nyelvet rendszeresen használnak. Ennek megfelelően a kétnyelvű beszélők nemcsak egy nyelv változatai közül választhatnak a kommunikációs szituációnak megfelelően, hanem az általuk elsajátított két vagy több nyelv közül is, ezt a folyamatot nevezik a szakirodalomban *nyelvválasztás*-nak vagy *kódválasztás*-nak. Kisebbségi, nemzetiségi területeken ezek az emberek családi és baráti körben rendszerint az anyanyelvüket, hivatalos környezetben pedig a hivatalos államnyelvet használják²⁴.

A nyelvek egymásra hatásának, azaz „a nyelvi kölcsönhatásoknak számos fokozata van, s a hatás valamennyi nyelvi szintet érintheti. A szakirodalom e jelenségeket a fizikából kölcsönzött műszóval interferenciának nevezi”²⁵. Interferenciáról beszélünk, amikor az egyik nyelv használata közben a másik nyelvből „kölcsönzünk” hangokat, nyelvtani szerkezeteket, szavakat vagy kifejezéseket²⁶. A nyelvi interferencia fogalmát elsőként Uriel Weinreich használta az 1953-ban megjelent „Languages in Contact: Findings and problems” című munkájában. Weinreich a nyelvi interferencia fogalmának meghatározásakor kiemeli, hogy a kétnyelvű beszélők mindennapi interakcióikban egynél több nyelvet használva, a nyelvek érintkezéséből adódóan a nyelvi normától, a sztenderd változatoktól való eltérő nyelvhasználatot hoznak létre²⁷.

Az interferencia megnyilvánulási formája a kódváltás és a szókölcsonzés. „A legtöbb beszélőközösség kétnyelvű beszélői repertoárjában a kódváltás az egyik legalapvetőbb interakcionális forrásnak tekinthető”²⁸. A kódváltás François Grosjean meghatározása szerint két vagy több nyelv váltakozó

²³ Skutnabb–Kangas 1984, 90

²⁴ Cserniczkó szerk. 2003, 30,84

²⁵ Kiss 2002, 202.

²⁶ Grosjean 1982, 300

²⁷ Weinreich 1952, 1

²⁸ Bartha 1999, 122

használata egy megnyilatkozáson, vagy társalgáson belül, amely alakilag lehet egyetlen szó, kifejezés vagy mondat²⁹. A kódváltást el kell különíteni a nyelvkeveredéstől, mely nagyobb mértékben függ a nyelvi tudás minőségétől, különösen pedig annak hiányosságaitól. A szakirodalom felosztása szerint a kódváltás funkciója szerint lehet kontextuális, szituatív és metaforikus. A kontextuális kódváltás a beszélő nyelvi ismeretétől, nyelvi jártasságától függ, a szituatív kódváltás a mindenkor kommunikációs helyzet nem nyelvi körülményeitől (pl. beszédpartner-csere, beszédtema stb.), metaforikus kódváltás pedig a szolidaritás, kizárás, státuszemelés, nyelvi ellenállás, bizalmasság, nyomatékosítás illetve nyelvi játék céljából jön létre³⁰. A kódváltás okainak feltárásakor fontos figyelembe venni a nyelven kívüli tényezőket, mint például a beszédpartnerek viszonyát, a szituációt, a társadalmi normákat, a beszélők kétnyelvűségének jellegét, a beszédhelyzet tényezőit³¹. Auer szerint a kódváltás irányulhat a diskurzusra (discourse-related code switching) vagy a beszédpartnerre (participant-related code switching). A diskurzusra irányuló kódváltás legalapvetőbb okainak a következőket tartja: a beszédpartnerek megváltozása, az interakció hangnemének megváltozása, a beszédtema megváltozása³². Lanstyák István szociolingvisztikai aspektusból vizsgálta a kódváltást, egyéni és közösségi szinten egyaránt, annak fő okát, az élőbeszéd során a beszédhelyzet megváltozásában és a nyelvi hiányban látja³³. A megnyilatkozásban elfoglalt helye szerint a kódváltásnak három fő típusát különítik el: mondaton kívüli, mondatok közötti és mondaton belüli kódváltást, melyek közül a mondaton belüli a legproblematisabb, mert ez a kódváltás és a szókölcsönzés határvonalán helyezkedik el, mivel nem könnyű eldönteni, hogy alkalmilag használja-e a beszélő azt a másik nyelvből származó elemet a megnyilatkozásban, vagy a közösség nyelvi rendszerébe már beépült kölcsönelemről van szó³⁴.

A nyelvek közötti érintkezés legszembetűnőbb hatása a szókölcsönzés. Trudgill meghatározása szerint „az a folyamat, amelynek során a kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak”³⁵. A

²⁹ Grosjean 1982, 145

³⁰ Márku 2013, 48

³¹ Márku 2008, 101

³² Auer 1988, 199

³³ Lanstyák 2000, 158–184.

³⁴ Bartha 1999, 120

³⁵ Trudgill 1997, 41

szakirodalom a kölcsönzésnek öt típusát tartja számon: k ö z v e t l e n k ö l c s ö n z é s (a másodnyelvi szónak eredeti hangalakjában történő átvétele, például *bulocska* 'zsömlé' < ukr./or. *булочка*, *blánka* 'úrlap' < ukr./or. *біанка*), h a n g a l a k k ö l c s ö n z é s (az adott szó az első nyelv változatában ismeretes, de a másodnyelvre jellemző hangalakban használják, például *referát* 'referátum' < ukr./or. *реферат*), h i b r i d k ö l c s ö n s z ó (olyan összetett szó, melynek egyik tagja közvetlen kölcsönszó, a másik tagja pedig első nyelvi szóval van helyettesítve, például *főszesztra* 'főnövér' < ukr./or. *сестра* 'nővér'), j e l e n t é s k ö l c s ö n z é s (a másik nyelv hatására egy szó jelentése új jelentéssel bővül, például a *csenget* szó 'telefonál' jelentésben, < ukr. *дзвонити* 'csengetni'), t ü k ö r s z a v a k é s t ü k ö r k i f e j e z é s e k (fordítás útján jönnek létre másodnyelvi modell alapján, például: *átfordít* 'lefordít' < ukr. *перекласти*)³⁶. A közvetlen kölcsönszavak esetében az interferenciahatás nem más, mint egy szót vagy szókapcsolatot érintő bázistartó kódváltás. Mindemellett a szláv nyelvekből átvett lexikai elemek bizonyos dialektológiai ismereteket is megkövetelnek, mivel az átvétel során, a közvetlen szóátvétel mellett hangalak és jelentéskölcsönzés is végbemehet. Lanstyák István a hangalak és jelentés egységét alaki kölcsönszónak nevezi, és kapcsolatba állítja ezt a jelenséget az alaki tájszókkal azzal a magyarázattal, hogy: „A kettő közötti párhuzam nyilvánvaló, hiszen a magyar nyelv egynyelvű változataihoz viszonyítva a kétnyelvű változatok alaki kölcsönszavai valóban egyfajta alaki „tájszónak” tekinthetők”³⁷. Ennek alapján elmondható, hogy e jelenség kétféle megközelítésből is vizsgálható. Egyrészt a kölcsönszó tanulmányozható úgy is mint kódváltás, amelynek minden esetben pragmatikai okai vannak, akkor váltunk kódot, amikor a helyzet megkívánja vagy megköveteli. Másrészt pedig mint dialektus, amely nem a magyar nyelv egynyelvű változataiból jön létre, hanem a kétnyelvű változatok kölcsönszavaiból.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások jellegzetességei

A nyelvváltozatok társadalmi okok következtében alakultak ki. A nyelvhasználatban fellépő különbségek összefüggésben vannak a beszélők nyelven kívüli adottságaival (életkorával, iskolázottságával, közösségben betöltött szerepével). Kiss Jenő ennek következtében a nyelvjárások definíciójában a szociolingvisztikai feltételeket is figyelembe veszi: „A nyelvjárás egy adott nyelv többi változatától rendszerszerűen, azaz meghatározott szabályok szerint többé-kevésbé

³⁶ Cserniczkó szerk. 2003, 133–138

³⁷ Lanstyák 2006, 20

s valamennyi szinten eltérő nyelvváltozat, amely területileg kötött, elsősorban a szóbeli közlésre szánt és mindenekelőtt a hétköznapi területeket átfofó beszédmód, amelyet általában a falvakban felnőtt és ott lakó, a hozzá legalábbis semleges viszonyuló emberek elsődleges nyelvváltozatukként, spontán módon használnak a számukra természetes, mindennapos, familiáris beszédhelyzetekben, s elsősorban az egymás közötti kommunikációban³⁸. A kárpátaljai magyar nyelvjárások az úgynevezett északkeleti magyar nyelvjárástípusba tartoznak. Az egyes nyelvjárési régiókat az anyaországi és a határon túli nyelvjárások egységeként kell szemlélni, mivel azok területileg szerves részei a magyarországiaknak. Kiss Jenő három nyelvjárás csoportba sorolja az északkeleti nyelvjárési régió magyar dialektusait: 1. Szabolcs-szatmári, bereg-ugocsai, melybe a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások tartoznak; 2. Ungi, ide az Ungvári járás és a szomszédos Kelet-Szlovákia *í-ző* nyelvjárásait sorolja; 3. A volt Máramaros vármegye helyi nyelvjárásai, melyek nem alkotnak egységes csoportot³⁹. Ugyanakkor nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzó rendszer fonémaállománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtészváltozata tekintetében⁴⁰. Ennek megfelelően a nyelvészek a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak is több típusát szokták megkülönböztetni. Ezeknek számos olyan jellemzője van, melyek igazolják azok északkeleti nyelvjárástípushoz való tartozását.

Hangtani sajátosságait illetően jellemző, hogy két *é* fonémát használ: záródó típusú kettőshangzót (pl. *kéiz*), valamint nyitódó kettőshangzót (*niégy*), amely szabályosan az ún. *í-ző* helyzetet képviseli, kivétel ez alól az ungi nyelvjárás csoport. Hangszín tekintetében jellemző sajátosság, hogy a középső nyelvállású hosszú magánhangzók záródó diftongusokban realizálódnak (*jóu, őüsz*). Az *l, r, j*, nyújtó hatása is megfigyelhető (*kólbász* 'kolbász', *körte* 'körte'), és a nyújtott hangok diftongusokként is megjelenhetnek (*kóulbász*). További jellemzők, hogy a köznyelvi hosszú *ú, ű, í* helyén gyakoriak az ezeknek megfelelő rövidek (*buza, rud, kesztyü*), viszont a *v*-tövű *hí, szí, rí* igékben és *r* előtt (*ír, papír*) megmarad a hosszú hang, valamint az *e-ö*-t váltakoztató szavakban erős az *e-zés* (*seper, setét*). A mássalhangzókat illetően gyakran a köznyelvi *l*-vel szemben *j* áll (*pájinka, jány*), intervokális nyúlás is megfigyelhető (*köz-zé, tölle, okossan*). Alaktani szempontból jellemzőek a *tehen, vereb* típusú

³⁸ Kiss 2000, 14

³⁹ Kiss 2002, 292

⁴⁰ Horváth 1976, 54

alakok, az *a-á* szembenállást mutató tövekben az *a* váltóhang gyakran elmarad (pl. *bogárt*). A *-t* tárgyrag előtt, a *-k* többesjeles és a birtokos személyjeles relatív tövekben általában zártabb a tövéghangzó (*lábadot, házakot*). A *-ból, -ből* rag tipikus realizációja a *-bul, -bül*, a *-hoz, -hez, -höz* alakváltozata pedig a *-ho/-he/-hö*⁴¹. Jellemző a *-hoz/-hez/-höz* jelentésben használt *-nál/-nél* (*Jóskáék eljönnek nálunk 'hozzánk'*), illetve a *-nál/-nél* szerepében használatos *-tól/-től* (*Sanyitól nagyobb 'Sanyinál'*), valamint az ún. süksükölő, illetve szukszükölő nyelvjárás (*kinyissuk, elhalasszuk*)⁴². Mondattanilag pedig jellemző a hátravetett igekötős szerkezetek használata (*szakad le a kezem*)⁴³.

A kutatás módszere

A munkához szükséges anyaggyűjtést résztvevő megfigyeléssel és kérdőíves felméréssel végeztem. E két módszer együttes alkalmazása több szempontból is célszerű volt. Egyrészt a résztvevő megfigyeléssel valós képet kaphattam a megfigyelt jelenségekről, ezzel párhuzamosan, konkrét rákérdezéssel felmértem, hogy a fiatalok saját bevallásuk szerint miként érzékelik a kontaktushatások megjelenését az internetes kommunikációjukban. Végül összevettem a kapott adatokat annak megállapítására, hogy milyen mértékben egyezik az adatközlők véleménye a megfigyelés eredményeivel.

Résztvevő megfigyelés

A kétnyelvűségi és nyelvjárási jelenségek megfigyelése 2015 augusztusában kezdődött és hét hónapon át tartott. Véletlenszerű mintavétellel választottam ki 25 adatközlőt, majd folyamatosan figyeltem az üzenőfalra kiírt bejegyzéseiket, a velem folytatott chat-beszélgetésüket. Az adatközlők véletlenszerű kiválasztásánál figyelembe kellett vennem, hogy az adatközlőim mindenképp kárpátaljai lakosok legyenek, akiknek magyar az anyanyelvük és személyes ismerőseim. Az életkort illetően a megfigyelték 18 és 28 év közöttiek, mivel eddigi tapasztalataim és a statisztikák⁴⁴ szerint is ez a korcsoport bizonyult a legaktívabbnak az adott közösségi portálon.

A megfigyelés szempontjából fontos volt, hogy olyan alanyokat válasszak, akiknek jól ismerem a nyelvi hátterüket. A kiválasztott adatközlőim

⁴¹ Kiss 2001, 294

⁴² Horváth–Lizanec 1993, 57

⁴³ Balogh 1993, 226–227

⁴⁴ Mobilizálódik2014 = Mobilizálódik a közösségi élet.

nagy része városon él: Beregszász (11), Ungvár (3), Nagyszőlős (1). Kisebb részük Beregszász környező településein: Borzsova (1), Makkosjánosi (1), Mezőkaszony (7), Sárosoroszi (1). Az ő bejegyzéseiket követtem nyomon hónapokon át, és összegyűjtöttem mindazokat a megnyilatkozásokat, amelyekben a vizsgált jelenségek valamelyike feltűnt. A kiválasztott személyek betűkódokkal vannak azonosítva, így nyomon követhető, hogy egy-egy adatközlőnél milyen jelenségek tűnnek fel, illetve milyen gyakorisággal, például:

M: „Що за профілік?!”

R: „ééééé názdorovje hárásó!!!!!!!”

R: „сто грам живчик papikáim!”

C: „Not Bad so za programok”

A nem megfigyelt, de a párbeszédben résztvevő felhasználók különböző személynévvel vannak jelölve:

Zsófia: „Ez a négyen akarok maradni, vagy az azelőtti volt?”

C: „Ööö..... Horose pétánnnyá!”

Megfigyelés és adatfeldolgozás közben bizonyos etikai szabályokat is figyelembe kellett vennem. A posztokat illetően, csak az üzenőfalon bárki által elérhető megnyilatkozásokat használtam fel, személyes üzenetek esetén, pedig az adatközlők utólagos engedélyét kértem, hogy a megnyilatkozásaikat tudományos célra felhasználhassam.

A résztvevő megfigyelést kérdőíves felméréssel egészítettem ki, azzal a céllal, hogy összehasonlítható eredményeket kapjak annak megállapítására, hogy milyen módon jellemzi a kontaktuselemek megjelenése az internetes kommunikációt a tényleges megfigyelés, és az adatközlők véleménye szerint.

Nyelvhasználati kérdőív

A kérdőív célja az volt, hogy feltárja az internetes kommunikáció sajátosságait, konkrétan a kétnyelvűségi és nyelvjárási elemek megjelenését és használatát az adatközlők saját bevallásai alapján. Ennek vizsgálatához az általános szociológiai jellemzőket (nem, kor, lakhely) tartalmazó adatok után nyílt és zárt típusú kérdéseket egyaránt felhasználva informálódtam a vizsgálat alá vont jelenségekről.

A kérdőív szerkesztése elektronikus úton történt, aminek számos előnye volt. Először is, e módszer használatával rövid időn belül több kérdőívet is el-

küldhettem, és a visszakapott adatok az elektronikus rendszerben azonnal rögzítésre kerültek, amelyek bármikor előhívhatóak és leellenőrizhetőek. Továbbá, vizsgálatom szempontjából igen fontos volt, hogy az adatközlőktől kért adatok pontosan ugyanúgy kerüljenek bele a kérdőívbe, ahogy azok az üzenőfalakon is megjelennek. A hagyományos, papír alapú kérdőívek esetén fennállt volna a veszély, hogy a kitöltők másoláskor ösztönösen módosították volna a megnyilatkozásait, elektronikus formában viszont a másolás-beillesztés technikát használva (amit az űrlapon külön kértem is) minden pontosan úgy került bele a kérdőívbe, ahogy az az internetes felületen is megjelent, és ez nem csak pontosabb eredményhez vezetett, de az adatközlők szempontjából is sokkal egyszerűbbnek, és időtakarékosabbnak bizonyult.

A nyelvhasználati kérdőívvel a következőket kívántam feltárni:

1. Megfigyeltem az adatközlők bejegyzéseiben, kommentárjaiban megjelenő kontaktuselemeket. Ellentétben a résztvevő megfigyeléssel, ami több havi bejegyzést követett nyomon, itt csak az utolsó 10 megnyilatkozást kértem feltüntetni, melynek az volt a célja, hogy egy szűk intervallumon belül figyeljem meg a kétnyelvűségi elemeket és azok gyakorisági arányát.
2. Azt kértem a kitöltőktől, hogy a soroljanak fel olyan orosz/ukrán nyelvi illetve nyelvjárási elemeket tartalmazó szavakat/kifejezéseket, amelyekkel találkoztak vagy használtak már az internetes kommunikáció során.
3. A résztvevő megfigyelés során gyűjtött anyagból kiválasztottam azokat a kétnyelvűségi és nyelvjárási jelenségeket, amelyek a leggyakrabban előfordultak az üzenetekben, majd megkértem az adatközlőket, hogy jelöljék, mi a véleményük az adott szavakról, összehasonlítva ezzel, hogy mennyire egyezik meg az adatközlők véleménye a megfigyelés eredményeivel.

Hipotézisek

A kutatás kiindulópontjaként feltételeztem, hogy:

1. Kárpátalján a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatára hatással vannak a környező szláv nyelvek. A mindennapos érintkezések során anyanyelvük mellett használni kényszerülnek a többségi nyelvet is. Ebből kifolyólag feltételeztem, hogy a kontaktushatások az internetes kommunikációban (a Facebook közösségi oldalon) is megjelennek annak okán, hogy az adott szituációtól, témától, kommunikációs partnerektől függően egyes szavak, kifejezések esetén, valamint bizonyos események felidézésekor

az egyénnek könnyebb kifejeznie magát a második nyelven, a minél gördülékenyebben zajló párbeszéd céljából.

2. Az internetes kommunikációra az írott és beszélt szöveg tulajdonságai egyaránt jellemzőek. Az adott közösségi oldal informális közege és az interakció gyorsasága előhívja az egyén legtermészetesebb nyelvhasználatát, ebből adódóan feltételeztem, hogy a területre jellemző nyelvjárási jegyek is megjelennek, amelyeket nem csak a magyar nyelv egynyelvű változatai alkotnak, hanem a környező szláv nyelvek és azok változatai is.
3. A kárpátjai magyar fiatalok számára nem okoznak megértési nehézségeket az üzenetekben, kommentárookban megjelenő kétnyelvűségi hatások, ha az üzenetek értelmezhetőségét, gördülékeny olvasatát valami megnehezíti, az más okokban keresendő.

Eredmények

A résztvevő megfigyelés eredményei azt mutatják, hogy kódváltás, szókölcsonzés és nyelvjárási sajátosságok is megjelennek az internetes kommunikációban. Legnagyobb arányban az egyszavas kódváltás jellemző, ezt követik a nyelvjárási jelenségek, legkisebb mértékben pedig az orosz/ukrán kölcsönszók használata (1. táblázat).

Néhány példa egyszavas kódváltásra:

A: „*Mologyec* Moni, am irhatna már vki olyasmit is, milyen jo kép.” (*Mologyec* ’ügyes’)

A: „Naaaaaa kinek hogy ment a *zálik*?” (*Zálik* ’beszámoló’)

B: „erre én azt mondom *dá*” (dá ’igen’)

F: „*kányesno* főnök!!!! kedden várlak!” (*kányesno* ’természetesen’)

Nyelvjárási jelenségekkel kapcsolatos példák:

1. Hangtani eltérések:

- a) Elemisméltlés, és intervokális nyúlás: A: „jólvan Niki...*mámma* többet ne igyál ”
- b) ’Azután’ szó *oszt* alakban, és annak alakváltozataiban történő előfordulása: E: „Na tessék ...megtanitom neki *oszt* ellopja ...pff”
- c) A köznyelvitől zártabb magánhangzók: F: „csak a *lábodra* vigyázz”

- d) A magánhangzó megnyúlásával egy időben a mássalhangzó ki-
esik: N: „Ejjj de jo *dógotok* van!!!”
- e) *l*-el szembeni *j*-zés: E: „Ne hazudj már ekkorát te *jány*”
- f) Zárt *i*-zés: D: „Jo *szípek* vagyunk. Vagy valami...”
2. Alaktani eltérések:
- a) A feltételes mód jelének a sztenderdtől eltérő használata: K:
„Én szívesen *kimaradnák* ebből”
- b) Igeragozásnál jellemző a rövid és hosszú alak kettőssége: A: „*mér
lopol?*”

Néhány orosz/ukrán kölcsönszót tartalmazó példa:

C: „Nem kifejezetten szeretem. De a *pelményt* sem”
(*pelményi* 'húsos derelye')

K: „még a padtársam is tölem *konszpektelt*
(*konszpekt* 'jegyzet')

J: „ahogy én sem látok a *sztipidből* semmit”
(*sztipi* [sztipendium] 'ösztöndíj')

U: „Micsoda *Sznyegurocska!*:-)”
(*sznyegurocska* 'hópelyhecske')

	Kódváltás	Nyelvjárási elemek	Szókölcsönzés
Beregszász	28	13	14
Ungvár	39	27	3
Nagyszőlős	8	7	0
Borzsova	2	4	8
Makkosjánosi	4	7	3
Mezőkaszony	7	12	9
Sárosroszi	3	5	1
Összesen:	91	75	38

1. táblázat. Kontaktushatások előfordulási gyakorisága a résztvevő megfigyelés alapján

A kérdőív alapján az adatközlők 83%-a szerint is előfordulnak a vizsgált jelenségek az internetes kommunikációban, és a többségük példákat is fel tudott sorolni erre vonatkozóan.

A kért példákat illetően 53 adatközlőtől érkeztek adatok, és összesen 132 szó gyűlt össze, egyes szavakat többen is említettek. Az alábbi táblázatok az általuk írt szavakat tartalmazza és azok előfordulási gyakoriságát:

Orosz/ukrán kölcsönszók	Előfordulás
<i>paszport</i> 'személyi igazolvány'	18
<i>grecka</i> 'hajdina'	6
<i>pelmenyi</i> 'húsos derelye'	5
<i>bánka</i> 'befőttesüveg', <i>bulocska</i> 'zsemle', <i>bagázsnyik</i> 'csomagtér'	4
<i>práva</i> 'jogosítvány', <i>pápka</i> 'mappa', <i>marsutka</i> 'iránytaxi'	3
<i>szprávka</i> 'igazolás', <i>elektricska</i> 'személyvonat', <i>szitka</i> 'háló', bevásárló táska' <i>májka</i> 'atléta', <i>podjezd</i> 'bejárat'	2
<i>poveszka</i> 'katonai behívó', <i>porvot</i> 'irányjelző', <i>aparát</i> 'készülék', <i>misál</i> 'zavar', <i>váfli</i> 'ostya, nápolyi', <i>zápász</i> 'pótalkatrészt', <i>csájnyik</i> 'teáskanna', <i>dezsural</i> 'ügyel, szolgálatban van', <i>ocsered</i> 'sorrend', <i>várenyiki</i> 'krumplis derelye', <i>kártocska</i> 'adatlap', <i>szkreпки</i> 'gémkapocs', <i>pácska</i> 'köteg, csomag', <i>borscsleves</i> 'ukrán céklaleves', <i>remontol</i> 'felújít', <i>károcse</i> 'röviden', <i>kvász</i> 'erjesztett gabonaital', <i>sztipi</i> 'öszöndíj', <i>pára</i> 'örápár', <i>szeszio</i> 'ülésszak'	1

2. táblázat. Az adatközlőktől gyűjtött orosz/ukrán kölcsönszók és előfordulásuk

Orosz/ukrán nyelvi szavak	Előfordulás
<i>dáváj</i> 'gyerünk'	18
<i>dobre/dobri</i> 'jó'	12
<i>da</i> 'igen'	11
<i>tyípa</i> 'töltelékszó'	10
<i>gyákujul/szpászibá</i> 'köszönöm'	6
<i>mologyec</i> 'ügyes'	5
<i>zálík/zálíkovka</i> 'beszámoló, so? 'mi?', <i>prikol</i> 'tréfa'	4
<i>Bláty</i> 'káromkodás', <i>znáju</i> 'tudom', <i>privet/poká</i> 'szia'	3

Orosz/ukrán nyelvi szavak	Előfordulás
<i>nu</i> 'na', <i>ne perezsévaj</i> 'ne izgulj', <i>szusnyák</i> 'szomjúság', <i>kányesno</i> 'világos', <i>násomú</i> 'miénk', <i>Bozse moj</i> 'istenem', <i>vopse</i> 'töltelékszó', <i>gyevuska</i> 'lány', <i>proszto</i> 'egyszerű'	2
<i>zaraz</i> 'rögtön', <i>dumájú</i> 'gondolom', <i>krászavica</i> 'szépség', <i>fajna</i> 'szép', <i>uzsaszj</i> 'szörnyű', <i>podruzsenyika</i> 'barátnő', <i>sztudent</i> 'tanuló', <i>szusziid</i> 'szomszéd', <i>ne bida</i> 'nem baj', <i>krutěj</i> 'meredek', <i>kursova</i> 'évfolyam', <i>ucseny</i> 'tanuló', <i>peredzvonyit</i> 'visszahív', <i>pizgyec</i> 'káromkodás', <i>idé gyere</i> , <i>szuká</i> 'káromkodás', <i>pésé</i> 'írj', <i>jászno</i> 'világos', <i>hárásó</i> 'jó', <i>ànu</i> 'na', <i>blyin</i> 'töltelékszó', <i>zdorov</i> 'egészség', <i>prisztávka</i> 'elképzelés', <i>ták</i> 'igen', <i>dobrá nyics</i> 'jó éjt', <i>tupěj</i> 'buta', <i>novénká</i> 'újdonság', <i>drusza</i> 'barát'	1

3. táblázat. Az adatközlőktől gyűjtött orosz/ukrán nyelvi szavak és előfordulásuk

Nyelvjárási elemek	Előfordulás
<i>vót</i> 'volt'	5
<i>jány</i> 'lány', <i>jösztok</i> 'jöttek', <i>oszt</i> 'azután'	4
<i>kellesz</i> 'kell', <i>má/mán</i> 'már'	2
<i>erigy</i> 'eredj', <i>lássuk</i> 'látjuk', <i>vider</i> 'vödör', <i>máma</i> 'ma', <i>nól</i> 'nő', <i>kén</i> 'kellene', <i>asztat</i> 'aszt', <i>lapcsánka</i> 'fűszeres, zsiradékban sült, reszelt nyers burgonyából készült lepény', <i>zoknyi</i> 'zokni', <i>szerusz</i> 'szervusz', <i>buszval</i> 'busszal', <i>vonatval</i> 'vonattal', <i>felfele</i> 'fel', <i>honnét</i> 'honnan', <i>feköttem</i> 'felkeltem'	1

4. táblázat. Az adatközlőktől gyűjtött nyelvjárási elemeket tartalmazó szavak és előfordulásuk

Az előzőekben bemutatott megfigyeléses módszer eredményeként én magam is felállítottam egy listát azon jelenségekről, amelyek a leggyakrabban előfordultak, majd ezekről a szavakról kértem ki adatközlőim véleményét. A kitöltőknek minden esetben választani kellett az adott lehetőségekből legalább egyet, de akár több válaszlehetőség is bejelölhető volt. Az általam összegyűjtött szavak a következők voltak: *dobre den* 'jó napot', *paszport* 'személyi igazolvány', *grecka* 'hajdina', *szmena* 'műszak', *pelmenyi* 'húsos derelye', *zálik* 'beszámoló', *mologyec*

'ügyes', *dáváj* 'gyerünk', *dá* 'igen', *tyipa* 'töltelék szó', *znāju* 'tudom', *jóu van* 'jól van', *jány* 'lány', *oszt* 'azután', *vót* 'volt', *má* 'már', *gyevocska* 'kislány'.

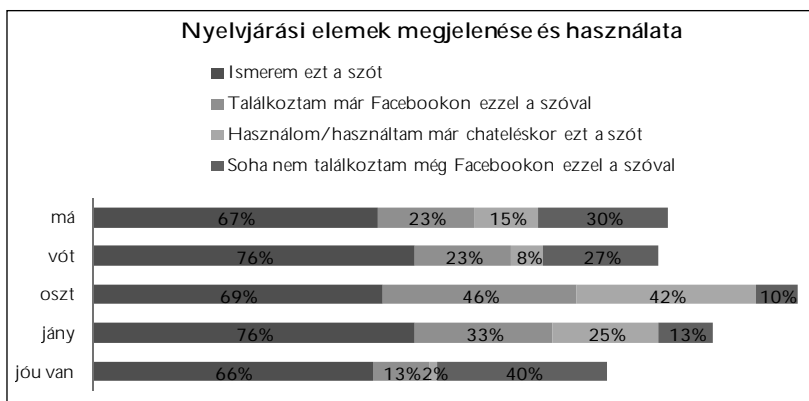
Az eredményeket illetően az orosz/ukrán nyelvi szavak és kölcsönszók esetében az adatközlők 70–80%-a jelölte be, hogy ismeri az adott szót illetve az adatközlők fele használja vagy használta is már azokat, és átlagosan csak 15–18%-a vélekedett úgy, hogy soha nem találkozott még Facebookon az adott jelenségekkel.

1. ábra. Orosz/ukrán nyelvi szavak előfordulásával kapcsolatos vélemények

2. ábra. Orosz /ukrán kölcsönszók előfordulásával kapcsolatos vélemények

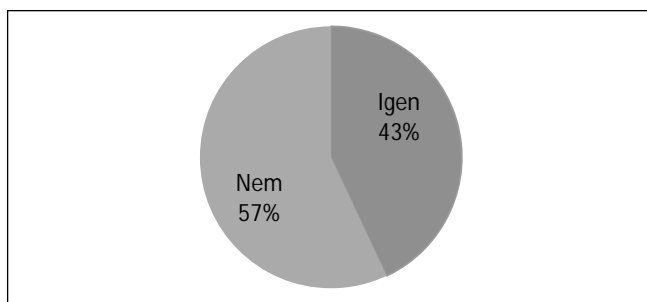
3. ábra. Nyelvjárási jelenséget tartalmazó szavak előfordulásával kapcsolatos vélemények

A nyelvjárási elemeket tartalmazó szavak esetében viszont az adatközlők már csak 60–70%-a jelölte be, hogy ismeri az adott szavakat, és egy jelenség kivételével a többi használati aránya nagyon alacsony volt.

A fentiek alapján a két módszerrel gyűjtött anyag bizonyos jelenségeknél eltérő eredményeket mutatott. Amíg a megfigyelés során a nyelvjárási elemek jelentek meg nagyobb arányban a kölcsönszókkal szemben, addig a kérdőíves adatok alapján a kölcsönszók használati aránya bizonyult nagyobb mértékűnek.

A kérdőíves felmérés nyelvjárási elemeire vonatkozó eredményeket befolyásolhatta az a helyzet, hogy konkrétan rákérdeztem egyes elemekre, és ebben az esetben előjöttek a felhasználóknál azok a sztereotípiák, amelyeket általában e jelenségekkel szemben támasztanak. A spontán üzeneteikben azonban láthatóan megjelennek, és sok esetben érezhetően tudatos illetve játékos módon. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a saját közösségükön belül a fiatalok bátran használják az alapnyelvüket, és azokat a nyelvváltozatokat, amelyek a közvetlen környezetükben előfordulnak, az identitásuk és az azonos csoporthoz tartozás kifejezéséként.

A továbbiakban arra is rákérdeztem, hogy előfordultak-e olyan esetek, amikor egy-egy üzenet, poszt, kommentár elolvasása vagy értelmezése nehézséget okozott. Az adatközlők többségénél (57%) még nem merült föl ilyen probléma, 43%-ban viszont igennel válaszoltak (4. ábra).

4. ábra. Az adatközlők véleménye arra vonatkozóan, hogy okozott-e már nekik nehézséget egy-egy internetes üzenet értelmezése

Ezt követően azt kértem a kitöltőktől, hogy sorolják fel azokat az okokat, amelyek nehezzé teszik számukra az internetes szövegek megértését. Erre a kérdésre 48 válasz érkezett, amelyekből összeállítottam azokat a tipikus okokat, amelyeket az adatközlők megfogalmaztak. Az alábbi táblázat mutatja be az eredményt (5. táblázat).

Az eredmények alapján, a legtöbb problémát a felhasználók számára a helyesírási hibák és az értelmezhetetlen fogalmazásmód okozza, bár megemlítik a második nyelv ismeretének hiányát is, de ennek a válasznak az előfordulási aránya a legkisebb.

Értelmezési nehézséget okozó nyelvhasználati sajátosságok	Előfordulás
Helyesírási hibák	16
Értelmezhetetlen, pontatlan fogalmazás	14
Központosítás hiánya	5
Gyorsaságból adódó elgépelés	5
Rövidítések	4
Az ukrán nyelv ismeretének hiánya	4

5. táblázat. Az adatközlők véleménye arra vonatkozóan, hogy milyen okok nehezítik meg az internetes üzenetek értelmezését

Következtetések

Összességében az általam felállított hipotézisek beigazolódtak, először is mind kétnyelvűségi hatások, mind pedig a területre jellemző nyelvjárási jellegzetes-
ségek is megfigyelhetőek az internetes kommunikációban. Továbbá, az adatok

alapján az is bebizonyosodott, hogy a magyar fiatalok többsége számára nem okoz megértési nehézségeket a második nyelv hatása és annak a magyar szövegben való megjelenése. Az adott közösségi oldal pedig jó felületnek bizonyult a spontán kommunikáció megfigyelésére, annak okán, hogy ebben a kommunikációs formában a felhasználók szégyenérzet nélkül használhatják a birtokukban lévő nyelvváltozatok közül a számukra legtermészetesebbet, mivel a kommunikációs cél nem az, hogy hogyan fejezik ki magukat, hanem az, hogy az interakció minél gördülékenyebben és sikeresebben menjen végbe.

Az internetes üzenetekben megjelenő különféle nyelvhasználati sajátosságok sokasága pedig idővel sokkal általánosabbá és megszokottabbá válhat majd azok számára is, akik még negatívan viszonyulnak egyes nyelvváltozatokhoz, és elfogadottabbá válhat majd az a szemlélet, amelyet a társas nyelvészettel foglalkozó kutatók hangsúlyoznak azzal kapcsolatban, hogy a nyelvváltozatok a nyelvi rendszer szempontjából egyenértékűek, amelynek alapvető funkciója az identitásjelzés, ezért nem kell leszoktatni az embereket, hogy informális helyzetekben úgy beszéljenek, ahogy az elsődleges környezetükben tanulták.

A továbbiakban a kutatás folytatását tervezem. Az eddigi vizsgálataim során kiderült, hogy a kétnyelvűségi hatásoknak mely típusai jelennek meg a fiatalok internetes nyelvhasználatában, és az összegyűjtött anyag elemzésekor helyenként már következtetni lehetett a kontaktushatások használata mögött álló motivációkra, okokra.

Ezen ismeretekre támaszkodva terveztem egy attitűdvizsgálattal foglalkozó kérdőívet annak kiderítésére, hogy milyen okok, indíttatások rejlenek a különböző nyelvhasználati szokások mögött, és hogyan viszonyulnak ezekhez a vizsgált közösség egyes tagjai.

A kérdőíves kutatással az a céloom, hogy kiderüljön a vizsgálatba bevont fiatalok pozitív vagy negatív attitűdje a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról, megfigyelve, hogy milyen mértékben tér el azoknak az adatközlőknek a véleménye, akik Magyarországon folytatják tovább a tanulmányaikat, azokhoz képest, akik továbbra is szülőföldjükön élnek és tanulnak. Feltételezésem szerint azoknál, akik Kárpátalján maradtak erősebb az összetartozás és azonos csoporthoz tartozás érzése, ami majd az egyes nyelvhasználati jelenségekhez, nyelvváltozatokhoz való viszonyulás kapcsán is megmutatkozik, mint azoknál, akik részben távolabb kerültek a szülőhelyi környezettől.

A korábbi vizsgálataim eredményeként úgy véltem, hogy bizonyos esetekben érezhetően a humor és a játékosság a kódváltás egyik lehetséges oka. A kérdőívben erre is rákérdézek majd, és remélhetőleg az is kiderül, hogy a játékosság

mögött inkább pozitív vagy negatív attitűdök rejlnek. Az anyaggyűjtés jelenleg is zajlik, remélhetőleg hamarosan fontos és hasznosítható eredményeket kapok, amelyek hozzájárulnak mind a saját kutatási eredményeim bővítéséhez, mind a kétnyelvűséggel és internetes kommunikációval foglalkozó szakirodalom gyarapításához.

Irodalomjegyzék

- ANDÓ Éva: E-nyelv, netbeszéd. *Tudományos közlemények. E-világi trendek* 23. Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest 2010. 31–46. http://epa.oszk.hu/02000/02051/00013/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlemenyek_23_031-046.pdf (Utolsó letöltés: 2015. 11. 07.)
- AUER, Péter: A conversation analytic approach to code-switching and transfer, in HELLER, Monica (szerk.): *Codeswitching. Anthropological and sociolinguistic perspectives*. Mouton de Gruyter, Berlin 1988. 187–213.
- BALOGH Lajos: Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv* 89/2. 1993. 225–229.
- BARTHA Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.
- BÓDI Zoltán: *A világháló nyelve. Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest 2004.
- CSERNICSKÓ István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. PoliPrint Kft, Ungvár 2003.
- CSERNICSKÓ István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága–Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász 2010.
- FAZEKAS Orsolya: Kódváltási stratégiák a romániai internetes naplók nyelvhasználatában, in PARAPATICS Andrea (szerk.): *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A 6. félév konferencia*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2012. 72–80.
https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/8080/Kodvaltasi_strategiak_FAZAKAS.pdf?sequence=1 (Utolsó letöltés: 2015. 10. 29.)
- GROSJEAN, Francois: *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge 1982.
- GROSJEAN, François: Another view of bilingualism, in HARRIS Richard J. (szerk.): *Cognitive Processing in Bilinguals*. Elsevier Science Publications, Amsterdam 1992. 51–62.
- HAVASI Tamás: Az internet szerepe a fiatalok identitásának alakításában. *Új Pedagógiai Szemle* 59. 2009. 74–87.
- HORVÁTH Katalin–LIZANEC Péter: A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól, in LIZANEC Péter–HORVÁTH Katalin (szerk.): *Az ungvári hungarológiai intézet tudományos gyűjteménye*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest 1993.
- HORVÁTH Katalin: *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma–Uzshorodi Állami Egyetem, Ungvár 1976. 54.

- JUHÁSZ Valéria: Egy internetes honlap, az iwiw szegedi felhasználóinak szociolingvisztikai vizsgálata, különös tekintettel a nemre és a korra. *Modern Nyelvoktatás* 1–2. 2008. 61–75.
- <http://www.juhaszvaleria.hu/wp-content/uploads/2010/03/iwiw-gender-nyelvhasznalat-modernnyelvoktatásban1.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. 01. 28.)
- JUHÁSZ Valéria: Az azonnali üzenetküldő (IM) rendszerekről és az üzenetküldések néhány diskurzussajátosságáról, in GECSŐ Tamás–KISS Zoltán (szerk.): *Az alkalmazott nyelvészet integritásának kérdései*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2011. 113–127. <http://www.juhaszvaleria.hu/wp-content/uploads/2010/05/Az-Im-rendszerekröl-egyeb-saj%C3%A1tosságairol.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. 01. 28.)
- JUHÁSZ Valéria: A blog műfaji attribútumai, in TÓTH Szergej (szerk.): *Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében*. MANYE–Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged 2013. 155–158. <http://mek.oszk.hu/11700/11730/11730.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. 01. 28.)
- KISS Jenő: *Magyar nyelvjárástani kalauz*. Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 3. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest 2000.
- KISS Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest 2001.
- KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002.
- LANSTYÁK István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó, Budapest–Pozsony 2000.
- LANSTYÁK István: A kölcsönzavak rendszerezéséről, in *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2006. 15–56.
- LÁSZLÓ Paulina: Posztolok, tehát vagyok (?) Serdülőkorú lányok Facebookos önreprezentációja. *TNTeF* 2/3. 2012. 83–101. <http://tntefjournal.hu/vol2/iss3/laszlo.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. 04. 22.)
- MÁRKU Anita: *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft.–KMF, Ungvár–Beregszász 2008.
- MÁRKU Anita: *„Po zákárpátszki”. Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Monográfia. „Líra” Poligráfcentrum, Ungvár 2013.
- MOBILIZÁLÓDIK2014 = Mobilizálódik a közösségi élet. *KutatóCentrum* 2014. 11. 19. <http://www.kutatozentrum.hu/hirek/2014/cikk-300/mobilizalodik-a-kozossegi-élet>. (Utolsó letöltés: 2016. 03. 16.)
- PORKOLÁB Ádám: Az iskolában elsajátított írott nyelvi norma presztízse az internetes kommunikációban. *Iskolakultúra* 25/11. 2015. 75–89.

- <http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/2015/11/06.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. 01. 31.)
- SÁNDOR Klára: Hogyan keletkeznek a nagyon nyelvjárások. *Nyelv és Tudomány* 2015. május 19. <http://www.nyest.hu/hirek/hogy-keletkeztek-a-nagyon-nyelvjarasok> Utolsó letöltés: 2015. 12. 16.
- SIMON Viktória: Modern kódkeveredés: az internetes nyelvhasználat hatásai fiatalok írásbeli fogalmazásaiban. *Anyanyelv-pedagógia* 1. 2014.
- <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=497> (Utolsó letöltés: 2016. 01. 31.)
- SKUTNABB–KANGAS, Tove: *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Multilingual Matters, Clevedon, Avon 1984.
- SZILÁGYI N. Sándor: Változik a helyesírás – vagy rontjuk vele tovább a nyelvünket? *Nyelv és Tudomány*. 2014. június 3. <http://www.nyest.hu/hirek/valtozik-a-he-lyesiras-br-vagy-rontjuk-vele-tovabb-a-nyelvunket> Utolsó letöltés: 2016. 02. 26.
- TRUDGILL, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged 1997.
- VESZELSZKI Ágnes (szerk.): *Netszótár. @-tól a Zukbergnetig*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2012.
- VESZELSZKI Ágnes: Érzelemkifejezési módok a digitális kommunikációban: emotikonok és reakciógif-ek. *Magyar Nyelvőr* 1. 2015. 74–85.
- WEINREICH, Uriel: *Languages in Contact: Findings and Problems*. Linguistic Circle, New York 1953.

„Dögész” ülészak

A nem exponenciális kis- $|t|$ proton-proton differenciális hatáskeresztmetszet és leírása

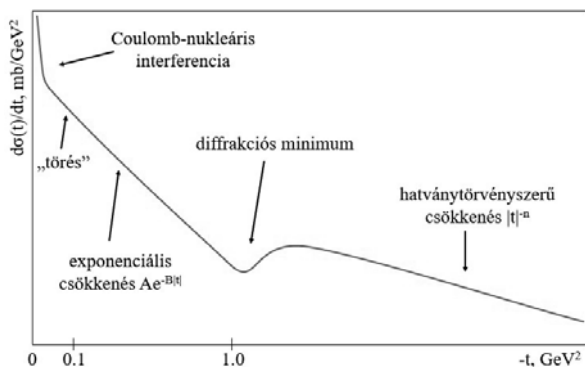
Bevezetés

A szórás jelensége részecskék egymással vagy egy erőcentrummal való ütközése vagy kölcsönhatása során létrejövő rendezetlen irányváltoztatását jelenti. Rugalmas proton-proton szórásról akkor beszélünk, mikor a kölcsönhatás következtében a szórásban részt vevő protonok nem bomlanak fel, csupán egymással impulzust cserélnek ki és megváltoztatják mozgási irányukat.

A szórás mennyiségi jellemzésére a hatáskeresztmetszet fogalmát használjuk. A protonok rugalmas szórásáról információt a differenciális hatáskeresztmetszet mérésével nyerhetünk. Ez a részecskék adott szög alatt való szóródásának a valószínűségét adja meg, és sokat árulkodik a fizikai folyamat végbemeneteléről. A differenciális hatáskeresztmetszet ($d\sigma/dt$) a tömegközépponti energia négyzetétől (s) és az átadott impulzusnégyzettől (t) függ. Ez a

$$\frac{d\sigma}{dt} = \frac{\pi}{s^2} |A(s, t)|^2$$

képlettel adódik meg, ahol $A(s, t)$ az ún. szórási amplitúdó. Esetünkben $s = 4E^2$, ahol E a protonok energiája tömegközépponti rendszerben, valamint $t = -2p^2(1 - \cos\theta)$ ahol θ a szórási szög (a proton szóródás előtti és szóródási utáni iránya közötti szög) és p a protonok impulzusa tömegközépponti rendszerben. A rugalmas proton-proton differenciális hatáskeresztmetszet adott energián csak az átadott impulzusnégyzettől függ. Ennek általános, sematikus alakját az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A rugalmas proton-proton szórás differenciális hatáskeresztmetszetének sematikus ábrázolása adott energián.¹

A rugalmas proton-proton differenciális hatáskeresztmetszetet az elsősorban az erős kölcsönhatás határozza meg, csupán nagyon kis $|t|$ értékeknél befolyásolja az elektromágneses kölcsönhatás létrehozva a Coulomb-nukleáris interferencia (CNI) régiót. A CNI régiót egy majdnem tisztán exponenciálisan csökkenő $Ae^{-B|t|}$ tartomány követi, beleértve a kutatás tárgyát képező „törés” is, ami ezen tisztán exponenciális alaktól való eltérés $-t = 0.1 \text{ GeV}^2$ értéknél. Ezután következik a diffrakciós minimum (az energia növekedésével lassan (logaritmikusan) alacsonyabb $|t|$ értékek felé mozog) és az azt követő maximum (ún. „dip-bump” régió) és végül a hatványtörvényszerű csökkenés $|t|^{-n}$ tartománya.

A „törés”

A „törés” jelenség a rugalmas proton-proton szórás differenciális hatáskeresztmetszetének a tisztán exponenciális alaktól való eltérése $-t = 0.1 \text{ GeV}^2$ értéknél. A jelenség először a múlt évszázad hetvenes éveiben volt felfedezve a CERN ISR részecskegyorsítójában végzett kísérletek során². Közel negyven év elteltével ezt újra észlelték a CERN LHC gyorsítójának 8^3 és 13 TeV^4 energián mért adataiban.

¹Forrás: Jenkovszky 1986

²Barbiellini et al. 1972

³Antchev et al. 2015

⁴Nemes 2016

Jelenleg a kvantum-színdinamikát tartják az erős kölcsönhatást leíró legpontosabb elméletnek. A perturbatív kvantum-színdinamika azonban nem használható a pp differenciális hatáskeresztmetszet leírására, csak nagy $|t|$ tartományban. A munkában az ezt sikeresen helyettesítő Regge elméletet⁵ fogom alkalmazni, amely a szórás analitikus tulajdonságainak vizsgálatát teszi lehetővé a komplex síkra kiterjesztett impulzusmomentum függvényében. Az unitér S -mátrix vagy szórás mátrix írja le a szórást, azaz leírja a részecskerendszer kezdeti állapotából végállapotába történő átmenetét. Az S -mátrix unitaritása annak fontos tulajdonsága, amely fizikailag azt jelenti, hogy rendszer összes lehetséges végállapotba kerülésének a valószínűségének az összege egy. A S -mátrix elemi a szórási amplitúdók fogják meghatározni. Ha elhanyagoljuk az ütköző részecskék spinjét, a szórási amplitúdó a Lorentz invariánsok függvénye lesz. A szórási amplitúdó komplex impulzusmomentum-síkbeli pólusait Regge-pólusoknak nevezik, amelyek a szórás leírását lehetővé tevő kicserélődő részecskéket (pomeron, odderon, f -reggeon, ω -reggeon stb.) adnak meg. A pólusok helyeit a Regge-trajektóriák határozzák meg.

Már a hetvenes években a „törést” úgy magyarázták mint a t -csatorna unitaritásának a következményeként létrejövő pionpár cseréje az ütköző protonok között.^{6 7 8 9} Ezt a 2. ábra, a rugalmas pp szórás Feynman diagramja szemlélteti két-pion hurok keletkezésével a t -csatornában, melyet már több munka is vizsgált.^{10 11 12} A jelenség a proton körüli pionfelhőt tükrözi. Munkámban a kiindulópont a „törés” leírására a két-pion hurok (két-pion csere) bevezetése a t -csatornába a Regge trajektóriákon $\alpha(t)$ keresztül. A Regge trajektóriák nem lineáris komplex függvények. Braut és Zwanziger megmutatták,¹³ hogy a trajektóriákra a küszöbértékek (t_0) közelében:

$$\text{Im } \alpha(t) \sim (t - t_0)^{\text{Re } \alpha(t_0) + 1/2}.$$

Esetünkben $t_0 = 4m_\pi^2$ (m_π a pion tömege) és az előző egyenlet jól megkö-

⁵Collins 1977

⁶Cohen - Tannoudji - Ilyin - Jenkovszky 1972

⁷Anselm - Gribov 1972

⁸Tan - Tow 1975

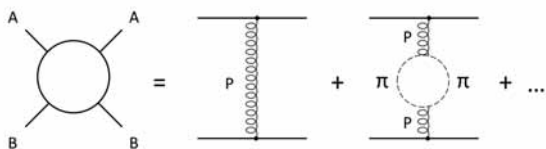
⁹Sukhatme - Tan - Van 1979

¹⁰Fagundes - Pancheri - Grau - Pacetti - Srivastava 2013

¹¹Fagundes - Jenkovszky - Miranda - Pancheri - Silva 2016

¹²Khoze - Martin - Ryskin 2015

¹³Braut - Zwanziger 1962

2. ábra. A rugalmas szórás Feynman diagramja, amely egy t-csatorna folyamatot ábrázol: pomeron és két-pion csere (két-pion hurok) az ütköző protonok között.

zélíthető egy négyzetgyökös kifejezéssel:¹⁴

$$\alpha(t) \sim \sqrt{t_0 - t}.$$

A küszöb a pozitív $t_0 = 4m_\pi^2$ értéknél jelenik meg, míg a „törés” a negatív t értéknél "szimmetrikusan" a $4m_\pi^2$ értékhez, azonban ez a tükröződés a szórási amplitúdó analitikus tulajdonsága.

Egyszerű Regge-pólus modell

A „törés” leírására egy egyszerű Regge-pólus modellt használok fel egy pomeronnal A_P és egy effektív reggeon-nal A_f . Ekkor a szórási amplitúdó:

$$A(s, t) = A_P(s, t) + A_f(s, t)$$

ahol

$$A_P(s, t) = -a_P e^{b_P \alpha_P(t)} e^{-i\pi \alpha_P(t)/2} (s/s_{0P})^{\alpha_P(t)},$$

$$A_f(s, t) = -a_f e^{b_f \alpha_f(t)} e^{-i\pi \alpha_f(t)/2} (s/s_{0f})^{\alpha_f(t)},$$

és

$$\alpha_P(t) = \alpha_{0P} + \alpha'_P t - \alpha_{1P} (\sqrt{4m_\pi^2 - t} - 2m_\pi),$$

$$\alpha_f(t) = \alpha_{0f} + \alpha'_f t - \alpha_{1f} (\sqrt{4m_\pi^2 - t} - 2m_\pi)$$

a Regge-trajektóriák.

¹⁴Cohen -Tannoudji - Ilyin - Jenkovszky 1972

A differenciális hatáskeresztmetszetet a $\frac{d\sigma}{dt} = \frac{\pi}{s^2}|A(s, t)|^2$ képlet adja meg, a teljes hatáskeresztmetszetet pedig a

$$\sigma_{tot}(s) = \frac{4\pi}{s} \text{Im}A(s, t=0)$$

képlet által van meghatározva.

A modell 12 szabad paramétert tartalmaz: a_p [$\sqrt{mbGeV^2}$], b_p [dimenzió nélküli], α_{0p} [dimenzió nélküli], α'_p [GeV^{-2}], α_{1p} [GeV^{-1}], s_{0p} [GeV^2], a_f [$\sqrt{mbGeV^2}$], b_f [dimenzió nélküli], α_{0f} [dimenzió nélküli], α'_f [GeV^{-2}], α_{1f} [GeV^{-1}], s_{0f} [GeV^2]. Ezek értékeit a mért adatokhoz kell illeszteni, hogy a modell a megfelelő leírást adja.

A teljes hatáskeresztmetszet illesztése

Tesztelve azt, hogy az előző fejezetben bemutatott egyszerű Regge-pólus modell jól reprodukálja-e az energiafüggőséget azt először a teljes hatáskeresztmetszet adatpontjaira ¹⁵ illesztettem, melynek eredményeit a 3. ábra mutatja. Az illesztett paraméterek értékeit a 1. táblázat tartalmazza az illesztést jellemző χ^2/dof mennyiséggel, ahol az dof a szabadsági fokok száma, amit úgy kapunk meg, hogy az illesztésnél felhasznált adatpontok számából kivonjuk a szabad paraméterek számát. Ezt és a további illesztéseket is munkámban a Wolfram Mathematica nevű számítógépes program segítségével végeztem el, benne a legkisebb négyzetek módszerét alkalmazva, melyben a

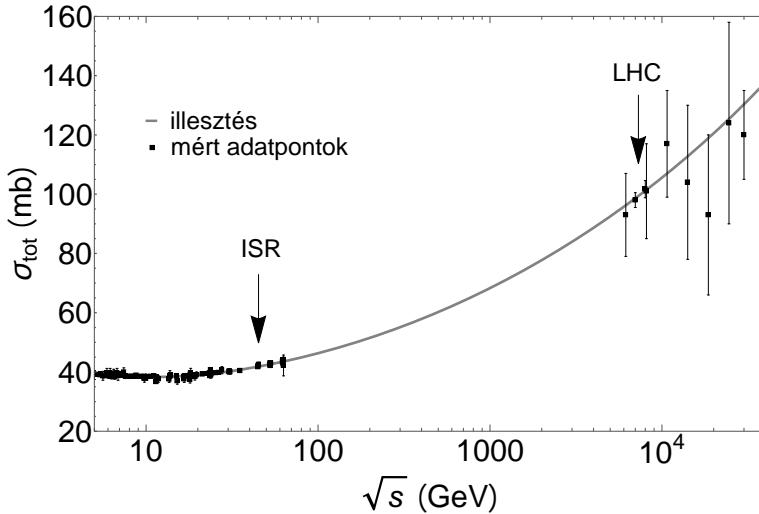
$$\chi^2 = \sum_{k=1}^N \frac{X_{mk} - X_{ik}}{\sigma_k^2}$$

mennyiség kerül minimalizálásra. Ahol N az illesztésben használt adatpontok száma, X_{mk} a mért mennyiség, X_{ik} annak illesztett értéke és σ_k^2 annak mérési hibája. Az $\frac{1}{\sigma_k}$ mennyiség csak az adott mért adatpont relatív fontosságát határozza meg az illesztés során.

¹⁵Petrignani et al. 2016

α_{0P}	1.097	α_{0f}	0.7291
a_P	1.103	a_f	1.984
b_P	1.098	b_f	1.961
s_{0P}	1 (rögzített)	s_{0f}	1 (rögzített)
$\chi^2/dof = 0.877$		$dof = 106$	

1. táblázat. Az modell illesztett paramétereinek értékei a teljes pp hatáskeresztmetszet adatpontjaira.¹⁶

3. ábra. Az modell illesztésének eredményei a teljes pp hatáskeresztmetszet adatpontjaira.¹⁶

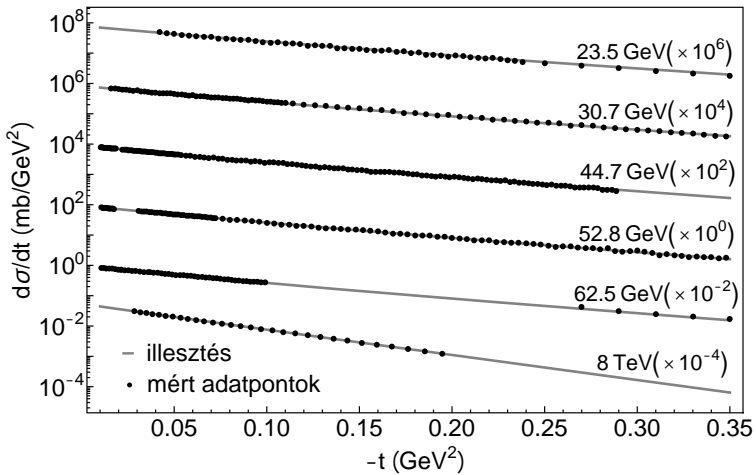
Az effektív reggeonok a kisebb ISR energiáknál van nagy szerepük, míg a nagyobb LHC energiáknál a pomeron teljes mértékben dominál. Az effektív reggeon metszése $\alpha_f(0) = \alpha_{0f}$ kisebb mint egy, míg a pomeron trajektória metszése $\alpha_P(0) = \alpha_{0P}$ nagyobb egynél, ami megadja a teljes hatáskeresztmetszet növekedését nagy energiákon. A fenti illesztés (3. ábra) azt

¹⁶Forrás: Patrigan et al. 2016

mutatja, hogy az energiafüggőséget a modell jól reprodukálja, így az alkalmas a „törés” leírására egyszerre több energiaszinten is.

A „törés” leírása

Az ISR gyorsítóban a proton-proton differenciális hatáskeresztmetszetet öt energiaszinten mérték le: $\sqrt{s} = 23.5, 30.7, 44.7, 52.8$ és 62.5 GeV, amelyeken megfigyelhető a „törés”.¹⁷ Az LHC gyorsítóban a 8^3 és 13 TeV⁴ energiákon mért adatokban figyelték meg a jelenséget, azonban egyenlőre csak az előbbiek hivatalosan publikáltak. Az adatok illesztését a fentebb bemutatott egyszerű Regge-pólus modellel végeztem el $0.01 < -t < 0.35$ GeV² áthatott impulzusnégyzet tartományban. Az ISR és LHC „törés” egységes illesztésének eredményeit a 4. ábra mutatja. Az illesztett paraméterek értékeit a 2. táblázat tartalmazza az illesztést jellemző χ^2/dof mennyiséggel.

4. ábra. Az ISR és LHC TOTEM adatok egységes leírása.¹⁸

¹⁷ Amaldi – Schuber 1980

¹⁸ Forrás: Amaldi – Schubert 1980

α_{0P}	1.11436	α_{0f}	0.911087
α'_{P}	0.444551	α'_f	0.887626
α_{1P}	0.00246839	α_{1f}	0.0777937
a_P	0.0681012	a_f	0.18991
b_P	3.25783	b_f	3.58861
s_{0P}	1 (rögzített)	s_{0f}	1 (rögzített)
$\chi^2/dof = 2.2$		$dof = 466$	

2. táblázat. Az illesztett paraméterek értékei az ISR és LHC TOTEM adatok egységes leírása esetén.¹⁹

Azonban a „törésre”, a pp differenciális hatáskeresztmetszetének eltérése a tisztán exponenciális alaktól $-t \approx 0.1 \text{ GeV}^2$ értéknél nagyon kis mértékű, szabad szemmel nem látható. A 70-es években, mikor a jelenséget először felfedezték annak kimutatására a

$$B(s, t) = \frac{d}{dt} \ln \frac{d\sigma}{dt}$$

képlettel megadott lokális döléseket számították ki.²⁰ Napjainkban a TOTEM együttműködés erre a célra a differenciális hatáskeresztmetszet normalizált alakját, egy ún. R-arányt számítja ki:³

$$R = \frac{d\sigma/dt - ref}{ref},$$

amely a relatív különbséget mutatja a differenciális hatáskeresztmetszet és egy referencia exponenciális $ref = Ae^{Bt}$ kifejezés között, ahol az A és B paramétereket az adatokra való illesztésből nyerjük.

A egységes leírás eredményeinek megfigyelésére kiszámítottam lokális döléseket és a normalizált keresztmetszeteket, amelyeket megfelelően az 5. és 6. ábrákon láthatjuk. A lokális dölések a "törés" hiányában lineárisak lennének. A normalizált keresztmetszetek ábráin hasonlóan megfigyelhetjük, hogy a differenciális hatáskeresztmetszet eltér a tisztán exponenciális alakú $ref = Ae^{Bt}$ referenciafüggvénytől, vagyis nem azonos vele.

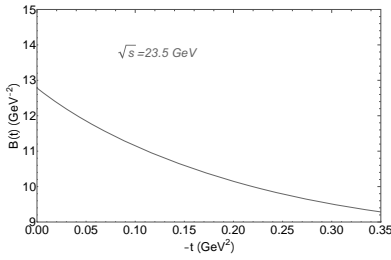
¹⁹Forrás: a szerző saját szerkesztése Amaldi - Schubert 1980 alapján

²⁰Barbiellini et al. 1972

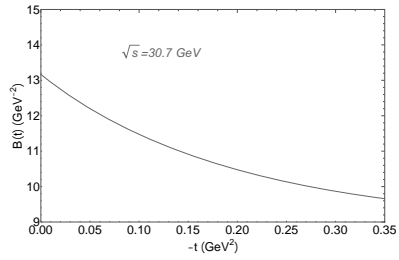
Összefoglaló és következtetések

A munkában bemutatott modell sikeres illesztése a proton-proton szórás teljes hatáskeresztmetszetére és differenciális hatáskeresztmetszetére egyszerre több energiaszinten is, jól mutatja a Regge-pólusok hatékonyságát abban, hogy lehetővé teszik az energiafüggés reprodukcióját.

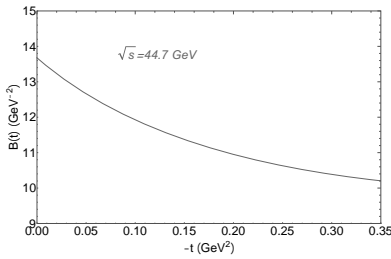
Leképezni a t -től való függést az ISR-ről az LHC-re a két energiatartomány közötti nagy különbség miatt nem triviális feladat. Munkámban ezt egy egyszerű Regge-pólus modellel végeztem el, amely egy pomeron és egy effektív reggeonból épül fel nem lineáris Regge-trajektóriákkal, tartalmazva a „törés” leírást lehetővé tevő kétpion-küszöböt, azaz a négyzetgyökös tagokat. Kiszámítva a lokális döléseket és a normalizált differenciális hatáskeresztmetszeteket megmutattam, hogy a pp differenciális hatáskeresztmetszet eltér a tisztán exponenciális alaktól úgy az ISR, mint az LHC adatok esetében is. Azt a következtetést lehet levonni, hogy az ISR-nél és az LHC-nél tapasztalt „törésnek” hasonló természete van és egységesen a pioncserével magarázhatóak mivel: közelítőleg ugyanannál, $t = -0.1 \text{ GeV}^2$ értéknél jelenik meg mindenütt és egyforma alakja van a kiszámított lokális dölések és normalizált keresztmetszetek alapján, továbbá egyszerre illeszthető ugyanazzal a t -től függő függvénnyel (miközben csak az energia s változik). A jelenség további, még pontosabb vizsgálatát lehetővé teszik majd a közeljövőben hivatalosan publikálásra kerülő 13 TeV energián mért LHC TOTEM adatok és a jövőben tervezett még nagyobb energiákon történő mérések, amelyek a modell továbbfejlesztését is magukkal vonhatják.

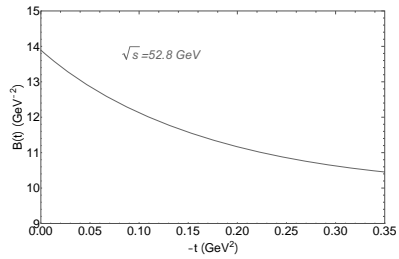
a) 23.5 GeV

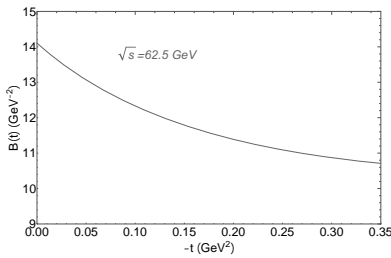
b) 30.7 GeV

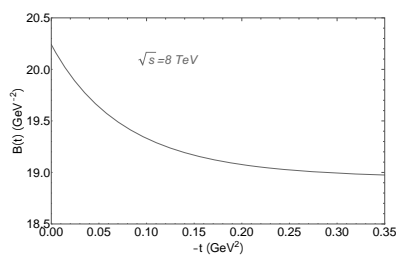
c) 44.7 GeV

d) 52.8 GeV

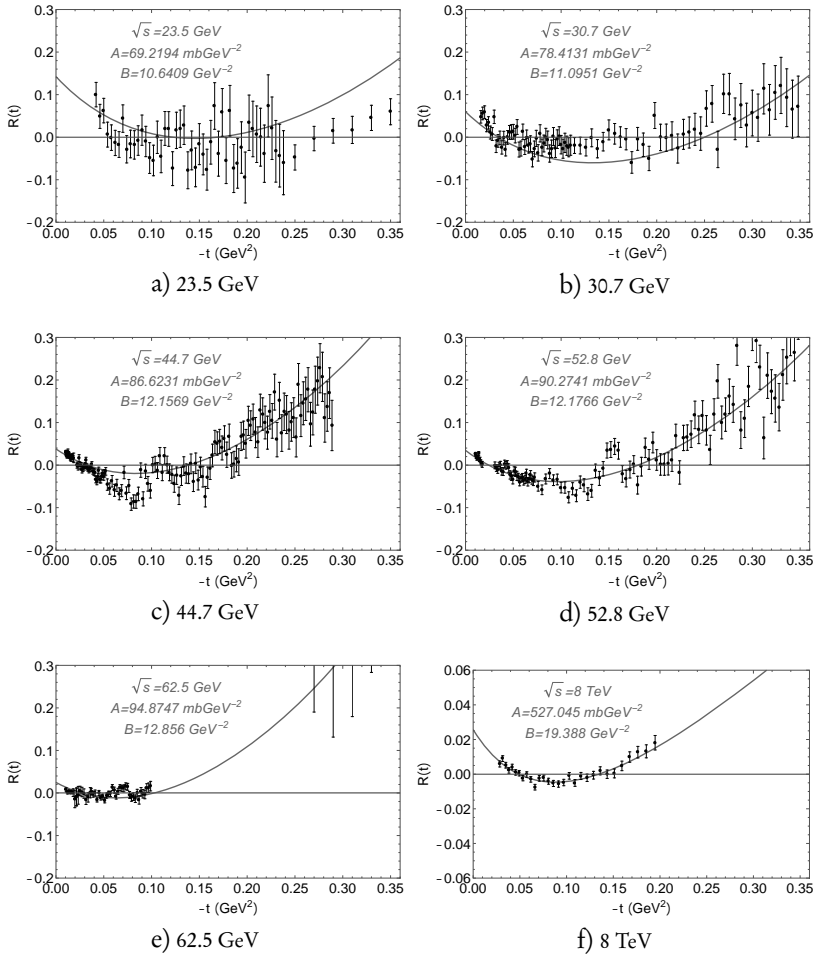

e) 62.5 GeV

f) 8 TeV

5. ábra. Lokális dölések az ISR¹⁵ és LHC TOTEM³ adatok egységes leírása esetén.

6. ábra. R -arányok – normalizált differenciális hatáskeresztmetszetek az ISR^{15} és LHC TOTEM^3 adatok egységes leírása esetén.

Irodalomjegyzék

- AMALDI, U. – SCHUBERT, K. R.: Impact parameter interpretation of proton-proton scattering from a critical review of all ISR data. *Nuclear Physics B*166, 1980, 301.
- ANSELM, A. A. – GRIBOV, V. N.: Zero pion mass limit in interactions at very high-energies. *Physics Letters* 40B, 1972, 487.
- ANTCHEV, G. et al. (TOTEM Collaboration): Evidence for non-exponential elastic proton-proton differential cross-section at low $|t|$ and $\sqrt{s} = 8$ TeV by TOTEM. *Nuclear Physics B* 899, 2015, 527.
- BARBIELLINI, G. et. al.: Small-angle proton-proton elastic scattering at very high energies ($460 \text{ GeV}^2 < s < 2900 \text{ GeV}^2$). *Physics Letters* B39, 1972, 663.
- BARUT, A. O. – ZWANZIGER, D. E.: Complex Angular Momentum in Relativistic S-Matrix Theory. *Physical Review* 127, 1962, 974.
- COHEN-TANNOUDIJ, G. – ILYIN, V. V. – JENKOVSZKY, L. L.: A model for the pomeron trajectory. *Nuovo Cimento* 5, 1972, 957.
- COLLINS, P. D. B.: An introduction to Regge Theory and High Energy Physics. Cambridge University Press, 1977.
- FAGUNDES, A. – JENKOVSZKY, L. – MIRANDA, E. Q.: Fine structure of the diffraction cone: from ISR to the LHC. *International Journal of Modern Physics A* 31, 2016, 1645022.
- FAGUNDES, A. – PANCHERI, G. – GRAU, A. – PACETTI, S. – SRIVASTAVA, Y. N.: Elastic pp scattering from the optical point to past the dip: An empirical parametrization from ISR to the LHC. *Physical Review D*88, 2013, 094019.
- JENKOVSZKY, L. Phenomenology of Elastic Hadron Diffraction. *Fortschritte der Physik*, 84 (1986) 791.
- KHOZE, V. A. – MARTIN, A. D. – PYSKIN, M. G.: t dependence of the slope of the high energy elastic pp cross section. *Journal of Physics G* 42, 2015, 025003.
- NEMES, F.: The results of the TOTEM experiment, in Proceedings of the Diffraction 2016 conference (Acireale, Italy, 2016).
- PATRIGNANI, C. et al. (Particle Data Group): Review of Particle Physics. *Chinese Physics C*, 40, 2016, 100001.
- TAN, C.-I. – TOW, D. M.: T : Can pions be the dominant linkage in multiperipheral cluster models? *Physics Letters* 53B, 1975, 452.

SUKHATME, U. – TAN, C.-I. – VAN, T. T Elastic Peak and Hadron Size from a t-Channel Viewpoint. *Z. Phys. C, Particles and Fields*, 1, 1979, 95.

Kovács Áron

Budapest - Belgrád nagysebességű vasút infrastrukturális fejlesztés hálózati változásai a két ország viszonyában

Bevezető

A közelmúltban jelentek meg a közlekedés hatását vizsgáló elemzések¹, azonban a pontos összefüggérendszer a regionális infrastruktúra és a területi fejlődés között még nem tisztázott.² A kérdés, hogy az infrastruktúra megléte generálja a gazdasági növekedést, vagy fordítva, a gazdasági növekedés igényli az infrastruktúra kiépülését, még mindig nyitott.³ Az biztosan állítható, hogy a közlekedés és a regionális fejlődés kapcsolatban áll egymással, ugyanis a közlekedés alágazatainak (különösen a légi közlekedés) színvonala közvetlenül hozzájárul egy térség jövedelemtermeléséhez⁴, ami pedig a régió fejlettségének egyik legfontosabb ismérve. Az egyes közlekedési alágazatok fejlettségének szintje azonban eltérően befolyásolja a gazdasági növekedést.⁵ E probléma feloldása érdekében a komplex közlekedési hálózati (Transz) mutatót⁶ számszerűsítettük.

-
- ¹ Erdósi: Európa közlekedése és a regionális fejlődés;
Fleischer: Az infrastruktúra-hálózatok és a gazdaság versenyképessége;
Kálnoki: A gyorsforgalmi úthálózat fejlesztésének gazdaságélénkítő hatása;
Németh: „Az autópálya-hálózat térszerkezet alakító hatásai – Magyarország esete. A hely és a fej”;
Tóth, Kincses: ”Közúti elérhetőségi vizsgálatok Európában”
- ² Diamond, Spence: „Infrastructure and regional development theories”;
Bryan et al.: „Road infrastructure and economic development in the periphery: the case of A55 improvements in North Wales”.
- ³ Wang: „Public infrastructure and economic growth: a new approach applied to East Asian economies”
- ⁴ Lengyel: „Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon”
- ⁵ Ingram, Liu: „Vehicles, Roads, and Road Use: Alternative Specifications”;
Dargay, Germot: „Income’s effect on car and vehicle ownership, worldwide: 1960-2015”
- ⁶ Veres: „Közlekedési rendszerek a regionális fejlesztési stratégiában”

Korábbi kutatásban⁷ a Transz-mutató a két szomszédos ország (egy EU-tagállam és egy nem EU-tagállam) Magyarország és Szerbia régiók összehasonlítására alkalmazásnak bizonyult. A jelenlegi kutatásban a szerző a tervezett Budapest-Belgrád nagysebességű vasút által okozott közlekedési hálózat mutatójának változásait próbálja elemezni. Az eredmények jelezhetik az érintett régiók versenyképességének változását, valamint az európai együttműködésben betöltött szerepüket. A vasút modernizálása az autópálya versenyzője lehet személy- és áru fuvarozás. A vizsgálat rámutat arra, hogy a vasúti fejlesztés milyen hatásokkal van a jelenlegi és a fejlesztési állapothoz képest. Összehasonlítja a területi és a közlekedési adottságok közötti összefüggéseket. A használt transz-mutató (négy fejlettségi szintet) a területi különbségek megfogatója. Elősegíti a nagyszabású közlekedésfejlesztési projekt értékelését még a vasútfejlesztés megvalósítása előtt.

A nagysebességű vasút szerepe a regionális fejlődésben

Az Európai Unió elkötelezett az európai nagysebességű vasúti hálózat kiterjesztése mellett a mobilitás és a kapcsolódás javítása érdekében.

A Civity Management Consultants: „Further Development of the European High Speed Rail Network” által kategorizált lehetséges lehetőségek közé tartozik:

- új, nagyon nagy sebességű vasútvonalak, amelyek tervezési sebessége 300 km/h vagy az felett van,
- új közepes nagysebességű vasútvonalak tervezett sebességgel, 250-280 km/h sebességgel,
- hagyományos vonalak fejlesztése jellemzően 200-220 km/h-nál.

A fent említett tanulmány szerint a nagysebességű vasút versenyképes lehet 300 km és 800 km közötti távolságban. Ezt a kijelentést Feigenbaum⁸ megerősíti egy amerikai értékelésben, ahol „A bizonyítékok azt sugallják, hogy a nagysebességű vasútvonalak csak a 200 és 500 mérföld (322 és 805 km) hosszúságú útvonalakon lesznek versenyképesek”.

A hagyományos vonalfejlesztés kevésbé képes arra, hogy olyan előnyöket érjen el, amelyeket a nagyobb sebességű vasút generálhat. Azokban a helyzetekben azonban, ahol a nagyon vagy közepes nagysebességű vasúti tervek nem bizonyultak igazán hatékonyak, a hagyományos fejlesztések képesek jobb költség-haszon arányokat elérni.⁹

⁷ Gulyás, Kovács: „Assessment of transport connections based on accessibility”

⁸ Feigenbaum: „High-Speed Rail in Europe and Asia: Lessons for the United States”

⁹ Civity Management Consultants: „Further Development of the European High Speed Rail Network”.

Számos szerző elemezte a közvetlen és közvetett új nagysebességű vasútvonal előnyeit. Közvetett előnyök¹⁰ például az érintett régiók gazdasági fejlődését figyelték meg, míg a közvetlen előnyök elsősorban időmegtakarítást, nagyobb megbízhatóságot, kényelmet és biztonságot nyújtanak, miközben a közvetlen és közvetett előnyök közé tartozik a régiók közötti hozzáférhetőség növelése a modális felosztás és az utazási idő nyilvánvaló változásai miatt. Ginés de Rus, valamint Chen és Silva¹¹ a nagysebességű vasút regionális hatásainak értékelésére szolgáló módszerekről és modellekről szolgáltatott átfogó felülvizsgálatokat.

A tervezett Budapest-Belgrád nagysebességű vasút

A transzeurópai nagysebességű vasúti hálózat fejlesztési terveiben Berlin-Drezda-Prága-Brno-Bécs-Budapest városokat összekötő folyosó található. A vasúti folyosó folytatásaként a tervezett Budapest-Belgrád gyorsvasút jobb összeköttetést biztosít Szerbia és az EU országai között.

A Budapest-Belgrád nagysebességű vasút fejlesztését hivatalosan a közel-múltban, 2016 őszén jelentették be. A budapesti és a belgrádi vasútvonalak teljes hossza 350 km, szinte egyenlő mértékben osztozik meg az érintett két ország (184 km Szerbiában és 166 km Magyarországon) a vasútfejlesztés hosszában. A fejlesztést kétsávos villamosított utas- és rakomány-vonatokra tervezik, amelyek maximális sebessége 200 km/óra lenne. A fejlesztés nem új vonalak kiépítésén alapulna, hanem a meglévő, egypályás vasútvonalat bővítenék ki kétsávosra és villamosítanák, amelyeken az nem történt meg. A vasúti összeköttetés erősítése fontos feltétel a jobb mobilitás eléréséhez, valamint a gazdasági és gazdasági fejlődés előmozdításához az érintett magyar és szerbiai régiókban. A tervezett budapesti és a belgrádi nagysebességű vasút eredményeként nyilvánvaló változások következnek be a transzeurópai hálózatokon, és az érintett régiókban a megközelíthetőség javulása várható lokális és országközi áru és személyforgalom terén.

¹⁰ Bayley: „Regional development via high-speed rail: a study of the Stockholm-Mälaren region and possibilities for Melbourne-regional Victoria”,
Vickerman: „High-speed rail and regional development: the case of intermediate stations”;
Wang-Charles: „The potential impacts of high speed rail on regional Economic development in Australia: towards a multi-regional input-output approach”

¹¹ Ginés de Rus: „Economic evaluation of the High Speed Rail. Las Palmas de G.C.”
Chen és Silva: „The regional impacts of high-speed rail”

1. ábra: A tervezett nagysebességű vasútvonal érintő régiókat mutatja. ¹²

A komplex multimodális közlekedési hálózat mutatójának változásai

Korábban két szomszédos ország egy komplex multimodális közlekedési hálózat mutató (Transz) került értékesítésre Gulyás és Kovács¹³ által. Ez a kutatás egy uniós tagállam Magyarország és egy nem-tagállam Szerbia régióinak közlekedésinfrastruktúrája került összehasonlításra. A Transz-mutatója képes különböző közlekedési hálózatrendszerek fejlesztési szintjét és a közlekedés

¹² Forrás: a szerző saját szerkesztése QGIS térképszerkesztő segítségével (letöltés ideje: 2015.01.20.)

¹³ Gulyás és Kovács: „Assessment of transport connections based on accessibility”

szempontjából a területi különbségeket elemezni, ami a mutató legfontosabb jellemzője a mutatónak. Az elemzéshez a következő változókat kellett begyűjteni (1. táblázat).

1. táblázat: A komplex közlekedési mutató¹⁴

Rövidítés	Mutató neve
T	Régió területi nagysága (100 km ²)
N	Régióban élők száma (1000 fő)
V	Teljes vasúthossz (km)
VV	Villamosított pályák aránya (%)
U	Közutak teljes hossza (km)
AU	Autópálya hálózat részaránya a közúthálózatból (%)
F	Hajózható vízi utak hossza (km)
R	Repülőterek összes utasforgalma (fő)
TRANSZ 13-18	Transz-mutató változása 2013-hoz képest 2018-ban

A Transz-mutató elsősorban az infrastruktúra jellemzőinek és változásainak feltüntetésére alkalmas, és nem veszi figyelembe a fejlesztésnek köszönhető társadalmi javulást (változást). A kutatás adatai a 2012-2013-as éves nemzeti statisztikai évkönyvekre épül, a lakosság, a terület nagysága, a légi forgalom, a közúti és a vasúti infrastruktúra vonatkozásában, de saját számításokra támaszkodtam a villamosított vasútvonalak (VV) és a hajózható vízi utak hossza (F) tekintetében. Ezek a számítások az Open Street¹⁵ folyamatosan frissített térképén és a Qgis 2.4.0 térképszerkesztőn¹⁶ alapulnak. Egy adott régió vízi útjának kiszámításakor a határokon átvélő folyókat (a Duna és a Tisza) mindkét szomszédos régióbelinek vettem számításba, míg az időszakosan hajózható útvonalaktól eltekinttem.

A Budapest-Belgrád nagysebességű vasút infrastrukturális fejlesztése csak néhány régió infrastruktúráját javítja, mivel csak néhány régiót: Magyarországon Budapestet (16 km), Pestet (34 km) és Bács-Kiskun megyét (112 km), és Szerbiában Észak-Bácskát (62 km), Dél-Bácskát (64 km), Szerémséget (35 km)

¹⁴ Forrás: a Szerző saját szerkesztése

¹⁵ Open Street térképek elérhetők: <http://download.geofabrik.de/europe.html> (Utolsó letöltés ideje: 2015.01.20.)

¹⁶ Térképszerkesztő program letölthető: <https://www.qgis.org/hu/site/> (Utolsó letöltés ideje: 2015.01.20.)

és Belgrádot (21 km) érinti. Ez a fejlesztés társadalmi és gazdasági hatása nemcsak e két ország régióira terjed ki, hanem a többi szomszédos régióra és a nagyobb városok elérhetőségére is.

Nagysebességű vasút elemzésében egyes infrastruktúrák adatai között jelentős eltérések vannak (ld. 2. táblázat).

2. táblázat: A Budapest-Belgrád vasútvonal fejlesztése által érintett régiók közlekedési infrastruktúrája¹⁷

Régió	T	N	V	VV%	U	AU%	F	R
Budapest	52.51	1735.71	180	98.9	90	48.9	39	85040
Pest	63.91	1218.81	574	71.9	2692	8.2	89	0
Bács-Kiskun	84.44	519.93	463	65.2	2252	3.4	154	0
Dél-Bácska	40.15	6153.71	158.9	79.4	1268	0.4	240	0
Észak-Bácska	17.84	1869.06	128.3	95.7	623	1.8	0	0
Szerémség	34.85	3122.78	124.9	95.2	1091	0.9	186	0
Belgrád	32.26	1659.44	297	93.6	5804	1.9	148	35400

A nagymértékű különbségeket csökkentésére Engel-féle kombinált mutatóval külön-külön területük és népességük alapján súlyozva lettek. A vasút esetében ez következő formában:

$$UK = \frac{V}{(TxN)^{0,5}}$$

ahol:

VK – kombinált vasúthálózati mutató,

V – vasút hossza (km)

T – terület (100 km²),

N – népességszám (1.000 fő).

¹⁷ Forrás: a Szerző saját szerkesztése a Központi Statisztikai Hivatal 2013-as adatai alapján

A kapott mutatók értékelhetőség és összevonhatóság miatt a segítségével normalizálásra¹⁸ kerültek. A normalizálást folyamatát a következő képlettel lehet leírni:

$$IND(U) = \frac{VK - MIN(VK)}{MAX(VK) - MIN(VK)}$$

ahol:

- IND (V) – normalizált kombinált vasút index,
 VK – kombinált vasúthálózati mutató,
 MAX (VK) – a kombinált vasúthálózati mutató *legnagyobb értéke* (max) a vizsgált területek között,
 MIN (VK) – a kombinált vasúthálózati mutató *legkisebb értéke* (min) a vizsgált területek között.

3. táblázat: Bennett-módszeren alapuló normalizált komplex szállítási adatok 2018-ra vonatkozóan¹⁹

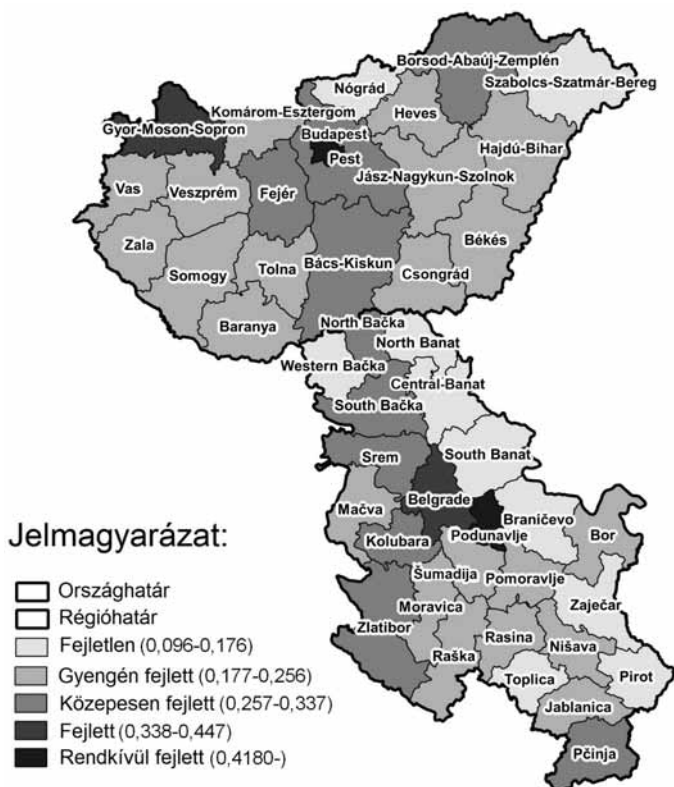
Régió	IND (V)	IND (VV%)	IND (U)	IND (AU%)	IND (F)	IND (R)	TRANSZ 18-13
Budapest	0.3729	0.5657	0.3860	1.0000	0.9912	1.0000	1.7025
Pest	0.4164	0.1389	0.2748	0.0569	0.6667	0.0000	0.7453
Bács-Kiskun	0.4609	0.1680	0.3481	0.0316	0.8662	0.0000	3.5391
Dél-Bácska	0.1277	0.2773	0.2282	0.0048	1.0000	0.0000	9.3855
Észak-Bácska	0.4626	0.8986	0.3111	0.0611	0.0000	0.0000	34.8787
Szerémség	0.1743	0.6403	0.2986	0.0183	0.5238	0.0000	9.8772
Belgrád	0.2044	0.2216	0.7718	0.0163	0.9088	0.1722	0.7700

míg Magyarországon csak Győr-Moson-Sopron megye az, amely **fejlett** komplex közlekedési hálózat mutatókkal (Transz: 0,338-0,447) rendelkezik. Ez utóbbi

¹⁸ Normalizálás vagy más szóval standardizálás a komplex mutatóknál alkalmazzák pl. HDI (Human Development Index) a változók minimumtól való távolságát ahol a maximum a felső határ.

¹⁹ Forrás: a Szerző saját szerkesztése

a nyugati határ közelségének, valamint az új Bécs-Brno-Győr (Kelet-Közép-Európa) fejlesztési tengelynek köszönheti. Budapestet körülveszi Pest, Fejér és Bács-Kiskun megyék, amelynek a komplex közlekedéshálózati mutatójuk alapján **közepesen fejlettségűek** (Transz: 0,257-0,337). Ezek a megyék gazdasági agglomerációs gyűrűt alkotnak, amely pozitívan befolyásolja a közlekedési infrastruktúrafejlesztéseket ezekben a régiókban. Szerbiában a hasonló fejlettségű régiókkal Kolubara, Zlatibor és Pećina körzetekben találkozunk, valamint a Budapest-Belgrád vasútfejlesztések hatására 2013-hoz képest Vajdaságot érintő régiókban Dél-Bácskában, Észak-Bácskában és Szerémségben javult transz-mutató értéke. Ezekben a területeken még érdemes a multimodális szállítás kialakítását kialakítani, de gyengén fejlett (Transz: 0,177-0,256), valamint a fejletlen (Transz: 0,096-0,176) régiókban nincsenek meg a feltételek szállítási feltételeket arra, hogy a nagy nemzetközi szállítványozók, hogy raktárbázisikat kialakítsák (2. ábra). A Budapest-Belgrád nagysebességű vasút fejlesztése után a két országban a transz-mutató jelentős különbséget mutat a közlekedési infrastruktúra minőségében. Budapest komplex közlekedésmutatója a vizsgálat után is megmaradt a rendkívül fejlett (a transz-mutató 0,418-0,498) kategóriájú besorolásban, míg Szerbiában, annak ellenére, hogy a vasútfejlesztés érinti Belgrádot, de nem ő került a legfejlettebb régióba került besorolásba, hanem Podunavlje régió (0,465). Szerbiában csak Belgrád (Transz: 0,383).

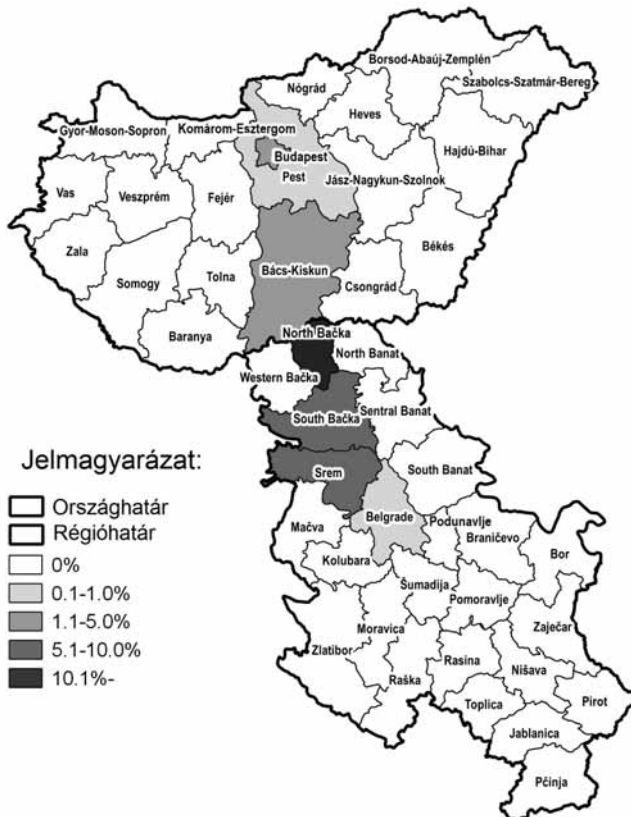

2. ábra: A transz-mutató a Budapest-Belgrád nagysebességű vasút fejlesztése után²⁰

Várhatóan a Budapest-Belgrád nagysebességű vasútfejlesztése által nagymértékben javulni fog mindkét országban az érintett régiók közlekedésinfrastruktúrája és elérhetősége. Mivel Szerbiát jelenleg alacsonyabb közlekedési infrastruktúra szint jellemzi, mint Magyarországot, így a fejlesztések az érintett szerbiai régiókban (Dél-Bácskában, Észak-Bácskában, Szerémségben és Belgrádban) sokkal látványosabb javulást fognak eredményezni, mint a magyar megyékben. A 20. század elején a Vajdaságot még kiemelt vasúti csomópontként tartották számon, de a Trianoni-béke utáni határmódosítások következtében a korábbi magyar vasútvonalakat elvágták, és egy idő után a gazdaságtalan fenntartásuk miatt működésük megszűnt. Ezért a két fővárost

²⁰ Forrás: saját szerkesztés a transz-mutató értékei alapján

összekötő nagysebességű vasút építése fontos előrelépést hozhat Észak-Bácska és Bács-Kiskun megye két régiója közötti együttműködésben. A transz-mutató értékei is ezt támasztják alá, mert Észak-Bácskában (35,8%) és Bács-Kiskun (3,5%) megye régióiban a legmagasabb a várható közlekedés infrastruktúra-javulás (3. táblázat, 3. ábra).

3. ábra: A TRANS-mutató változása 2013-hoz képest a Budapest-Belgrád nagysebességű vasút fejlesztése után (a változás %-ban kifejezve)²¹

A fejlesztést követően Belgrád után Újvidék és Szabadka is bekerülne egy nemzetközi vasúti áru- és személyforgalom tengelyébe, ez pedig hatással lenne az egész tartomány gazdasági és logisztikai bázisainak fejlődésére. Ezen felül

²¹ Forrás: a Szerző saját szerkesztése a transz-mutató alapján

megnövelné az ingázási távolságot és a hajlamot a munkahely és az otthon közötti elmozdulásra. Elsősorban Szerbia számára a vasúthálózat európai szintre emelése pozitív hatással lenne a turizmus valamennyi ágazatára. Ami Magyarországot illeti, nem csupán gyorsabbá és közvetlenebbé tenné a kapcsolatot Szerbiával, támogatva a „keleti nyitás” kormányprogramot, de akár a kínai áruk fő útvonalává is válhatna a Pireusz-kikötőből Nyugat-Európa országaiba.

A jövőbeli hálózati fejlesztési lehetőségek

A nagysebességű vasúti jövőbeli hálózatfejlesztés célja Görögország és tengeri kikötői összekapcsolása, ahol a legnagyobb mennyiségű áru érkezik a Közel-Keletről és Kínából. A kínai stratégia szerint az ország keleti részéből származó árukat általában a görög kikötőkbe szállítják, majd innen továbbítják Nyugat-Európába nagysebességű vasúton. A Budapest-Belgrád nagysebességű vasútvonal további fejlesztésével lehetőség nyílna az útvonal Szófia, a bolgár főváros felé történő kiterjesztésére is. Jobb transzeurópai hálózati kapcsolatokat a biztosítana a balkáni régiók között, könnyítené egymás közötti megközelíthetőségüket, növelné stabilitásukat és szorosabbá tenné együttműködésüket.

Összegzés

A vizsgált két ország 45 régiója közül kiemelkednek a fejlett közlekedési infrastruktúrával rendelkező térségek, mint Budapest, Győr-Moson-Sopron, Podunavlje és Belgrád. Ezek azok a területek, amelyek kiválóan alkalmasak a multimodális szállítás fejlesztésére. A többi, csupán közepes közlekedés fejlettségű infrastruktúrával ellátott terület egységénél csak egy-egy közlekedési mód fejlett. Ezekben a szállítványozó cégek kialakíthatják raktárbázisukat és az áruikat a fejletlen és a fejlett régiók között „hidat” képezve összegyűjthetik és szétszathatják. A többi régió fejletlen Transz-mutatóval rendelkezik, ezért ezek a területeken a közlekedési infrastruktúra fejlesztésre szorul.

A tervezett Budapest-Belgrád gyorsvasút pozitív hatással lehet a mobilitásra és a regionális fejlődésre. A jelenlegi kutatás eredményei jelzik az érintett régiók versenyképességének változását, valamint az európai együttműködésben betöltött szerepüket. A multimodális közlekedési hálózat mutató Szerbiában a vizsgált régiókban átlagosan 13,7% -os infrastrukturális javulást mutatott. A fejlesztés legjelentősebben Vajdaságot (Dél-Bácskát, Észak-Bácskát és Szerémséget) fogja érinteni, míg Magyarországot a fejlesztés jótékony hatása

alig éri el 2%-ot, amelyből legtöbbit a határmenti Bács-Kiskun megye fog élvezni. A közép-európai fővárosok Belgrád-Budapest és Belgrád-Bécs közötti elérhetőség is pozitív irányba várhatóan változni fognak, így biztos, hogy nem csak lokális, de transznacionális hatásai is lesznek a vasútfejlesztésnek. A vasútfejlesztés megvalósítása hozzájárulna a határokon átnyúló üzleti és magánszféra közötti szorosabb összekapcsolódáshoz, és lehetővé tenné mindkét ország számára, hogy részt vehessenek egy „új Selyemút” fejlesztésében, vagyis a kínai áruk Nyugat-Európához való gyorsabb szállításában.

Irodalomjegyzék

- BAYLEX, M.: *Regional development via high-speed rail: a study of the Stockholm-Mälaren region and possibilities for Melbourne-regional Victoria*. Master thesis. Division of Transportation and Logistics KTH Railway Group, (2012)
- BRYAN, J., HILL, S., MUNDAY, M. ROBERTS, A.: Road infrastructure and economic development in the periphery: the case of A55 improvements in North Wales. In: *Journal of Transport Geography*, Vol. 5 No. 4. (1997) 227-237.
- CHEN, G., SILVA, J.A.: The regional impacts of high-speed rail. A review of methods and models. Association for European Transport and Contributors. European Transport Conference, Glasgow (2011).
- CIVITY MANAGEMENT CONSULTANTS: *Further Development of the European High Speed Rail Network*. Paris / Hamburg 2013.
- DARGAY, J., DERMOT, G.: Income's effect on car and vehicle ownership, worldwide: 1960-2015. *Transportation Research* (1999). 101-138.
- DIAMOND, D., SPENCE, N. Infrastructure and regional development theories. In: *Built Environment*, vol. 10, (1984) 262-269.
- ERDŐSI Ferenc: *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Budapest-Pécs, Dialógus Campus Kiadó. (2000)
- FEIGENBAUM, B.: *High-Speed Rail in Europe and Asia: Lessons for the United States*. Reason Foundation (2013).
- FLEISCHER Tamás: *Az infrastruktúra-hálózatok és a gazdaság versenyképessége*. Budapest: Pénzügyminisztérium Stratégiai Elemző Önálló Osztály (2003) 50.
- GINÉS DE RUS: *Economic evaluation of the High Speed Rail*. Las Palmas de G.C., Madrid (2012).
- GULYÁS András, KOVÁCS Áron: Assessment of transport connections based on accessibility. Transport Research Arena, Warsaw (2016).
- INGRAM, G. K., LIU, Z.: *Vehicles, Roads, and Road Use: Alternative Specifications*. Working Paper 2036. World Bank (1998).
- KÁLNOKI KIS Sándor.: *A gyorsforgalmi úthálózat fejlesztésének gazdaságélénkítő hatása*. Budapest, Kálnoki Műszaki és Gazdasági Tanácsadó Kft (2003).
- LENGYEL Imre: *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged (2003).
- NÉMETH Nándor: Az autópálya-hálózat térszerkezet alakító hatásai – Magyarország esete. A hely és a fej. *Munkapiac és regionalitás Magyarországon*. Szerk.: Fazekas K. Budapest MTA Közgazdaságtudományi Intézet, (2005), 139-179.
- OPEN STREET térképek, letölthető: a <http://download.geofabrik.de/europe/> (letöltés ideje: 2015.01.20.)

QUANTUM QIS térképszerkesztő program, letölthető: <http://www.qgis.org/>
(letöltés ideje: 2015.01.20.)

TÓTH Géza, KINCSES Áron: Közúti elérhetőségi vizsgálatok Európában. *Statisztikai Szemle*, 85. évf. 5. sz. (2007) 432-463.

VERES Lajos: *Közlekedési rendszerek a regionális fejlesztési stratégiában*. Magyar Közlekedési Központ Budapest (2004).

VICKERMAN, P.: High-speed rail and regional development: the case of intermediate stations. *Journal of Transport Geography*, Vol. 42. (2015) 157-165.

WANG, Eric C.: Public infrastructure and economic growth: a new approach applied to East Asian economies, in: *Journal of Policy Modeling* 24 (2002) 411-435.

WANG, J., CHARLES, M.B.: *The potential impacts of high speed rail on regional Economic development in Australia: towards a multi-regional input-output approach*, paper presented to the 7th World Congress on High Speed Rail, Beijing (2010).

Varga György

Külkereskedelmi kapcsolatok a visegrádi országok és az Európán kívüli világ között az európai uniós csatlakozástól napjainkig

Bevezetés

Tanulmányomban a sok tekintetben hasonló múlttal rendelkező visegrádi országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) Európán kívüli világgal lebonyolított külkereskedelmét mutatom be a 2004-es uniós csatlakozástól napjainkig. A visegrádi országok 2008-as gazdasági válságot követő szakpolitikai dokumentumaiban megfogalmazott célok alapján megállapítható, hogy ezek az országok elsősorban az Európán kívüli világgal bonyolódó kereskedelmi forgalmukat igyekeznek növelni. Kutatásom célja ezért annak feltárása, hogy ez a szándék mennyire és hogyan valósult meg.

A vizsgálatom fókuszában a visegrádi országok európai uniós tagságának időszaka áll, mert az európai uniós csatlakozás mindegyik ország kereskedelmi politikájának szempontjából jelentős változásokat hozott. A vonatkozó szakirodalom alapján a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos elméleti megfontolások és a külkereskedelmi adatok elemzési korlátainak áttekintése után a visegrádi országok külkereskedelemmel kapcsolatos dokumentumait értékelem. Ezt követően az ENSZ Comtrade adatbázisának áru- és szolgáltatás-kereskedelmi adatai alapján vázolom fel a visegrádi országok Európán kívüli világgal bonyolított kereskedelmének legfőbb jellemzőit és trendjeit.

A nemzetközi kereskedelem vizsgálatának elméleti háttere

A visegrádi országok és az Európán kívüli világ között bonyolódó külkereskedelmi forgalom részletes elemzése előtt érdemes meghatározni, hogy mit tekintünk külkereskedelemnek, kik a legfontosabb szereplői és hogyan jön létre. A kereskedelem kialakulása legegyszerűbben azzal magyarázható, hogy

a termelést össze kell kapcsolni a fogyasztással,¹ és mivel ezek térben többnyire elkülönülnek egymástól, a kereskedelem nemcsak a megvásárlás, hanem a szállítás folyamatát is magába foglalja.² A nemzetközi kereskedelem szempontjából azonban a legfőbb kérdés, hogy két ország között hogyan és miért jön létre a kereskedelmi kapcsolat, azaz hogyan válik az egyik ország egy adott termék termelőjévé, míg a másik annak fogyasztójává. Ez különösen abban az esetben érdekes, ha egy terméket elméletileg mindkét ország termelhetne és önellátó lehetne az adott termék tekintetében.

A fenti kérdésre az egyik lehetséges válasz a 19. század elejéről, a neoklasszikus közgazdaságtan egyik jeles képviselőjétől, David Ricardótól származik, aki a két ország között meglévő úgynevezett komparatív előnyökkel magyarázza a nemzetközi kereskedelem létrejöttét. A komparatív előnyök elméletének lényege, hogy egy adott ország azokat a termékeket exportálja, amelyek termelésében viszonylagos előnnyel rendelkezik, és azokat importálja, amelyek termelésében viszonylagos hátránya van egy másik országhoz képest. Ennek következtében az adott ország arra a termékre tud specializálódni, amelynek előállításához az erőforrásait a leoptimálisabban tudja felhasználni, a szabad kereskedelem megvalósulása esetén pedig az árukat és a szolgáltatásokat végeredményben a leoptimálisabb helyen állítanak elő. Ricardo a viszonylagos előnyök és hátrányok megállapításához az adott országban az adott egységnyi termék előállításához szükséges munkaórákat vette alapul.³

A ricardói koncepció azonban elsősorban az ipari forradalom korát meghatározó, egyszerűbben jellemezhető gazdaságok törvényszerűségeire igyekezett rámutatni és a világgazdasági folyamatok egyre bonyolultabbá válásával egyre kevésbé bírt megfelelő magyarázóerővel, egyre inkább előjöttek a hibái, hiányosságai. Ezeket orvosolandó születettek meg a kompetitív előnyökről szóló elméletek az 1960-as évektől kezdődően.⁴

A kompetitív előnyökről szóló elméletek már a tudásalapú gazdaságokra fókuszálnak és számos lényeges vonatkozásban eltérnek a ricardói modelltől. Az egyik legfőbb eltérés, hogy a kompetitív előnyök változnak az idők során, míg Ricardo túlhangsúlyozta a rövid távon lényegében változatlan éghajlat szerepét, leginkább annak megfelelően állapította meg az adott termék előállításához szükséges munkaórákat. Ezenkívül Ricardo figyelmen kívül hagyta a kereslet

¹ Sparke „Trade” 2009, 764–766

² Warf, „Comparative advantage” 2006, 53–54

³ Warf „Comparative advantage” 2006, 53–54

⁴ Wang „Theories for competitive advantage” 2014, 33–43

szerepét elméletében, a kompetitív előnyök elméletében azonban a kereslet az egyik hajtóereje a termelésnek és a kereskedelemnek. A kompetitív előnyök elmélete alapján a versenyképesség kulcsa a termelékenység folyamatos növelése, ami számos tényező függvénye, úgymint a termelési és a fogyasztási körülmények, a kapcsolódó ágazatok megléte, a vállalatok stratégiája, szerkezete, valamint a köztük zajló verseny. A versenyképesség változása pedig hatással van a külkereskedelmi volumen változására az adott országban. A koncepció lényege, hogy az egyes országok akkor tudják növelni kompetitív előnyüket, ha minél magasabb hozzáadott értékű termékeket előállító és minél magasabb profitot hozó ágazatok, vállalatok működnek a területükön, továbbá az előállított termékeket különböző piacokon értékesítik.⁵

A nemzetközi kereskedelem kérdésköre megjelenik a világrendszer- és függőségelméletekben is. Ezek koncepcionális háttérüket tekintve eltérnek a neoklasszikus elméletektől, mert kiindulási alapjuk a kapitalizmus kritikája. A gazdaságföldrajz számára egyebek mellett azért lényegesek, mert a tőkeáramlás létrejöttének magyarázata mellett elsősorban a globális területi egyenlőtlenségek és azok változásának okait igyekeznek feltárni.⁶

A fenti elméletek alapján megállapítható, hogy a nemzetközi kereskedelem legfontosabb szereplői a nemzetállamok és a vállalatok. Ezek kölcsönös függése lényeges jelenség a nemzetközi kereskedelemben, annak ellenére, hogy gyakran szembesülünk az egyes nemzetállamok és a transznacionális vállalatok ellentétes érdekeiből adódó konfliktusokkal is (általánosságban elmondható, hogy a vállalatok elsősorban a profitmaximalizálásra, míg az egyes nemzetállamok a hazai szereplők megerősítésére törekcszenek).

A kereskedelem szempontjából azért érdemes alaposabban megvizsgálni az egyes államok és a transznacionális nagyvállalatok közötti kapcsolatot, mert a kis- és középvállalkozásokra jellemzőbb, hogy egy adott nemzetállamhoz kötődnek, és esetükben a globális léptékű termelés-szervezés, az egyes nemzetállamokkal szembeni érdekérvényesítő képesség, valamint az exportra termelés is kevésbé jelentős. A nemzetállamok ráutaltsága a transznacionális nagyvállalatokra egyértelműbbnek tűnhet, hiszen a különböző vállalatok termelő tevékenységet folytatnak és munkát is biztosítanak az állampolgároknak. A vállalatoknak pedig azért van szüksége az egyes nemzetállamokra, mert az adott nemzetállam biztosítja a különböző politikákon, döntéseken keresztül a termeléshez szükséges hátteret: a fizikai infrastruktúrát, a képzett munkaerőt, a magántulajdon

⁵ Warf 2006, 55–56

⁶ Ezekről lásd Gyuris 2014, 231–256

védelmét, miközben a transznacionális vállalatok anyaországuktól a külföldi környezetben egyfajta diplomáciai védelemre is számítanak.⁷ Érdemes azonban megjegyezni, hogy az állam szerepvállalása ezekben a folyamatokban a különböző államtípusokban (neoliberális, jóléti, fejlesztő, stb.) eltérő módon alakul.⁸

A nemzetállamok a kereskedelempolitikájukban határozzák meg a külkereskedelmük kereteit. A kereskedelempolitika pedig hatással van a forgalom alakulására, a területükön működő vállalatok tevékenységére. A kereskedelempolitika a behozattal és a kivitellel is foglalkozhat. Az importtal kapcsolatban egy adott ország vámokat és nem vámjellegű akadályokat emelhet. A vámokat az importált termékek értékének megfelelően vetik ki és céljuk, hogy az importált áruk versenyképességét csökkentsék a hazaiakkal szemben. A nem vámjellegű akadályok közé tartoznak például a különböző kvóták (mennyiségi szabályozók), a hazai termelők állami támogatása és az adott ország területén érvényben lévő különböző jogi szabályozások (egészségügyi, biztonsági, származásra vonatkozó előírások). Ezeknek is a hazai gazdasági szereplők előnyben részesítése a célja, ami nem hozható összhangba a szabad kereskedelem koncepciójával. Az exporthoz kapcsolódóan pedig az egyes országok támogathatják az exportra termelő vállalatok tevékenységét, embargót hirdethetnek stratégiai fontosságú termékek exportjára, az exportot elősegítő ügynökségeket működtethetnek külföldön.⁹

A nemzetállamok továbbá saját területükön belül létrehozhatnak szabadkereskedelmi és különleges gazdasági zónákat, amelyekre az exportot és az importot is érintő, az ország többi területétől eltérő kereskedelmi és gazdasági szabályozások vonatkoznak.¹⁰ A visegrádi országok területén is találunk ilyen zónákat. Vámszabad zónák jelenleg csak Csehország (8 darab) és Lengyelország (7 darab) területén működnek,¹¹ különleges gazdasági övezetek viszont mindegyik ország területén. Csehországban 103 ipari zóna,¹² Lengyelország területén 14 különleges gazdasági övezet¹³ és 83 ipari és technológiai park,¹⁴ Szlovákiában 53 ipari

⁷ Dicken *Global shift* 2011, 109–238

⁸ Erről lásd Nagy „Az állam változó szerepe” 2017, 226–234

⁹ Dicken *Global shift* 2011, 109–238

¹⁰ Dicken *Global shift* 2011, 109–238

¹¹ EC *Free zones in existence and in operation* 5–16

¹² CZECHINVEST Industrial zones.

¹³ PAIZ.GOV.PL Special economic zones.

¹⁴ PAIZ.GOV.PL Industrial and technology parks.

park¹⁵ és 1 tudományos és technológiai park,¹⁶ Magyarországon 193 ipari park (2006-ban ezekből az ipari parkokból származott a magyar kivitel 40%-a)¹⁷ és 18 tudományos és technológiai park¹⁸ található. Magyarországon ezeken kívül több mint 1000 település számít szabad vállalkozási zónának¹⁹ (a kijelölt települések többsége az ország rosszabb helyzetben lévő települései közé tartozik, és helyzetének javulását a betelepülő vállalkozásoktól várja). Ezekbe a zónákba az egyes államok befektetéseket igyekeznek vonzani, például adókedvezményekkel, állami támogatásokkal. A zónák kijelölésénél többnyire az is hangsúlyos elemként jelenik meg, hogy a térség foglalkoztatottságát növeljék. A kereskedelem elősegítése azonban az adott ország zónáiról elérhető weboldalakon csak a lengyel gazdasági övezetek esetében jelenik meg explicit célként.

A nemzetállamok továbbá arról is dönthetnek, hogy csatlakozni kíván-e valamilyen nemzetközi szervezethez, regionális integrációhoz vagy egy másik országgal kereskedelmi szerződést kötnek-e, ami szintén hatással lehet külkereskedelmi forgalmuk alakulására. A nemzetközi kereskedelem alakításában számos, nemzetállamok feletti szervnek fontos szerepe van. Közülük a legfontosabb a WTO (World Trade Organization, Kereskedelmi Világszervezet), a GATT (General Agreement on Tariffs and Trade, Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény) utódja, melynek célja a nemzetközi kereskedelem korlátainak a lebontása. A WTO a tagországok között a kereskedelemmel kapcsolatos viták rendezésének fórumaként is szolgál.

Működésével kapcsolatosan azonban gyakran fogalmazódnak meg kritikák és a tagjai között is számos érdeklentét feszül. Ezek közül példaként arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a nagyobb hatalommal rendelkező tagországok a WTO neoliberális eszmeiségének betartására hivatkozva gyakran hoznak nehéz helyzetbe kevésbé fejlett országokat. Utóbbiak ugyanis így nem képesek a hazai gazdaság megalapozására, mert nem tudják felvenni a versenyt a fejlettebb termelőkkel.²⁰ Ez alapvetően a fejlett országok (és a nagyvállalatok) érdeke, ami abból a szempontból is aggályos lehet, hogy a GATT megkötése előtt, a két világháború között ezek az országok is alapvetően protekcionista gazdaságpolitikát folytattak, ami megalapozta gazdasági fejlődésüket. A fejlett

¹⁵ PPS.SK MInvest.

¹⁶ SARIO.SK Science and Technology parks

¹⁷ Singa Boyenge *ILO database on export processing zones* 2007, 20

¹⁸ IPE.HU Szakmai tevékenység.

¹⁹ 27/2013. KORMÁNYRENDLET.

²⁰ Sparke „*World Trade Organization*” 2009, 812–813

országok érdekei azonban van, hogy a neoliberais elvekkel, a szabad kereskedelemmel is szembe mennek, mégis megvalósulnak. Erre példa a mezőgazdasági szubvenciókkal való támogatása az USA-ban és az EU-ban.²¹ Nem véletlen, hogy ennek következtében 1986-ban megalakult azoknak a mezőgazdasági exportáló országoknak a csoportja, a Cairns Group, amely a mezőgazdasági termékek teljesen szabad kereskedelmének megvalósulását kívánja elérni (jelenleg 19 tagja van). Ezek olyan agrártermelő és -exportáló országok, amelyek leginkább két jelentős piac, az USA és az EU mezőgazdasági támogatásainak eltörlését szeretnék elérni, amely számukra jelentős piacbővülést hozhatna. Tagjai között találjuk latin-amerikai és délkelet-ázsiai országok mellett Kanadát, Ausztráliát, Új-Zélandot és a Dél-afrikai Köztársaságot.²²

A kereskedelmi korlátozások lebontása alappillére számos regionális nemzetközi szerveződésnek is, mint például az Európai Uniónak, az ASEAN-nak (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége), a NAFTA-nak (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény). A regionális szerveződések tagországai a WTO-ban is közösen szoktak fellépni, az EU-nak pedig saját önálló képviselője is szokott lenni, míg az ASEAN és a MERCOSUR (Dél-amerikai Közös Piac) esetében ezt a szerepet rotálják a tagországok között.²³ Ezeknek a nemzetek feletti szervezeteknek köszönhetően az 1980-as évek elejét globálisan jellemző 30%-os átlagos vámtarifaszint 2006-ra 10%-ra csökkent.²⁴

A nemzetközi kereskedelemnek körülbelül a 80%-a²⁵ ma már a globális értékláncokon belül zajlik, amelyek középpontjában a különböző vállalatok és a vállalatok kölcsönkapcsolatai állnak.²⁶ A globális értékláncok lényege, hogy az értéktermelés a nemzeti határokat átlépő vállalati hálózatok keretei között globális léptékben történik. Ezt a tőke, az áruk és a szolgáltatások áramlásának liberalizációja tette lehetővé.²⁷

A nemzetállamok, ahogy az a szereplők bemutatása során látszott, továbbra is számos módon hatással lehetnek a vállalatok termelés-szervezésére, a nemzetközi kereskedelemre; tehát továbbra is van relevanciája az egyes

²¹ Sparke „*World Trade Organization*” 2009, 812–813

²² CAIRNSGROUP.ORG About the Cairns Group

²³ WTO Membership, alliances and bureaucracy

²⁴ Nagy „*A globális kereskedelem térstruktúrái*” 2010, 221–228

²⁵ UNCTAD *Global value chains and development-investment and value added trade in the global economy* 1–16

²⁶ Erről lásd Molnár „*Globális értékláncok és térbeli gazdasági egyenlőtlenségek*” 2017, 216–225

²⁷ Nagy: „*A globális kereskedelem térstruktúrái*” 2010, 221–228

országok keretei között vizsgálni a nemzetközi kereskedelmet. Az elméleti megfontolásokon kívül talán még jelentősebb gyakorlati érvek szólnak a nemzetállami keretek között történő vizsgálat mellett, hiszen az egyes országok külkereskedelmére bőséggel állnak rendelkezésre feldolgozható adatok, hosszabb időtávon is, míg az egyes vállalatok a telephelyeik között bonyolódó kereskedelmi forgalom adatait többnyire nem teszik elérhetővé. Ráadásul előbbi esetben összesen körülbelül 200 elemzési egységre vannak adatok, amelyek nagyjából lefedik a globális kereskedelmi forgalmat, míg a vállalatok száma ennél lényegesen nagyobb, illetve esetükben a fúziók, megszűnések, alapítások miatt az elemszám is szinte folyamatosan változik.

A kutatások során azonban a nemzetközi szervezetek külkereskedelmi statisztikáinak elemzésekor is felmerülnek problémák. Például az, hogy elméletileg azonos jelentésű adatok értékei között akár jelentős eltéréseket tapasztalhatunk: a statisztikákban az A országból B országba irányuló kivitel értéke a legritkább esetben egyezik meg pontosan a B országba A országból érkező behozatal értékével. A kettő közül az adott ország által közölt behozatali statisztikát tarthatjuk „pontosabbnak”, mert az egyes országok hatóságai ezt alaposabban figyelik a vámok és az adók miatt, mint az exportot.²⁸

Egy másik, gyakran jelentkező probléma globális szintű kereskedelmi elemzések készítésénél bizonyos tételek többszöri számbavétele. Például Magyarországnak jelentős a motorgyártása, amelynek nagy része kivitelre kerül, elsősorban Németországba, de a Németországban összeszerelt autók meghatározó része harmadik országban kerül értékesítésre; tehát a legyártott magyar motor a Magyarországról Németországba irányuló exportban is megjelenik, majd az autó részeként a harmadik országba történő német export értékében is.²⁹ Ennek következtében 2010-ben a globális export értéke 28%-kal volt magasabb, mint a globális hozzáadott érték-export. Globálisan a külföldi hozzáadottérték szerepe különösen magas a számítástechnikai, a járműipari és a távközlési eszközök kereskedelmében (30%-ot meghaladó), amelyek a visegrádi országok kereskedelmében is fontos szerepet játszanak.³⁰ Az UNCTAD 2013-as kiadványában nemcsak ágazati és globális szinten érhető el adat a külföldi hozzáadott értékkel kapcsolatban, hanem a 25 legnagyobb exportőr országra is (a 2010-es rangsor szerint), ezek között azonban nem szerepelnek a visegrádi országok.

²⁸ Soós: *Földrajzi és ágazati koncentráció a cseh, a magyar és a szlovák exportban* 2015, 12–13

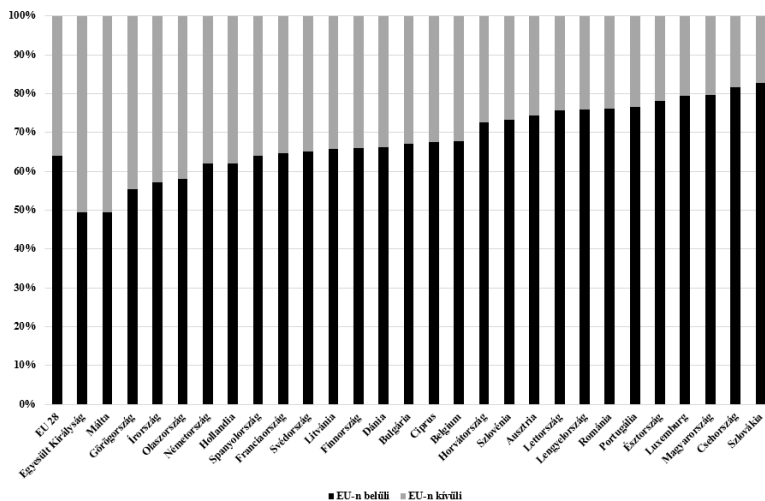
²⁹ Soós: *Földrajzi és ágazati koncentráció a cseh, a magyar és a szlovák exportban* 2015, 12–13

³⁰ UNCTAD: *Global value chains and development-investment and value added trade in the global economy*. 1–16

A globális értékláncok működését elősegítendő több nemzetközi szervezet is dolgozik a hozzáadott érték-kereskedelem adatbázisának létrehozásán. Ilyen adatbázis például a TiVA (Trade in Value Added), amelyből a visegrádi országokra is elérhető a külföldi hozzáadott érték exportból való részese-dése: Magyarországon ez az érték 2011-ben 48,68%, Szlovákiában 46,84%, Csehországban 45,28% és Lengyelországban 32,39% volt. Ezek az értékek a visegrádi országok globális értékláncokba való nagyfokú integráltságára utalnak, továbbá arra, hogy az értékláncokban köztes helyzetben vannak (kivételük jelentős része függ a behozataluktól). A külkereskedelmi adatok részletesebb elemzése előtt azonban érdemes áttekinteni, hogy miből fakad az utóbbi években tapasztalható felfokozott érdeklődés az Európán kívüli világ felé a visegrádi országokban.

A visegrádi országok és az Európán kívüli világ

A visegrádi országokban a globális árukereskedelmi forgalom 3%-a realizálódott 2014-ben (saját számítás WTO, 2015 alapján). A Comtrade adataira épülő számításaim alapján a visegrádi országok és az Európán kívüli világ közötti árukereskedelmi forgalom pedig a globális össz volumen körülbelül 0,5%-a volt. A visegrádi országok külkereskedelmére jelentős hatást gyakorolt a rendszerváltozás és az európai uniós csatlakozás is. A rendszerváltozáskor a keleti piacaik jelentős részét elvesztették és az uniós csatlakozással egy új függőségi rendszerbe kerültek. Erre utal a külkereskedelmi forgalmuk is: Csehország, Magyarország és Szlovákia EU-n belüli árukereskedelmének részesedése a teljes árukereskedelmi forgalmukból még 2016-ben is a legmagasabb volt az Unió 28 tagországa közül, a különbség különösen az EU alapító és 2004 előtt csatlakozó országaihoz képest viszonyítva magas.

1. ábra: Az árukereskedelmi forgalom megoszlása célterületek szerint az EU 28-tagállamában, 2016 (adatforrás: Eurostat 2016).

Lengyelországban ez az érték valamivel alacsonyabb ugyan, de szintén magas, a nyolcadik legmagasabb az Unió 28 tagállama között, meghaladja a 75%-ot, és Luxemburg, illetve Portugália kivételével csak közép- és kelet-európai országok rendelkeznek ennél magasabb értékkel. Lengyelország a másik három országtól számos külkereskedelmi vonatkozásban eltér, különösen a fajlagos adatokat vizsgálva, aminek legfontosabb oka, hogy a lengyel gazdaság mérete és a lengyel fogyasztópiac nagysága jelentősen meghaladja a másik három országét, illetve a hazai gazdasági szereplők jelentősége a külföldiekéhez képest Lengyelországban a legmagasabb.

Az Európai Unióba irányuló árukereskedelem magas részesedése a teljes árukereskedelemből a visegrádi országokban a földrajzi közelség mellett elsősorban a rendszerváltozás után megugró működőtőke-beáramlásának³¹ és a külföldi vállalatok térhódításának köszönhető, amely Magyarországon előbb, a másik három visegrádi országban csak az 1990-es évek második felében következett be.³² Ennek megfelelően a globális kivitelből való részesedés

³¹ Medve-Bálint: „The Role of EU in Shaping FDI Flows to East Central Europe” 2014, 35–51

³² Barta: „A külföldi működő tőke beruházás fejlődést generáló és megosztó szerepe a magyar gazdaság területi folyamataiban” 2010, 336–338

is Magyarország esetében előbb emelkedett nagymértékben, a többi visegrádi országban később. Általánosságban az is elmondható, hogy a beáramló befektetések mennyiségének változását némi időbeli késéssel követték a termelési és kiviteli adatok. A visegrádi országok gazdasági növekedésének fő forrásává a jelentős részben külföldi vállalatok által realizált export vált.³³

Az exportnövekedés tendenciájában a 2008-as gazdasági világválság jelentős fordulatot hozott. A globális válság a gazdaság számos területén éreztette hatását, de a nemzetközi kereskedelem alakulásában különösen érezhető volt. A válság nem egyformán hatott a világ különböző területeinek kereskedelmi forgalmára, az Európai Unió egyike volt a legsúlyosabban érintett gazdaságoknak. Az EU-n belül a legsúlyosabb visszaesést az árukereskedelemben Finnország mellett a kelet- és közép-európai régió országai szenvedték el, köztük a visegrádi országok. Ennek legfőbb oka, hogy a régió gazdaságai egyre intenzívebben integrálódtak az Európai Unió gazdaságába, a főként köztes termékekből álló kivitelük jelentős része is elsősorban az Unióba, Németországba irányult. A gazdasági válság következtében fellépő keresletcsökkenés Németország kivitelét 21,1%-kal visszavetette, ami a visegrádi országok kivitelének visszaesését is maga után vonta.³⁴

Az Európai Unió fejlettebb gazdaságaitól való nagymértékű függés és ebből következően a gazdasági válság során tapasztalt nagyfokú sérülékenység irányította rá a visegrádi országok figyelmét az Európán kívüli világra.³⁵ Egy másik fontos tényező az Európán kívüli világ felértékelődésében az Európán kívüli világ gazdaságának dinamikus növekedése, amely különösen a válság során vált nyilvánvalóvá. A világ nominális GDP-jének növekedéséhez hozzájáruló tíz legfőbb ország között már 2008-ban is csak két európai volt (Németország és Hollandia), 2009-ben pedig mindössze egy, Lengyelország (1,8%-át adta a globális növekedésnek). A világgazdaság motorjává Kína lépett elő, aki 2008-ban a növekedés 32%-ért, míg 2009-ben 56%-ért volt felelős. 2013-ban is a tíz ország közül mindössze egy volt uniós tagállam, az Egyesült Királyság (3%-át adta a növekedésnek).³⁶

A világgazdaság átrendeződése a nemzetközi kereskedelemben is régóta érzékelhető. Már egy 2009-ben készült, az EU versenyképességéről szóló dokumentum is 2005-ös adatok alapján megállapította, hogy bár az EU piaci

³³ Hoós: „Az új EU-tagállamok helyzete a pénzügyi-gazdasági válság kitörése után” 2009, 13–20.

³⁴ Curran: „The Impact of the Crisis on EU Competitiveness”, 2009, 264–268.

³⁵ Kugiel: *V4 Goes Global* 2016, 10.

³⁶ Bak Fruzsina: *A világ országainak gazdasági növekedési pályái az ezredfordulót követően* 2016, 42–43.

részesedése a legnagyobb az árukereskedelem tekintetében (19,6%), részesedése folyamatosan csökken, még ha ugyan kisebb mértékben is, mint az USA-é és Japáné. A dokumentum azt is kiemelte az átrendeződés kapcsán, hogy míg 1995-től 2000-ig a nemzetközi kereskedelem motorja a globális Észak volt (a világ „fejlett” országait értik alatta, az elnevezés pedig arra utal, hogy ezek többnyire az északi féltekén találhatók), addig a 2000-tól 2005-ig tartó időszakra már a világexport növekedésének kétharmada, míg a világimport növekedésének több mint fele a globális Délhez kötődött (a világ „fejlődő”, „kevésbé fejlett” országait értik alatta, az elnevezés pedig arra utal, hogy ezek többnyire az déli féltekén találhatók).³⁷

Ennek fényében a gazdasági kapcsolatok terén is érthető az élénkülő figyelem az Európán kívüli világ felé a visegrádi országokban, amely a 2008-as gazdasági válságot követően keletkezett szakpolitikai dokumentumokban is megmutatkozik. A szakpolitikai dokumentumokkal kapcsolatban azonban fontos megjegyezni, hogy alapvetően nem tudományos alapon, hanem különböző politikai érdekek mentén jönnek létre. Az Európán kívüli világ felé fordulás is felfogható a politikai identitásképzésre és a szavazók megszólítására alkalmas politikai diskurzusként.³⁸ Az az oldal, amelyik az ilyen irányú kapcsolatok élénkítése mellett foglal állást, általában a gazdasági potenciálját szokta kiemelni a reménybeli kapcsolatoknak, koncepcióját pedig a szakpolitikuskok és gazdasági elemzők véleménye alapján látja igazoltnak. A „kritikusok” ehhez képest leginkább azt szokták kiemelni, hogy azokban az országokban, amelyekkel a gazdasági kapcsolatokat igyekeznek élénkíteni a „támogatók”, nagyon gyakran más értékrend uralkodik (például Kínával kapcsolatban általában az emberi jogok kérdése szokott felmerülni),³⁹ illetve, hogy ezek az országok nem részei a már meglévő szövetségi rendszerünknek, ezáltal a meglévő kapcsolatok sérülhetnek.⁴⁰ További kritikaként szokott megfogalmazódni, hogy a kapcsolatépítések nem az ország, hanem a „támogatók” saját és a hozzájuk kötődő szereplők érdekeinek megvalósulását szolgálják elsősorban, ők profitálnak belőle leginkább. A „támogatók” és a „kritikusok” azonban fel is cserélődhetnek hatalomváltás, kormányváltás idején,⁴¹ amit olyan bizonytalan gazdasági helyzet is elősegíthet, mint a 2008-as válság.

³⁷ Curran–Zignago.: *Evolution of EU and its Member States' Competitiveness in International Trade* 2009, 9–21

³⁸ Utóbbiról lásd Gyuris 2014, 53–85

³⁹ Kugiel: *V4 Goes Global* 2016, 40–54

⁴⁰ PORTFOLIO.HU: *Keleti nyitás – keleti bukás?*

⁴¹ A kínai magyar viszonytal kapcsolatban lásd: Szunomár: *„Kínai, magyar – két jóbarát?”* 2011, 1-2

A 2008-as válságot követő ilyen irányú politikákkal kapcsolatosan azt vizsgáltam részletesebben, hogy a földrajzi diverzifikálás, illetve a kis- és középvállalatok szerepe említésre kerül-e bennük. Utóbbira amiatt voltam különösen kíváncsi, mert a visegrádi országokba beáramló jelentős mennyiségű külföldi működőtőke azt eredményezte, hogy külkereskedelmükben a külföldi nagyvállalatok szerepe lett a meghatározó. Ezek globális termelés-szervezésére és kivitelük földrajzi diverzifikálására azonban nem sok eszköze van a nemzetállamoknak. A különböző stratégiákban ennek megfelelően hangsúlyosabban a kis- és középvállalatok jelennek meg, ezek kivitelének földrajzi diverzifikációját szeretnék elősegíteni a nemzetállamok. Ha összehasonlítjuk a szakpolitikai dokumentumokat az alapján, hogy a kereskedelem földrajzi diverzifikációját milyen irányokba szeretnék megvalósítani a nemzetállamok, akkor elsősorban a hasonlóságok a szembetűnők, például hogy Kínával és Indiával valamilyeni visegrádi ország erősítené a gazdasági kapcsolatait. Érdekes azonban kiemelni, hogy a válságot követően az EU piacain fellépő keresletcsökkenés miatt a nagyvállalatok is új piacokat kerestek, így érdekeik egybeestek a nemzetállamok érdekeivel.⁴²

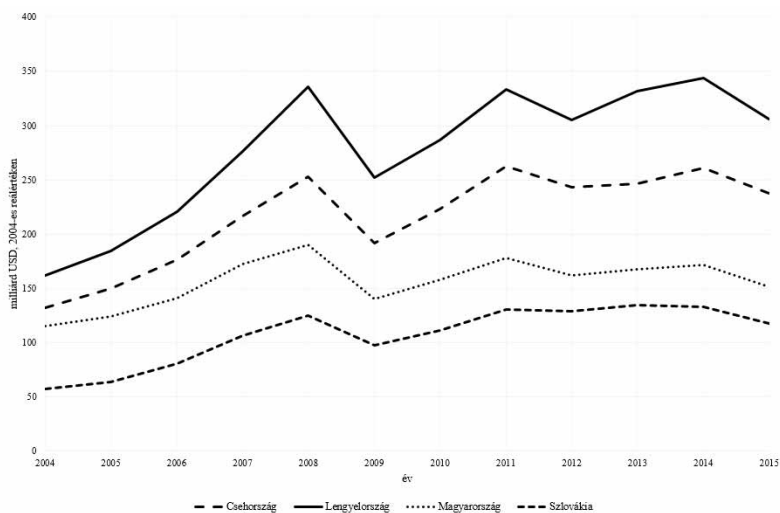
Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a visegrádi országok rendkívül szűk mozgástérrel rendelkeznek a külkereskedelmi politika szempontjából, mert az Unióhoz történő 2004-es csatlakozásukkal a vámunió részei is lettek, tehát rájuk is a közös kereskedelempolitika lett érvényes. Az általam vizsgált külkereskedelmi politikák, programok létezése azért lehetséges a közös kereskedelempolitika mellett, mert a harmadik országgal szembeni promóciós lehetőségei nem korlátozottak a tagállamoknak, amennyiben azok a termékek és szolgáltatások exportjának, illetve működőtőke-importjának növelésére szolgálnak.⁴³ Ezt általában szakosított intézményeken és ügynökségeken keresztül valósítják meg a tagállamok. Az EU szerepe továbbá amiatt is jelentős a visegrádi országok Európán kívüli kereskedelmi folyamataiban, mert az EU számos szabadkereskedelmi megállapodást kötött a világ különböző országaival és térségeivel.

A külkereskedelemmel kapcsolatos politikák áttekintése után elemeztem a visegrádi országok külkereskedelmi adatait. Az elemzéshez az ENSZ Comtrade adatbázisát használtam, mert céлом elsősorban a legfőbb Európán kívüli partnerek azonosítása volt és a legtöbb országra az általam vizsgált évekre ebben az adatbázisban voltak elérhetőek az adatok.

⁴² Éltes-Völgyi: „*Integrated in the global value chains*” 2013, 57–79

⁴³ Lendület HPOPS Kutatócsoport: „*A tagállamok mozgástere az Európai Unió közös kereskedelempolitikájában*” 58–62

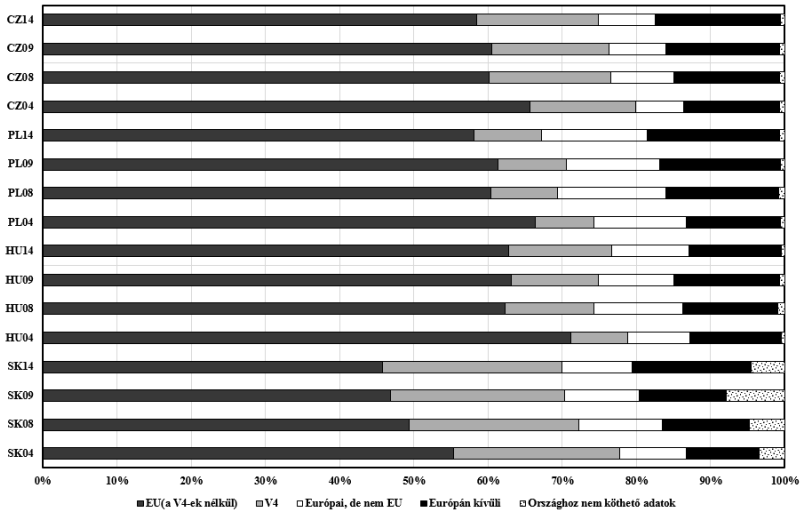
A kereskedelem vizsgálatakor érdemes elkülöníteni az árukereskedelmet és a szolgáltatáskereskedelmet. Globálisan és a visegrádi országok esetében is az árukereskedelmi forgalom a jelentősebb, a V4-ek külkereskedelmi forgalmának több mint 80%-át tette ki a vizsgált időszakban. Az árukereskedelem volumenének alakulása a négy ország esetében rendkívül hasonló volt, a globális gazdaságban jelentkező események, mint például a 2008-as gazdasági válság, majd az Eurózána válsága is jelentősebb hatással volt az árukereskedelemre, mint a szolgáltatáskereskedelemre. Mindkét kereskedelmi típus esetében elmondható, hogy a visegrádi országok forgalmának meghatározó része az EU-n belül bonyolódott. A szolgáltatáskereskedelem kisebb jelentősége és a kevesebb rendelkezésre álló adat miatt a továbbiakban az árukereskedelmet mutatom be részletesebben.

2. ábra: A visegrádi országok árukereskedelmi forgalma, 2004–2015 (2004-es reálértékben, milliárd USD) (adatforrás: ENSZ Comtrade).

Az árukereskedelem volumenének változása szempontjából megállapítható, hogy a válság kevésbé érintette az Európán kívüli világgal bonyolódó kereskedelmet, hiszen annak részesedése növekedett. Az is megfigyelhető, hogy 2009-hez képest 2014-re Magyarország kivételével valamennyi ország esetében emelkedett az Európán kívüli világgal folytatott kereskedelem részesedése. Ez amiatt érdekes, mert mint korábban láttuk, az üzenetek szintjén a többi

országához hasonlóan Magyarország is elsősorban az ilyen irányú kereskedelmét igyekezett növelni a keleti nyitás politikájának a meghirdetésével.

3. ábra: A visegrádi országok árukereskedelmi forgalmának megoszlása célterületek szerint 2004-ben, 2008-ban, 2009-ben és 2014-ben (adatforrás: ENSZ Comtrade).

Az Európán kívüli árukereskedelem mindegyik ország esetében rendkívül koncentrált, a forgalom döntően az észak-amerikai (USA, Kanada) és kelet-ázsiai országokkal zajlik. Kereskedelmi értelemben azonban nincsenek „fehér foltok” a világtérképen, mindegyik régióval folytatnak kereskedelmi forgalmat a visegrádi országok, de az egyes régiókon belül is általában egy vagy legfeljebb néhány országra korlátozódik a forgalom döntő része. A vizsgált időszak egészére vetítve a legfőbb árukereskedelmi partnere valamennyi visegrádi országnak Kína volt (Szlovákiában 2012-ben Dél-Korea). Az országok árukereskedelmi egyenlege az Európán kívüli világgal végig negatív volt a vizsgált időszak alatt, amit elsősorban a kelet-ázsiai (legfőképp kínai) és kisebb részt délkelet-ázsiai importjuk eredményezett.

A földrajzi koncentráció mellett az ágazati koncentráció is jellemezte a V4-ek Európán kívüli külkereskedelmi forgalmát. A két legfontosabb partnerrel: Kínával és az USA-val vizsgáltam meg a kereskedelmi forgalom termékszerkezetét és azt tapasztaltam, hogy a forgalom jelentős részét az árukereskedelmi adatok osztályozására szolgáló Harmonizált Rendszer két-három áruosztályának

termékei teszik ki. Lengyelország kiviteli szerkezete tért el leginkább a másik három országtól, esetében nagyobb szerepe volt a feldolgozatlan alapanyagoknak. Például a Kínába irányuló kivitelében a réz a legfontosabb tétel, azonban fontos megjegyezni, hogy a réz is fontos elemét képezi a globális értékláncoknak, ugyanis számos elektronikai eszköz készítéséhez használják fel.⁴⁴ Megfigyelhető továbbá, hogy Lengyelország esetében az Európán kívüli fontosabb kiviteli partnerek között szerepelnek olyan országok is, mint például 2015-ben a Bahama-szigetek, ami leginkább azzal magyarázható, hogy Lengyelországban továbbra is van hajógyártás, de a hajók bejegyzése a kedvezőbb adózási feltételek miatt például az előbb említett országban történik.

	import	2004	2015	export	2004	2015
Csehország	Elektromos gépek és elektromos felszerelések és ezek alkatrészei	28%	41%	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei	43%	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei
	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei	37%	37%	Elektromos gépek és elektromos felszerelések és ezek alkatrészei	16%	Elektromos gépek és elektromos felszerelések és ezek alkatrészei
Magyarország	Elektromos gépek és elektromos felszerelések és ezek alkatrészei	74%	65%	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei	53%	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei
	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei	11%	17%	Elektromos gépek és elektromos felszerelések és ezek alkatrészei	30%	Járművek és ezek alkatrészei és tartozékai
Lengyelország	Elektromos gépek és elektromos felszerelések és ezek alkatrészei	22%	33%	Réz és ebből készült áruk	24%	Réz és ebből készült áruk
	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei	20%	22%	Hajók, csónakok és más úszóeszközök	23%	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei
Szlovákia	Elektromos gépek és elektromos felszerelések és ezek alkatrészei	26%	50%	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei	27%	Járművek és ezek alkatrészei és tartozékai
	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei	24%	18%	Vas és acél	26%	Gépek és mechanikus berendezések, ezek alkatrészei

4. ábra: A visegrádi országok Kínával folytatott árukereskedelmében a két legfontosabb áruosztály 2004-ben és 2015-ben (adatforrás: ENSZ Comtrade).

A szolgáltatás-kereskedelemben a V4-ek legfőbb partnerei elsősorban szintén észak-amerikai és kelet-ázsiai országok, a vizsgált időszakra vetítve az USA volt a legjelentősebb partner (2013-tól Szlovákiában Dél-Korea).

Összegzés

Össességében elmondható, hogy ma már a globális értékláncokon belül zajlik a nemzetközi kereskedelem körülbelül 80%-a, de továbbra is van értelme az országok között vizsgálni a lebonyolított kereskedelmi forgalmat, mert a nemzetállamok számos módon hatással lehetnek a vállalatok döntéseire, ezáltal a kereskedelemre is.

⁴⁴ Éltesztő-Szunomár: „Ties of Visegrad countries with East-Asia- Trade and Investment” 2015, 8–9

A visegrádi országokban az üzenetek szintjén a 2008-as gazdasági válságot követően érzékelhető, hogy elsősorban az Európán kívüli világgal igyekeznek növelni a kereskedelmüket, azonban a négy ország közül Magyarország esetében ennek részesedése a kereskedelmi forgalomból csökkent. A V4-országok Európán kívüli kereskedelmének döntő része a kelet-ázsiai és észak-amerikai régióval bonyolódott le, de valamennyi régióval volt kereskedelmi forgalom a vizsgált időszakban, és a V4-országok legfőbb kereskedelmi partnerei többnyire megegyeztek. Az Európán kívüli világgal folytatott negatív kereskedelmi egyenleg háttérben pedig elsősorban a kelet-ázsiai régióval, különösen a Kínával folytatott kereskedelem áll. Utóbbival megvizsgáltam az árukereskedelem termékszerkezetét is és ez alapján megállapítható, hogy a visegrádi országok ilyen irányú kereskedelmi forgalmát jelentős mértékű ágazati koncentráció is jellemzi.

Tekintettel arra, hogy a V4-ek Európán kívüli kereskedelme leginkább külföldi nagyvállalatokhoz kötődik, érdemes lenne azt is megvizsgálni, hogy a V4-ek és Kína közötti forgalom mekkora része bonyolódik le vállalaton, értékláncon belül. Erre azonban a vállalati adatközlések hiánya és nehéz elérhetősége miatt egyelőre nincs mód.

A kutatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

- 27/2013. KORMÁNYRENDELET: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a1300027.kor (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)
- BAK Fruzsina (2016): *A világ országainak gazdasági növekedési pályái az ezredfordulót követően (BSc szakdolgozat)*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest. 42–43.
- BARTA Györgyi: „A külföldi működőtőke-beruházás fejlődést generáló és megosztó szerepe a magyar gazdaság területi folyamataiban” in: BARTA Györgyi – BELUSZKY Pál – FÖLDI Zsuzsa – KOVÁCS Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs 2010. 336–338.
- CAIRNSGROUP.ORG: About the Cairns Group <http://cairnsgroup.org/Pages/Introduction.aspx> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)
- CURRAN, Louise: „*The Impact of the Crisis on EU Competitiveness*”, *Intereconomics* 5 (2009) 264–268.
- CURRAN, Louise–ZIGNAGO, S.: *Evolution of EU and its Member States' Competitiveness in International Trade*. CEPII, Paris 2009. 9–21.
- CZECHINVEST: Industrial zones <http://www.czechinvest.org/en/industrial-zones-cr> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)
- DICKEN, Peter: *Global Shift. Mapping the Changing Contours of the World Economy*. The Guilford Press, New York 2011.
- EC (European Commission): Free zones in existence and in operation in the Community, as communicated by the Member States to the Commission. http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/customs/procedural_aspects/imports/free_zones/list_freezones.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.) 5–16.
- ÉLTETŐ Andrea–SZUNOMÁR Ágnes: *Ties of Visegrad countries with East-Asia – Trade and Investment*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Budapest 2015. 8–9.
- ÉLTETŐ Andrea–VÖLGYI Katalin: „*Integrated in the global value chains-trade developments between Hungary and Asia*”, *Eastern Journal of European Studies* 1 (2013) 57–79.
- GYURIS Ferenc: *The Political Discourse of Spatial Disparities: Geographical Inequalities Between Science and Propaganda*. Springer, Cham 2014.
- HOÓS János: „*Az új EU-tagállamok helyzete a pénzügyi-gazdasági válság kitörése után*”, *Köz-gazdaság* 3 (2009) 13–20.
- IPE.HU: Szakmai tevékenység <http://ipe.hu/#> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)

- KUGIEL, Patryk (szerk.): *V4 Goes Global: Exploring Opportunities and Obstacles in the Visegrad Countries' Cooperation with Brazil, India, China and South Africa*. The Polish Institute of International Affairs, Warsaw 2016.
- LENDÜLET HPOPS KUTATÓCSOPORT: *A tagállamok mozgástere az Európai Unió közös kereskedelempolitikájában*. Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest 2016. 58–62.
- MEDVE-BÁLINT Gergő: „*The Role of EU in Shaping FDI Flows to East Central Europe*”, *Journal of Common Market Studies* 1 (2014) 35–51.
- MOLNÁR Ernő: „*Globális értékláncok és térbeli gazdasági egyenlőtlenségek: miről mesél a textil- és ruházati ipar változó földrajza?*”, *Földrajzi Közlemények* 3 (2017) 216–225.
- NAGY Erika: „*A globális kereskedelem térstruktúrái*”, in: MÉSZÁROS Rezső és munkaközössége (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2010. 221–228.
- NAGY Erika: „*Az állam változó szerepe – gazdaságföldrajzi értelmezések*”, *Földrajzi Közlemények* 3 (2017) 226–234.
- PAIZ.GOV.PL: Industrial and technology parks http://www.paiz.gov.pl/investment_support/industrial_and_technology_parks (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)
- PAIZ.GOV.PL: Special economic zones (SEZ) http://www.paiz.gov.pl/investment_support/sez (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)
- PORTFOLIO.HU: Keleti nyitás – keleti bukás? http://www.portfolio.hu/users/elofizetes_info.php?t=cikk&i=208325 (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 22.)
- PPS.SK (Priemyselne Parky Slovenska): MInvest <http://www.priemyselneparkyslovenska.sk/en/> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)
- SARIO.SK: Science and Technology parks <http://www.sario.sk/en/invest/real-estate-and-industrial-parks/science-and-technology-parks> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)
- SINGA BOYENGE, Jean-Pierre: *ILO database on export processing zones*. International Labour Office, Geneva 2007. 20.
- SOÓS Károly Attila: *Földrajzi és ágazati koncentráció a cseh, a magyar és a szlovák exportban*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 2015. 12.
- SPARKE, Matthew: „*Trade*”, in: GREGORY, Derek–JOHNSTON, Ron–PRATT, Geraldine–WATTS, Michael–WHATMORE, Sarah (szerk.): *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell, Malden 2009. 764–766.
- SPARKE, Matthew: „*World Trade Organization (WTO)*”, in: GREGORY, Derek–JOHNSTON, Ron–PRATT Geraldine–WATTS, Michael–WHATMORE, Sarah (szerk.) (2009): *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell, Malden 2009. 812–813.

- SZUNOMÁR Ágnes: „Kínai, magyar – két jóbarát?”, MTA-VKI Vélemények, Kommentárok, Információk 237 (2011) 1-2.
- UNCTAD: *Global value chains and development-investment and value added trade in the global economy*. United Nations, Geneva 2013. 16.
- WANG, Hui-Ling: „Theories for competitive advantage”, in: HASAN, Helen (szerk.): *Being Practical with Theory: A Window into Business Research*. University of Wollongong, Wollongong 2014. 33–43.
- WARF, Barney: „Comparative Advantage”, in: WARF Barney (szerk.): *Encyclopedia of Human Geography*. Sage Publications, Thousand Oaks 2006. 53–54.
- WARF, Barney: „Competitive Advantage”, in: WARF Barney (szerk.): *Encyclopedia of Human Geography*. Sage Publications, Thousand Oaks 2006. 55–56.
- WTO: Membership, alliances and bureaucracy. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org3_e.htm (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 21.)

Flach Richárd

Az önsértésről¹

„Mik ezek a combodon? kérdezte Katje, amikor már annyi ideje voltunk együtt, hogy azokról a dolgokról is lehetett kérdezni, amikről nem lehet, én meg elmeséltem neki a tigriscsíkok történetét.”²

Bevezetés

A dolgozat célja, hogy rövid betekintést nyújtson a nem-szucidális önsértés (falcolás, szkarifikáció) jelenségébe és bemutassa, miért keletkeznek a „tigriscsíkok”. Az önsértés a test szövetének szándékos megsértése. Leggyakrabban egy éles tárgy (kés, penge, üvegdarab) ejtett felületes, de vérző vágások, vagy a test szövetének másfajta károsítása (égetés, ütés, karmolás, harapás, stb.) az öngyilkosság, a meghalás tudatos szándéka nélkül. A nem-szucidális³ önsértés (NSSI) a Mentális betegségek diagnosztikai és statisztikai kézikönyve legújabb, 2013-as kiadásában önálló kategóriaként jegyzik. A serdülőkorban jelentkező önsértő magatartása egy gyakori, ám hazánkban alig kutatott, tabunak számító jelenség. Az öngyilkosság kérdéséhez hasonlóan a társadalmunk hajlamos elhallgatni, figyelmen kívül hagyni a problémát. Az öngyilkosság-kutatásban mivel hosszmetzeti vizsgálattal sokszor nem fedezhető fel komoly késői patológia, negligálják vagy bagatellizálják a jelentőségét.

Ahogy azt majd a későbbiekben látni fogjuk, az önsértés funkciót tölt be a serdülőknél, fiatal felnőtteknél és nem a „pillanatnyi elmezavar” következménye. Kialakulásának, fennmaradásának, megszűnésének okait azonban alig

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2-II-8. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Potozky 2015, 41

³ Öngyilkosság [lat.] (suicidum): az a cselekedet, amelynek során valaki önkezével vet véget saját életének. Almássy 2007, 325

Az öngyilkossághoz három kritérium tartozik: (1) A meghalás tudatos szándéka. (2) Egy módszer képze, amely módszer alkalmas az élet kioltására. (3) A módszer cselekvéssémájának megvalósítása. Buda B: *Az öngyilkosság fogalmi meghatározása*. In: Cseh-Szombathy 1980

ismerjük. A viselkedés kezelésére alkalmazott eljárások és prevenció programok külföldi dinamikus fejlődése hazánkban egyenlőre még nem érezheti hatását. Az elmúlt évek során elszaporodó cikkek, szakkönyvek és a tanárok, szakemberek munkáját segítő az önsértésről íródott munkák és kezelési eljárások itthon hiánycikknek számítanak. Anekdotikus adatokból tudjuk, hogy (nem csak) a hazai oktatási intézményekben komoly problémát jelent az egyre gyakoribbá váló magatartásforma. Ennek ellenére ritkán kerül a fókuszba, keveset, vagy egyáltalán nem beszélünk róla. Az önsértéssel összefüggésbe hozható általános reakció a tabusítás, elhárítás, aggodalom, kétségbeesés, önmagunk okolása vagy büntudatkeltés az önsértőben. Az önsértő fiatalok speciális gondozást igényelnek és esetlegesen a nevelési módszerek megváltoztatását igénylik a szülőktől. Az önsértő szülők gyermekei tanácstalanul és sokkollva állhatnak a probléma előtt.

Annak érdekében, hogy részletesebb képet kapjunk, a dolgozatban interjú-részleteket mutatok be, amelyek az önsértést idiografikusan, az individuum egyedisége szempontjából közelítik meg. Ezzel nem kívánom kisebbiteni annak jelentőségét, hogy maga a jelenség rendkívül összetett, sokszor jóval túlmutat az esetleges iskolai környezeten. A segítségnyújtás lehetőségeinek feltérképezéséhez pedig nem nélkülözhetjük a rendszerszemléletet. A személyiség, identitásunk, életünk végéig megőrzi potenciális képességét a változásra, fejlődésre. Ahogy tehát önazonosságunkat sem lehet statikusként felfogni, úgy az önsértés sem egy végleges és tartósan érvényes állapot, sokkal inkább egy dinamikus folyamat, amiből fejlődni, gazdagodni és gyógyulni is lehet.

Nem-szucidális önsértés

A nemzetközi szakirodalomban a jelenség meghatározására egyre elfogadottabb terminus a nem-szucidális önsértés (non-suicidal self-injury; NSSI).⁴ A dolgozatban a jelenségre az „NSSI” rövidítéssel, valamint az „önsértés”-sel fogok hivatkozni.

Simeon és Favazza szerint a kulturális kontextusba nem illeszkedő önsértés minden olyan viselkedés, amely magába foglalja a saját test károsodásának szándékos és direkt előidézését anélkül, hogy a személynek szándékában állna a viselkedés következtében meghalni.⁵

A természeti népeknél az önsértés a rítusok, a törzsi szertartások, a férfivé avatás, a nők megjelölése során jelképként funkcionál. A hegtetoválás például

⁴ Nock 2009

⁵ Simeon – Favazza 2001 1–28

más a törzsi környezetben, és egészen más színezetet ölt, ha egy férfi a nagyvárosban készítteti el: a természetihez, a hagyományoshoz, az elveszethez fűződő cselekedet.

A kurrens definíciók és kutatási eredmények kiemelik, hogy az önsértés és az öngyilkosság külön tárgyalandó, eltérően kezelendő, másfajta segítségnyújtási formát igényelnek. Az NSSI-t nem az öngyilkossági szándék motiválja, sőt, előfordul, hogy az öngyilkossági gondolatok vagy kísérlet megakadályozására szolgál.⁶

A szakemberek által sokat vitatott kategória az önsértés és az öngyilkosság kapcsolata. Vitathatatlan, hogy a két jelenség között kimutatható kapcsolat van, és a nem kezelt NSSI évekig fennmarad, növelheti az öngyilkosság kockázatát (önsértőknél nagyobb a kockázata öngyilkossági kísérleteknek és befejezett öngyilkosságnak).⁷ A felmérések szerint az önsértés a legnagyobb halálozási ok a húszas évek elején járó angliai fiatalok körében.⁸ Wichel és Stanley kutatópáros a magatartásról alkotott definíciójukban a szándékosságra és tudatosságra helyezik a hangsúlyt, egyértelműen elkülönítve az NSSI-t a szuicidumtól.⁹

Az önsértés segít a fájdalmat más modalitásban megtapasztalni: a testen okozott fizikai fájdalom utat nyit a lelki fájdalmak levezetésére. Ideiglenes megkönnyebbülést, a distresszel való megküzdést jelent, így az NSSI az egyénnek az érzelmek szabályozására kifejlesztett (veszélyes) coping¹⁰ stratégiájaként is felfogható.

Epidemiológiai adatok

Az NSSI jellegzetesen serdülőkorban (12–14 év) induló magatartás. Élettartam prevalenciája (hogy az illető életében már csinált-e ilyet) 15–46% a serdülőknél, felnőtteknél 4%, tehát magasabb a serdülők körében, mint a felnőtteknél. Klinikai serdülő mintán az önsértés prevalenciája serdülők körében rendszerint

⁶ Nixon – Cloutier – Aggarwal 2002, 1333- 1341

⁷ Nock – Joiner – Gordon – Lloyd – Richardson – Prinstein 2006, 65-72

⁸ The Lancet Commission, 2016

⁹ Winchel – Stanley 1991, 306

¹⁰ Megküzdés [ang. Coping]: Richard S. Lazarus fogalma, amely a stresszhelyzet megoldását célzó alkalmazkodási próbálkozásokat jelenti. Olyan spontán fellépő vagy tanácsok és terapeuták segítségével elsajátított képesség, amely az események konstruktív megoldására, az azokkal kapcsolatos stressz és szorongás kezelésére irányul, főleg krónikus megbetegedések és krízis okozó életesemények esetében. Megkülönböztetünk probléma-, és emóció-fókuszú megküzdést. Almássy 2007

jóval magasabb (40–80%).¹¹ Hazai kutatási adatok közösségi (7–17%) és klinikai (25%) populációban alacsonyabb értékeket mutatnak a nemzetközi adatokhoz képest.¹² Az NSSI prevalenciája két-háromszor akkora a lányoknál, mint a fiúknál. A képet árnyalhatják a börtönökben sokszor eltérő motivációval felbukkanó önsértések vagy az, hogy a férfiak, ha orvoshoz fordulnak, hajlamosak sebeiket valamilyen baleset következményének beállítani. Az önsértés titokban történik és a legtöbbször nincs szükség orvosi beavatkozásra a sebeket illetően.¹³ A jelenség kutatását az is megnehezíti, hogy az NSSI hazánkban is egy rejtőzködő, tabu jelenségnek számít.

A fiatal rejteni akarja a falcolások nyomait. A sebzés titokban, zárt ajtók mögött gyakori, a negatív érzelmek mielőbbi enyhítésére, ez pedig ellent mond annak a hipotézisnek, hogy az önsértő magatartás mindig figyelemfelkeltésnek, „Cry For Help”-nek értelmezendő¹⁴. Sokan úgy gondolják, hogy szívesen beszélnének a takargatott sebeikről, azonban félnek a nyilvánosság potenciális negatív következményeitől (megalázás, büntudatkeltés, megbélyegzés, verbális bántalmazás, stb). Nagy a veszélye annak, hogy a kamaszok elszigetelődnek, és ezzel csökken a segítségkérés valószínűsége.

Az NSSI egy rendkívül bonyolult (és nem kizárólag!) humán jelenség, számos altípussal a viselkedést motiváló okkal és lehetséges lefolyással. Egy leírás nem alkalmazható az összes önsértőre. Két személy ugyanazzal a módszerrel sebezheti magát (pl. vágás) eltérő okok miatt (pl: a feszültség csökkentése versus a zsidbadságtól, érzéketlenségtől való menekülés) vagy ugyanazon októl motiválva (pl: önbüntetés) egymástól eltérő módon (pl: égetés versus harapás) sebezhetik meg testüket. Az önsértésről alkotott kép nem egységes, így a vizsgálatok szempontjából elengedhetetlen homogén csoportok kialakítása is problémás. Aki egyszer önsértő volt, az az is marad?

Aki csak egyszer sértette meg magát az már önsértőnek számít? Jelenleg nem ismerünk olyan megbízható módszert, amellyel jól elhatárolhatóvá tehető, hogy mi önsértés és mi szuicid magatartás, ezért fontos minden egyes esetet „komolyan venni” és részletesen megvizsgálni.

A szakirodalomban található eltérő adatok oka az is lehet, hogy nem egységes a mintavétel módszertana, továbbá nincs egy általánosan elfogadott definíció a viselkedésre, így olyan személyek is bekerülhetnek az egyik mintába,

¹¹ Balázs 2015, 185–190

¹² Csorba 2010

¹³ Bauer 2004 (kézirat)

¹⁴ Klonsky – Victor – Saffer 2014, 565–568

akiket egy másik minta esetleg kizár.¹⁵ A nehézségek ellenére az NSSI nagyon sokat kutatott terület, mégis nagyon alul kutatott. Az önbeszámoló eljárások elfogultak lehetnek az öngyilkossággal kapcsolatos ambivalens érzések miatt. Hazánkban a jelenség tárgyalása során majdnem mindenki a borderline személyiségzavarral élő kliensekre fókuszál, holott a magatartás ezen messze túlmutat.¹⁶ Az NSSI, a személyiség fejlődésének sajátosságai és a különböző pszichopatológiákkal való együtt járás kérdései valóban kikerülhetetlenek, azonban nem szabad megfeleledkeznünk arról, hogy az NSSI önálló jelenség. Ezt jól mutatja a DSM-V azon felvetése, hogy az önsértés önálló diagnosztikai kategória legyen. A kategóriába azok tartoznának, akik a diagnózist megelőző évben legalább öt napon keresztül végeztek nem öngyilkossági szándékú önsértést, és ebben a motivációjuk valamiféle negatív állapot megszüntetése, kapcsolati konfliktus feloldása vagy egy pozitív helyzet elérése volt.¹⁷

Miért dönt(het) valaki az önsértés mellett?

„Attól kezdve csináltam én is, eleinte csak akkor, ha megláttam Balerinát azzal a másikkal vagy röhögtem a hátam mögött a suliban, aztán már minden alkalmat elkezdtem kihasználni, ilyenkor a fájdalomon kívül nem éreztem semmit, magamat se, de én az alkarom helyett inkább a combomat karistoltam, nehogy otthon észrevegyék anyámék. Nem telhetett el úgy két-három nap, hogy ne vegyem kézbe a körömmollót, karcoltam magam...”¹⁸

Sigmund Freud *A halálösztön és az életösztönök* című munkájában megfogalmazza az örömvél ökonómiai koncepcióját. A lelki tevékenységeink két meghatározó eleme a kín elkerülése és az örömszerzés.¹⁹ Evolúción is arra vagyunk huzalozva, hogy minden testi sérülést és fájdalmat elkerüljünk a túlélés érdekében. Ennek tükrében tűnhet úgy, hogy az önsértés egy „pillanatnyi elmezavar állapota” (Esquirol). Érdekes paradoxonként jelentkezik, hogy

¹⁵ Bauer 2004 (kézirat)

¹⁶ Klonsky – Victor – Saffer 2014

¹⁷ American Psychiatric Association Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, (5th Edition). Arlington, V.A., American Psychiatric Association, 2013., 803

¹⁸ Potozky 2015, 43

¹⁹ Freud (ford. Kovács), 1991

az NSSI a megnyugvás eszköze (is lehet), mivel segít megküzdeni a fájdalmas érzelmekkel. A pszichés konfliktus által okozott gyötrő kétségbeeséstől átmeneti megszabadulást nyújt, minden egyes vágás megkönnyebbülés. A seb miatt már lesz tárgya a fájdalomnak.

Tény, hogy az önsértés fájdalommal jár, viszont az a pillanat, amikor az önsértést okozó eszköz elhagyja a testet, vagy csak kicsit is csökken az okozott fájdalom, a személy elkezd jobban érezni magát. Sokkal jobban lesz, mint az önsértést megelőző állapotban (ezt magyarázza az úgynevezett „pain offset relief” elmélet).²⁰ Az NSSI endorfínokat szabadít fel, ami a katarzis és az eufórikus állapot kialakulását segíti, ezzel csökkentve a fájdalmat és az emocionális distresszt, és növelve a pozitív érzelmeket a személyben. Végeredményben a fizikai fájdalom megszűnése okozza a lelki fájdalmak csökkenését.

Nézzünk a sebek mögé!

Az NSSI egy kifejezetten nehezen vizsgálható, gyakran rejtőzködő jelenség, amiről nem könnyű beszélni, mivel az érzelmileg felkavaró emlékek és történetek megosztása nagy bátorságot kíván. Annak érdekében, hogy jobban megértsük az önsértők világát, álljon itt néhány önsértő személy idézése, aki e sorok íróját beavatták önsértésükkel való viszonyukba.

„Mi az, ami miatt önsértő vagyok/voltam?”

Adrienn, 19 éves, egyetemista

„Elsősorban inkább azt mondanám, hogy a fájdalom segített kicsit mellőzni a belső ürességet és fájdalmat. Ürességet, mert elszakadtam Istentől, és nem volt semmi, ami az űrt kitölthette volna. Egyszerűen azért, mert semmi más nem képes erre úgy. Fájdalom, mert küzdöttem a makacssággal, hogy bevalljam, valami nem megy. Harag magam felé, hogy annyira szánalmas vagyok, hogy még ezt sem tudom megtenni. Nem bírom ki a távolságot, a várost. Megkönnyebbülés volt, mert egy kicsit leveztettem vele a feszültséget és nem éreztem úgy, hogy teljesen elvesztettem az igazi érzéseket, ami a fizikai értelemben valós világhoz hozzákapcsol. Kollégista voltam Pesten, és előtte egy 300 fős kis faluból költöztem oda, meglehetősen hirtelen. Semmilyen ismerős, noha elég hamar összebarátkoztam a legjobb barátnőmmel, de egyszerűen más volt; nem a megszokott nagycsalád. És természetesen Isten hiánya.”

²⁰ Franklin – Puzia – Lee K. M. – Lee G. E – Hanna – Spring – Prinstein 2013, 110-119

Ágota, 19 éves, egyetemista

„Azért vagyok önsebző, mert egy szint után már nem tudok mást kezdeni a fájdalommal. Beszűkül a látóköröm, és minden gondolatom és érzésem a körül forog, amitől szenvedek. Másképp nem tudok kiszakadni ebből, ilyenkor menekülök az emberek elől, érzéketlenné válok feléjük, nem akarok velük találkozni, nem veszem fel a telefont, stb. Szóval esély sincs rá, hogy segítsenek. Az akkor aktuális, torz szemléletmódommal pedig nem látom a pozitív dolgokat. A kiutat sem. Így a hangulatjavító cselekvések lehetőségei egyre inkább fogynak. Végül egyedül az önsebzésre van készítetésem. Egyfajta kényszer. Kilátástalanság, tehetetlenség érzése, feszültség csökkentése, kétségbeesés és a realitáshoz való visszatérés, magány és elhagyatottság, szeretettől való elszakadás érzése mindenképp okai. Van, amikor ezek mellett önbüntetés is, amikor hibásnak, rossznak érzem magam.”

Kata, 16 éves, gimnazista

„Nagyon elfásultam, nem bírtam felkelni, úgy éreztem, üres vagyok... Érezni akartam, hogy élek, és ki akartam magam zökkenteni a depresszióból. Nem tudtam mit kezdeni az érzéseimmel, a fájdalmas emlékekkel, de érezni akartam, ahogy fáj. Úgy éreztem, ezt legalább én befolyásolom, legalább ezt tudom irányítani. Az érzéseimet, hangulatomat szerettem volna szabályozni. Rettogtem, hogy mások meglátják. Rejtogtettem, nem figyelemfelkeltésnek csináltam.”

Mónika, 23 éves, egyetemista

„Nem emlékszem igazán, hogy gyerekkoromban miért kezdtem el ezt csinálni, illetve azt tudom, hogy azért, mert állandóan veszekedtek, vagy valami rosszabbat csináltak körülöttem, vagy velem, de hogy ez mégis hogy vezetett pont ehhez, azt nem tudom. Később, mondjuk, olyan 13-14 éves koromtól kb. 2 évvel ezelőttig is arra emlékszem, hogy mindig akkor álltam neki magamat bántani, amikor valaki bántott, vagy kiabált velem, vagy csak valamiért úgy éreztem, hogy csalódást okoztam és vártam a következményeket, és ilyenkor mindig valami olyasmit éreztem, mintha kiesnék az időből, és mintha nem lennék annyira összekapcsolva a testemmel és tehetetlen vagyok és nem értem, mi történik körülöttem. De ez nem igazán ilyen érzéketlenség-érzet, hanem inkább pont az, hogy túl sok mindent éreztem egyszerre és teljesen össze voltam

zavarodva és nem tudtam, mit csináljak. De egyszerűen muszáj volt valamit tennem, és ez (ti. az önsebzés) valahogy helyrebillentette a dolgokat.

Ez valamennyire benne volt a közelmúltig csinált dolgaiban is. Valami negatív élmény, vagy akár egy apróság is át tudott lökni a fogalmam-sincs-mi-történi-riadókészültség-módba. De az annyiban más volt, hogy miután kiszabadultam abból a katasztrófális párkapcsolatból, amiben benne voltam, és átkerültem hirtelen egy olyan közegbe, ahol nem hogy nem voltam veszélyben és senki nem akart bántani, hanem majdnem mindenki elképesztően kedves volt velem, egyszerűen túl nagy volt a váltás.

Minden rossz, ami történt velem, kicsit olyan lett, mint valami rémálom, ami így visszanevezve olyan valóságértelen és értelmetlen. Ráadásul igyekeztem mindenki elől eltitkolni az egészet, és pont a hozzám legközelebb állók viselkednek velem úgy, mintha semmi nem történt volna, mert ők tényleg nem is tudnak róla, és hiába volt már igazából minden rendben és hiába történt velem rengeteg jó dolog, akkor is borzalmasan éreztem magam még mindig és gyakorlatilag minden mozdulatomat a múltbeli rossz dolgok befolyásolták. Amikor végképp nem tudtam mit kezdeni a rémes gondolataimmal és a rettegéssel és az összezavarodottságommal, akkor azzal, hogy csináltam magamnak új sebeket és véralfátúsokat, és hogy ezeket láttam a testemen, sokkal valóságosabbnak és jogosabbnak tűnt az, amit belül éreztem, és így kicsit egyensúlyba került a testem és a lelkem, és ezután egy ideig újra normálisabban tudtam folytatni a napjaimat.”

János, 23 éves, egyetemista

„Azt hiszem, így maradok meg a realitásban. A fájdalom, még ha kontroll alatt nem is olyan nagy, mutatja mi a valóság. Az életem korai szakaszában ezen valóságérzet nélkül elvesztem volna a fantáziáim viharában, és ahogy Vörösmarty írja, a bírhatót eladtam volna álompénzen. A kontrollált fájdalom, amit magamnak idéztem elő, volt az a kapocs, ami mutatta mi a való, egészen addig, amíg az oltáriszentség nem lett az. Ma már sokkalta inkább Krisztus tart meg a valóság kötelei között.”

Az interjúkban előkerülnek olyan szempontok, mint a fájdalomtól, gondolatoktól, félelmektől való menekülés; az önsértés megnyugtató rutinszerűsége, vagy a zavarodottságra, tehetetlenségre, bántalmazásra adott válasz.

A seb egyfajta emlékeztető is egyben, sajtáságos „naptár, napló a bőrön”. A megoldhatatlan(nak tűnő) gondjaim regisztrálása. „Ekkor és ekkor rosszul

éreztem magam, megjelölöm a testemen.” A fájdalom, amelyet a vágás okoz egyben öröm is. A fizikai fájdalom ilyen módon feloldja a lelki fájdalmakat. Ahogy Nicholson (2004b) megjegyzi: „... a serdülők testükön keresztül ösztönösen fejezik ki változó identitásukat, mivel jelezniük és kommunikálniuk kell egy új állapot láthatatlan megjelenését (vagyis azt a szükségletet, amelyet valamikor a beavatási rítus elégített ki.) ... Továbbá a saját testüktől való elidegenedés élménye, az önsértők közös vonása, még inkább igazolhatja a testnek, mint tárgynak, kifejezési eszköznek a használatát.”²¹

Mit (ne) tegyünk?

Láttuk, hogy milyen sokféle indok vezethet az önsértéshez. Itt most ajánlásokat olvashatunk arról, hogy szülőként/tanárként hogyan és mi módon közeledjünk ahhoz, aki hasonló problémával küzd. A prevenció első lépése, hogy merünk beszélni, beszélgetni a jelenségről! A következőkben Richard Lieberman (2009) iskolapszichológus és konzultáns tanároknak szánt javaslatai olvashatók. ²² A szakember a következő lépéseket tartja megfontolandónak egy önsértő diák esetében:

- Próbáld meg nyugodtan és gondoskodó módon közeledni a diákhöz.
- Fogadd el őt, még akkor is, ha nem értesz egyet azzal, amit csinál.
- Érzékeltesd, hogy törődsz vele, és bízol a képességeiben.
- Fontos, hogy megértsük az önsértés arra használja a diák, hogy a benne lévő fájdalommal megküzdjön.
- Utald a diákot szakemberhez (pl.: iskolapszichológus).
- Ajánld fel, hogy elkíséred őt.
- Hallgasd meg! Engedd meg neki, hogy veled beszéljen. Légy elérhető!
- Fedezd fel, hogy mik a diák egyéni erősségei és bátorítsd abban, hogy használja azokat.
- Segítsd abban, hogy minél több dologban résztvegyen, támogasd az érdeklődési körét. (közösségi programok, klubok, sport)

²¹ Nicholson 2004, 31–42

²² Lieberman – Toste – Heath 2008

A legnagyobb jószándék mellett is árthatunk, ha nem tudjuk, mi jelent tényleges segítséget. Alapelv, hogy se magunkat, se a diákot ne hibáztassunk, a viselkedés jóval túlmutat a helyzeten. Igyekezzünk elkerülni a következőket:

- Ne mondj semmi olyat, ami a diákban növelni a bűntudat vagy a szégyen érzését (“mit csináltál magaddal?”)
- Ne döbbenj le, vagy cselekedj dühödten a diák viselkedése miatt.
- Ne beszélj a diák önsértéséről az osztály vagy a kortársai előtt.
- Ne próbáld meg arra tanítani, hogy szerinted mit kellene tennie.
- Ne hibáztasd, még ha nem is értesz egyet vele.
- Ne mondj, vagy ígérj olyat, hogy senkivel nem fogod megosztani azt, amit az önsértéséről elmond neked.
- Ne büntess vagy hangoztasd a negatív következményeit az önsértésnek.
- Ne erőlködj azon, hogy abbahagyja az önsértést.
- Ne ígérj olyat, amit nem fogsz tudni betartani.
- Ne vedd el azonnal az önsértéshez használt eszközöket (penge, tű, stb.)

Az lenne a kívánatos, ha egy nem büntető, ítélkező, hanem egy gondoskodó attitűddel tudnánk odafordulni, szem előtt tartva a háttérben meghúzódó érzelmi problémákat. Ez komoly önuralmat, önismeretet és felkészültséget kíván a tanár részéről. Sokszor egy pár jó szó, figyelmes meghallgatás sokat tud lendíteni a helyzeten. Tanárként, nyitott szemmel járva észrevehetjük az árulkodó jeleket és még időben megtehetjük a megfelelő lépéseket. Összességében sokat tudunk segíteni azzal, ha képesek vagyunk meghallgatni a fiataalt de fontos észben tartani, hogy a szakszerű ellátás érdekében ne habozzunk szakemberhez fordulni, keressünk adekvát segítséget a serdülőnek!

Következtetések

Annak ellenére, hogy az önsértők legtöbbször szégyellik, rejtegetik hegeiket, közülük sokan a közösségi médiákon az éppen friss vágásokról, vagy hegekről tesznek közzé képeket, szövegeket. Csoportokat alkotnak, ahol rendszeresen osztják meg érzéseiket, gondolataikat.

A posztok az én kiterjesztését, a társak támogatást is nyújtják és a megküzdést szimbolizálják ("Marks of a battle"; „We don't cut to die./We cut to live."). A csoporthoz való tartozás az intimitás élményét adja és segít az identitás konstrukciójában. A csoport tagjai „önsértők”. A modellkövetés, (ld.: szociális tanulás hipotézis) szintén befolyásolhatja az NSSI-t, mint funkciót betöltő magatartást. Fontos megjegyezni, hogy a webes felületek a prevenció területei is egyben, hiszen a közösségi médiák látogatottságát nagy százalékban teszi ki a serdülő populáció. Az a korosztály, ahol az önsértésnek a legnagyobb a prevalenciája.

Gyakran a serdülő „eltanulja” az önsértést a kortársaitól (esetleg kórházi környezetben). A témában (magyar nyelven is) egyre gyakrabban jelennek meg különböző a médiumok által közvetített tartalmak, amelyek modellként szolgálhatnak az identitásképződés folyamatában lévő serdülő számára (az NSSI, a serdülőknél, mint az énalkotás eszköze kerülhet elő, ahol fontos szerepet kap a kontroll érzése²³). A prevenció, vagy a kutatás szempontjából minden, az önsértésnek nyilvánosságot adó törekvésnél meg kell vizsgálni milyen mértékben jelent veszélyt az adott beavatkozás az önsértők számára (trigger-hatás).

Az önsértés abbagyása vegyes érzelmeket válthat ki az önsértőből, hiszen egy relatíve gyors és könnyű eszköznek tűnik az érzelmek, szorongás szabályozására. A szorongás, stressz csökkentésre vágyó serdülő ellazul így félő, hogy rossz eszközöket talál a problémái megoldására.

A serdülők évek alatt megküzdési-stratégiákat alakítanak ki, hogy kezelni tudjuk a stresszel teli érzelmeket és élményeket. Klinikusok tapasztalata, hogy különösen sok distresszel járó időszakban (felvételik, vizsgaidőszak) az önsértések száma megnövekszik. Mivel az önsértő az aktuális krízis-szerű állapotot se elkerülni, se megoldani nem tudja, egyetlen stratégiája az önsértés marad, amely a szokásos problémamegoldó rendszerének a „hatékony” részévé válhat, így kialakítva egy maladaptív megküzdési módot. Az óvatlan intézkedések (amit sokszor a jó szándék és aggodalom vezérel) könnyen megnehezíthetik az önsértő életét. Egyértelmű célpontjaivá válhatnak a kiközösítésnek és megbélyegzésnek.

Fontos megjegyezni, hogy a szokásról való leszokás hosszú és türelmes folyamat, ahol természetes a visszaesés, csak úgy, mint a függőségek kezelésénél. Az önsértő magatartás többdimenzionális, intrinsic motivált, önmagában a cselekvés (megszűnése) jutalmazó lehet.

²³ Nicholson 2004

Az önsértés során szerzett sebek ottmaradnak, de halványodnak. Előfordul az is, hogy ezekre a hegekre később rátetoválnak. Mivel a hosszútávon fennmaradó viselkedés következményei (heges testfelület) interferálhatnak a személy későbbi életvitelével, érdemes minél előbbre tervezni az intervenciót. A hegek által kiváltott előítéletek később nehezíthetik a munkába állást a szabadidős tevékenységeket, mert esetleg magyarázkodni kell a hegek miatt, stb. Az előítéletek nyomán az elutasítottság érzése újra előkerülhet, ami a visszaesés lehetőségét növeli (negatív ördögi kör indulhat be). Az önsértés egy perc alatt történik, de évekig tartó hatása lehet.

Összefoglalás

Az önsértés intenzív kutatása 10-15 éves múltra tekint vissza és hazánkban még csak most kezdik igazán felfedezni a jelentőségét. A kutatások fókuszában főleg a depresszió áll. Ehhez kapcsolódóan kerül elő a serdülőkori öngyilkosság és az önsértő magatartás. A szülőknél, iskolai szakembereknek szóló irodalmak, internetes fórumok és prevenciók technikák meghonosítása is időszerű lenne. Michael Hollander terapeuta és kutató szerint az önsértés kezelésére alkalmazott dialektikus viselkedésterápia (DBT) érzelmi tudatosságot fejlesztő és mindfulness gyakorlataival hosszantartó pozitív változásokat érhetünk el.²⁴A laikus segítők egyéb módozatai és a kortárssegítők is nagy haszonnal alkalmazhatóak lehetnének (hiszen a fiatal sokszor a kortársaihoz fordul, ha gondja van). A külföldi gyakorlathoz hasonlóan az önsértők szüleinek havonkénti csoportos találkozója is alternatívaként merül fel. Ami kívánatos lenne, hogy kerüljünk az amúgy is az önsértés után eluralkodó büntudat érzésének fokozását. Ebben az esetben az esetleges iskolai kiemelés (implicit megbélyegzés) nem jár egyértelműen pozitív következményekkel, ezzel akár ronthatunk is az önsértő állapotán.

Megnyílni azért is nehéz, mert utána sokkal rosszabb is lehet (megalázás, megsemmisítés) azokon a helyeken, ahol ez tabu. Az önsértőket (főleg az LMBTQ serdülőket!) gyakran éri iskolai zaklatás (bullying).²⁵ A dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy a Bullying és az önsértés kapcsolatát részletesen tárgyaljuk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy komoly rizikót jelent a szociális médián keresztül érkező, az „iskola kapuin túl” kezdődő bántalmazások, amikor a serdülő azt éli át, hogy megbélyegzik, kiközösítik, stb. Mivel tabu, a prevenció első lépése, hogy merünk beszélni, beszélgetni a jelenségről!

²⁴ Hollander 2008

²⁵ DeCamp – Bakken 2016, 15-24

A legnagyobb jószándék mellett is árthatunk, ha nem tudjuk, mi jelent tényleges segítséget. Alapelv, hogy szülőként/tanárként/barátként se magunkat, se az önsértőt ne hibáztassuk, maga a viselkedés jóval túlmutat a helyzeten.

Komoly dilemmák elé állít a jelenség bonyolultsága és társas /társadalmi keretbe ágyazottsága, amely sokszor túlmutat az iskolapszichológusi vagy a tanári kompetenciákon. Ezért az érzelmekre, a háttérben álló okokra és motívumokra érdemes koncentrálni. Milyen funkciót tölt be a viselkedés? A kutatási és kezelési fókuszot megváltoztatva, képletesen fogalmazva, legyen az a kérdésünk, hogy „mi folyik az önsértőben?” és nem az, hogy „mi folyik rajta?”. Az önsértés, és ezáltal a serdülő megértése és elfogadása út a gyógyuláshoz és az identitás (újra vagy át) definiálásához. Az önsértés azonnali, kreatív és előítélet mentes reagálást igényel, amelyet végső soron a lehetséges értelmezések széles skálája irányít.

Irodalomjegyzék

- ALMÁSSY, Ágnes (szerk.): *Pszichológiailexikon*. Helikon, Budapest, 2007. 325.
- American Psychiatric Association Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, (5th Edition). Arlington, V.A., American Psychiatric Association, 2013., 803
- BALÁZS J.: „Öngyilkos magatartás zavara és nem-szucidális önsértés.” in: (Szerk: BALÁZS, J. – MIKLÓSI, M.) *Gyermek- és ifjúkor pszichés zavarainak tankönyve*. Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió, Budapest. 185–190, 2015
- BAUER V.: *Sebzett lelkek - Sebzett testek, Az önsébzés jelenségének kulturális, fenomenológiai, funkcionális, és dinamikus áttekintése*. Szakdolgozat, Pécs, 2004 (kézirat)
- BUDA B.: *Az öngyilkosság fogalmi meghatározása*. In: Cseh-Szombathy L. (szerk.): *Tanulmányok a TBZ köréből*. Statisztikai Kiadó. Budapest. 1980.
- CSORBA J.: *Öngyilkos és önsértő magatartás serdülőkorban*. Animula Kiadó, Budapest, 2010
- DECAMP, W., BAKKEN NW.: *Self-injury, suicide ideation, and sexual orientation: differences in causes and correlates among high school students*. J Inj Violence Res. 2016 Jan; 8(1): 15–24.
- FRANKLIN J.C., PUZIA M. E, LEE K.M., LEE G. E., HANNA E. K. Hanna, SPRING V.L., PRINSTEIN M.J.: *The Nature of Pain Offset Relief in Nonsuicidal Self-Injury: A Laboratory Study*. *Clinical Psychological Science* 2013/1(2) 110–119
- FREUD S.: *A halálöztön és az életöztönök*. (ford. Kovács Vilma) Múzsák, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1991
- HOLLANDER, M. *Helping teens who cut: understanding and ending self-injury*. New York: Guilford, 2008.
- KLONSKY ED, VICTOR SE, SAFFER BY: *Nonsuicidal Self-Injury: What We Know, and What We Need to Know*. *CanJPsychiatry* 2014;59(11):565–568
- LIEBERMAN, R., TOSTE, J.R., & HEATH, N.L. (2008). Prevention and intervention in the schools. In M.K. Nixon & N. Heath (Eds.), *Self injury in youth: The essential guide to assessment and intervention*. New York, NY: Routledge.
- NICHOLSON, C.: ‘*Creating the Self through Self-Harm*’ *Therapeutic Communities*.: The International Journal for Therapeutic and Supportive Organizations, Volume 2004b,25:1, 31–42
- NIXON MK, CLOUTIER PF, AGGARWAL SJ Am: *Affect regulation and addictive aspects of repetitive self-injury in hospitalized adolescents*. *Acad Child Adolesc Psychiatry*. 2002 Nov; 41(11):1333–41.
- NOCK MK, JOINER TE JR, GORDON KH, LLOYD-RICHARDSON E, PRINSTEIN MJ: *Non-suicidal self-injury among adolescents: diagnostic correlates and relation to suicide attempts*. *Psychiatry Res*. 2006 Sep 30; 144(1):65–72.

-
- NOCK, M.K.: *Understanding non-suicidal self-injury: Origins, assessment, and treatment*. American Psychological Association. Washington, DC., 2009
- SIMEON, D., FAVAZZA, A.R.: „Self-injurious behaviors: Phenomenology and assessment.” in: (Szerk: SIMEON, D., HOLLANDER, E.) *Self-injurious behaviors: Assessment and treatment*. American Psychological Association, Washington, 2001, 1–28.
- The Lancet Commission, 2016
- WINCHEL R. M., és STANLEY M.: *Self-injurious behavior: a review of the behavior and biology of self-mutilation*. Am J Psychiatry. 1991 Mar;148(3):306.

Tamás Borbála

„Felismerni= jelentést adni”
A torzított tárgyak észlelése és a jelentésadás
sajátosságai képzőművész és más szakos diákoknál

Bevezetés

A pszichológia és a művészet kapcsolatának megközelítéséből származó elméletek kiindulópontjaként megjelenik a vizuális észlelés, melyet egy magasabb kognitív folyamat a kiértékelés követ, ami az érzelmi, esztétikai preferenciában megjelenő válaszadást eredményezi. Solso szerint léteznek olyan univerzális törvényszerűségek, melyek művészettel való találkozáskor, annak kiértékelésénél mindannyiunkra igazak, melyek egyetemesek az észlelésre és a kognícióra egyaránt.¹ Arnheim értelmezésében egy műalkotás észlelése a gestalt törvények segítségével történik, miszerint az egész több, mint a részek összessége, a részek nem elemezhetőek izolált egységekként.² Meghatározza a vizuális észlelés kategóriáit, ami az: egyensúly, alak, forma, tér, fény, szín, cselekvés, dinamika és kifejezés. Ezekkel a kategóriákkal az összes vizuális észlelési mintázat elemezhető. Arnheim számára a kifejezés már a tiszta észleléstől való távolodást, és a koncepció felé való közeledést jelenti. A környezetünk észlelése jelentést kap elménkben, interpretációk formájában. Arnheim szerint amint egy tárgyat észlelünk jelentést adunk neki. Az interpretációk vizuális jelentése a tapasztalatainkon alapszanak.³

A művészetben jelen van az absztrakció. Az absztrakció a kategorizálás során jelenik meg és függ a szituációtól. Az absztrakció során az információt sűrítjük, manipuláljuk. A folyamat szelekciót tartalmaz, ami során információkat hagyunk el, a közös elemeket megtartjuk, ignoráljuk azokat a tulajdonságokat, melyeket nem találunk relevánsnak a kategóriába való soroláskor.⁴

¹ Solso, 2003

² Arnheim, 1954

³ Craib, 2013

⁴ Minisalle, 2013

Az információ kiválasztásának módozata különbözteti meg a művészetben jártas személyeket a kevesebb tapasztalattal rendelkezőktől. Gombrich (1960) érvelése szerint a tapasztalt művész és a novícius az információ kiválasztás szempontjából eltérnek, mivel a tapasztalt művész képes kiválasztani a legrelevánsabb információt, amivel a legrealisztikusabban képes ábrázolni a rajzolni kívánt tárgyat.⁵ Egy területen belüli jártasság során, az észlelési egységeket a szakértők nagyobb és integráltabb egységekbe csoportosítják, kategorizálják. A csoportosítások által nagyobb egységeket képesek tárolni, az ismerős mintázatokat gyorsabban felismerik. Amikor egy ismerős ingerrel találkozunk a szakértők, képesek felidézni a memóriákban tárolt asszociációkat.⁶ Ezek az asszociációk korábbi tapasztalatokból származnak, tanultak. A szakértő, a művészetben jártas személy, irányítani tudja a figyelmét a kritikus pontokra, melyeket korábban megtanult: miként illeszse be a független vizuális egységet a megfelelő térbe, és a kikódolás milyen típusú mintázatot kövessen.⁷

Solso szerint a művészet egyik meghatározója a tudatos észlelés. Két folyamatot különböztet meg egy műalkotás észlelése során: a nativista percepció (inger vezérelt vagy bottom-up) és az irányított észlelés (tudat vezérelt vagy top-down). A nativista percepció azon alapszik, hogy az emberek született képességekkel rendelkeznek az ingerek észlelésében és rendezésében. Ez a folyamat független a tudatos kontroll folyamatoktól; ezen a szinten mindenki ugyanazt észleli, és a közös genetikai rendszerünk által meghatározott. A személyes aspektusok a második szinten jelennek meg, ez az irányított észlelési folyamatok. Személyes tudás, előzetes ismeretek által vezérelt. A figyelem fókuszált és irányított, mely előzetes tapasztalatainkon alapszik. A nativista percepció tartalmazza a forma, szín, gestalt rendezéseket és olyan pszichológiai reakciókat produkál, mint az érzelmek. Az irányított figyelem tartalmazza a történelmi vonatkozást, az érzelmek rendezését, személyes sémákat.⁸ A vizuális feldolgozás két különálló mechanizmust feltételez, egy észlelési feldolgozást, ami a beérkező vizuális inputból kivonja az információt, amit a magasabb rendű döntési folyamat követ, ez befolyásolt a személy elvárásai és célja értelmében, annak érdekében, hogy felkészüljön a lehetséges válaszra.⁹ A nativista folyamatok függetlenek a tudatos kontroll folyamatoktól, született

⁵ Ostrofsky, Kozbelt, Seidel, 2012

⁶ Feltovich, Prietula, Ericsson, 2006

⁷ Minisalle, 2013

⁸ Solso, 2003

⁹ VanRullen és Thorpe, 2001

képességekkel rendelkezünk az ingerek észlelésében és rendezésében. Ezen a szinten mindannyian ugyanazt észleljük, közös genetikai tárunk által meghatározott. Kozbelt és Seeley (2007) szerint a tudat vezérelt folyamat során, a szelektív figyelemmel a tárgyról való ismeretekből, és a motor előfeszítéseken (priming) keresztül a legrelevánsabb információk kiválasztódnak. Empirikusan bizonyított, a művészek rajzolási kontextusban a vizuális szelekció szempontjából kiválóbbak.¹⁰ Seeley és Kozbelt (2008) feltételezik, hogy míg a rajzolási feladatban a művészettörténészek és laikus személyek között nincs különbség a motoros készségek hiánya miatt, addig az észlelési feladatokban, a művészek és a laikus személyek közé tehető a művészettörténészek teljesítménye.¹¹

Jelen tanulmány a művészek (szakértők) és nem művészek (novíciusok) vizuális észlelésének és jelentésadásának kognitív sajátosságait vizsgálja, amelyek megnyilvánulnak az észlelési folyamatokban, a jelentésadás absztrakt, többértelmű inger esetén, a művészetben való jártasságból adódó szakértők és novíciusok közti különbség mentén.

A tanulmány célja a jelentésadás gyorsaság mérése pszichológia, művészet-történész és festészet szakos diákoknál. Számítógépes program segítségével manipulált, semleges háttérben levő hétköznapi tárgyak képeinek felhasználásával. Seeley és Kozbelt (2008) feltételezéseit megvizsgálva, miszerint a művészettörténész diákok percepciósi feladatban nyújtott teljesítménye a nem művészek és művészek teljesítménye között helyezkedik el. Feltételezzük, hogy különbség van a torzított képanyagra adott jelentésadás gyorsaságában a festészet és pszichológia szakos diákok között. A festők jelentésadása gyorsabb. Valamint feltételezzük, különbség van a torzított képanyagra adott jelentésadás gyorsaságában művészettörténész és pszichológia szakos diákoknál. A művészettörténész diákok jelentésadása gyorsabb.

Eljárás

36 III. éves pszichológia, 20 II.-III. éves és I. év mesteri fokozatos festészet, és 11 II.-III. éves és mesteri fokozatos művészettörténet szakos diákok. A jelen kutatásban 67 festészet, művészettörténet és pszichológia szakos diák vett részt (N=67). 36 pszichológia szakos diák, a Kolozsvári Babes- Bolyai Egyetem Pszichológia és Neveléstudományok Karáról, 20 festészet szakos diák a Kolozsvári Művészeti és Design egyetemről, 11 diák a Kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Történelem és Filozófia Karáról 6 diák a Temesvári Nyugati

¹⁰ Kozbelt, 2007

¹¹ Seeley és Kozbelt, 2007

Egyetem Művészet és Design Karáról vett részt a kutatásban. A résztvevők 25,37 %- a férfi, míg 74,63 %- a nőnemű diák (lásd 1. táblázat).

1.táblázat : Résztvevők nemek szerinti eloszlása a három szak mentén

Szak	Férfi	M	SD	%	Nő	M	SD	%	M	SD
Festészet	8			40	12			60	1,6	0,503
Művészettörténet	0			0	11			100	2,00	0,00
Pszichológia	9			25	27			75	1,75	0,439
Összesen	17	2,06	1,03	25,37	50	2,30	0,84	74,63		

A résztvevők átlag életkora 22,19 év és 31 résztvevő (festészet és művészettörténet szakos diák) akadémiai keretek között szerzett művészeti oktatásban részesült éveinek száma a Táblázat 2-ben van feltüntetve.

2.táblázat: A résztvevők életkorának és művészeti oktatásban részt vett éveinek átlaga

	N	Min.	Max.	M	SD
Kor	67	19	41	22,19	3,14
Festészet tapasztalat	20	2	4	2,80	0,834
Művészettörténet tapasztalat	11	2	4	2,91	0,944

Az adatok begyűjtése egy általunk készített számítógépes program segítségével történt meg. Az instrukciók a vizsgálat vezető által, orális formában közöltek, a feladatot a kutatásban résztvevő személyek egyénileg végezték. Először számítógépes program által az alapvető demográfiai adatok begyűjtésére került sor: kor, nem, szak, a művészet akadémiai oktatásban való részvétel éveinek száma; majd a jelentésadás gyorsaságának mérése következett, ahol hat hétköznapi tárgy fehér háttér előtti képe, hét szekvenciában torzítva került bemutatásra. A képek közti váltás a 'Next image' gomb lenyomásával történt. A képanyag sorrendje a legtorzabb képtől a konkrét tárgy felé haladva következett. A felismerés esetén, a felismerni vélt tárgy megnevezése a 'Stop test' gomb lenyomása után megjelenő ablakba való betáplálása által kivitelezett. A résztvevők a számítógépes programmal történő felmérés során a következő utasítást kapták: "Látni fogsz 6 képet. Egyszerre egy kép lesz megjelenítve. Mind a 6 képnek 7 képe van, melyeket egyenként fogsz látni, a képek között a 'Next image' gombbal tudsz váltogatni. A feladat az, hogy megmondd, szerinted mi van a képen? Amikor

úgy érzed, hogy tudod, mi van a képen, a ‘Stop test’ gomb lenyomásával megállítod a programot, megjelenik egy kis ablak, ahova beírod, ami szerinted a képen van. Ezt a folyamatot mind a 6 kategórián megismétled. Amikor úgy érzed készen állsz, a ‘Start test’ gombbal indíthatod a programot. “

A kutatás designje varianciaanalízisre épül, ahol a független változó a művészetben való tapasztalat, a függő változók a jelentésadás gyorsasága, a ‘Next image’ gomb lenyomásának száma és a helyes tárgyfelismerés a bemutatott képanyagra.

Eredmények

A kutatásban mértük a résztvevők jelentésadásának gyorsaságát másodpercben, a tárgy torzított formájának a nem torzított felé haladva történő változtatások száma a ‘Next image’ gomb lenyomása által, valamint a helyes és téves tárgymegnevezések számát a jelentésadás idejének viszonylatában (lásd 3.táblázat).

3.táblázat: *Jelentésadás gyorsasága, Next image gomb lenyomásának száma, helyes és téves válaszadások száma az öt bemutatott kép mentén*

	N	Átlag idő msec	Idő Szórás	‘Next image’ gomb lenyomás átlag	‘Next Image’ gomb lenyomás szórás	Helyes válasz	Téves válasz
Csésze	67	24596,37	12830,564	1,90	1,724	48	19
Hajkefe	67	27190,93	12843,596	2,58	1,827	45	22
Olló	67	24062,15	12316,335	3,31	2,350	39	28
Paprika	67	20626,85	12534,465	2,48	1,770	26	41
Szék	67	19315,67	14370,816	2,19	1,480	46	21

A résztvevőknek 6 torzított képre adtak jelentést. A bemutatott képeket ábrázoló első kép adatait nem vettük figyelembe az eredmények feldolgozásában, az első kép a programmal való ismerkedést jelentette. Az 5 képre történő átlagos reagálási idő 23,158 másodperc, az 5 képre történő ‘Next image’ gomb lenyomás számának átlaga 2,49 gombnyomás, valamint a 67 személy helyes tárgymegnevezés átlaga 3,04 (lásd 4.táblázat).

4.táblázat: Jelentésadás gyorsaság átlaga, a Next image gomb lenyomás számának átlaga, a helyes és téves válaszadások számának átlaga az öt képre

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Átlagos jelentésadási idő az 5 képre (ms)	67	23,158	9,43
Átlagos 'Next Image' gomb lenyomás az 5 képre	67	2,49	1,62
Átlagos helyes tárgymegnevezés az 5 képre	67	3,04	1,93

Egyszempontos varianciaanalízist alkalmazva összehasonlítottuk a festészet, pszichológia szakos és művészettörténész diákok jelentésadás idejét, 'Next image' gomb lenyomásának és helyes tárgymegnevezés átlagait (lásd 5.táblázat).

5.táblázat: Egyszempontos varianciaanalízis szakok jelentésadás idő, 'Next image' gomb lenyomás és helyes tárgymegnevezés átlaga

	Szak	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
	Festészet	20	28,44	6,55
Jelentésadási idő	Művészettörténet	11	26,91	13,28
	Pszichológia	36	19,08	7,53
'Next Image' gomb lenyomás	Festészet	20	2,52	1,72
	Művészettörténet	11	1,95	1,89
	Pszichológia	36	2,64	1,51
Helyes tárgymegnevezés	Festészet	20	3,20	1,85
	Művészettörténet	11	2,55	2,46
	Pszichológia	36	3,11	1,83

Szignifikáns különbség mutatkozik a jelentésadási idő átlagának a három szak viszonylatában $p < 0,5$ [$F(2,64) = 9,21$, $p = 0,000$]. Nem találtunk szignifikáns

eltéréseket a három szak és a Next image gomb lenyomás átlagának viszonylatában [$F(2,64)=0,77$, $p=0,465$]. Nem találtunk szignifikáns eltéréseket a három szak és a helyes tárgymegnevezés átlagának viszonylatában [$F(2,64)=1,69$, $p=0,643$] (lásd Táblázat 6). A torzított képanyagra adott jelentésadásban a pszichológia szakos diákok teljesítettek a legrövidebb idő alatt, ez az eredmény megegyezik Perdeau és Cavanagh (2011) kutatásának eredményeivel, ahol a művész és képzőművész szakos diákok sokkal több időt igényeltek az észlelési feladat elvégzésében.

Következtetések és korlátok

Jelen tanulmány eredményei hasonlóságot mutatnak Ostrofsky és mtsai. (2011) kutatásának eredményeivel, ahol a művészek feladatvégzési (rajzolási pontosság) ideje szintén szignifikánsan több volt, mint a nem művészeknél, arra enged következtetni, hogy a vizuális észlelés inger vezérelt folyamata során a tudat vezérelt folyamatok interferálhatnak, ezért a retinára vetülő kép a meglévő sémák által téves értelmezéshez vezetnek. Ezt a téves értelmezést azonban korrigálják a szakértők, mivel sokkal érzékenyebbek az észlelési konstanciákra, ez által a festők helyes válaszadása is nagyobb arányban fordul elő. A ‘Next image’ gomb többszöri lenyomása a helyes tárgymegnevezéshez vezet. A pszichológia és a festészet szakos diákok ezen a két változó mentén nem mutattak szignifikáns különbséget a válaszadásuk szempontjából, habár a pszichológia szakos diákok többször nyomták le a ‘Next image’ gombot, kevesebbszer adtak helyes választ, mint a festészet szakos diákok (lásd Táblázat 6). Habár a különbségek nem szignifikánsak, ami megegyezik Perdeau és Cavanagh¹² kutatásának eredményeivel, ahol észlelési konstanciákat vizsgáltak; a jelen tanulmány eredményei választ adhatnak Minisalle¹³ feltevésére, miszerint a művészetben való jártasság során a modális tapasztalatok sémákká válnak, ezért a beérkező információ értelmezéséhez nincs szükség az inger szenzoriális újratapasztalásához.

¹² Perdeau – Cavanagh, 2013

¹³ Minisalle, 2013

6.táblázat: A három szak és a jelentésadási idő, 'Next image' gomb lenyomás és helyes tárgymegnevezés szignifikancia szintje

		<i>df</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Jelentésadási idő	csoportok közötti	2 64	9,21	<0,000**
'Next Image' gomb lenyomás	csoportok közötti	2 64	0,77	0,465
Helyes tárgymegnevezés	csoportok közötti	2 64	0,44	0,643

$P < 0,001^{**}$

A Post Hoc elemzés során Tukey HSD teszt mutatói szerint az átlagos jelentésadási idő értéke a festészet szakosok ($M=28,442$, $SD=6,55$) és pszichológia szakosok értéke között ($M=19,077$, $SD=7,525$), míg nincs szignifikáns különbség a művészettörténész szakos ($M=26,905$, $SD=13,277$) diákok értéke és a festészet és pszichológia szakos diákok értékei között.

Jelen tanulmány célja az volt, hogy megvizsgálja a művészek (szakértők) és nem művészek (novíciusok) vizuális észlelésének és jelentésadásának kognitív sajátosságait, amelyek megnyilvánulnak az észlelési folyamatokban, a jelentésadás absztrakt, többértelmű inger esetén, a művészetben való jártasságból adódó szakértők és novíciusok közti különbség mentén, Seeley és Kozbelt¹⁴ feltevésének megvizsgálása, miszerint a művészettörténészek teljesítménye a festészet és pszichológia szakos hallgatók teljesítménye közé tehető. Az első és második hipotézisünkkel ellentétben, (i) szignifikáns különbség van a torzított képanyagra adott jelentésadás gyorsaságában $p < 0,5$ [$F(2,64)=9,21$, $p=0,000$], a festészet és pszichológia szakos diákok között, a festők jelentésadása lassabb volt, (ii) szignifikáns különbség van a torzított képanyagra adott jelentésadás gyorsaságában művészettörténész $p < 0,5$ [$F(1,45)=6,203$, $p=0,017$] és pszichológia szakos diákoknál, a művészettörténész diákok jelentésadása lassabb volt mint a pszichológia szakosoké.

¹⁴ Seeley – Kozbelt 2007

A kutatás eredményei alapján lényeges különbség mutatkozik a festészet szakos diákok és a más szakos résztvevők észlelési folyamatainak sajátosságaiban. Ennek értelmében, a festészet szakos diákok jelentésadás folyamataikban túlnyomórészt alkalmazták a tudatvezérelt jelentésadást (top-down), amelynek eredményeként a válaszütem viszonylag nagy, valamint többször adnak helyes választ, mint a más szakos hallgatók. Ennek az állításnak a bizonyítéka, a konkrét felé közeledésének ('Next image' gomb lenyomások száma) csökkent mértéke. A más szakos diákok eredményei (válaszadási idő, 'Next image' gomb lenyomások száma, a jelentésadás helyessége) a torzított kép által szolgáltatott pillanatnyi észlelési adatoknak egy konkrét reprezentációhoz való megfeleltetés jellemzi. Ennek értelmében a pszichológia és művészettörténet szakos diákok a torzított ábrák bármelyik szintjére egy konkrét tárgyra való hasonlóságot, vagy számukra egy metaforikus értelmű jelentést adtak (cipő=sárkány; szék= mártír megkínzott teste). Ennek a jelenségnek a lehetséges magyarázata, a konkrét tárgy a konkrét tárgy megnevezésének egy szó, vonal, kép asszociációs mechanizmus jelenléte, amely esetenként a helyes megoldástól távol levő absztrakt jelentésben nyilvánul meg.

Jelen kutatás korlátjaként megemlíthetjük a kevés résztvevőt. Nem állt rendelkezésünkre nagyobb számú festészet és művészettörténet szakos résztvevő, ezért a továbbfejlesztés érdekében javasolt más képzőművészeti szak diákjainak bevonása (grafika, szobrászat). Az eredmények általánosíthatóságának érdekében továbbfejlesztési lehetőségként megemlíthetjük a más területről származó szakértők részvételének fontosságát. Továbbfejleszthetőség szempontjából indokolt Kruglanski és mtsai. (2013) Need for closure skála (NFC) használata.

Irodalomjegyzék

- ARNHEIM, Rudolf: *Art and visual perception. A psychology of the creative eye.* United States of America: University of California Press, 1997.
- CRAIB, D: *Visualizing meaning* (Mesteri disszertáció). Letöltés helye ProQuest (MS00208) 2013.
- FELTOVIC, Paul J., PRIETULA, Michael J., ERICSSON, K. Anders: *Studies of Expertise from Psychological Perspectives.* In: K. A. ERICSSON, N. CHARNESSE, P. J. FELTOVICH, & R. R. HOFFMAN (Szerk.). *Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance* 2006.
- KOZBELT, Aaron, SEELEY, William, P.: *Integrating Art Historical, Psychological, and Neuroscientific Explanations of Artists' Advantages in Drawing and Perception.* *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, Vol. 1, No. 2, (2007) 80–90.
- MINISALLE, Gregor: *The psychology of Contemporary art.* United Kingdom: Cambridge University Press 2013.
- OSTROFSKY, Justi KOZBELT, Aaron, SEIDEL, Angelika: *Perceptual Constancies and Visual Selection as Predictors of Realistic Drawing Skill.* *Psychology of Aesthetics*, 6:2, (2012)124–136.
- PERDREAU, Florian, CAVANAGH, Patrick: *Is artists' perception more veridical?.* *Frontiers in Neuroscience*, (2013)7: 6.
- SOLSO, Robert, L. : *The psychology of art and the evolution of the conscious brain.* London: MIT Press, 2003.

Koucs Viktória

Az Észak-alföldi régió és Kárpátalja egyes lokációs előnyeinek elemzése a nagyobb volumenű beruházások bevonása érdekében

Bevezetés

Dolgozatomban szeretném megvizsgálni annak a lehetőségét, hogy a magyar–ukrán határon átívelő együttműködések révén hogyan tudnánk minél több külföldi beruházást az Észak-alföldi régióba vonzani, Kárpátalja adottságait kihasználva. Megvizsgálom, hogy ezen adottságok mennyire pótolhatják az Észak-alföldi régió hiányosságait úgy, hogy ezzel egy „közös területként” még vonzóbb helyszíne legyen egy-egy nagyobb volumenű beruházásnak. Ezen adottságok alapján tehát felvetjük, hogy valóban igénybe vehető-e a Kárpátalján élő külhoni-magyar munkaerő, ez az általában több nyelven beszélő, alacsony munkaerő-költségű réteg? Pótolhatók-e a munkaerőhiány az itt diplomát szerző, munkát kereső fiatalokkal? Ki lehet-e használni ezt a nagyon jó földrajzi fekvésű, Kelet–Nyugat közötti kaput, vasúti, közúti adottságaival, logisztikai szolgáltató központjaival együtt?

A dolgozatom elméleti felvezetésében megvizsgálom, milyen határokon átnyúló együttműködések léteznek, egyáltalán lehetséges-e ezek kialakítása, illetve milyen intézményesült formái vannak. Ezután a külföldi működőtőke áramlásával kapcsolatos elméletekről írok, bemutatom, milyen előnyei vannak az FDI-nak a fogadó országra vetítve. Továbbá, mivel a célom a két terület egyes lokációs előnyeinek bemutatása, kombinálása és ezek kihasználása, így a lokációs előnyök kiválasztásáról írok majd bővebben. Ezek után a Nemzeti Befektetési Ügynökség (továbbiakban HIPA) jelenleg is alkalmazott befektetésösztönzési stratégiájáról írok. Ezen információkat egy mélyinterjú során sikerült papírra vetni, továbbá egy titkosított, csak a HIPA dolgozói számára elérhető dokumentum alapján gyűjteni. Az elmélet bemutatása alapján az Észak-alföldi régió és Kárpátalja logisztikai adottságait, munkaerőpiacát elemzem majd, illetve az Észak-alföldi régióra vonatkozó támogatási lehetőségeket foglalom össze röviden.

A dolgozat következő fejezete a módszertani felvezetést tartalmazza, melyben szót ejtek a szakirodalmi kutatásról. A lokációs előnyök elemzéséről, ennek módszeréről írok majd, összefoglalom, hogy milyen adatokkal, miért pont ezekkel az adatokkal dolgoztam, és ezeket hogyan használtam fel a gondolatmenet elején feltett kérdések megválaszolásához. Bemutatom, miért volt szükség egy mélyinterjúra, és az interjú során milyen kérdéseket tettem fel. Továbbá leírom, milyen, az egyetemi évek alatt megismert módszerrel (SWOT) szeretném összefoglalni, elemezni és kiemelni a kapott következtetéseket.

A gyakorlati probléma bemutatása során az Észak-alföldi régió és a hozzá közel fekvő kárpátaljai területek egyes lokációs adottságait mutatom be. Először Észak-Alföld közúti, vasúti, légi és vízi közlekedéséről teszek említést, majd bemutatom a régió ipari parkjait és logisztikai szolgáltatóközpontjait, raktárait, később röviden összefoglalom Kárpátalja logisztikai adottságait is ezen logika mentén. A két terület munkaerőpiacát elemzem majd, és megvizsgálom, hogy vannak-e a térségre vonatkozó támogatási lehetőségek.

Dolgozatom célja tehát megvizsgálni azt, hogy lehetséges-e több nagyobb beruházást az északi régióba „húzni”. Véleményem szerint, ezen területek elmaradottságuk ellenére több kiaknázatlan lehetőséget rejtenek, melyeket fel kell térképezni, fejleszteni kell, és ki kell használni. Ez jó felhasználása lehet a gazdaságélénkítő támogatásoknak vagy egyéb uniós forrásoknak, annak érdekében, hogy csökkentsük a perifériák elmaradottságát.

A témaválasztásomat egyrészt az Észak-alföldi régió elmaradottsága elleni harc ösztönözte, másrészt fontos, hogy minden lehetséges módon foglalkozzunk a perifériák elmaradottságával, nehéz helyzetével, hogy minél több lehetséges fejlesztési stratégiát hozzunk létre és valósítsunk meg, az itt élő emberek jólétének növelése érdekében. Gazdasági önállóságunk, nemzeti megmaradásunk kulcsa, ezért minden lehetőséget és adottságot ki kell használnunk és tudatosan fejlesztenünk ezt.

A határon átnyúló együttműködések és a nemzetközi működőtőke áramlás gazdasági szerepe, csoportosításai, a befektetés előtt vizsgált főbb „Soft” tényezők

A dolgozat elméleti felvezetésénél két különböző megközelítést használok, mivel dolgozatom célja, hogy az Észak-alföldi régió és Kárpátalja közös előnyeit használjuk ki a beruházások kapcsán, ezért elsőként vizsgálom a két régió közötti határokon átnyúló együttműködések, majd az FDI-ra vonatkozó elméleteket, a befektetés-ösztönzés gyakorlatát, eszközeit mutatom be.

Határon átnyúló együttműködések, a magyar–ukrán határon átívelő kapcsolatok

A határon átnyúló intézményesült együttműködéseknek formáira mai napig nincs meghatározva pontos szabályozás, mivel különböző szervezeti formákban jelentek meg, így nagyon sok lehetséges csoportosítás alakult ki.

Az egyik legszembevetőbb különbség földrajzi szempontból figyelhető meg, pontosabban kétféle szempont van e téren: fizikailag határos területek, illetve földrajzilag nem egybefüggő, „határon átnyúló”, együttműködésre utalók. Hasonlóan különbséget jelentenek az együttműködésben részt vevő szereplők.

Az együttműködések kezdeményezésének időtávját, az együttműködő partnerek szintjét és az EU támogatási programjait figyelembe véve két fő csoportosítás különböztethető meg:¹

a) A stratégia szintű együttműködések, melyekben hosszabb ideje fennálló, szoros történelmi, kulturális vagy gazdasági kapcsolatok fűzik össze a területeket. Ezek általában stabil szervezetrendszerrel rendelkeznek. Általános megjelenési formájuk az euróregió és a munkaközösség.

b) Projektszintű struktúra, mely rövid távú (1-2 év) és a projektek leg-hatékonyabb lebonyolítása a célja. Itt nem jellemző a hosszú távú fennmaradás, mivel már meglévő intézmények „adják oda” szervezeteiket az alkalmi együttműködésre (AEBR Guide, 1997)

Az utóbbi csoportosításról megállapítható, hogy nem lényeges a határon átnyúló együttműködések csoportosításának vizsgálatában, így a következőkben csak a hosszú távú, stratégiai együttműködést vizsgáljuk, Perkmann koncepciója szerint, azaz a földrajzi kiterjedést vizsgálva.² E szerint az egyik fő típust azok az együttműködések alkotják, ahol az együttműködések nem határos területek között jönnek létre. Ezek lehetnek:

1. Kisebb kiterjedésűek, melyek között fizikailag nem rendelkeznek közös határral, viszont közös érdek alapján működnek együtt. Ezek lehetnek helyi vagy regionális önkormányzatok közötti kapcsolatok, intézmények közötti együttműködések.

2. Nagyobb kiterjedésű kooperációk, melyek általában érdekérvényesítés céljából fognak össze, a szerződések tagjai hasonló (általában

¹ Fejes, 2010

² Perkmann, 2002

hátrányos) helyzetben vannak, így közösen alakítanak ki több országra is kiterjedő hálózatokat.

A másik fő szempont a földrajzi kiterjedés szerint az egymással határos területek. E szempont figyelembe vételével a következő formákat különböztethetjük meg a határon átnyúló együttműködéseknek:

1. Együttműködés létrejöhet államok vagy nagyobb kiterjedésű, közös határral rendelkező területi egységek között. Létrehozásuk célja az, hogy a határok által felszabdalt területeket egységesen fejlesszék, egy természeti, történelmi, kulturális kapcsolatrendszert alakítsanak ki.³

2. Szubnacionális szereplők által létrehozott együttműködések. Ez viszonylag nem nagyobb a régiós területnél.⁴ Szereplői a központi szint alatti egységek, melyek az állami szervek befolyása alatt állnak, így olyan szervezeteket próbálnak kialakítani, melyek igénylik az állandó, egységes intézményi rendszert. Az ilyen formájú együttműködések felelnek meg legjobban az eurorégió kritériumainak.⁵

A következőkben vizsgáljuk meg, az eurorégió intézmény létrehozásánál milyen kritériumokat kell figyelembe vennünk. Mint az előzőkben is, itt sincsenek kötelező szabályok, amelyek szerint csoportosítják. Egy jó meghatározást tartalmaz a Lace kézikönyv (AEBR Guide, 2000), mely tartalmazza a munkaszerveződés, együttműködés, eurorégió szervezetére vonatkozó feltételeket. Eszerint az eurorégió olyan határon átnyúló intézményesült együttműködési forma, amely a következő tulajdonságokkal bír:

1. nemzetközi szerződésen alapul, évtizedes fejlődés eredménye;
2. a határ mindkét oldaláról helyi és regionális képviselőkkel áll;
3. meghatározott pénzügyi autonómiával rendelkezik;
4. túlnyomóan integrált szervezeti struktúrával bír.

Viszont a közép- és kelet-európai térség szerveződésai ezeknek a feltételeknek nem képesek megfelelni, mivel nem rendelkeznek megfelelő struktúrával, mégis az eurorégió alá tartoznak.⁶

³ Hardi, 2001

⁴ Perkmann, 2002

⁵ Fejes, 2010

⁶ Rechnitzer, 1999

Az eurorégiók a többszintű kormányzás rendszerébe tartoznak, hiszen rendelkezniük kell egy vertikális partnerségi kapcsolatrendszerrel, amivel kötődnek a magasabb döntéshozatali szintekhez. Ez elengedhetetlen feltétele a többszintű kormányzás hatékony működésének és a határon átnyúló együttműködések bevonásának az európai folyamatokba.⁷ Az eurorégió tehát egy olyan meghatározott földrajzi terület, melynek országai között olyan megállapodás van, miszerint a közös céljuk a határ menti térségek eredményes fejlesztése.⁸

Összefoglalva: az integrált eurorégió olyan intézmény, amely két regionális intézmény egybeolvadása, önálló jogi személyiséggel, önálló, független intézményekkel, szabályozási rendszerrel.⁹

A magyar–ukrán határtérség számára új perspektívák nyíltak azzal, hogy Magyarország az Európai Unió tagjává lett. Ennek megfelelően az ország gazdasági meghatározottságai jelentős mértékben átalakulnak, lévén új alapokra kellett helyezni a már addig is meglévő gazdasági kapcsolati formákat elsősorban azokkal az államokkal, amelyek velünk ellentétben nem váltak az európai nemzetek közösségének részévé. Egészen az ukrán válság elhatalmasodásáig a következő tendencia volt jellemző Ukrajna és Magyarország határ menti területeinek vonatkozásában. A két ország közti kereskedelemnek köszönhetően Kárpátalja gazdasági teljesítménye nőtt, szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lehetőségeivel, amelyek paradox módon inkább szűkültek. Halmozottan hátrányos helyzete miatt mindenek előtt az északkelet-alföldi határszél joggal érdemelte ki a „periféria perifériája” megnevezést. A különösen hátrányos helyzetű, általában 25–30 km széles határ menti területsáv jelentős része jelenleg is hátrányos helyzetű terület, „Magyarország legkiterjedtebb válságövezeteinek egyike.”¹⁰

A magyar–ukrán kapcsolatoknak van még egy sajátos vonása, amelyet a megélhetési kereskedelem elnevezéssel illethetünk. A leggyakoribb tevékenységi forma az üzemanyag, valamint dohányáru és alkoholtartalmú italok bevitele Magyarországra. Ez a jelenség gyakorta illegális formában jelenik meg. Magyarországról viszont elsősorban műszaki cikkeket hoznak Kárpátaljára, illetve Ukrajnába. Általánosságban leszögezhető, hogy ezeket a tevékenységi formákat elsősorban a nehezebb gazdasági és megélhetési viszonyok közt élő kárpátaljaiak űzik, ugyanakkor jellemzője ez sok a határ mellett élő magyarországi lakos mindennapjainak is.

⁷ Perkmann, 2002

⁸ Süli-Zakar, 2003

⁹ Csalagovits, 2007, 25

¹⁰ Baranyi, 2015, 68

A gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos koncepciókban nagyon sokáig előkelő helyen szerepelt a termelői szféra fejlesztése mellett a turisztikai ágazat fel-futtatásának szándéka is. Azonban ennek a szférának a fejlesztési elképzelései nem hosszútávúak. A megye gazdaságfejlesztési tervei, melyek a 2015-ös évig terjedtek, a következő elemeket tartalmazzák:

1. a természeti katasztrófák elleni védelem biztosítása;
2. az agrárszektor és a mezőgazdasági termőföldek kihasználtságának komplex fejlesztése;
3. a természeti kincsek még hatékonyabb kiaknázása;
4. az ipari termelés további fokozása.

A határokon átívelő kapcsolatok erősítésén túl, a keleti határ mentén elterülő régiók relatív elmaradottságának felszámolása szándékából életre hívott nagy euroregionális és interregionális szerveződések jelentős szerepre tettek szert az elmúlt évtizedekben. Ezeknek a szervezeteknek, eurorégióknak (nagy régió) és egyéb kisrégióknak, ún. eurorégió típusú struktúráknak a határon átnyúló együttműködésben talán még nincs olyannyira jelentős szerepük, mint amit a keretek meglététől elvárhatnánk, ugyanakkor nem szabad leírni őket, hisz az ilyen jellegű szerveződések tevékenységének a termőre fordulása akár hosszabb időt is igénybe vehet. Magyarország keleti határtérsége történelmi jelentőségű, határon átnyúló együttműködési törekvések terepe volt. Ilyen kezdeményezés volt a Kárpátok Eurorégió, mely 1993-ban alakult. A magyar–ukrán határ menti együttműködések motivációja „Magyarország és Ukrajna számára egyaránt a belső és külső erőforrások közös hasznosítása; az uniós regionális támogatások megszerzése, az integráció erősítése; a határ menti fejlettségbeli különbségek csökkentése, a perifériák felzárkóztatása; a történeti-etnikai feszültségek és problémák enyhítése; a korábban összetartozó térszerkezeti funkciók „egyesítése”; az új regionális gazdasági tér létrehozása és kohéziója; az euroregionális szemlélet és a regionális identitás erősítése.”¹¹ Ezen szervezetekből a magyar–ukrán határtérséget a Kárpátok Eurorégió nagyrégióként, valamint az Interregio nevű kezdeményezés érinti. Ezekon kívül természetesen vannak még olyan mikro-szintű együttműködési lehetőségek, melyek határokon átnyúlva garantálják például rövid távú, településközi együttműködések keretfeltételeit. Ezek között vannak projektszintű, ugyanakkor alkalmi együttműködési lehetőségeket biztosító szerkezeti feltételek is.¹²

¹¹ Baranyi, 2007, 158

¹² Baranyi, 2002

A Kárpátok Eurorégió, teljes nevén a Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség 1993. február 14-én alakult Debrecen városában, amelynek tagrégiói ma már öt országból (Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Ukrajna) verbuválódnak.¹³

Az egyre inkább formálódó mini eurorégiós kezdeményezések előnyei is markánsan megragadhatók. Ilyen típusúak a település–település, város–város, kistérség–kistérség, kistérség–járás szerkezetben működő együttműködések, ugyanis sokkal gyorsabb reflexív kommunikációt és együttműködést tesznek lehetővé méretüknél fogva. Ezáltal jobban tudják a helyi települések/önkormányzatok a saját érdekeiket artikulálni, ami a regionális együttműködési kezdeményezések potencialitását adhatja.¹⁴

A nemzetközi működőtőke áramlás gazdasági szerepe, csoportosításai, a beruházó vállalatok által befektetések előtt megvizsgált, főbb „soft” tényezők

Kereskedelmi megközelítések

A Heckscher-Ohlin modell alapján a tőkével ellátott országoknak a tőkeigényes termékek termelésében van komparatív előnye, a munkaigényes termékek termelésében a munkával viszonylag jól ellátott országok rendelkeznek komparatív előnnyel. A klasszikus elmélet alapján minden termelési tényezőhöz eltérő megtérülési ráta tartozik, és a tényezőárak kiegyenlítődések elmélete alapján a tényezők (a tőke is) addig lesznek mozgásban, míg az egyes országokban azonos lesz a megtérülésük. Viszont azzal a lehetőséggel, hogy a tőke is áramolhat, a fentebbi megközelítés egyik fontosabb eleme érvényét veszti, hiszen a tőkével ellátott országok a tőkét fogja kivinni a tőkeintenzív termékek helyet addig, amíg az előnyösebb tőkeellátottság meg nem szűnik. A klasszikus elmélet viszont nem ad magyarázatot a fejlett országok közötti működőtőke-áramlásra, az új kereskedelmi elméletek szerint a vállalatok a termelt mennyiséggel versenyeznek.¹⁵

Elméleti magyarázatok

A '60-as, '70-es évek során jelentek meg azok az elméletek, amelyek a külföldi beruházások indokait a cégek nemzetközi gyártásmegosztó tevékenységeiből

¹³ Illés, 2002

¹⁴ Rechnitzer, 1999

¹⁵ Szanyi, 1997

vezették le. Az első elméleti áttörés Hymerhez kapcsolódik, aki szerint egy vállalatnak specifikus versenyelőnnyel kell rendelkezni ahhoz, hogy megérje számára a tőke kivitel. Szerinte a vállalatnak különböző tárgyi és tárgyakhoz nem kötődő értékei (pl. tapasztalat, tudás) vannak, és mivel azonos adottságú vállalatok közül mindig a hazai rendelkezik előnnyel egy adott piacon, hiszen nagyobb helyi ismerete van, így ahhoz, hogy meginduljon valamiféle nemzetközi tevékenység, a befektető cégnek valami csak általa ismert specifikus előnnyel kell rendelkeznie. Ezek után az elméleti próbálkozások 4 nagy csoportja kezdett el működni: Hymer szervezeti elméletének tovább fejlesztői; az Aliber nyomán, a nemzetközi tevékenységek pénzügyi okait vizsgálók; a harmadik csoport a tranzakciós költségek elméletének alkalmazásával kutatta a beruházásban részt vevő szervezeteket; és Michael Porter stratégiai menedzsment elméleteként ismert, a versenyelőnyök kimutatásával foglalkozó elmélete is ekkor vált ismertté.

Dunning eklektikus elmélete

1977-ben született meg John Dunning eklektikus elmélete, melynek feltételezése, hogy a vállalat az exporttal szemben akkor részesíti előnyben a működőtőke-beruházást, ha ezzel a cég költségelőnyökre tesz szert. Ez az elmélet egyesítette az eddig megjelent elméleteket (tranzakciós költségek elmélete, internalizációs elmélet, stratégiai elmélet), három csoportba gyűjti azokat a stratégiai helyzetelőnyöket, amelyek az FDI megvalósulásához szükségesek. Ezek a következő előnyöket jelenti:

Tulajdonosi előnyök (Ownership advantages):

Ide tartoznak a vállalat azon materiális javai, melyeket még a befektetés vagy az erről szóló döntés előtt is birtokol. Például egy olyan termék, amit más vállalatnak nem áll módjában, vagy nem képes előállítani.

Lokáció-specifikus Elhelyezkedési előnyök (Location specific advantages):

Ez legfőképpen a helyi rendelkezésre álló olcsó természeti, emberi erőforrásokhoz való hozzájutásnak a lehetőségeiről szól. Ezeket a fogadó országok tudják rendelkezésre bocsátani, miután a beruházás megtörtént, így a beruházás előtt a vállalatok ezeket az adottságokat vizsgálják, hogy valóban kedvező lehetőségek-e számukra. De ezeket vizsgálják akkor is, ha egyszerűen nem lehetséges vagy nagyon magas költségekkel jár a helyi piacra való exportálás, és ezért piacszerzés érdekében betelepül a beruházó vállalat. Ez az elem lesz

a legfontosabb a dolgozatom során, hiszen az Észak-alföldi régióra ez vonatkozik a legfőképpen.

Internalizációs előnyök (Internalization specific advantages):

Egy-egy vállalat nem szeretné kiadni a saját gyártási eljárását, újításait, termékeit, fejlesztéseit, így nagyon sok esetben inkább saját leányvállalatot hoz létre, minthogy licence szerződéseket vagy egyéb megállapodásokat kössenek egy-egy belföldi vállalattal. Tehát a kockázat helyett inkább a külföldi működőtőke-beruházást választja.

A fenti előnyök kiaknázása alapján Dunning négy csoportját különbözteti meg a működőtőke-beruházásoknak, illetve -befektetőknek:

- helyi erőforrásokra építő befektetők (resource seeker),
- piacorientált beruházók (market seeker),
- hatékonyságnövelő beruházások (efficiency seeker),
- stratégiai előnyöket érvényesítő befektetők (strategic asset and capability seeker).¹⁶

Az előnyöket és a piacra lépési formák kapcsolatát Dr. Dombi Ákos egyik előadásdiája alapján nagyon jól lehet szemléltetni.¹⁷

Befektetésösztönzés gyakorlata

Dunning csoportosításához nagyon hasonlóan az UNCTAD-ra hivatkozva Katona Klára cikkében a külföldi tőke vonzásának tényezőit az alábbi területekre határozta:

„1. Politikai háttér. Milyen mértékű az ország stabilitása (politikai, társadalmi, gazdasági vonatkozásban egyaránt), a törvényi szabályozás állandósága a külföldi tulajdonú leányvállalatok létrehozása és működése kapcsán? Vannak-e nemzetközi egyezmények, kereskedelempolitikai intézkedések, melyek kihatnak a működőtőke-áramlásra?

2. Üzleti háttér. Vannak-e beruházásösztönzők, támogatások? Milyen nagyok a korrupciós költségek? Milyen a pénzügyi infrastruktúra, a banki, számviteli háttér fejlettsége? Milyen színvonalú a gazdasági erkölcs?

3. Gazdasági háttér, amely a következő meghatározó tényezőkre bontható tovább:

¹⁶ Antalóczy-Sass, 2000

¹⁷ Dombi, 2016

- a) A piacközpontú működőtőke-befektetések meghatározói. (Mekkora a piac mérete, az egy főre jutó jövedelem? Milyen a regionális és nemzetközi piacok elérhetősége, a piacnövekedési képessége?)
- b) Az erőforrás-központú működőtőke-befektetések meghatározói. (Vannak-e ásványi anyagok, energiaforrások? Mekkora a földek, ingatlanok árai, bérleti díjai? Van-e olcsó képzetlen és képzett munkaerő?)
- c) A hatékonyság-központú működőtőke-befektetések meghatározói. (Mekkora a munkaerő termelékenységhez viszonyított eszközkihasználtsága? Milyen színvonalú a szállítás és a kommunikáció fejlettsége?)
- d) Az eszközközpontú működőtőke-befektetések meghatározói. (Milyen a fizikai infrastruktúra állapota és az innováció szintje?)¹⁸

Az FDI előnyei a befogadó ország szempontjából

Új technológiák, tudás és know-how transzfere:

A külföldi transznacionális (multinacionális) vállalatok általában fejlettebb technológiai szinttel rendelkeznek, mint a hazai vállalatok, és komoly összegeket fordítanak kutatásra és fejlesztésre. A technológia (önkéntes) átadása révén a hazai vállalatok, beszállítók fejlődhetnek, mivel olyan technológiai szinthez jutnak hozzá, amelyet saját erejükből nem lettek volna képesek elérni.

A munkaerő képzettségi szintjének emelkedése:

Informális és formális képzések alkalmazása, amelyek segítségével a hazai munkaerőpiac termelékenysége magasabb lesz.

A világgazdaságba történő integrálódás:

A beruházások kimagasló hányadát olyan vállalatok hajtják végre, amelyek a globális piacon tevékenykednek, a globális piacra gyártanak. Egyrészt már maga a beruházás kapcsolatot jelent a világgazdasággal, másrészt a beruházások által létrehozott termelési egységek a hazai piac mellett részben ellátják a regionális és globális piacot is, így a kereskedelmi csatornán keresztül további integráció valósul meg.

Növekvő verseny a fogadó országban:

A transznacionális vállalatok, beruházások általi megjelenése egy országban a termelés és tőke-akkumuláció mellett növeli a versenyt is a vállalat

¹⁸ Katona, 2006

ágazatában, ágazataiban. Ennek következménye, hogy a helyi vállalatok növelik (vagy növelni próbálják) termelékenységüket, az árak csökkennek, az országban lévő forrásokat pedig hatékonyabban használják fel.

Vállalatok, vállalati struktúrák fejlődése:

A transznacionális vállalatok beruházásainak nem csak előfeltétele a jó gazdasági környezet, hanem a beruházások maguk is hozzájárulnak ahhoz, hogy megfelelő gazdasági környezet alakuljon ki, amelynek pozitív hatása a gazdasági növekedés. A transznacionális vállalatok képesek a helyi monopóliumokat megtörni, aminek pozitív eredménye a verseny nyomán kialakuló alacsonyabb árak. A helyi vállalatok szintén fejlődnek, köszönhetően a tisztuló piaci körülményeknek, valamint a rájuk „kényszerített” hatékonyabb termelés/gyártás, vezetés miatt.¹⁹

Pozitív (várt) makrogazdasági hatások:

A külföldi közvetlen befektetések kedvező hatást gyakorolhatnak a fogadó ország gazdasági növekedésére, ennek elemei, csatornái a következők:

- **Foglalkoztatottság:** A beruházások új munkahelyeket teremtenek közvetlenül és közvetve a beszállítói hálózatokon keresztül, ennek pozitív hozadéka, hogy csökken a munkanélküliségi ráta, növekszik a foglalkoztatottság.
- **Külkereskedelem:** Az export tekintélyes részét a külföldi tulajdonú vállalatok adják. A legnagyobb befektetők sokszor a legnagyobb exportőrök is, így jelentősen hozzájárulnak a külkereskedelmi mérleg javulásához, amely pozitív hatással van a növekedésre.
- **Költségvetés:** A beruházó vállalatnál dolgozók adóterhei, valamint a vállalat által fizetett egyéb adók növelik a költségvetés bevételi oldalát.
- **Fogyasztás:** A belső fogyasztás szintén bővíthet, hiszen a beruházó transznacionális vállalat által foglalkoztatottak költségei növekednek és a vállalat saját beszerzéseinek egy részét is hazai forrásból fedezik. A belső fogyasztás szintén pozitívan járul hozzá a növekedéshez.²⁰

Soft tényezők

A HIPA által tapasztalt aktuális trendek alapján a befektető vállalatok legtöbbször gyártó-, feldolgozó-, összeszerelő üzemeket és irodákat hoznak létre

¹⁹ HIPA FDI elemzés, 2016

²⁰ HIPA FDI elemzés, 2016

országunkban. Ezek a befektetések jellemzően zöldmezős, barnamezős beruházások által tehát újonnan épült, esetlegesen már meglévő csarnokok, szupercsarnokok és irodaházak bérlése által valósulnak meg. A megkeresést és a kapcsolatfelvételt követően, a HIPA munkatársai úgy segítik a befektetéseket, hogy a potenciális befektetőkkel egy bizonyos „Site Selection Checklist” befektetési igényfelmérő űrlapot töltenek ki. A megfigyelések alapján, általában ezen a területen, a beruházók a telephely-kiválasztásnál a következő főbb szempontokat, úgynevezett „soft” tényezőket veszik figyelembe: a terület logisztikai adottságait, az itt elérhető munkaerőpiacot, a területre vonatkozó állami támogatási lehetőségeket és néha az esetleges települések élhetőségét.

A vállalatok a terület logisztikai adottságait elemezve, a terület közlekedési és szállítási lehetőségeit, az itt fellelhető zöldmezős, barnamezős területeket, csarnokokat, raktárok, ipari parkok és irodaházak meglétét, az infrastruktúrát, közüzemi szolgáltatások meglétét vizsgálják. A munkapiac elemzésénél általában az itt fellelhető munkaerő minőségét, a rendelkezésre álló képzett munkaerő-kapacitását, átlagbérét, a munkaerő által beszélt nyelveket, a munkanélküliségi rátát, ennek összetételét és az itt fellelhető iskolák, egyetemek által kibocsátott pályakezdeők képzettségét és számát vizsgálják. A vizsgált területre vonatkozó állami támogatások is nagyrészt befolyásolják a beruházó vállalatok végső döntését. Továbbá egyre nagyobb figyelmet kap az egyes települések, területek élhetőségének vizsgálata. Ezalatt általában azt vizsgálják, hogy hány és milyen területre specializálódott iskola és felsőoktatási intézmény van itt, milyen szórakozási, lakhatási, kikapcsolódási és egyéb lehetőségek fellelhetők. Természetes mindezen tényezők meglétét és költségét veszik szemügyre.

A betelepülő vállalkozások tehát több szempontot figyelembe véve döntenek az adott célpont kiválasztásával kapcsolatban. A mérlegeléskor alapvető fontosságú az ipari park elhelyezkedése, elérhetősége (közúti, vasúti, légi), a munkaerő képzettségi szintje, a megyeszékhelyekhez, nagyvárosokhoz való távolság, az önkormányzatoktól kapott adókedvezmények és az alap infrastruktúra kiépítettségének a szintje.²¹ De ezek mellett számos esetben kizáró szempont lehet egy vállalat számára, ha a számára fontos beszállítók nincsenek jelen az adott területen. Amikor egy sikeres, nagyobb beruházás valósul meg, rövid időn belül, megjelennek a beszállítói ezek mint a hagyma veszik majd körbe a vállalatot, így a területválasztások során sok vállalat úgy választ, hogy majd a jövőbeli beszállítóknak is maradjon használható hely és terület. Nagyon érdekes kérdés ez, hiszen sokszor előbb az úgymond „nagy” érkezik,

²¹ Mező, 2011

aztán a beszállítói is letelepednek, de van, hogy a „nagy” csak akkor jön, ha már vannak itt beszállítók. Tehát fentről le és lentől fölfelé is működhet egy-egy nagyobb szimbiózisa a beruházásoknak. Persze előbb a nagyobb Tier1-es beszállítók jelennek meg, akik vonzzák a kisebb Tier2, Tier3 és Tier4-es beszállítókat, amelyeknek viszont a minél olcsóbb, sok esetben akár fejletlenebb területek is megfelelnek.²²

Módszertani felvezetés

A dolgozatomat az egyetemi éveim során tanult és egyéb a témához kapcsolódó szakirodalmi kutatással kezdtem. Mivel a határon átnyúló együttműködésekről kevésbé esett szó a tanulmányaim során, így elkezdtem kutatni, hogy egyáltalán léteznek-e ezek, vannak-e határon átvívelő kapcsolatok, lehetséges-e bármiféle együttműködés. Ha az együttműködés nem lehetséges, illetve nincsenek meg a jogi keretei, akkor a két terület közös előnyeinek kihasználása jogilag nem megvalósítható. Miután meggyőződtem róla, hogy ez valóban létezik, megvizsgáltam, hogy milyen ukrán–magyar határon átvívelő kapcsolatok vannak és ezeket hogyan lehetne csoportosítani. Ezek után, mivel lényegében a fő cél az, hogy minél több FDI megvalósulását ösztönözzük az Észak-Alföldre, így felelevenítettem, mi az FDI, milyen elméletek köthetők ide. Megvizsgáltam, egyáltalán miért lenne jó a befogadó ország/régió számára, ha FDI érkezne a területre. Ezután leírtam, hogy a HIPA jelenleg milyen, a vállalat által fontosnak vélt lokációs adottságokat vesz figyelembe, mivel ezen adottságok fejlesztésével és előnnyé kovácsolásával lehet a legjobban ösztönözni a befektetőket. A HIPA jelenlegi stratégiájának megismerése érdekében mélyinterjú készíttettem a HIPA telephely-kiajánlással foglalkozó főtanácsadóival. Az interjú során feltett irányított kérdésekkel arra szerettem volna választ kapni, hogy mik azok a „soft” tényezők, melyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy egy külföldi vállalat ezt a területet válassza befektetése helyszínéül.

A dolgozat elkészítése során a témához kapcsolódó releváns szakirodalmak áttekintése után a lokációs adottságokat elemeztem, annak érdekében, hogy bemutassam, vannak-e a vizsgált területen lokációs előnyök.

A területeklogisztikájának bemutatásakortúlnyomóana Közlekedéstudományi Intézet Nonprofit Kft., a Központi Statisztikai Hivatal, Ukrán Statisztikai Hivatal, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal és az egyes logisztikai parkok, vállalatok honlapjairól szerzett információkból tájékoztam és dolgoztam. Körbejártam, hogy milyen közlekedési formák fellelhetők itt, és milyen logisztikai szolgáltatásokat

²² Domokos, 2016

vehet igénybe egy-egy betelepülni vágyó vállalat. Ezt azért mutattam be, hogy elemezhessem, a beruházók tudnak-e majd könnyedén szállítani ezen a területen, vannak-e itt kiépült logisztikai szolgáltatóközpontok esetleg raktárak, melyeket igénybe tudnak venni. Azt is elemeztem, hogy milyen módon lehet itt árut mozgatni és ezek a különböző közlekedési formák hogyan kapcsolódnak össze. Ezek megléte és hatékony működése egy óriási lokációs előny lehet, ami több vállalat figyelmét is felhívhatja erre a területre.

A munkaerőpiacok bemutatása során a Központi Statisztikai Hivatal, a Nemzetgazdasági Minisztérium, a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, az Ungvári Munkaügyi Hivatal, az Ukrán Statisztikai Hivatal, a 2014-es Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv adatait használtam fel. Ezen adatokból olyan táblázatokat és diagramokat állítottam össze, melyek által több évre visszamenően is elemezni tudtam a változásokat vagy országos szinten tudtam összehasonlítani az adatokat. Ez a lényeges részek hatékonyabb kiemelésére szolgált, az elemzés átláthatóságát és hatékonyságát szolgálta. Szemmel láthatóbbak lettek a változások. Az elemzések során olyan következtetésekre akartam jutni, hogy van-e itt fölösleges munkaerő, hány munkakereső van, ezek milyen szakmákban keresnek munkát. Ezek a következtetések világítanak rá a következő lehetséges lokációs adottságokra, amelyek szintén potenciális előnyt jelenthetnek egy-egy beruházó vállalat döntésének befolyásolásánál.

Ezután megvizsgáltam a HIPA és a Nemzetgazdasági Minisztérium (továbbiakban NGM) által nyújtott támogatási lehetőségeket, a megyére vonatkozó támogatási rendszert.

A SWOT analízis által feltérképezhetjük a közös terület piaci életképességét. Sorra vesszük, mik azok a tényezők, melyek előlendíthetik, és melyek azok, amelyek visszatartják ezt a mindkét félnek hasznos szimbiózist. Az analízis célja ebben az esetben, hogy a közös területen fellelhető külső és belső tényezőket vegyük sorra, és ezek egy olyan rendszerben összpontosuljanak, mely összefoglalja, mik a közös terület erősségei, gyengeségei, illetve a külső környezetből származó lehetőségei és fenyegettségei.

Belső	Erősségek	Gyengeségek
	<p><i>Mely lokáció-specifikus előnyökkel rendelkezik a közös terület?</i></p> <p><i>Mely tevékenységek és folyamatok működnek sikeresen?</i></p>	<p><i>Mit lehet fejleszteni a vizsgált elhelyezkedésből származó adottságok tekintetében?</i></p> <p><i>Mit lehet fejleszteni a területre jellemző állami intézkedéseken, mely lépések tehetők a költségek csökkentése érdekében?</i></p>
Külső	Lehetőségek	Veszélyek
	<p><i>Milyen külső lehetőségek léteznek, amelyek támogatják az erőfeszítéseket?</i></p> <p><i>A külső, demográfiai és szabályozási környezet, illetve befektetői-klíma támogatja a kitűzött célokat?</i></p>	<p><i>Milyen külső akadályok merülhetnek fel, melyek akadályozzák a közös együttműködést?</i></p> <p><i>Milyen külső veszélyeket rejt magában a demográfiai vagy a szabályozási környezet kedvezőtlen változása?</i></p>

1. táblázat: SWOT elemzés főbb kérdései a témára vetítve²³

A területekre jellemző lokáció- specifikus adottságok áttekintése

A következő fejezetekben a két határ menti terület logisztikai adottságait és munkaerőpiacát fogom vizsgálni, majd említést teszek a régióra vonatkozó támogatásokról. A területek élhetőségéről jelen dolgozatomban nem teszek említést, mivel jelenleg ez még nem egy jelentősen befolyásoló tényező.

Az Észak-alföldi régió logisztikai adottságai

Az Észak-alföldi régió Magyarország keleti részén található, három megye alkotja: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Hajdú-Bihar megye és Jász-Nagykun-Szolnok megye. A régió fekvése igen sajátos, mert három ország is határolja: Románia, Ukrajna és Szlovákia. Ez az övezet az ország egyik gazdaságilag elmaradott régiójának tekinthető. Ez részben annak következménye, hogy a nyugati régiók közelebb voltak Nyugat-Európa-hoz, így a működőtöke is oda érkezett inkább.²⁴ Ezért a megfelelő infrastruktúra is ott épült ki először

²³ Forrás: Chikán Attila nyomán (2008), Vállalatgazdaságtan, Aula kiadó, Budapest

²⁴ Sváb, 2015

(pl. az elsőnek megépült M1-es és M7-es autópálya). Azonban ez egyfajta negatív spirál eredményezett, hiszen ha nincs jó infrastruktúra, nem érkezik tőke és a tőke hiánya az infrastrukturális fejlesztések elmaradását okozza. Tehát azt mondhatjuk, hogy a régió fejletlenségéhez a közlekedési infrastruktúra hiánya is hozzájárul, és ez igaz fordítva is. Így alacsony a gazdaság teljesítőképessége is. Az állam egyre több figyelmet fordít a régió fejlesztésére, és uniós források is érkeznek az övezet felzárkóztatására.

Az Észak-alföldi régió közlekedési infrastruktúrája

Közúti közlekedés

A régió sokáig leginkább a 4-es főúton volt megközelíthető. Ez az elsőrendű főútvonal, amely a fővárosból indul és érinti a régió mindhárom megyeszékhelyét, Debrecent, Szolnokot és Nyíregyházát. Ez az útszakasz teljesen az ukrán határig tart, Záhonynál ér véget. Májig a régió egyik fő közlekedési ütőerének tekinthetjük, de már az M3-as autópálya is egy alternatíva a térség két megyeszékhelyének megközelítésére. Nyíregyháza és Debrecen elérése az autópálya kiépülésével sokkal gyorsabb lett, és a járművek kevésbé amortizálódnak az út minőségének köszönhetően. Ha autópályán akarjuk elérni az Észak-alföldi régiót, az úthasználatért díjat kell fizetnünk. Az M3-as autópálya legújabb szakaszát 2014 októberében adták át, jelenleg Vásárosnaményig tart. Azonban biztosan nem áll meg Vásárosnaménynál, egészen az ukrán határig tervben van a kiépítése. Az M35-ös autópálya pedig az M3-as autópályát Debrecennel összekötő szakasz. Szolnokot jelenleg még mindig a 4-es főúton közelíthetjük meg a leggyorsabban a fővárosból. Ezen terület közúti hálózatának az elemzésekor szót kell ejtenünk az M4-es tervezett autópályáról is. Ez az út a fővárost kötné össze Szolnokkal és egészen a román határig, Nagykerekig épülne. Ennek a pályának a Szolnokot északról elkerülő szakaszának a kivitelezése már folyamatban van. Probléma, hogy a régió nagy része kívül esik a gyorsforgalmi úthálózat mind 15 perces, mind pedig 30 perces vonzáskörzetén. A gyorsforgalmi úthálózat kedvezőtlen elérhetősége mellett igen rossz a települések általános elérhetőségei is. Ezen a gondon az M4-es autópálya megépülése sokat segítené.

Vasúti közlekedés

A régiót a Helsinki folyosók közül a IV. számú vasúti része, a Budapest–Szolnok–Békéscsaba–Lökösháza, és az V. számú Budapest–Füzesabony–Nyíregyháza–Záhony irányban érinti, de a vasúti közlekedés gerincét

a Budapest–Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony vonal adja.²⁵ Ez egy nemzetközi vonal is, a személy- és teherszállító vagonok ezen a vonalon keresztül érkeznek Budapestre Ukrajnából és Oroszországból.²⁶ Záhony kiemelt szerepet tölt be a nemzetközi áruforgalomban, mivel itt találkozik a normál (1435 mm) és a széles (1520 mm) nyomtávolságú orosz szabványoknak megfelelő vágányhálózat. Így ez egy kényszerítő árumegállító hely, mert az ide érkező szállítmányokat a nyomtávoknak megfelelő vasúti kocsikba kell átrakni vagy a vagon kerekeit kicserélni. Záhony Európa egyik legnagyobb szárazföldi kikötője, az Ázsiából Európába irányuló vasúti forgalom fontos állomása. 140 ezer m² szabadtéri és 7500 m² fedett vámszabad terület áll rendelkezésre az Uniótól kívülről érkező áruk vámszabad területen történő raktározására, tárolására, s igény szerinti továbbítására a célállomás felé. A rendelkezésre álló technológia lehetővé teszi a félkész termékek, nyersanyagok átrakás közbeni raktározását, tárolását, feldolgozását.²⁷ Az logisztikai igények kielégítésére Záhonyban intermodális logisztikai központ található. A régiót érintő másik, nemzetközi forgalomban is fontos szerepet betöltő vasútvonal a Budapest–Szolnok–Békéscsaba–Lökösháza vonal. Ez a közlekedési útvonal Nyugat-Európát köti össze a Balkánnal.²⁸ A régió vasúthálózatáról egyébként általánosságban az mondható el, hogy viszonylag sűrű, de sajnos a fentebb említett fővonalak és még egy pár vasútvonal kivételével a pályák elhasználatlanok, a járműpark elavult, gyakoriak a késések és a sebességkorlátozások.

Vízi közlekedés

A régió legjelentősebb folyója a Tisza, de áruszállítás szempontjából kevésbé kihasznált Magyarországon. Egyrészt sok szakaszon az elvárt 2,5 méteres hajózó vízmélység nem biztosított.²⁹ A vízállás is problémás a Tisza esetében, jó pár helyen az év egy részében sekélység miatt nem hajózható. Ráadásul nincs nemzetközi hajóútvonallal sem nyilvánítva. A fentebb említett problémák megoldására néha asztalra kerülnek javaslatok, de érdemi lépések eddig nem történtek az ügyben.

Légi közlekedés

Az Észak-alföldi régióknak két jelentős repülőtere van, az egyik Nyíregyházán, a másik pedig Debrecenben található. A kettő közül a debreceni a jelentősebb.

²⁵ Anonymus, 2008b

²⁶ Anonymus, 2014

²⁷ Mosóczi, 2012

²⁸ Sztahovics, 2013

²⁹ Arany, 2013

A nyíregyházi repülőtér nem nemzetközi repülőtér és nagy gépek fogadására nem alkalmas. A Debrecen Airport nemzetközi repülőtér, áruszállításban egyre jelentősebb szerepet tölt be. Egy beruházás keretében felépítettek egy több csarnokból álló trimodális központot a repülőtér közvetlen környezetében. Ezzel együtt készült el a repülőtér vasúti összeköttetése is.³⁰ Így ez a logisztikai központ egy légi, közúti és vasúti közlekedési csomóponttá vált, bármilyen járművel elérhető és lehetőség nyílik az áru egyik járműről a másikra való átrakására, vagyis a kombinált fuvarozás lehetőségére.

A régió ipari parkjainak általános jellemzése

Jogszabály szerint ipari parknak nevezzük a minimálisan tíz hektár nagyságú és legalább húsz hektárra bővíthető, infrastruktúrával ellátott termelő- és szolgáltató tevékenységek végzésére kialakított területet. Az ipar fejlődése szempontjából hatalmas szerepet töltenek be ezek a komplexumok. Az Észak-alföldi régióban főleg a főbb közlekedési csomópontok közelébe települtek ipari parkok, amelyek a megyeszékhelyek közelében produkálnak kiemelkedő eredményt.³¹

Az Észak-alföldi régióban jelenleg négy nagy volumenű ipari park van. Hajdú-Bihar megyében két nagyobb ipari park van, a polgári és a debreceni, Jász-Nagykun-Szolnok megyében található a Szolnoki Ipari Park, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a Nyíregyházi Ipari Park.

A régió logisztikai szolgáltatóközpontjai

Mint említettem, habár a régió nem tartozik az ország legfejlettebb zónái közé, mégis a nagy volumenű beruházásoknak köszönhetően világszinten is versenyképes logisztikai szolgáltató központok találhatóak itt.

A logisztikai szolgáltató központok közös sajátossága, hogy szolgáltatásaik közhasznúak, azaz szolgáltatási szerződés kötése esetén – megfelelő díjazás ellenében – bárki igénybe veheti azokat. Az áruforgalmi/ logisztikai szolgáltató központok meghatározásuk szerint fontos közlekedési útvonalak (folyosók) metszéspontjában levő központi telephelyek, ahol közlekedési és logisztikai szolgáltató vállalatok kínálnak együtt áruszállítási és logisztikai szolgáltatásokat a vonzáskörzetükben levő ipari és kereskedelmi vállalatok számára.³²

A térségben 3 logisztikai szolgáltató központ található. Hajdú-Bihar megyében a Debreceni Logisztikai Központ (DELOG), Jász-Nagykun-Szolnok

³⁰ Anonymus, 2015

³¹ Mező, 2011

³² Tarnai, 2004

megyében a Szolnoki Logisztikai Központ (LOGISZOL) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a Záhonyi Logisztikai Központ.

Kárpátalja logisztikai adottságainak bemutatása

Kárpátalja kitűnő földrajzi fekvésének köszönhetően, az ország áruforgalmának jelentős részét itt bonyolítják (az ország exportjának 28,3%-a, importjának 48,6%-a itt mozog). A területen 598 km vasúthálózat van, amely összeköti Ukrainát Magyarországgal, Romániával, Szlovákiával és ezzel együtt több nyugat-európai országgal.

Kárpátalja területén jelenleg kizárólag közúti és vasúti forgalom működik. Az ukrán fővárost és Csapot összekötő gépjármű-forgalom fő útvonala az M06-os autópálya, egy 4-6 sávós autótűt, amely 849 km hosszú, az ország második leghosszabb autótűtja. Kijelenthetjük, hogy a kedvező földrajzi elhelyezkedés ellenére az utak és a közlekedés korszerűtlensége, a rugalmatlan logisztikai szolgáltatások miatt nincsenek jelen a befektetők, ami miatt egyre nehezebben tud fejlődni a térség.

Kárpátalja logisztikai adottságai sokkal szerényebbek, mint az Északi-alföldi régióé, de fontosak, hiszen jelen vannak, igénybe vehető jó minőségű szolgáltatásokat nyújtanak, és egyre jobban terjednek. Kárpátalján a közeljövőben egyre több ipari parkot akarnak létrehozni.

Kárpátalján jelenleg a következő logisztikai szolgáltatóközpontok találhatóak:

A PACOBO Kft. már több mint 15 éves múltra tekinthet vissza, ez Csap első átrakodó terminálja. Itt a következő szolgáltatásokat vehetjük igénybe: szállítás, fuvarozás, átrakodás, csomagolás, fuvarlevélváltás. Ami különlegessége még a szolgáltatóközpontnak, hogy egy folyékonygáz-átfejtő terminál is működik itt.

A TERMINAL-KARPATI Kft. logisztikai terminál, a raktározás és az átrakás szolgáltatásait nyújtja, de emellett irodaházat és hotelt is üzemeltet.³³

ZAKARPATINTERPOT Zrt, a MAGISTRAL Ltd. és a Variant Logistika Kft. közös együttműködés keretében végzik a következő szolgáltatásokat: szállítási infrastruktúra karbantartása a határ mentén, a tranzit áruk az export és az import technológiai kezelés és fejlesztése.³⁴

³³ Anonymus, 2016

³⁴ Anonymus, 2016

Az Észak-alföldi régió munkaerőpiaci helyzetképe

Az alábbi 3. táblázatból³⁵ jól kivehető, hogy a népesség száma csökkenő tendenciát mutat, ami egyrészt a kevesebb élve születés számával, másrészt a gazdaságilag aktív népesség elvándorlásával magyarázható. Az emberek többsége nyugatra veszi az irányt, a több munka, a több lehetőség és a jobb életkörülmények reményében.

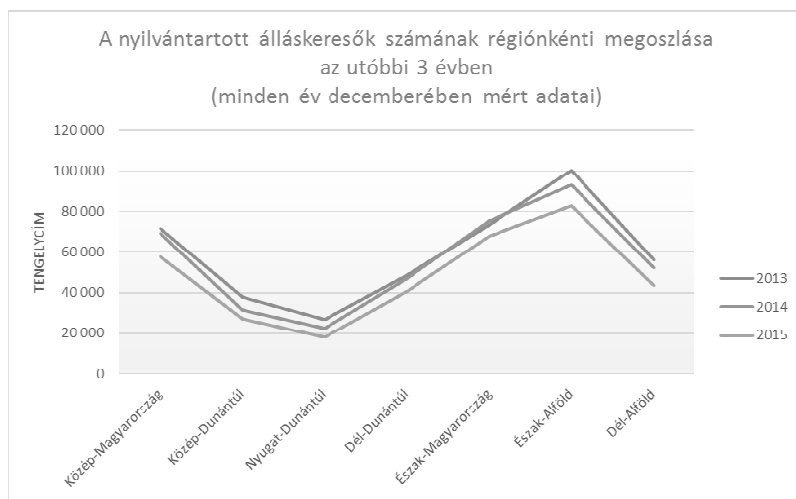
Az Észak-alföldi régió munkaerő-piaci számokban 2006-2015										
Év	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Foglalkoztatottak (ezer fő)	528,8	521,3	510,9	494,4	502,8	511,3	528,0	539,5	576,9	589,0
Munkanélküliek	64,8	62,7	70,6	81,3	84,6	87,5	85,5	89,6	77,1	71,8
Gazdaságilag aktívak	593,7	584,0	581,5	575,8	587,4	598,8	613,5	629,1	654,0	660,8
Gazdaságilag inaktívak	564,0	570,8	570,5	573,3	558,9	544,5	526,4	507,1	476,1	465,5
Népesség	1157,7	1154,8	1152,0	1149,1	1146,3	1143,3	1139,9	1136,2	1130,1	1126,3
Munkanélküliségi ráta (%)	10,9	10,7	12,1	14,1	14,4	14,6	13,9	14,2	11,8	10,9
Aktivitási arány	51,3	50,6	50,5	50,1	51,2	52,4	53,8	55,4	57,9	58,7
Foglalkoztatási ráta	45,7	45,1	44,7	43,0	43,9	44,7	46,3	47,5	51,1	52,3

3. táblázat: Az Észak-alföldi régió munkaerő-piaci számokban 2006-2015

Forrás: KSH

Jól látható még a fenti táblázatból, hogy a munkanélküliek száma 2013-tól óriási mértékben csökken, ami kissé torzult képet mutat, hiszen ehhez nagymértékben járul hozzá a kormány közmunkaprogramja, ami véleményem szerint egy olyan mesterséges beavatkozás, amely csak a pillanatnyi mutatókat javítja egy kedvezőbb kép kialakításának érdekében, viszont hosszú távon ez nem hoz javulást a munkanélküliség csökkentésének ügyében.

³⁵ KSH,2016

1. ábra: A nyilvántartott álláskeresők számának régiónkénti megoszlása az utóbbi 3 évben³⁶

Ha országos szinten szeretnénk megvizsgálni a nyilvántartott álláskeresők számát, az 1. ábrát³⁷ figyelembe véve az utóbbi 3 év adatai alapján elmondható, hogy szinte minden évben a régiók mindegyikében egyre kevesebb regisztrált álláskereső van, ami az elvándorlásnak is köszönhető, illetve az is kitűnik, hogy minden évben az Észak-alföldi régióban van a legtöbb álláskereső.

Hasonló helyzet uralkodik a pályakezdő álláskeresők tekintetében is, hiszen a 2. ábrán láthatjuk, hogy évek óta jelentős mennyiségű pályakezdő álláskereső fellelhető itt.

A legjellemzőbb betöltetlen munkakörök: a kőműves, a géplakatos, a hegesztő, az esztergályos, villanszerelő és a műanyag-feldolgozó. A nyilvántartott álláskeresők többsége szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozásokat keresett, ezen belül is egyszerű szolgáltatási, szállítási és hasonló állásokat. A vizsgált időszakban az álláskeresők által leginkább keresett munkakörök a következők voltak: egyéb, máshova nem sorolható egyszerű szolgáltatási és szállítási foglalkozású, bolti eladó, általános irodai adminisztrátor, portás, egyéb takarító és kiségitő.³⁸

³⁶ Forrás: Saját szerkesztés, KSH adatok felhasználásával

³⁷ KSH, 2016

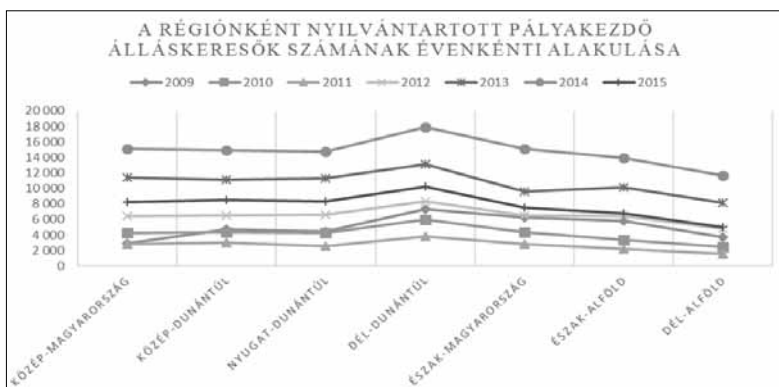
³⁸ Kovács, 2016

Kárpátalja munkaerőpiaci helyzetképe

Kárpátalja lakóinak száma a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal (december 1-jei) adatai alapján elérte az 1259,3 ezer főt, 2015. január–november közötti időszakban hivatalosan 245 fővel csökkent a lakosság, amit a migrációs hullámnak tulajdonítanak.

2015. szeptember végi adatok alapján Kárpátalján a regisztrált munkanélküliek száma meghaladta a 8000 főt. 2015. szeptember végére 1090 betöltetlen munkahely volt bejelentve a Munkaügyi Hivatalnál. A legnagyobb hiány a gépkezelő, összeszerelő és járművezető munkások körében alakult ki. További hiánykategóriák még: ipari és építőipari szakmunkások, kereskedelmi és szolgáltatási szféra dolgozói, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások, irodai és ügyfélkapcsolati foglalkozások, mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások.³⁹ A foglalkoztatottak átlagos havi nominális bére a teljes munkaidőben foglalkoztatottak körében (2015. január–november) 3.728 UAH, ami 2,7-szer meghaladta a kötelező állami szociális szabványt (a minimálbér havi díja 1.378 UAH). 2015. december végére a ki nem fizetett bérek értéke elérte a 6,4 millió hrvnyát.⁴⁰

Az ukrán konfliktus kitörése óta az ukrán gazdaság az összeomlás szélére került, ami az addigi eredményeket lerombolta. A vidék lakossága tömegesen keres jobb megélhetést a nyugat-európai országokban.

2. ábra: A régiónként nyilvántartott pályakezdő álláskeresők számának évenkénti alakulása⁴¹

³⁹ Holovács, 2015

⁴⁰ Anonymus, 2015

⁴¹ Forrás: Sajtó szerkesztés, KSH adatok felhasználásával

Az ukrán konfliktus, a gazdasági összeomlás és az állandó katonai behívások eredményeként a területről nagy számban mennek az emberek Nyugat-Európába. Jelenleg az első számú célpontok Anglia, Hollandia, Magyarország, Németország és Csehország. Több 10 000-re tehető azok száma, akik az életkörülmények lehetetlenné válása miatt nyugatra települnek, többségében férfiak,⁴² de most már egész családokat érint a folyamat, amit a magyar állampolgárság megadása tovább erősít (magyar útlevél birtokában, elsősorban a kárpátaljai magyarok szabadon mozoghatnak az európai munkaerőpiacon).

Az Észak-alföldi régióban igénybe vehető állami támogatások

A Nemzeti Befektetési Ügynökség a Magyarországon beruházó vállalatok számára egy „egyablakos” támogatási rendszer formájában teljes projektmenedzsment tevékenységet nyújt, a támogatási lehetőségekről információt szolgáltat.

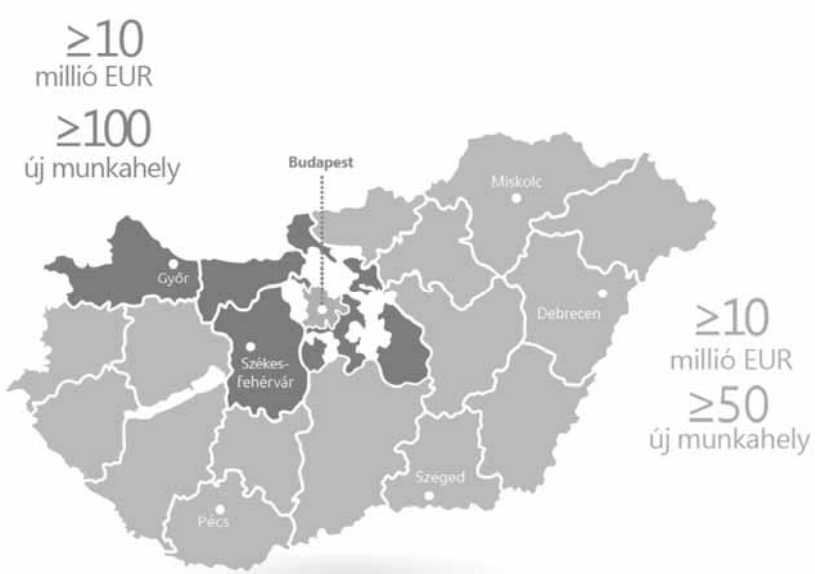
A HIPA közvetítésével a Magyar Kormány az alábbi elemekből álló támogatási csomagot nyújthat beruházási projektekhez:

1. Készpénztámogatások:
 - egyedi kormánydöntéssel megítélt közvetlen támogatás (EKD),
 - az Európai Unió által társfinanszírozott pályázati lehetőségek
2. Fejlesztési adókedvezmény.
3. Képzési támogatás.
4. Tanműhely létesítési és felszerelési támogatás.
5. Szociálisadó-kedvezmény.
6. Munkahelyteremtési támogatás.

A beruházások létrehozásakor fontos mérlegelési tényező a kapott támogatások mértéke, és mivel az említett régió az átlagosnál alacsonyabb fejlettségi szinttel rendelkezik, ezért az itt megvalósuló zöldmezős beruházásokat nagyobb mértékben fogják támogatni, ebből kifolyólag is megéri ebben a régióban ipari létesítményeket létrehozni.

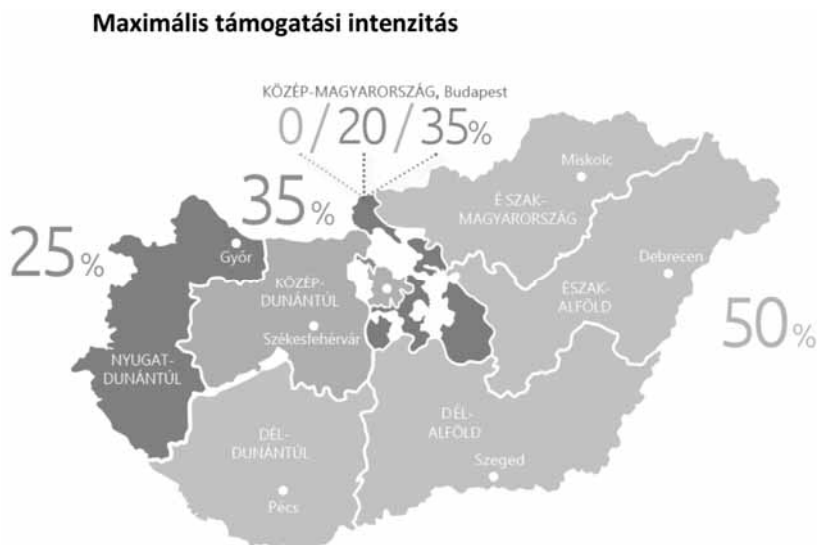
⁴² Anonymus, 2014

Kárpátalja lakossága 2012–2016						
év (január 1.)	Tényleges lakosság száma (ezer fő)			Állandó lakosság száma (ezer fő)		
	összesen	beleértve		összesen	beleértve	
		városi lakosság	vidéki lakosság		férfi	nő
2016	1259,3	466,9	792,3	n.a.	n.a.	n.a.
2015	1259,6	467,3	792,3	1256,8	603,2	653,6
2014	1256,9	466,9	790	1254	601,6	652,4
2013	1254,4	466,4	788	1251,6	600,1	651,5

3. táblázat: Kárpátalja lakossága 2012–2016⁴³3. ábra: A regionális támogatás adható mértéke és kritériuma Magyarországon⁴⁴

⁴³ Forrás: http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/2016/nasel_1995-2015.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 12. 16.)

⁴⁴ Forrás: <https://hipa.hu/main> (Invest in Hungary, 71) (Utolsó letöltés: 2017. 12. 03.)

4. ábra: Maximális támogatási intenzitás, régiókra bontva Magyarországon⁴⁵

Az itt található szabad vállalkozási zónák különböző adókedvezményeket biztosítanak a beruházók számára:

Fejlesztési adókedvezmény (társasági adó)

A beruházó fejlesztési adókedvezményt vehet igénybe, mely 10 éven keresztül érvényesíthető legfeljebb a számított társasági adó 80 százalékáig.⁴⁶

Szociális hozzájárulási adó és szakképzési hozzájárulás

A Szabad Vállalkozási Zónában a munkáltató bármilyen új munkavállaló után (min. 1 fő) igénybe veheti a járulékkedvezményeket. Az igénybevétel feltételeinek teljesülése esetén a támogatás alanyi jogon (a bevallásban automatikusan) érvényesíthető.⁴⁷

⁴⁵ Forrás: <https://hipa.hu/main> (Invest in Hungary, 61) (Utolsó letöltés: 2017. 12. 03.)

⁴⁶ 1996. évi LXXXI. törvény 22/B.§ (1) j)

⁴⁷ 2011. évi CLVI. törvény 462/E.§

SWOT- a két térség erősségei, gyengeségei, lehetőségei, veszélyei

Erősség	Gyengeségek	Lehetőségek	Veszélyek
Jó földrajzi fekvés.	Autópálya-matrica.	M4-es autópálya.	Előregedő társadalom. Nyugatra vándorlás.
4-es főút.	Közlekedési infrastruktúra hiánya.	M3-as autópálya.	Ukrán–orosz konfliktus.
M3-as autópálya.	Gyorsforgalmi vonzaskörzeten kívül eső részek.	Egyre több logisztikai szolgáltatást nyújtó vállalat.	Ki nem fizetett bérek.
Helsinki folyosó, IV–V számú vasúti rész.	Széles és normál nyomtávok találkozási pontja.	Kedvező befektetői klíma.	
Vámszabad terület.	Tiszai hajózás.	Vasúti alagutak felújítása.	
Több típusú termék raktározása szállítása.	Budapest–Lökösháza korszerűtlen.	5-ös korridor.	
Budapest-Lökösháza vonal.	Elavult vasúti szerelvények és infrastruktúra (Kárpátalján).	Munkácsi reptér lehetősége.	
Trimodális központ.	Rossz minőségű közutak.	Tiszai teherszállítás.	
25 ipari park.	M06-os autópálya.	Alacsony ukrán bérek.	
Sok uniós támogatás.	Hátráltató hatályos jogszabályok.	Kettős állampolgárság.	

Erősség	Gyengeségek	Lehetőségek	Veszélyek
Közhasznú logisztikai szolgáltatók.	Mezőgazdasági területek.		
580 km vasúthálózat Kárpátalján.			
Maximális támogatási intenzitás.			
Legtöbb álláskereső, illetve pályakezdő álláskereső országos szinten.			

A táblázatban összeszedett pontok bővebb értelmezése:

Erősségek:

- Három országgal is határos területei vannak, ez egy lokációs előny, hiszen közel vannak más országok piacai.
- Magyarország leghosszabb közútja, ami 330 km hosszú, a fővárosból indul, érinti a régió mindhárom megyeszékhelyét, és az ukrán határig tart. Ez szintén egy lokációs előny, hiszen az áruszállítás könnyen megoldható, mind a főváros, mind az ukrán határ irányába. A meglévő szakasza egy jó alternatíva két megyeszékhely és a főváros megközelítésére, továbbá egy nagy lehetőség, hiszen a hamarosan megépülő ukrán határig nyúló szakaszával együtt még egy lehetőséget nyújt e pontok közötti áruszállításra.
- Budapest–Szolnok–Nyíregyháza–Záhony nemzetközi vonal, a személy- és teherszállító vonatok ezen a vonalon keresztül érkeznek Budapestre Ukrajnából és Oroszországból.
- A nagy befektetők igénybe vehetik a vámszabad terület lehetőségeit, kiküszöbölhetik a vám- és áfaterhet, az árfolyamkockázatot. 260 km normál és 140 km széles nyomtávú vágányhálózata van 140000 m²

szabadtéri rakodópálya 7500 m² fedett vámszabad rakodóterület áll rendelkezésre. Lehetőség van a félkész termékek, nyersanyagok, kémiai elemek stb. átrakásra, feldolgozására, tárolására.

- A Budapest –Szolnok–Békéscsaba útvonal Nyugat-Európát köti össze a Balkánnal.
- A Debrecen Airport közelében felépítettek egy több csarnokból álló, trimodális központot, itt elérhető a kombinált fuvarozás lehetősége, mivel összekapcsolódik a légi, közúti és vasúti közlekedés.
- 25 ipari park van a régióban, ebből legtöbb világszinten is elismert. A számok ellenére ezek mindegyike maximális kapacitáson fut, mondhatni nagyon sok csarnokra, raktárra, logisztikai szolgáltatóközpontra lenne még szükség.
- Már eddig is több mint 23 milliárd forint összegű támogatást kaptak a logisztikai szolgáltatóközpontok fejlesztésére.
- A közhasznú központok szolgáltatásait, megfelelő díjazás ellenében bárki igénybe veheti. Az 580 km hosszú vasúthálózat összeköti Ukrajnát, 3 országgal (Románia, Magyarország, Szlovákia) és ezzel együtt Nyugat-Európával.
- Évek óta az Észak-alföldi régióban mérik a legtöbb regisztrált álláskeresőt és pályakezdő álláskeresőt. Ezek leginkább szolgáltatási, szállítási, adminisztrációs munkakörökben szeretnének elhelyezkedni, de sokan kerestek egyszerű bolti eladó és egyéb kisegítő munkákat is.
- Országos viszonylatban a HIPA által nyújtott támogatások intenzitása ebben a régióban, a legnagyobb, valamint a támogatási kritériumok is itt a legkedvezőbbek, hiszen már 50 új munkahely megteremtésével és 10 millió euró beruházásával is lehet támogatást igényelni.

Gyengeségek

- Plusz költséget jelent az úthasználati díj.
- A régió nem minden területén van kiépítve a közúti hálózat, sok térség elérhetetlen, hiányzik az infrastrukturális fejlesztés.
- A régió nagy része a gyorsforgalmi úthálózat mind 15, mind 30 perces vonzáskörzetén kívül esik. A normál és a széles nyomtávok találkozása kényszerített áru-megállóhelyet hoz létre, mivel a vagonokon kerekeket kell cserélni, vagy át kell rakodni az árut másik típusú vagonba.

- A Tisza nincs nemzetközi hajóútvonallá nyilvánítva, sok helyen nem biztosított a 2,5 m vízmélység.
- A vasúti pályák amortizálódtak, a járműpark elavult, gyakoriak a késések, sebességkorlátozások.
- Korszerűtlen közlekedés, rugalmatlan logisztika.
- Ukrajnai szinten a legrosszabb állapotban lévő úthálózatok közé tartozik. 840 km hosszú autópálya, amely a határt köti össze az ukrán fővárossal.
- Több vállalat sem tud terjeszkedni, hiszen a szabad gazdasági övezet jogi szabályozásán jöttek létre, nem alapíthatnak kisebb üzemeket a megyében.
- Több tervbe vett ipari park telepítése nehézkes, a mezőgazdasági használatban lévő földek miatt. A határ mentén főleg ilyen földek vannak, és az ipari használatra való átminősítés költséges.

Lehetőségek

- Az M4-es autópálya a fővárost kötné össze Szolnokkal, és egészen a román határig, Nagykerékig épülne.
- Például 2015. június 26-án Transit-Speed Kft. és az Európai Unió finanszírozásával, 2,2 milliárd befektetéssel megnyílt a Záhony–Csap határátkelőhely közelében egy logisztikai szolgáltatóközpont. (Anonymus, 2015)
- Például a Yakazy vállalat 1 millió euróval bővítette termelését, és 1,5 millió euróval növeli beruházásai összegét, illetve 30 %-kal növeli dolgozói számát. Tehát egyre nagyobb a kereslet az itteni logisztikai szolgáltatósokra.
- Osztrák–Magyar Monarchia idejében épült vasúti alagutakat újítyják fel.
- Autópálya kiépítése, ami Budapestet köti majd össze Trieszttel és Lisszabonnal.
- A munkácsi reptér felújítása egy kínai befektető által, ezzel alkalmassá téve a repülőteret teherszállító gépek fogadására.
- Egy magyar–szlovák–ukrán projekt keretében szeretnék beindítani a vízi teherszállítást a Tiszán.

- Kárpátalján az átlagos havi nominális bér 3.700 UAH, ami hozzávetőlegesen 3-szor kevesebb a magyar minimálbérnél. Véleményem szerint emiatt a határ menti övezet lakói szívesen dolgoznának Magyarország területén akár a minimálbérért is.
- A külföldi magyarság törvényesen is munkát vállalhat a kettős állampolgárság által.

Veszélyek

- Főleg a fiatalok, egyre nagyobb arányban vándorolnak nyugatra, a nagyobb fizetések, több lehetőség és a jobb életkörülmények reményében, mind Ukrajnából, mind Magyarországról.
- Egyre több férfi hagyja el az országot, a kialakult háborús helyzet elől menekülve.
- Kárpátalján 2015. december végére 6,4 millió UAH értékű kifizetetlen munkabér gyűlt össze, amely még inkább növelte a lakosság elégedetlenségét, így tömegesen keresnek külföldön munkát.
- Az alacsony fizetések, az instabil politikai helyzetek egyre növelik az itt élők elégedetlenségét, akik emiatt demotiváltak és sokszor az elvándorlást választják.

Összefoglalás

Dolgozatomban sikerült megvizsgálni, hogy léteznek határokon átnyúló kapcsolatok, sőt Magyarország és Ukrajna között is működik ennek több típusa is. Eurorégió, Interregio projekt szintű együttműködések által is próbálják fejleszteni a perifériák elmaradottságát, gazdaságilag fejleszteni ezeket, történelmi gyökereiket ápolni. Habár ezen határon átívelő kapcsolatok még gyengék, nagymértékű anyagi finanszírozásra lenne szükség a fejlesztésekhez, mégis nem elhanyagolhatók, hiszen sok kihasználatlan lehetőség rejlik bennük.

Sikerült felmérni, hogy Észak-Alföldön viszonylag jó állapotú a közúti és vasúti hálózat, de főleg a közutak nem elég sűrűn hálózják be a kisebb településeket, amelyek igencsak nehezen megközelíthetők, ezzel a kedvezményezett kistérségek már kevésbé előnyösek a befektetés szempontjából. A vámszabad területek jól kihasználhatók, de a normál és széles nyomtávú vasúti sínek találkozása miatt és egyéb adminisztrációk, sebességkorlátozások miatt az ide érkező áruknak néha napokat is állniuk kell, ami szintén egy nagy probléma. Habár számos forrás lehetne igénybe venni a határon átnyúló együttműködés fejlesztésére és az ipari

parkok korszerűsítésére egyaránt, mégsem figyelhető meg ez a törekvés egyik oldalról sem. Még mindig nagyon kevés a fejlesztés, elavultak a szerelvények, az vasúti sínek, borzasztó minőségű utak vannak Kárpátalján. A Tiszán való teherszállítás lehetősége is mindig az asztalra kerül, de mindeddig a tárgyalások eredménytelenül végződtek, pedig ez is egy jelentős lokációs előny lehetne. Az Északi régióban viszonylag sok az ipari park, ám logisztikai szolgáltatóközpontból kevés van, és szinte mindegyik teljes kapacitáson működik. Jó lehetőség lenne az M3-as befejezése, az M4-es megépítése és az 5-ös korridor megépítése, ezek jó alternatívái lehetnek a gyors áruszállításnak szűkebb értelemben Budapest és Kijev között, tágabb értelemben Nyugat-Európa, Budapest, Kijev, Románia, Szlovákia és a Balkán között.

Az Észak-Alföld nagy problémája a magas munkanélküliség, láthattuk, hogy évek óta itt keresnek a legtöbb munkát, és az is szembetűnő, hogy a legtöbb pályakezdő álláskereső is itt van. Tehát lenne munkaerő, de az emberek motiválatlanok, a szakképzett munkaerő Nyugatra vándorol és ezzel egyre rosszabb lesz a helyzet. Több jól fizető munkahelyet kell itt teremteni, így szülőföldjükön lehetne marasztalni az embereket. A külhoni magyarság számára hivatalosan is elérhetővé vált a legális munkavállalás külföldön, így ha a határ mentén több építőipari, mezőgazdasági, logisztikai, műszaki munka válna elérhetővé, akkor az emberek, még ha alacsonyabb fizetésért is, de cserébe családjukkal maradásuk érdekében inkább ezeket a munkákat választanák. Ha a frissdiplomásokat mindkét területről egy csokorként kezelnék, egy komoly, minden hiányszakmában is diplomát szerzett réteg alakulna ki, mely bármelyik cég számára kielégítő lehet. A támogatások tekintetében láthattuk, hogy a kormány szemszögéből ez az egyik legjobban támogatott régió a finanszírozások minden formáját tekintve. Évente számos alkalommal kerülnek meghirdetésre az kedvezőbbnél kedvezőbb pályázatok és lehetőségek.

Összegezve elmondhatom, habár sok lokációs előnyt véltem felfedezni, mindig volt egy másik oldala az éremnek, ami szinte megsemmisítette ezeket a pozitív adottságokat. Nagyon sok támogatásra és erőforrásra lenne szükség az infrastruktúra fejlesztésére. Az emberek motivációja egyre csak csökken, kilátástalannak látják a helyzetet, nyugatra menekülnek. Az instabil politikai és társadalmi helyzet, az emberek hozzáállása, a főleg Kárpátalján uralkodó hatalmas korrupció, az elavult infrastruktúra mind a helyzet kilátástalanságát sugallják, és szinte elijesztik a beruházni kívánó vállalatokat.

Irodalomjegyzék

- Ács Judit (2005): A globalizáció, az európai integráció hatásai és a régió perspektívái, Kutatási Fórum, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Doktori Iskola.
- ANTALÓCZY-SASS (2000): Működőtöke-áramlások, befektetői motivációk és befektetésösztönzés a világgazdaságban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., 473–496. old.
- Association of European Border Regions (1997): VADE MECUM, Cross-Border and interregional cooperation on external borders of the European Union, Gronau.
- Association of European Border Regions (2000): Practical Guide to Cross-Border Cooperation, Gronau
- BARANYI Béla (2002b): Before Schengen – Ready for Schengen. Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary, MTA RKK, Pécs.
- BARANYI Béla (2007): Magyar-ukrán határ menti együttműködés új kihívásai, *Pro Minoritate*, nyár, pp. 138-171
- BARANYI Béla (2015): Reflexiók a határmentiség és a perifériajelleg értelmezésének kérdéséhez Magyarországon, A régió TÍZpróbája, Regionális Tudományi Társaság/Društvo za Regionalne Nauke, pp. 65-75.
- BARANYI Béla, (2009): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- CSÁKI György (2002): A nemzetközi gazdaságtan alapjai, Napvilág Kiadó, Budapest.
- DANCS László. (2007): Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok. - Észak-alföld. Szerk.: Baranyi B. Kárpát-medence régiói 8. pp. 434–437.
- DOMONKOS Klaudiával, a Nemzeti Befektetési Ügynökség telephely-kijánlással foglalkozó főtanácsadójával, készült mélyinterjú nyomán leírt anyag, mely lehatárolása nem lehetséges, mivel egy olyan titkosított szakmai stratégiai anyagra épül, mely jelen pillanatban még nem publikus, ezzel nem kiadva országunk jelenlegi befektetés-ösztönzési stratégiáját (2016):HIPA, Budapest
- FEJES Zsuzsanna (2010): A határon átnyúló együttműködések jogi és közigazgatási feltételei (Különös tekintettel a magyar határrégiókra), Szeged.
- HARDI Tamás-NÁRAI Márta (2001): A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon, *Tér és társadalom folyóirat*, XV. évf. 2 szám. pp 107-130
- ILLÉS Iván (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók, Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

- IMRE Gabriella (2008): Kárpátalja: híd vagy periféria?, in: „Reformok útján”, a Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyve 2007, BGF Budapest.
- KAISER Tamás - ÁGH Attila - KIS-VARGA Judit (2007): A régiók Magyarországa II. Hálózatok és labirintusok MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest
- KATONA Klára (2007): Vonzások és választások a tőkepiacon , Gondolat Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS Petra, (2016. február 2.): Elemzés, a Nemzetgazdasági Minisztérium Munkaerőpiaci Főosztályának elemző referensétől kapott tájékoztatás alapján, NGM, Nyíregyháza, Budapest.
- KOVÁLY K. (2010): A Kárpátaljára érkező külföldi beruházások, in: Acta Beregsasiensis 3., pp. 81-86
- PERKMANN M. (2002): Policy entrepreneurs, multilevel governance and policy networks in the European polity: The case of EUREGIO, Lancaster University
- RECHNITZER János-NÁRAI Márta (1999): Elvlaszt és összeköt- a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határmenti térségben, MTA RKK, Pécs-Győr
- SÜLI-ZAKAR István (2003): A Kárpátok Eurorégió interregionális szövetség tíz éve, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

A szerzők és szerkesztők

A sorozat főszerkesztője és felelős kiadója:

Horváth László

az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

az ELTE BTK Görög Tanszék habilitált docense

e-mail: horvathl@eotvos.elte.hu

A szerzők:

Csóke Andrea

Egyetem: Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti Kar, Szeged

Szak: Zongoraművész MA II.

Témavezető: Újváriné dr. Illés Mária főiskolai docens

Fábián Erik

ELTE Eötvös József Collegium, Történész Műhely, Budapest

Flach Richárd

Egyetem: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs

Szak: Pszichológia MA, intézeti demonstrátor

Góczon Tamás

ELTE Eötvös József Collegium, Történész Műhely, Budapest

Jakabos Orsolya

Egyetem: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Kiss Anita

Márton Áron Kollégium, Debrecen

Egyetem: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen

Szak: Nyelvtudományi Doktori Iskola I.

Koucs Viktória

Márton Áron Kollégium, Budapest

Egyetem: Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Budapest

Szak: Nemzetközi gazdálkodás BA III.

Dr. Kovács Áron

Márton Áron Kollégium, Pécs

Egyetem: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs

Szak: Földtudomány PhD II.

Nagy Nikoletta

Márton Áron Kollégium, Debrecen

Egyetem: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen

Szak: Történelmi és Néprajzi Doktoriskola II.

Orosz Júlia

Márton Áron Kollégium, Debrecen

Egyetem: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen

Szak: Történelmi és Néprajzi Doktoriskola

Szanyi István

Egyetem: Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár

Szak: Fizika

Tamás Borbála

Egyetem: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Szak: Pszichológia

Varga György

Eötvös József Collegium, Mendöl Tibor Földrajz–Földtudomány–
Környezettudomány műhely

A kötet szerkesztői:**Gula Miklós**

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar,
Budapest

Szak: Fizika BSc, Biofizika szakirány

e-mail: miklogula@gmail.com

Horváth Janka Júlia

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Budapest

Szak: Klasszika-filológia MA, Ógörög specializáció

e-mail: jankajuliahorvath@gmail.com

